

H. E. JACOB

A RÉGI BÉCS

JOHANN STRAUSS
REGÉNYES ÉLETE

BUDAPEST, 1939.
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

EGYEDÜL JOGOSÍTOIT MAGYAR KIADÁS
E MŰVET FORDÍTOTTA BEREND MIKLÓSNÉ

COPYRIGHT 1939 BY GRILL KÁROLY
KÖNYVKIADÓVÁLLALATA, BUDAPEST

ELSŐ KÖNYV.

**AZ IDŐSEBBIK JOHANN
ÉS SZERENCSEJE.**

*A legnehezebb a világon: először meg
alapítani azután megtartani a dicsőséget.
Dicsértessenek a Mesterek — Beethoventől
Straussig, mindegyik a maga művészetében!*

Robert Schumann.

ELSŐ FEJEZET.

A VALCER SZÜLETÉSE.

A politikai és zenei megrázkódtatások mindenüvé behatóinak. A zenében ott érezzük leginkább az új befolyást., ahol érzékileír összeolvad az élettelt- a táncban.

Robert Schumann.

Az osztrák nemesi kaszt uralkodott a nép felett, közöttte élt, de patriarkális viszony volt köztük. A kultúrtörténetem lerögzíti, hogy az osztrák Habsburgok mind jobban eltávolodnak a merev spanyol ceremóniától. Mária Terézia császárnő és fia, II. József császár. már nem távoli, idegen isten a nép számára, már nem az a merev szertartásos uralkodó, mint V. Károly császár, aki Madridból az egész világot kormányozza. Az osztrák Habsburgok barátságosak, egyszerűek, majdnem polgáriak. Humort mutatnak, vagy legalább is színlelik a humort. Megbecsülik a népi szokásokat, vagy úgy tesznek, mintha megbecsülnék őket.

Példájuk hat a nemességre, az is leereszkedő és megértő, jószívet színlel. A nemesség utánozza a polgárságot. A városi gazdagok jórészt polgárok. És a szegények óriási tömege, amely mint más nagyvárosokban, Bécsben is ól? Nem érzi magát olyan elárultnak, nem veszítette úgy el az emberi méltóságát, nem alázatott meg úgy. mint Parisban. Egy államban, amelynek földbirtoka jórészt nemesi latifundiumokból áll, természetesen meg nem oldott társadalmi kérdésekkel találkozunk. De ezek a kérdések nem éleződnek ki olyan borzalmasan. A szörnyű ellentét: a gyémánttól ragyogó nemesek és az üvöltő rongyoshad, melyet a párisi utca mutat, nem látható Bécsben. Rövid összefoglalásként mondhatjuk: a 18. századbéli bécsi nemesség ugyanaz a nemesség volt, amelynek Haydn és Mozart komponált. Ez a nemesség gazdag, de nem fitogtatja arcátlanul gazdagságát. És a nép nem volt olyan szegény, mint Parisban.

Egymástól elkülönödő társadalmi osztályokat láthatunk Bécsben is, mint mindenütt. De az osztályok egymásba olvadtak. Az élek nem rajzolódtak ki olyan könnyörtelenül, mint másutt. A nép felágazott a polgárságba. A nemesség felvette a polgárság szokásait. Demokráciáról, mai értelemben, szó sem lehetett. De az udvar nagy művészettel elmosta a társadalmi különbségeket. A politika és kultúrtörténet ezer különlegességének egyik jellegzetes vonása a furcsaság: Mária Terézia és II. József császár uralma alatt nemcsak a menüettet lejtik az udvari bálokon. Alkalmilag egy-egy lándlert is táncolnak. Jelzik, „hogy a császári udvar talapzata a népben gyökerezik.“ Mozart csodálkozik azon, hogy József császár egy schönbrunni udvari bálra elhozat háromezer egyszerű bécsi polgárt és polgárnőt. „Ily módon a bál tele volt fodrásszal és szobalánnyal.“ Mikor a császári operaház Martini „Cosa Rara“-ját játszotta és a színpadon két pár a várt menüett helyett valcert táncolt: senki sem tiltakozott ellene.

A bécsi polgárság nem érezte azt a nyomást, amely másutt a körtáncokra nehezedett. Bécsben nem is tört ki a bálteremben forradalom. Fölösleges is lett volna, mert hiszen Bécsben nem tiltotta el az idegen, népellenes esztétika a kisembereknek a keringést. A század utolsó ötödében az ősi körforgásból szervesen megszületik a valcer. Eduard von Baurnfeldnek igaza van, amikor azt mondja, hogy csakis egyetlen helyen történhetett meg ez a folyamat:

Német városok Falstaffja:
Te kövér, öreg Bécs.

Különös ez a bécsi talajgyökér. Lelkileg, erkölcsileg, politikailag, társadalmilag egészen más, mint Páris. A 18. századbeli Bécs sokkal inkább a középkorhoz tartozik még, mint akármelyik főváros. Kétféle középkori hajlamot ismerünk: a gótikusát, ez a szellemi aszkézis. És a másikat: a testiséget, a test örömét szolgáló hajlamot. Bécs ezt a második hajlamot képviseli. Ez a tulajdonsága feltűnik minden vendégének, leírójának, dicsérőjének, vagy korholójának.

A bécsi nép — mert csakis a népről és nem a szel-

lemi, kifinomult tanulmányokat követő nemességről esik szó, — a népből teljesen hiányzik a metafizika és túlteng a földi élvezetekből merített nyers öröm. Nincsen még egy városi nép, amely annyira hódolna a test kívánságainak. Egy Práter-vendéglőre írott mondás jelképezi ezt a beállítottságot:

Istenem, hatalmad házam mindaddig óvja,
Míg egy csiga a világot körülgyalogolja,
Vagy míg annyira szomjazik egy hangya,
Hogy az egész tengert egszúszra kiissza,

Ez az örökkévalóság felé irányuló kívánság olyan pogány, hogy meglepődünk felette. A bécsi olyannak kívánja az életét, mint amilyen. Tartson addig, míg a esiga körülkússza az egész földtekét és a hangya kiissza a véghetetlen tengert.

Az utazó filozófus és berlini könyvkereskedő: Nicolai mindezt élesen meglátta. Nem számíthat klasszikus tanuként az osztrákok mellett, mert protestáns ellenségeskedésből gyűlölséget táplál a Katolikus Egyház ellen. Mind azokra az országokra, amelyek nem csatlakoztak Luther tanaihoz: könnyen ráfogja, hogy „műveltségük alantas, a durva testi élvezeteknek hódolnak.“ De itt nem Nicolai spleenjéről van szó, hanem pontos megállapításairól, amelyek a bécsiek életmódjára vonatkoznak. „A bécsi lakmározás és a jólét közismert az egész világon. Bécs lakosai jobban kiélevezik az életet, előrehaladottabbak a kényelem és gyönyörűség szokásaiban, mint a többi német város népe. Sőt, dicsekesznek is vele. Az általános jólétnél nem gondolnak ennek káros következményeire. Nézzünk csak utána a bécsi lajstromokban, hogy hányan halnak meg szívszélhűdésben. Aki Bécsben jár, egyelje meg a testes ifjakat, a középkorú emberek lógó arcát és meggyőződhetik róla, hogy a népesség legnagyobb része hajlamot mutat a gutaütésre“.

Bécsben mértéktelen felháborodással fogadták Nicolai megállapításait. Nem volt igazuk. Pötzl, aki jó bécsi volt és távol állt tőle, hogy szülővárosát megrágalmazza, hűségesen közli a statisztikát, amely kimutatja, hogy mit fogyasztott el Bécs városa 1786-ban.

Ökrök	42.197	darab
Tehenek	1.511	„
Borjak	66.353	„
Juhok	43.925	„
Bárányok	164.700	„
Disznók	96.949	„
Malacok	12.967	„
Osztrák borok	454.063	csőbör
Magyarországi és délv. borok	19.276	„
Sör	382.578	„

Ha tekintetbe vesszük a bécsi fejarányszámot, mely az átutazó idegenekkel csak 220.000-et tesz ki, láthatjuk, hogy az élelmiszer fogyasztás bőséges, itt a falánkság mellett tekintetbe kell venni az élelmiszerek példátlan olcsóságát is. Az élelmiszerek ára az utolsó negyedszázadban hihetetlenül lecsökkent. 1786-ban 13 krajcárért következő vendéglői menüt lehetett kapni: leves, főzelék, kisütött máj, marhahús, kenyér, egy negyedliter bor. A nép, amely ilyen jólétben élt, természetesen a legnagyobb erkölcsi és szociális ellentétben állott Paris népességével. A bécsi többség jóllakott, elégedett, életkedvtől mámoros ember. Parisban a királyság és a nemesség a világ minden javát és tulajdonát felhalmozza és felfalja. És mellettük a nép többsége a szó legszorosabb értelmében éhenhal, legfeljebb túlzott politikai álmokból táplalkozhatnak. Bécs és Paris politikai sorsa homlokegyenest eltér egymástól.

„A bécsi átlagember — folytatja Nicolai, — nem szereti az állhatatos munkát. Szórakozást kíván. Azt kiáltja: panem et circenses. Mindegy, hogy lelki vagy testi táplálékot nyújtanak neki. Rántott csirke és tűzi játék, vagy búcsújárás és rántott csirke: egyaránt szívesen fogadja.¹⁾

¹⁾ A magyar utazó: gróf Galánthay Fekete ép oly szigorúan ítél a bécsi lakosság fölött, mint Nicolai. Megvádolja őket, hogy csak azért tartanak búcsújárásokat, mert a búcsúk alkalmat nyújtanak a kirándulásra és lakmározásra. Fekete a nemesség könynyelműségéről is ír. Szinte kiegészíti II. József Leopold fivéréhez: intézett levelét, amelyben a császár a német hölgyek együgyűséget ostromozza: „A nők kacérsága, a vágy hogy bájosnak találják őket, szinte hihetetlen. Köteteket lehetne írni a léha ostobaságokról, amelyeket beszélnek és elkövetnek.“

„ . . . Sok kert van a bécsi külvárosokban, ahol a közemberek összegyűlnek. Ezek a kertek délután ötkor már zsúfolásig megtelnek iparosokkal. Egy ilyen kertben harmincnycolc kuglipályát láttam. Elképzelhető, hogy mennyien látogatják ezeket a szórakozóhelyeket. De a vendégek kisebb része űzte csak a fásasztó kuglijátéket. A többség a kényelmesebb evésnek szentelte magát. Vidám látvány lenne ez a sok megelegedett, jóllakott ember, ha nem gondolnánk arra: mit mulasztanak el ott-hon. Úgy ülnek itt, mintha Isten csak evésre teremtette volna őket. Bajorországban a nép elég jól táplálkozik. sváb földön, sokat eszik, éppen úgy Svájcban is. De sehohsem fal annyit a nép, mint Bécsben. Itt, ha telezabálja magát, tökéletesen eléri minden szándékát.

Ha vasárnap és ünneppnapon a Práterben sétálunk. valóságos ingyenszínházat nyújt a nép szórakozása. Látam egy körhintát, ahol az embereket körbeforgatják, miközben a hintázók karikákra dobálnak. Ezen a körhintán nem négy személyt forgattak körbe, mint másutt, hanem tizenkettőt, sőt még többet is. A körbeforgatotaknak mint mozgás is tetszett a játék, nemcsak mint hintázás. Alaposan kihasználták az időt, amíg a körhinta forgott: ők egy szempillantás alatt elfogyasztották rántott csirkéjüket és kiflijüket. Amíg ettek, nem dobáltak a karikákra. Tehát még ez a kis munka is terhes volt nekik.

„A népszórakozáshoz tartoznak a külvárosokban elszórt táncteremek is. Az idegen ne mulassza el a táncteremek megtekintését. Legtöbbikét nem is tartják gyanúsnak, vagy erkölcstelennek. A legtekintélyesebb nyilvános ráncház a Wiedeni Holdfény. Ez egy igen szép, kétemeletes terem, korona alakú üvegcsillárok világítják. Itt vasárnaponként kereskedőket, tehetős fiatal polgárokat és alantasabb osztályhoz tartozó civilhivatalnokokat is láthatunk feleségeikkel és leányaikkal. A tánc állandó keringésből áll. Néha húsz pár is forog egymás mögött. Aránylag mérsékelt sebességgel mozognak és mert a női nem Bécsben jó természetű és széparcú: az ilyen tánc kellemes látvány a szemlélő számára. De mert a táncos párok ezt a lassú és egyhangú keringést órák hosszáig egyfolytában űzik és nem találják unalmasnak: mégis arra kell következtetni, hogy az osztrákoknál a

táncban is megnyilvánul a velük született kényelemszeretet“.

Nicolai elfogultan „lustának“ tartja a bécsieket, mert nem találja náluk a berliniek szívós és kitartó munkáját. Az elfogult szemlélő azonban csalódik. A kényelmeket már lustáknak találja. A fizika azonban a „lustaságban“ az egyhelyben való kitartás törvényében, nem látja az erő hiányát. Ellenkezőleg, erő jelenlétét érzi benne. Lehetetlenség, egy teljes körforgásban levő bűgöcsigát eltéríteni a pályájától. A bécsi nép olyan volt, mint a bűgöcsiga. Ezért sohasem hagyta el a pályáját.

Parisnak meg volt a maga 1789-e. Bécsnek nem. Paris politikus volt, Bécs nem. Sőt, inkább politika-ellenes. A szerencsétlen francia királyné fivére, II. József császár, lélektani éleslátást bizonyított, amikor még fokozta a kedves bécsijei élvezet-szeretetét. A népnek ajándékozta a Prátert és a császári Augarten-t, hogy zavartalanul és kimerítően ünnepelhessék mulatságaikat. A nagy francia világmegformálás olyan iszonyatot váltott ki a bécsi népből, hogy a bécsi nép szorosan összeforrott József császár utódaival: Lipót és Ferenc császárral.

DÉMONI ÖSZTÖNÖK.

A kortársak érdekesen ítélik meg a bécsi népéletet József császár idejében. De ez a szemlélet egy szempontból hiányos. Valamennyien elhallgatják a démoni ösztönöket, amelyekből ez a népélet táplálkozik.

Bécs igen régi város. Falai között évszázadok szenvedése, nyomora, és öröme nyugszik eltemetve. Ebben az emléktemetőben nagy járványok, tűzvészek, vízáradások, ellenséges támadások, szunnyadnak. Minden, ami valaha történt. Ami könnyet, vagy örömet fakasztott, amiért ünnepeltek, vagy gyászoltak: tovább hat a nép törzsére. A táncok, amelyeket Bécsben, II. József császár idejében táncoltak, ezeket a táncokat az idők még alig kihűlt lávahamuja felett lejtették. A nagy török ostrom száz évvel ezelőtt történt és a pestis százötven év előtt kaszálta áldozatait. Nicolai és a többi szépíró csodálkozik a bécsiek tánckedve felett. De nem látják a

mélységeket, amelyekből a táncőrület démonai felszállnak. A bécsi a halál elől való menekülés táncát táncolja. Ő, a középkori ember, aki az Úr 1786. évében még mindig megtartotta középkori jellegét, forog, forog, hogy mindent elfeledjen, ami ezen a forgáson kívül les reá.

De miért középkori? Még mélyebbre le kell szállnunk az átélt idők rétegébe, hogy magyarázó hasonlatra találjunk. A bécsi polgár állatian erős örömvágya ókori népünnepélyekre emlékeztet. Bacchus és Vénus ünnepélyére. A római ókor örök saturnáliáira. 1796-ban, tehát a német emberiség apostolának, Lessingnek, Mozartnak, II. Józsefnek halála után még létezett Bécsben a „Hetz-színház.“ Ahol pénzért gyönyörködni lehetett a farkasok és medvék harcában, végig lehetett élvezni, amikor az oroszán a bárányt széttépte. A színház leégett. Ferenc császár nem akart új hajlékot adni „a szörnyű és becstelen játéknak.“ Egész Bécs kétségbeesett. Ilyen érzéken reagált akkor még a néptömeg. Az idegenek a bécsi élvezetvágyban csak a passzív vonásokat látták. Nem vették tekintetbe, hogy ez a feneketlen, soha ki nem merülő öröm, amellyel a bécsiek a táncot, evést, ivást, a szerelmet élvezik: cselekvő tulajdonság. Túlhabzó erő. A bécsi nem elpuhult, de őserős nép volt. Rómaiak, kelták, germánok, hunok, szlávok keveredéséből származott. Ez az erjedő népkeveredés, mértéktelen földi élvezetvágyában, főzőkanálként óhajtott a gömbölyű valcertaktust, főzőkanálként, amely beletaszított a habzó anyagba és a bécsieket körben forgatta.

Szelíden és lassan keringtek? Ellenkezőleg. Egy bécsi, népies tájszólásban írt erkölcsrajz vázolja a pokolian breugheli jeleneteket, amelyek tánc közben lejátszódtak. Látjuk, amint a bécsiek megostromolják a zálogházakat, hogy pénzt szerezzenek a farsangra. Megtudjuk, hogy egy sarkantyús katonatiszt úgy megforgatja egy polgár feleségét, míg a sarkantyúk beleakadnak a táncosnő ruhájába, a táncospár földreesik: az aszszonyt félholtan viszik haza. O'Kelly, az angol színész, Mozart barátja, leírja az esetet, amikor II. József császár ismeretlenül meglátogat egy ilyen bacchanáliát. Egy álarcos megszólítja. A lárvás férfi Diogenes filozófus álöltözetét viselte. Lámpájával kezében sétált az örült embervásár közepette, hogy a görög filozófus példájára

„Lámpásával egy embert keressen.“ Mikor megismerte a császárt: mélyen meghajolt előtte. Kinyitotta lámpáját. Eloltotta a benne pislákoló gyertyát és így szólt: „Ho i rovató il uomo!“ — És hazament.

Ugyan ez az O'Kelly feljegyzői emlékirataiban: „Az én időmben a bécsi nép (1786) táncdühben szenvedett. A farsang közeledtével mindenütt kitört a vidámság. A felkorbácsolt jókedvet nem lehetett megfékezni. Az álarcos bálakat a redoute helyiségeiben tartották. Ezek a termek a Kaiserburgban feküdtek. Bármilyen nagy terfogatúak is ezek a szalák, telistömve voltak álarcosokkal. A bécsi hölgyek annyira ragaszkodtak a tánchoz és farsangi maskarákhoz, hogy semmi szín alatt sem tűrték volna el, hogy kedvenc szórakozásukat korlátozzák. Bizony, ez az élvezetvágy olyan nagy volt, hogy az áldott állapotban levő asszonyok számára, akiket nem lehetett meggyőzni arról, hogy odahaza maradjanak, minden kényelemmel ellátott különszobákat rendeztek be, amelyekben, ha véletlen baleset folytán odáig fajult a dolog, szülhetek is. Bármily hihetetlenül hangzik is, egész komolyan beszélték ezt nekem és magam is elhiszem, hogy valóban előfordultak esetek, amikor ezek az óvintézkedések hasznosaknak bizonyultak. A bécsi hölgyek — folytatja O'Kelly — híresek arról, hogy milyen kecsesen mozognak forgás közben. Sohasem fáradnak bele a keringésbe. Ami engem illet: én az este tíz órától reggel hétféig tartó valcert állandó szédületnek éreztem, szememfülem belefáradt, hogy egyéb rossz következményt meg se említsek.“

Az angol, aki nem tudott jól németül, úgylátszik eleinte azt hitte, hogy becsapták, amikor ezekről a „chambres d'aceouchement“-okról beszéltek neki. De hogy ezt a szülőszoba-mesét egyáltalában el tudta hinni: bebizonyítja, hogy milyen mély hatást tett reá a bécsi asszonyok táncórülete. Feltételezve róluk, hogy a szülési fájásokig táncolni tudnak. Miért is ne? Miután egyébként bebizonyíthatóan halálra táncolták magukat.

Adolf Bäuerle, az író, aki bécsi létére, mélyebben látta a berlini Nicolainál a bécsi életet, elmeséli: A

„Holdfény-terem“* halhatatlanná vált azáltal, hogy falai között számos ifjú pár, aki kizárólagosan a „längaus“-t táncolta, halálát lelte.

Abban az időben előkelő dolog volt, ha bravúros táncos valaki. A jótáncos táncosnőjét a terem egyik sarkából a leggyorsabb tempóban penderítette a terem másik sarkába. Hacsak egy fordulót tettek volna az óriási teremben, úgy ezt a bacchantikus táncot el lehetett volna fogadni. De a bravúros táncosnak legalább hat-nyolcszor, lélegzet és pihenő nélkül végig kellett keringenie a kört. Az egyik pár túlakart tenni a másikon és bizony gyakran előfordult, hogy az örületnek a szélütés vetett véger,.

A halálos tánc, amelyről Bäuerle beszél, az a bizonyos langaus nem egyéb, mint a kétlépéses valcer, amely az „ugrándozó és keringő landlerből“ a városban kifejlődött. Az ugrás tudniillik akadályozza a gyors körforgást, így az ugró lépést a csusszanó lépéssel helyettesítették, amelyet már a szalon táncokból régen ismertek. A síkamlás hajlékonyabbá tette a táncosok mozdulatait és határtalanná fokozta a sebességet. A forgó tánc stacatoja megszűnt, glissandóban siklottak.

A kor örömvágya már nem mozog dobbanó és forgó lépésben, hanem sikló és keringő figurákat kedvel. Ezek finomabbak, gyorsabbak, szédületesebbek, démoni kusabbak, mint az öreg landler figurái.

A kétlépéses valcer rakétagyorsaságával rohant Bécs az 1800-ik év felé. Boldogan elgaloppozott a nagy forradalom előtt, könnyedén vett minden akadályt, még az 1794-es és 1799-es szerencsétlen háborúkat is átvészelte. Bécszet a tánc izzasztó gyögyszere beoltotta a politikai láz ellen.

Mi hát a bécsiek tánca? Narkotikum? Vagy éppen ellenkezőleg: újraélesztő elem? Nem tudjuk. Nemes

*) A Holdsugár-terem és a Holdsugár-ház gyakran szerepelt a régi Bécs történetében. (Később Schwindt lakott ott.) Ennek a háznak semmi köze sincs a holdhoz. 1408-ban Margarete Mondschein téglát égettetett ebben a házban. Ez a név úgy megtetszett a bécsieknek, hogy átvitték a házra és évszázadok múlva is emlékeztek reá.

könnyedségtől, örülettől, édességtől és dómoniától nehéz gyümölcs. Gyümölcs, amelyet nem lehet felboncolni.

Mi azonban afelé a férfiú felé fordulunk, aki minden más zeneszerzőnél jobban megízlelte ezt a gyümölcsöt. A férfiú felé, aki a tömegből jött. Minden kortársánál jobban uralkodott a tömeg felett. Johann Straus akit Richárd Wagner az idegek démonának nevezett.

MÁSODIK FEJEZET.

A CSÁSZÁRSÁGTÓL A BIEDERMEIER KORIG.

A valcer különös hatalmat gyakorol. Mikor az első ütem megszólal: az arcok felderülnek, a szemek felvillannak, a vér felpezsdül. Bájos bugócsigák képződnek, megindulnak, keresztezik, elhagyják egymást ... Látni kell ezeket a csodaszép, virággal és gyémánttal borított asszonyokat, amint az ellenállhatatlan zene elragadja őket. Táncosuk karjába simulnak, ruhájuk fénylő selyme, habkönnyű fátyla követi minden mozdulatukat, búbajos hullámvonalakat rajzol. A táncosnők ingerlő arcán elragadtatott gyönyörűség tükröződik, amikor végre a fáradság arra kényszeríti őket, hogy elhagyják az égi köröket és új erőt gyűjtsenek a földön.

De La Garde gróf: A bécsi kongresszus.

JOHANN STRAUSS SZÜLETÉSE ÉS IFJÚSÁGA.

Rettenetes nap volt 1804 március 14-e, amelyen Johann Strauss megszületett. Olyan nap, amikor az ember inkább kilopózkodott volna a világból. Vihar üvöltött, csapkodott a havas eső. A nap alig derengett. A bába nem is akart eljönni, nagy volt az izgalom a vajúdo asszony ágya körül. A gyöngye gyermeket, akit Franz Strauss kocsmáros a szülés után karjaiba vett. a Carmelitáknál a Johann névre keresztelték.

A sörkocsmáros Franz Strauss és felesége: Barbara született Tollmann kocsmát tartottak fenn, a Leopoldstadtnban. „A Jó Pásztorhoz“ állott a cégéren. Elégge különös: sörkocsmá. A férfi, aki később a bécsi bor mellett világhírévé tette a bécsi valcert, múzsáktól elhagya-

tott helyen, a söröshordók füstös közelében született. A lakóház a Floss Gasseban állott. Bajorországból jött, Magyarországra levonuló szekeresek és dunai hajósok nagy, széles vállú, komolyarcú férfiak, állották körül a kis Johann bölcsőjét. Johann minden túlfinomultsága és idegérzékenysége dacára jól ismerte a nyersességet. A nép gyermekeként született.

A Leopoldstadt akkor még sziget volt, a sebesen hömpölygő Duna két ága ölelte körül. A középkori szegényes házakat néhány szélesebb ucca szelte át. A legismertebb uccát Jägerzeile-nek hívták. Johann még egyéves sem lehetett, amikor a Duna elnyelte Eranz Strauss vendéglőst. Szerencsétlenség történt? Vagy mélabúból vette magát a habokba! Barbara, Johann édesanyja, must feleségül ment Golder vendéglőshöz. Golder, a mostoha-apa, valószínűleg ugyanazt a szerepet játszotta Johann Strauss életében, mint Geyer a Richárd Wagnerében.

A környezet rútsága bántotta a kisfiút, vagy az idegenek példáját követte: a kis Johann Strauss a füst és a láрма elől elmenekült, beleálmodta magát a „ritmus világába“. Botot fogott kezébe és kiverte a háromnegyedes ütemet. Az egyik botot hegedűként állá alá kapta., a másikkal vonóként játszott a képzel hangszeren. — Akárcsak Haydn kisgyermek korában. Mostohaapja, a jóké délyű Golder, berchtesgadeni, bajor tucathegedüt aján-dékozott a gyermek névnapjára. Értéktelen zeneszerszám volt, de ha felhangolták: játszani lehetett rajta. És ha túiszáraz és vékony volt a hang, Hans felragadott egy söröskancsót az asztról, beleöntötte hegedűjébe, mindaddig, míg a sárga keserű folyadék kicsurgott az F-lukakon. A hang most lágyabb, puhább, érzelmesebb lett. Ezen a be-gedűtorzképen a kis Strauss mindent eljátszott, amit a környéken hallott. Uccai nótákat, „langaus“ táncokat, indulókat, bajor „Schnadahüpf“-t. A hangjegyeket akkor még nem ismerte.

Elválaszthatatlanná lett hegedűjétől. Az iskolában rossz osztályzatokat kapott, mert a pad alá rejtett hegedű-jét halkán, álmodozva pengette, mintha citera lenne. A tanítók nem tudták áttörni a zenei varázskört, amelyet a kis emberke maga köré vont. Alig tanult valamit. Végül egy jóindulatú tanító, aki hallotta amint Hans egy val-cert játszik, elment a fiú szüleihez, figyelmeztette őket

gyermekük nagy zenei tehetségére. Ugyanezt a megfigyelést tette a vendéglős néhány jóbarátja is. A kisfiú büszkesége feldagadt, határtalan vágyak fűtötték. Egy szép napon Hans kijelentette megrökönyödött mostohaapjának, hogy zenész akar lenni. A szülők holtraijedtek. Mert éppen a „Jó Pásztor“ fogadósa legvisszataszítóbb alakjukban ismerte a zenészeket. Az úgynevezett „pecsenyehagedűsök“ játszottak délutánonként és este nála. Ezek lerongyosodott bohémek voltak, akik egy falat pecsenyéért átjátszották a délutánt és az estét. A kocsmai muzsikuskok mélyebben állottak a társadalom becsülésében, mint a komédiások, bár egy-két fokkal magasabban, mint a társadalmi ranglétra kítaszítottjai, a prostituáltak, akiket a bécsi tájszólás „Mentscher“-nek nevez.

A sörvendéglős fel sem foghatta, hogy a kis Johannból másféle zenész is válhatna, akár az ilyen kocsmai muzsikusk. Talán tanult udvari zenész, mint Mozart és Haydn. A vendéglősnek nem volt sem pénze, sem befolyása, nem is állott szándékában, hogy mostohafia kinőjjön a polgárság sorából és magasabbra hágjon. De azt sem szeretne volna, hogy az ő kis Johannja kevesebb legyen, mint egy tisztos polgár. Ezért Lichtseheidl könyvkötőhöz adta tanoncnak a fiút.

Tanoncinas egy könyvkötőmesternél! Milyen kegyetlen sors a kis Johann számára! Ha legalább ideje lett volna, hogy elolvashassa a könyveket: akkor éppen olyan bölccsé válhatott volna, mint Joachim Perinet úr, aki vígjátékokat írt a színház számára, vagy mint Ignatz Franz Oastelli úr, az újság és novellaíró, akit mély tisztelet és csodálat övezett a vendéglőben. Am Johann nem juthatott el a könyvek belsejéhez. Csak a külső, kellemetlen bőrükkel foglalkozhatott, amelybe bekötötték őket. Ez a bőr visszataszító enyvbűzt lehelt.

Az egész élet, amelyet a kis Johannak most folytatnia kellett, enyvzagú volt. Gyakran sírt, kiabált és tiltakozott. Nem akarta kezébe venni az ollót és a kést. Haragosan földhöz vágta a szerszámokat. A mester megverte, sötét reteszbe hurcolta és bezárta. A jólelkű mesterné hamarosan kiszabadította. Így folyt az élet, míg a fiú, aki mélabús és vad volt, megcsömörlött tőle. A kis Strauss megszökött iparos-mesterétől, éppen úgy, mint később ba-

rátja, a híres népköltő Ferdinánd Raimund, akit esztelen apja cukrászsegédnek adott.

Raimund keservesen panasolja, hogy a cukrász-mesternél csak hiányosan tanulhatta meg a német nyelvtant, miután „a torták és apró sütemények ragozására fogták”. Johann gyorsabban és kevesebb kárral szabadult, amikor Lichtscheidl műhelyéből megszökött.

Karja alatt vitte hegedűjét. Mást semmit sem. Hová forduljon? Szelíd nyári délután volt, a Kahlenberg nyugalmasan és szépen uralkodott Bécs fölött. Johann kiszaladt a bástyafalakkal körülyűrűzött Bécsből, nekivágott a domboldalnak, áthaladt Döbling külvárosán, elhagyta Grinzinget, neki indult a Kahlenbergnek. A Kahlenberg már akkor is a bécsiek Fujiyamaja volt. Ép úgy szerették, mint a Stephansturmot, ha elhatározás előtt állottak, akárcsak a japánok, kirándultak a Kahlenbergre, hogy a Kahlenberg szentesítse meg szándékukat. Franz Grillpitzer annyira átérezte ezt, hogy, művészetét megmagyarázandó a következő emlékverset írta:

Ha	a	Kahlenberg	csúcsán
Körüljártatod			szemed,
Mindazt		amit	írtam
Tüstént megértheted.			

Erre az idillikus hegycsúcsra, amely mögött a nyári nap már lassan lealkonyodott, szaladt fel a kis Johann Strauss. Gyakorlatias oka is volt rá: a hegycsúcson kasszinó állott, ahol néhány krajcárért talán játszhat majd az este. Mert teljesen pénz nélkül állott, nem tudta: hol tölti az éjszakát. De amíg lassan felhágott a hegytetőre, olyan szépnek találta a tájképet, hogy elfelejtette célját. Letilt egy szőlőkertben, kisírt, fáradt szemével elnézte a Dunát, amely Morvaországból Bécsen át Magyarország felé folyik. Milyen nagy, és gömbölyű a földkorong. A lelkielig kimerült gyermeket lassan elfogta a bíboros alkony fölséges nyugalma. A szőlőtőkék között szunyogfelhő táncolt. A szárnyas, kis élőlények lehellekönyyen, szép gázfátyolként lebegtek. Boldog, célnélküli élőlények, száz apró, kicsinyke állat, üldözték és eltaszították, elveszítették és újból megtalálták egymást. Milyen szép! A zene sem akar egyebet, amikor hegedűvonójával megrezegetti a lélek apró részecskéit. A kis Johann Strauss most már

tudta: nagy zenész lesz belőle. És nyugodtan elszunynyadt. Órák múlva ébredt fel. A szikrázó csillagfényben arra ment egy férfi, aki felébresztette. Ezt a férfit Polischansky-nak hívták. Jól ismerte a sörkocsmárost és a kis Johannt is. Magával vitte a fiút döblingi házába. Másnap megizente az aggódo szülőknek, hogy megkerült a gyerekek. Már azt hitték: Johann bánatában a Dunába ugrott,

Polischansky végre szabályos zenei oktatást adott Johannak. A szülők feladták ellenállásukat. Johann hegedűs lehetett, beléphetett a zenekarba. Az inkább hírhedt, mint híres Pamer lett első főnöke.

Ignat-z Michael Pamer karmester egyesítette magában mindazt, amitől a jámbor polgárok félhettek. A hirtelen haragot, iszákosságot, mértéktelen falást, bohémséget. De mellesleg lángeész volt. Egyéni zeneszerző, aki kincses tárházból merített. A kis Strauss Pamer zenekarában a brácsán játszott. Lélegzetvesztve nézett esténként a részeg emberre, aki kurjongatva, széles mozdulatokkal tüzelte muzsikusait. Ezek a zenei orgiák egy nagy vendéglőben, az „Arany Körtében“ játszódtak le. Pamer cinikus címet adott egyik szerzeményének: „A Hütteldorfi sör boldog emléke“. A karmester gyakorlatban is bemutatta: miként lesz jelen az emlékből és minden szakasz után kiürített egy söröskorsót. A publikum őrjöngött lelkesedésében. A sörvalcert hússzor elismételték.

Pamer muzsikájának néha semmiköze sem volt a művészethez, de a kis Johann először élte át: miképen forr össze a művész a publikummal. Még akkor is, amikor ez a művész — mint Michael Pamer — félig pojáca. Az egyéniség megnyeri a közönség kegyét, bármiképen nyilvánul is meg.

De Pamer amellet igen jó művész volt, aki a népzene lassan elkorhadó hídját újból kitatarozta. Szeretetteljesen írta műveit, amelyek félig valcerek, félig „ländlerrek“ voltak. A Seitzerhof zenélőórája számára — és fél Bécs akkor ebbe a helyiségbe járt — írta a „Linzi Táncokat“. Ezek a táncok felkeltették minden jelenlevőben a vágyat és az emlékezést a felsőausztriai falusi élet, az alpesi levegő iránt. Pamert örültségei nem akadályozták meg abban, hogy a „Sperl“-ben karmesterré ne legyen. Ezt a polgári helyiséget a legjobb közönség látogatta. Mert bár a zenekar aligha tartozott a polgársághoz, a gazdag polgárság mégis szívesen szórakozott a Sperlben.

A SZÓRAKOZÁS NAGYVÁLLALKOZÓI

Az új századdal a bécsi polgár is új jelleget ölt- AE 1805. évi polgár jelleme különbözik az 1785-östől. Mint számos élet körülménye, — bár a bécsi polgár maga sem tudta — ez a változás is Parissal függött össze.

Abban az évben, amelyben Strauss született, lépett Európa a császárság idejébe. Ez a különös, kalandos, kétséges idő voltaképen csak tíz évig tartott. 1815-ben Bonaparte nem volt császár többé. És mégis, még mindég rányomta eltörülhetetlen pecsétjét mindarra, ami akkor élt. A császárság kora a forradalom idejénél is jobban megváltoztatta az embereket. Amikor Strauss, a tizennégy esztendősi fiú, Pamernél a brácsán játszott, a 18. század hercegi művészetpártolása már véget ért. A zene felett a polgárság vette át a mecénási szerepet.

A polgárság nagy diadala, mely kifejeződik minden területen, úgy vezette be a 19. századot, hogy Bonaparte az 1804. évben a franciák császárává koronáztatta magát. Még 1799-ben megtette Európának azt a szívességet, hogy megfojtotta a forradalom hidráját. Megmentette a negyedik rendtől a harmadik rendet. A polgárságot a jakobinusoktól. És lemondott arról, hogy az arisztokratikus királyságot, a Bourbonok polgár-ellenes feudalizmusát, újból helyreállítsa.

Ennek a felülről jött forradalomnak voltaképen a napóleoni katona-hivatalnokok látták hasznát. De rögtön utánuk már rendként következtek a gyárosok: az iparosok. Az új nemesség, amelyet a császár alkotott, amely nem sokára hercegekké és uralkodó hercegekké emelkedett: a polgárság fiaiból rekrutálódott. Kézművesek és ügyvédek fiaiból, akiket Muratnak, Berthiernek, Bernadottenak hívtak. Ezek az emberek meg is gazdagodtak, akárcsak a nagyiparosok. Az új császárság, háborús fénye dacára, erős polgári ösztönt sugallmazott. Ez a polgári ösztön felkeltette egész Európa és Bécs éltető irigységét.

Bécs súlyosan összeesett Franciaországgal. Ferenc császár 1805-ben újabb háborút kockáztatott meg és vereséget szenvedett. Ulmnál és Austerlitznél a hadiszerencse Napóleonhoz szegődött. Bécs az ellenség kezébe esett. Az elvonuló vihar után különösen illatossá lesz a délutáni

levegő. Így történt Bécsben is. Rövid idővel a vereség után a bécsiekén úrrá lett a nagyszerű hangulat. A béke kötés feltételei kedvezőtlenek voltak, de a bécsiek nem lelkesedtek a francia császár, a leküzdhetetlen csudaember ellen viselt háborúért. Miért ne élhetne békében egymás mellett a két nagy birodalom? A polgárság megnövekedett önérzettel vetette magát a táncba, amelynek ringásában elfelejtette a vereséget.

Az öreg, füstös kocsmák, amelyekben már II. József esászár idejében is táncoltak, most szűkeknek bizonyultak. Ez volt az az idő, amikor a gépipar kezdete nagy lehetőségeket nyitott. A polgárság meggazdagodott. Új életösztönének új játékeret kívánt. A vállalkozó kedv háromszor fordul a táncüzem felé és óriási bálhelyiségeket épít. Bécsi alapon, bécsi zene számára, de mégis világosan lemásolja az új párisi luxus-stílust. II. Ferenc császár empire-kora Napóleon, a Felkapaszzkodott, empire-stílusához hasonlít.

1805-ben a Bécsben élő vállalkozó Jean Beaucousin, párisi ízlés szerint alakítja át a Holdfény-termet. Egy másik francia, Péter Meunier, 1806-ban megnyitja a „Zur neuen Welt“ nevű fényűző tánctermet. Tündéri világítás. Koronacsillárok és fali karéigók. És itt látták először a bécsiek a modern parkettet. Még a Redoute termeiben, amelyek a bécsi Hofburg épületeihez tartoztak, sem találhatták ezt a kényelmes újítást. Amíg a valcer még ländler volt, amelyet staccatoban ugráltak, nem volt szükség parketre. Most, amikor a valcer sikló táncná lett, ugyancsak jó hasznát vették a parkettnak. Egy másik mulatóhely, amely nagy szerepet játszott Bécs következő félszázadában, a híres Sperl-terem. Johann Georg Scherzer, aki a Sperlbauer nevű polgár unokáját birta feleségül, 1807-ben nyitotta meg ezt a nagy mulatót. A helyiséget röviden „Sperlnek“ nevezték.

A kifelé jelentéktelen külsejű ház a fényűző Fortuna-termet rejtette magában, amelyben később a kis Strauss, Pamer karmester vezetése alatt, játszott. Pamer egyidejűleg a kispolgárság közönséges mulatóhelyében, az a „Arany Körében“ is muzsikált.

Az Apolló-palota rakétaként túlragyogta a többi szórakozóhelyet. Hallatlan fényűzése évekig foglalkoztatta aemcsak Bécsset, de egész Európát.

A kor egyik legkülönösebb embere, Siegmund Wolffsohn építette. Siegmund Wolffsohn 1767-ben, valószínűleg Londonban született. Harminc éves korában Ausztriába került. Orvos és orthopäd volt. Királyi és császári kedvezményeket élvező sebészeti gépeket előállító gyárat alapított. Ez a gyár akkor egyedül állott Bécsben. 1801-ben Bécsből Berlinbe utazott. Az ottani orvoskollégium a nagy arany éremrenddel tüntette ki 313 részből álló műszerszekrényéért. 1803-ban Szentpéterváron bemutatta a cárnak kibővített sebészeti szekrényét. A cár briliánsgyűrűt és ezer aranydukátot ajándékozott neki. Wolffsohn mesterséges testrészeket gyártott. Műkezeket és lábakat, amelyek igen jól mozogtak. Emberbaráti tevékenysége folytán a királyok és császárok is a kor emberét látták benne. Mert Európa nagy háborúk előtt állott.

„Wolffsohn urnái“ — írja néplapjában az eipeldauer-i levelek szerzője — „majdnem több hölgyet láttam, mint urat, amikor Wolffsohn iir műremekeit bemutatta. Ezek a műremekek meg is érdemlik, hogy megtekintsük őket. Többek között műkezeket és lábakat is láttam és ha valakit az a szerencsétlenség ér, hogy élő karját elveszítse, úgy bátran vehet egy ilyen műkart. Továbbra is írhat írotollával, vívhat, felöltözködhet, minden szükséges mozdulatot elvégezhet. Uram-barátom, amióta megláttam ezeket a művészi gépeket: majdnem megjött a kurázsím, hogy magam is felcsapjak katonának. Láttam ott művészi székeket is, melyekkel körül lehet ügetni és galopposzni a szobában, ez különösen azoknak jó, akiknek renyhe az emésztésük. Néhány ismerősömmnek valóban hasznára válna az ilyen lovacska, de sajnos: a lovaglás kissé drága mulatság lenne“.

A közhasználati tárgyakat Wolffsohn olcsón állította elő. A nép jótevőjének nevezték. Példának okáért minden paraszt olcsó sérvkötőt vásárolhatott nála. Az ilyen sérvkötő azelőtt nyolc forintnál is többbe került. Wolffsohn azt az elvet vallotta: a szegényektől keveset, a gazdagoktól sok pénzt fogad el és mind a kettőt kielégíti.

Ezért mindenek előtt a kozmetikára vetette magát. Meghallgatta az újjgazdagok segélykiáltását. Az új polgárság olyan árut követelt hölgyei számára, amely előkelőségben és arcátlan drágaságban túltett azokon a segédeszközökön, amelyeket azelőtt a nemesség használt.

Így Wolffsohn „Kiliocremastre“-t talált föl a hölgyek részére, „Celosphinge“-t és még egy sorozat különösnél különösebb nevű gyártmányt. „Egészségágya“ a legkeresettebb divatcikké váltak. Ez az ágy rénszarvasbőrrel bevont ruganyos trampolinból állott, amelyet öt percen belül föl lehetett fűjni levegővel. A szépségipar eme legújabb cikke, amelynek előállításánál a sznobizmus és a higiéné titokzatosan kezét nyújtott egymásnak, 375 forintba került.

Ez a különös ember olyan volt, mint hogyha a borzongó történetek írója E. T. A. Hoffmann találta volna fel. Lángeszűen megalkotott gépek által ismét mozgékonyra tette a levágott karú és lábú embereket. Már senki sem hordott esetlen falábat, vagy karharisnyát. Az asszonyokat fiatalra varázsolta. Megszámlálhatatlan mennyiségű pénzt keresett. Hogyan helyezze el a tőkáját? Nagy éleslátással a szórakozási iparba fektette minden szerzeményét. Megalkotta Bécsben azt a táncpalotát, amely árnyókba borított mindent, amit évszázadok óta ismertek. A bécsieknek fellettébb hízelgett, hogy Parisban sem volt ehhez hasonló palota.

1806 január 26-án Ausztria kényszerűségből megkötötte Napóleonnal a Pozsonyi békét. Ez a béke lenyeste Ausztria testéről Tirolt és a Velencei tartományt. Ám az élvezetsóvár Bécs tovább mulatott. 1808 január 10-én Siegmund Wolffsohn megnyitotta a nagyszabású Apolló-palotát. Hazafias ürüggyel választotta a napot, mert azon a napon vette feleségül Ferenc császár harmadik hitvesét, a fiatal, olasz hercegnőt, Estei Ludovicát. Már karácsony napján felragasztották Bécs minden uccaszögletére a fehér plakátokat, melyek a világcsodára figyelmeztették az ámuló közönséget. Az új palotát ügyesen összehasonlították a londoni Vauxhall-palotával és a párisi táncteremekkel. Az Apollo-terem minden csodát magában foglal, tessék elmenni és megnézni. Az Apolló-palotát nemcsak nyilvános bálók számára építették. Magánosok is kibérelhetik esküvői, keresztelői és táncos összejövetelek megtartására. De az igénylőknek három héttel előbb jelentkezniök kell. Mert a palotát már hetekre bérbeadták. Az előkészítés is sok időt követel. Ezzel a szelíd célzással ügyesen felsarkantúzták a gazdag polgárok becsvágyát.

Így hát négyezer ember jelent meg a megnyitásnál.

A belépésért hihetetlen árat, 25 forintot követeltek. Már az első este százezer forintot jövedelmezett. Erre a pazarbevételre szükség is volt, az üzem karbantartása és a személyzet fizetésének törlesztésére. Az ebédlőteremben kiállított ezüst étkező szervisz, amelyet Haas gyáros szállított, hatszázezer forintba került. Már akkor is működtek az anonym propagandavezetők. Egy névtelen írás pontosan leírja a „táncművészet istennőjének útját a bécsi Apolló-terembe“. Terpsichore, a táncművészet múzsája, írja a történelem múzsájának: „Képzeld el, kedves Clio, egy arányosan gömbölyű termet. A kék teremfalat jón stíliú oszlopok támasztják. Az oszlopok között fali karokkal megvilágított, keskeny tükrök lógnak. A perem alatt színes üveggel borított, barlangszerű kis ablakok nyílnak, amelyeket belülről világítanak. A mennyezetet mithológiai képek borítják. A terem közepén száz, ízléses szókeekkel körülvett gömbölyű asztal áll. Minden asztal közepén magas ezüsttartó, az egyik pogány alakot, a másik karosgyertyatartót, a harmadik szökőkutat ábrázol. A szökőkútból élő vízszugár lövel a magasba.“

A német polgárnak, aki Mária Terézia és József patriarhális erkölcsiéhez szokott, szinte hihetetlennek tetszett ez a római-pompei fényűzés. Minden árat megfizettek, csakhogy ebben a teremben ülhessenek.

Az Apolló-palota nemcsak Európa legnagyobb tánctermét foglalta magában. Wolffsohn, ez az élesszimatú vállalkozó, felismerte kortársai szenzáció vágyát. Panoptikumot is rendezett be „atmoszferikus nézőtérrel“.

A bécsi kongresszus történetírója, Auguste de la Garde azt írja: „Az Apolló-palotában megmérhetetlenül tágasak a helyiségek. Pompás termek mellett kerti bozótokat találunk. Tarka színű török pavillonból lapp gúnyhóba lépünk. Zöld gyeppel szegélyezett, számos rózsával teleültetett fasorok gyönyörködtenek a szemet. És mindez egy zárt házban! Az egyik ebédlőterem közepén óriási szikla magasodott. Források törtek elő a kövek közül, pataként aláomlottak, eltűntek a medencében. A szikla tövében halak úszkáltak. Az építőművészet minden stílusa versengett egymással, hogy ezeket a helyiségeket feldíszítse. A szeszélyes mórstílus, a tiszta görög, a csipkézett gótika. Együtt volt itt minden, ami gyönyört okozhatott a szemnek. Az egyik teremben ezer viasz-

gyertya ragyogott a koronás csillárookban, a másik teremden fokát. Odakint a hideg bécsi téli éjben csillogott a gíttak. Ebben a palotában megtaláljuk a hangulat minden titokzatos alabástromlámpák szelíd holdakként viláfehér hórétég. Idebent langyos, illatos tavaszi lég szállott“.

Ezen látványosság- művészi megnyitására doktor Siegmund Wolffsohn megnyerte a legelismertebb, legközbecsültebb tehetségek egyikét: Beethoven barátját, Johann Nepomuk Hummelt, Mozart egykori növendékét: 9. kor legnagyobb zongoravirtuózát. Hummel az Apollótermek számára tíz valcert komponált, egymásutáni, félóráig tartó „suite“-ben. Ezek a valcerek csodálatos helyet foglaltak el a tánczene történetében: A legelső „hangversenyvalcerek“.

Ezek a valcerek világosan megmutatták, hogy a zene a leghagyományhűbb művészet. A zeneművészet lassabban szívja fel az új társadalmi tartalmat, mint a szó. Hümmel nem is gondolt arra, hogy Wolffsohn céljait szolgálja. Vagy pedig: még ha akarta volna, sem tudta volna szolgáim őket. Hummel nem volt tánczeneszerző. Valcerei jó zenedarabok, de nem lehet táncolni rájuk. Úgy hangzanak, mint a menüett:

Mielőtt Lanner és Johann Strauss a bécsi polgárnak megadta a melódiákat, melyek kifejezték életörömét, a legritkább kivételek közé tartozott, hogy a táncosok igazi valcerzenét kapjanak valcertáncukhoz. A bécsi polgárnak vagy ländlert muzsikáltak a fülébe, ami már nem felelt meg egészen neki, vagy Johann Nepomuk Hummel, a francia kritika szerint „une musique large et expressive“-vel boldogította a bécsieket. Ez a zene ünnepélyesen hideg volt, de nem lehetett rá táncolni.

Wolffsohn mulatóhelyének panoptikumszerű jellegéből következett, hogy a teljes drága belső berendezést állandóan fel kellett újítani, hogy a bécsiek szenzációvágyát és kíváncsiságát kielégíthesse. Ez a mulatóhely olyan volt, mint egy mindég új szindarab. Mindég újabb és újabb összegeket nyelt el. Wolffsohn ősszel egészen eredeti ötletek szerint átépítette a termeket. 1809 januárjában, farsang idején, újból megnyitotta az Apolló-palotát. Ám most már bölcsen, csak öt forint beléptidíjat kért. A megnyitás botrányba fulladt. Levest, ragout, előételt, szárnyast szolgáltak fel és mindezt ingyen. Ám más vállalatok megfizetett ügynökei vegyültek a közönség közé. Összeverekedtek a pincérekkel. A holtrarémműlt publikum — négyezer vakfélelembé örült ember — megrohmozta a ruhatárat. A táncünnepély végül rablási orgiába fulladt. A prém- és selyemköpönyegek eltűntek. A vendégek jórésze dominót és álarcot viselt. A rendőrség alig tudta követni a határozatlan nyomokat, amelyeket a meglopottak a tolvajokról adhattak. Másnap doktor Wolffsohn udvarias bocsánatkérést közölt a napilapokban és teljes kártérítést ígért a károsultaknak. Következő vasárnap nem négy, de hatezren keresték fel az Apolló-palotát.

A hesszeni karmester, Reichardt, aki ezt a telet Bécsben töltötte, igen érdekesen gondolkozott és írt a vállalkozás jövedelmezőségéről. Miután finom ízlésű, művésziesen nevelt ember volt, nem tetszett neki az egész. „A pompa és sokoldalúság fantasztikus szörnyének“ nevezi az Apolló-palotát. „Imponáló, titokzatos dolognak“ — elismerő aggodalommal megjegyzi, „csak az ilyen gazdag, általános jólétnek örvendő nagy város hozhatta létre ezt a mulatót,¹⁾

¹⁾ Teljesen naivan és a legszebb értelemben véve, költőiesen írt Uh'landnak az Apolló-termekről a sváb Juátintis Kerner: „Iste-

De mi történik, ha megszűnik a jólét? Reichardt, akit vonz ez a kérdés, megfigyeli az „olcsó napokat“. Az úgynevezett népies napokat, amikor a környékbeli és alsó-ausztriai parasztok kihajtott szárú csizmában, gömbölyű kalapban, a nagyvilági palotába ömlöttek. Családostul jöttek. Ifjú gyerekeikkel. Feltehetjük, hogy Wolffsohn ilyen alkalmakkor kombinált belépti jegyeket adott ki és megtérítette az útiköltséget.

Az Úr 1809-ik esztendejében, február 15-én Reichardt így ír a Leipziger Zeitungba: „Bécsben a tánckedv táncdühvé fokozódott.“ Reichardt nem érti, miképpen lehetséges., hogy az öregek és fiatalok naponta bálozzanak és kiállják a veszedelmes szórakozást, anélkül, hogy a szó legszorosabb értelmében tönkremenjenek. A legtöbb polgárházban másról sem lehet hallani, mint táncról. Az Apolló-palotáról úgy emlékeznek meg, mint a legmagától órtetődöbb, el nem mulasztható esti szórakozásról. A tiszt polgári családok hajnalig virrasztanak az Apolló termekben. Érthetetlen merészséggel, könnyű estélyi ruhában rohannak hóban és szélviharban, hogy kedvelt szórakozásuknak hódoljanak. Reichardt összeszámolta, hogy hányan valcerезnek egy éjszaka Bécsben. Az Apolló-palotához még hozzáadta a nagy és a kis Redoute-termet és a többi szórakozóhelyet. Ötvenezer valcerpárt számlált statisztikájában. Miután Bécsben a század elején 200.000 ember lakott, minden negyedik ember a táncteremben valcerozott.¹⁾

1809 farsangján sokan utoljára táncoltak ép tagokkal. Nyáron Napóleon rájukszabadította a háború legszörnyűbb fúriáját. Gonoszabb halotti táncot, mint amelyet az 1794, 1799 és az 1805-ös évek láttak. Bajorországból és Felsőausztriából hullák úsztak le a Dunán. Napo-

nemre! Az Apolló-termekért érdemes Bécsbe utazni. Ebben a teremben annyi szép lányt láthatsz, mint ahány lakost találsz Tübingenben. Mondhatom neked: fölséges látvány! Mintha hegytetőn állnék és áttekinténém a fényben úszó, táncosoktól hemzsegő tágas síkságot... Ezer és ezer láng ragyog. Nem hiszem, hogy Rómában, vagy Athénben ehhez hasonlót láthattak volna.

*) Napóleon kellően tájékozva volt minderről. És miután kompromittálni akarta Ausztria ellenséges politikáját, megvetően megjegyezte: „Az osztrák tánclépéseket a szédület (vertige) és a bolondság („carnaval“) kíséri. Talán a Duna éppen úgy felel-
dést hoz, mint a görög Léthe folyó vize.

leon császár elájult Ebelsberg piacán, mikor egy vadászrezedet összeégve, ronggyá cafatolódva, elszenesedve, mint egyetlen szörnyű hullát meglátott. Ezt az eseményt minden korhú emlékirat bizonyítja. Az egész világ félve nézett a Duna partjain lejátszódó, döntő háború felé. Vájjon a világhódító, most, amikor harmadszor vezeti hadseregét Ausztria szívébe, megkegyelmez-e a régi császárságnak, vagy letörüli Európa térképéről. Napóleon csatát veszített Aspernnél és rögtön utána győzött Wagramnál. Október 20-án megkötötték az új békét, Ausztria tovább élhetett.

Október 22-én az Apollo-terem pazar bál keretében hirdette megnyitóját. Két nappal később Stuver, a híres tűzijátékos, legnagyobb szabású tűzijátékát rendezte a Práterben. A bécsiek nem akartak melankóliába merülni. Démoni életöztönük sosem szikkadt el. És ha elapadt volna, úgy olyan vállalkozók, mint Stuver, Siegmund Wolffsohn és Scherzer újból felkorbácsolták. így ösztökelte egyik a másikat.

De most Franciaország és Ausztria diplomáciája játszotta a mesterjátszmát. Négy háború nem tudta eldönteni az államok versengését. Most a házasság eszközához nyúltak. Napóleon császár megkérte Ferenc császár legidősebb lányának kezét. Ez csak elég ok a tánchoz? Amikor Alexandre Berthier, Napóleon vezérkari főnöke, jelenleg Neufchatel hercege, menyasszonykérőként Bécsbe érkezett: Ferenc császár Mária Lujzával együtt Wolffsohn táncpalotájába vezette a császár kiküldöttjét. Hadd csudálkozzon a francia!

Ezen alkalomnál végre bemutatták Wolffsohnt a császárnak. Száz egyenruhás szolga élén várta ő felségét. Ferenc császár, aki szívesen beszélt a bécsi táj szőlást, kegyesen megszólította.

— Maga lenne az, aki derék katonáim számára a sebzési műtagokat készíti? Hogy maradhat akkor még ideje arra is, hogy egy ilyen nagy üzemre felügyeljen?

— Bizony, felség — felelte Wolffsohn — időt kell szakítanom hozzá.

— Hallja — jegyezte meg nyájas leereszkedéssel a császár — akkor bizony korán kell felkelnie. De ne törődjön vele. Nekem is korán kell felkelnem.

A császár nagy kegyesen tovább sétált Mária Lujza-

val és a meglepett vendéggel, Berthiervel. Áthaladtak az öt óriás termen, a harmincegy kisebb termen és a tizenhárom konyhán. 1810 márciusában történt ez a császári látogatás, amely Wolffsohn eddigi legnagyobb sikerének bizonyult. Ám a vállalkozókra most rosszabb idők virradtak. Az elveszett háborúk kimerítették az osztrák tartományok pénzkészletét. Ezen Napóleon házassága sem segíthetett. 1811-ig valahogy csak tartották a pénz értékét. Azután a forint hirtelen elértéktelenedett. Eddigi értéke negyedrésszére süllyedt. Gróf Wallis pénzügyminiszter szerencsétlen rendeletet hozott, amelyben öt forintot egy forint értékűvé minősített. A szórakozási ipar, amely olyan drága üzemköltséggel dolgozott, mint Wolffsohn Apolló-palotája, a tönk szélére jutott. Wolffsohn belepusztult ebbe a rendeletbe. Csődöt kért maga ellen. 1812-ben kényszer árverésre került a sor. Ha nem is a házat, de teljes berendezését' elkótyavetyélték. „Egész Bécs — írja az „Eipeldauer“ — öli magát, hogy az Apolló-termekből emléket szerezzen. Méregdrága pénzért vásárolják az asztalkendőket és abroszokat. Nem léphetünk előkelő házba, ahol ne találunk az Apolló-termekből származó holmit: székeket, asztalokat, fali karokat és csillárokat. Wolffsohn úr elmondhatja, hogy bútorai kivándoroltak az egész világra. Én magam is megengedtem magamnak azt a tréfát, hogy egy jóbaráttal felkeressem az árverést. Látni akartam felülkínáló hölgyeinket.“

Wolffsohnra nézve azonban nem volt tréfa az árverés. Bár a palota tulajdonosa maradt, sohasem heverte ki a csőd okozta kárt. Bár nem akarta: mégis tovább kellett vezetnie a vállalkozást. Hasztalan próbálkozott, hogy az óriási épület-komplexumot parcellákra felossza és így értékesítse. Még a nagyszabású, színleges felvirágzás, amelyben Bécs a kongresszus alatt kivirult, még ez sem segíthetett a szerencsétlen vállalkozón. 1819-ben a kongresszus alatt meggazdagodott cukrász: Johann Baptist Höfelmayer megvette az Apolló-palotát. Wolffsohn nyolcvanöt éves korában, mint Bécs város egyházi javadalmasa, halt meg.

Jelentősége abban rejlik, hogy ő benne diadalmasodik először a 19. század vállalkozó szelleme a zene fellett. A polgár vállalkozó szelleme. Aki ilyen nagyszabású tánchelyiség tulajdonosa, magáénak tekintheti a közönsé-

get, parancsolhat a zeneszerzőnek és a karmos térnek. A 18. században a herceg udvari zenészt tartott, előírhatta, neki a zene irányát, amelyet elvárt tőle. A 19. században a szórakozás nagyvállalkozója parancsolt. Johann Strauss történetét csak ezen a nagyvállalkozókon keresztül írhatjuk meg.

A BÉCSI KONGRESSZUS.

„Akinek érzéke van a ritmus iránt: minden táncteremben azonnal megérzi a valcerek és polonaisek felfokozott sebességét. Nem értem miért hatalmasodik úgy el ezen a táncokon a feszültség és az eszeveszett sebesség. A vad ugrálás és dobálódzás, ami hölgyeinket és urainkat jellemzi, nem is fekszik a valcer karakterében.“

Így panaszkodik Anton Vieth, a matematika professzora „A testgyakorlatok encyklopediája“ című munkájában. Ő bár a körforgás közepében áll, nem érti honnan származik ez a gyorsaság. Mi ma már tudjuk: a gyorsaság, amelyről Vieth beszél, az empirekor gerince. Az idő összeroskadt volna, ha jelenségeit megállítjuk, mozdulatlanságra kárhoztatjuk. A napóleoni kor csak sodródhatott, vagy meg kellett semmisülnie.

A napóleoni tömegeknek megfelelt felvonulásuk viharos gyorsasága és száguldása. A császárság, amely olyan hevesen ösztönözte az ipart, csak tizenegy évig tartott. Ami a császárság nevében történt: gyorsan felnőtt és gyorsan elpusztult. Az öt hónap alatt, amíg Bécsben a kongresszus tartott, még egyszer fellángolt a kor életöszöne, hogy azután hirtelen kialudjon. Százezer idegen jelent meg a fővárosban, hogy a Napóleon fölött aratott győzelmet megünnepelje. Katonai parádék és népünnepélyek váltakoztak. 1814 októberében katonai ünnepélyt tartottak a Práterben, a lipcei csata emlékére. Az egész garnizon új egyenruhát kapott. A fényűzési cikkek, posztók, hímzések, bőr és élelmiszerszállítási ipar sohasem látott aranykorát élte. Másrészt a Bécsbe özönlő császárok, királyok, udvaroncok áradata hihetetlen drágasági hullámot okozott. A kispolgár nem húzhatott hasznot a győzelmű hangulatból.

A császárok, királyok és hercegek, ha nem ülnek az asztal körül, hogy Európa térképét személyes vágyaik szerint megnyirbálják: valamennyien táncolnak. Szinte úgy látszik, mintha csakis táncolnának. „Le congrés ne marche pas — il danse.“ Csodálatosképpen a kongresszus nem a forradalom előtti formák között táncol, amelyeket pedig szívesen visszahozna. Az 1815. évi kongresszus, amely Napóleonnal együtt legszívesebben a francia forradalmat is kipusztítaná a francia történelemből: magáévá teszi, a gazdag polgárság új táncát. A kongresszus táncol, ám valcert táncol. A népektől minden előjogot el kell venni, amit 1789 óta kiküzdöttek maguknak. De mielőtt megfosztják őket előjogaiktól: mégegyszer örüljenek az osztálykülönbségeket elmosó demokrácia látszatának. A nyárspolgár örül és álmélkodik!

Maximilián Joseph bajor király a többi nagy úrral együtt az augarteni ünnepélyen ebédelt. A bajor királynál nincsen pénz. Ignatz Jahn, a vendéglő pincére, addig áll előtte a számlával, míg a közönség hangos nevetésben tör ki. A cár és Dánország királya ellátogat az Apolló-terembe. A többi táncolók ép úgy lökdösik őket, mintha csak a polgársághoz tartoznának. Egy másik király, ismét a bajor, elsétál kamarása, Rehberg, mögött és fülébe csip. A többi vendég felháborodik, de a király leinti őket: „Maradjanak csak nyugodtan ülve" és a felséges úr tovább sétál a teremben. A hosszú Poroszországi Friedrich Wilhelm, akit a berlini udvarban betegesen féleneknek ismernek, balkarjával átölel egy orosz kalandort. A kalandor, névszerint Zibin, alacsony növésű. Dávid és Góliátként sétálnak a teremben. Összevegyülnek, fondorlatokat szönek, táncolnak, fecsegnek, esznek. Az újságírók, a győző államok uralkodó hercegei, a politikai ügynökök, a polgári hadseregszállítók, Napoleon kémei, Napoleon mostohafia Eugen, valamennyien megérkeztek és máris összebarátkoztak az orosz cárral. A régi Ausztria és Magyarország főnemesi családjai: a Lichtensteinek, Auerspergek, Lobkowitzok, Colloredok, Eszterházyak, Kinskyek és Zichyk mind jelen vannak. A 18. század menüettje félenken előmerészkedik. A különbségeket gyöngéden kihangsúlyozó, hűvös, szenvedélytelen tánc. Ekkor mindnyájuk legnagyobb meglepetésére észreveszik: már senki sem tudja táncolni. Halálosan szomorú ez — mondja Zi-

bin Witt grófnak. Zibin segítségül hívja de Ligne nerceget, a rokokó ösöreg udvaroncát, aki elég hűtelen ahhoz, hogy az elenyészett menüettet ostoba kecsességnek minősítse. De la Garde gróf elárulja, hogy ő még tudja táncolni a menüettet. A régi hagyományok által tanított tánc szépsége nem veszett el visszahozhatatlanul.

— Ámde hol találjuk? — csúfolódnak vele a fiatal franciák.

— Kérem, ítéljenek önök — felel a gróf és a fiatal Hesszeni hercegnőhöz lép. Megkéri a hercegnőt: győzzék meg ezeket a fiatalurakat arról, hogy még ma is tudják táncolni a hamisítatlan menüett a la court-t.

A hölgy kegyesen karját nyújtja. Az orosz Zibin egyenruhakalapját kölcsönzi a grófnak. A táncospár lassú lépésben, hajszálpontossággal lejt a menüett figuráit. A különösen méltóságteljes, komoly, klasszikus tánc zajos tetszést arat. De már élettelenül hat: csakis művészet.

Vad valcergaloppnak tetszik, mikor a nemvárt küldönc Napóleon szökését hirdeti. 1815 március 7-én Metternich bálján pattant ki a vészír. „Ez az újdonság derült égből lecsapó villámként sújtotta a társaságot, mintha ezer és ezer viaszgyertya hirtelen kialudt volna“. — Meséli de. la Garde. Bernstorff grófnő így ír: „Bár a politikusok megszokták, hogy mindég uralkodjanak magukon, ez az ijesztő hír mégis megváltoztatta arcukat. Talleyrand arca torzult el leginkább. Stewardt nyilatkozott leghangosabban. A cár halottsápadtságával árulta el azt, amit szája sohasem vallott volna be.“ Az Elba szigetéről való szökés szörnyű híre villamos szikraként terjedt. Hiába játszik a zenekar. A táncosok megállanak, összeborzadnak. A valcer megszakadt, a táncosok összenéznek, némán kérdik egymást. Négy szó uralkodik a dermedt jelenet fölött: Napóleon császár Franciaországban van.

A cár Talleyrandhoz lép:

— Ugye megjósoltam, hogy ez a dicsőség nem tart hat soká.

A francia követ mélyen meghajol és nem válaszol.

A porosz király int Wellingtonnak. Nyomott kedélyben elhagyják a báltermet. Az orosz cár, az osztrák császár és Metternich követik őket. Néhány aggodalmasan beszélgető csoport marad csak vissza a szalonokban.

Metternich bécsi báljához ezer ágyúcsőből felcsapó tüzes mennydörgés, a szörnyű Waterlooi haláltánc írja a kottát. Anglia összezúzza Napóleont. A császár örökre eltűnik Szent Ilona szigetén. A száz nap elmúlt. A császárság korának vége.

CSÖND.

Csönd! A napóleoni kor utolsó ágyúdörrenése elhangzott. Kimondhatatlan csönd borul Bécsre. Édes csönd. Minden élet befelé fordul. A nagy politika széles kocsinyomokat szántott. A szerénység és a bensőség kis virágai nyílnak a kerécsapások mentén.

Csönd! Goethe néhány tökéletes verssorban kifejezte azt, amit mindenki érez, amikor a nagyvilágból saját kisvilágába lép.

Hier sind wir denn zuerst ganz still zuhaus.
 Von Tür zu Türe sieht es lieblich aus.
 Der Künstler froh die stillen Blicke hegt,
 wo Lében sich zum Lében freundlich regt.
 Und wie wir auch durch férne Lande ziehn,
 da kommt es her, da kehrt es wieder hin.
 Wir wenden uns, wie auch die Welt entzücke,
 der Enge zu, die uns alléin beglücke.

Goethe az otthon meghittségéről beszél. Az osztrák zene a meghitt csöndben fejlődik. Ez az idő Franz Schubert ideje, a csöndes, mély, édes mester ideje a bécsi kongresszus után kezdődik. A császárság harsonái már nem rezegetik meg a csendet. Schubert mesteréveinek semmi köze többé a túldíszes, hivalkodó bútorokhoz, a bankházakhoz, a tömeges társas összejövetelekekhez, amelyek a napóleoni kort jellemezik. Schubert mesterévei 1818-tól 1828-ig tartanak. Schubert szegény, mint a többi bécsi, aki a Wallis-féle népcsalás által 1811 március 15-én elveszítette vagyonát. Most össze kell húzódnia, „lelki értékekkel berendezkedni“. De a levegő telve van zenével: szelíd, gyógyító zenével. A vérvesztéstől kimerült Európa megkezdje békekorát. Európa szelíd, mosolygó, álmodóként pihen.

Minden művészet halkabbá lesz. A festészet elkerüli a rikító tárgyakat, Bécsben Moritz von Schwind a tavaszt, vagy a német múlt mondáit festi. Letompított színekben, idilli megvilágításban. Új bútorművészet fejlődik, Angliából jön, teljesen pátozmentes, állandóan arra emlékezteti a bécsi kispolgárt, hogy már nincsen pénze. De hogy kevésből is boldogan és elégedetten élhet, ha kislakásába kertescskéje visszfényét varázsolja. Ha napsugárral kárpitozza a falakat, Moritz von Schwindről azt mondja egyik tanítványa, Eduárd lile: „Az életben és a művészetben az volt jelszava, hogy kevéssel sokat elérjen.“ Íme a biedermeier alap gondolata. „A szép egyszerű, az egyszerű olcsó.“ Új szobákat alkotnak. A függönyöket kattunból szabják, ugyanabból a szövetből, amelyből az asszonyok ruháikat csináltatják. A fa természetes színeit mutatja. A zöld, a rózsaszínű, a sárga, a kert színharmóniája behatol a lakásokba, világosságot, bájt, kényelmességet lop az emberek szívébe. A polgárok már nem akarnak tudni a „nagy eseményekről“, amelyekért annyi vér folyt.

Ez Schubert és barátai világa, akik szerény örömeiket bornál, asszonyoknál holdvilágos éjszakákban találják. Bécs körülöleli Schubert örökös zeneszerzői munkáját, Schubert keblében sohasem apad el a melódia. Ami tegnap nem robbant ki belőle, ami tegnapelőtt lelkében lerakódott, ma dalban nyilvánul. A bokrok, a fák, a felhők, amelyek letekintenek abba a mély kútba, amely Schubert lelke, visszaáramlanak az ő nagy tehetségében és mindég újabb művészi kitérésre serkentik. Az egész város Franz Schubert zenéjét issza. De míg Bécs Schubertből táplálkozik: jogosan önmagára eszmél. Sohasem látunk még ennél gyorsabb körforgást a szülőváros levegője és a lángeáz légköre között.

1819 áprilisában, és most az egész évben mintha tavasz lenne, három fiatalember áll a Práterben, a sétálóknak hegedül. Vérbeli zenészek. A bécsiek, akik értenek a zenetchnikához, rögtön észreveszik, hogy ezek nem közönséges „hegedúkarcolók“, akik alamizsnáért játszanak, hanem fiatal művészek. A természetben semmi sem hat vizásabban, mint a hamis muzsika, Semmit sem érzünk olyan könnyörtelennek, olyan zavarónak, olyan mélységesen közönségesnek, mint amikor egy üde, bimbózó gesztenyefa alatt éles hegedűhang vinnogy. De a három fiú

tudott játszani a hangszerén. Az egyik Joseph Lanner, a Szent Ulrich-utcai keztyűkészítő fia, a másik kettő a Drahanek-fivérek, mint ahogy a nevük is elárulja: csehek, tehát kitűnő hegedűsök. Mikor befejezik a zenedarabot, a kisebbik Drahanek tányért fog és összegyűjti az adományokat.

Jó a bevétel? Itt nem lehet sok pénzt összegyűjteni, ám az „ifjak Kávéházának“ kertjében szívesen hallják a jó zenét. A tizenkilenc esztendő, karcsú szőke Joseph Lanner, a zenés tercett vezetője, a szünet alatt egy tizenöt esztendő fiúval beszélget. Ez a fiú ép olyan magas, mint Lanner, sovány, vékonydongájú, szénfeketehajú, akárcsak az olaszok. Régi ismerősök. A tizenöt esztendő Johann Strauss és Joseph Lanner tavaly Pamer vezetése alatt az „Aranykörtében“ és a „Sperl“-ben valcert muzsikáltak. De a fiatal Lanner csakhamar megszökött részeg karmesterétől. Tercettet alakított a Drahanek fiverekkel és most már Johann Strauss sem bírja sokáig. Hallott Lanner sikereiről, meglelte barátját a Práterben, a tercett kvartetté bővült.

Különös élet kezdődött. Könnyű, bensőséges, vidám és mégis szerény. Mind a négyen csakis a zenéért élnek Amit nappal keresnek, este megint kiadják. Aligha keresnek kincseket, mint a zongoraművész Hummel, az Apolló-palota zeneszerzője, kinek hagyatékában gyémántokat és egy tucat aranyórát találtak. A fa elhullatja leveleit. Az ősz mindet elsodorja. Így hagyják el a forintok és a krajcárok Joseph Lannert és Johann Strausst. A takarékoságra senki sem gondol.

Amellett nem is igazi cigányok, csak fiatalok és gondtalanok. Lanner apja keztyűkészítő. Ez a hivatás a szükség és a fényűzés határvonalán virul. Keztyű nélkül lehet élni. Ám akinek keztyűje van, azért még nem mágánás, kalandor, vagy szerencselovag, hanem tisztességes. régi bécsi polgár. És a keztyűkészítő Lanner és a sörkocsmáros Strauss fiai azért tisztességes, régi bécsi polgárok maradnak.

Persze a két kópé sok vásott csínyt követ el. Majdnem naponta csokrot kötnek a tréfákból és átnyújtják Bécs városának, de hátha azért teszik, hogy vonósnegyesüknek reklámot csináljanak. A „Wállisch'en Bierhaus“-ban, a „Café Rebhuhn“-ban, vagy a „Kettenbrtickenaal“-

ban fejtetőre állítják a helyiséget. A „kenderszőke“ és a „négerfejű“ most egy szobában lakik, a Windmühl Gasse 18. szám alatt. Adósságaik vannak, de azért igen ravaszok. Ha a végrehajtó Lannert keresi, úgy Strauss nyit ajtót és bizonykodik, hogy Joseph Lannernek semmije sincsen. Ha a törvényszéki szolga Strausst keresi, Lanner megteszi ugyanezt a szívességet barátjának. A keresett ilyenkor az ágy alá rejtőzik és félholtra neveti magát. 1821-ben a két dioskur fehérneműje úgy lerongyolódik, hogy csak egyetlen egy ép ingük marad. Nagy kacagás közben megegyeznek, hogy felváltva fogják viselni. Ha mind a ketten egyszerre mennek az uccára, úgy bár milyen melegen tüzel is a nap, kényszerűségből az egyik nyakig begombolkozik és felhajtja kabátgallérját.

Az egyik kocsma közelében, ahol Lanner és Strauss muzsikálni szokott, dohányáruda van, melynek ajtaja feltett gipszből kiformált török gubbaszt. A pipáját szívó török ismert, régi cégér. Lanner ezt a nyugodalmas pasát szemelte ki magának. Straussal egyetemben kötelet kötött a gipszember derekára. A kötél másik végét egy várakozó fiákerkocsihoz erősíti. A kocsis alszik. Éjjel két órakor a két, kissé berúgott jóbarát beszáll a kocsiba. A kocsis felébred, lovai közé csörtet. De a lovak nem indulnak, a kocsi nem mozdul. A kocsis csepüli a lovakat, a fiáker ördögi galoppban megindul. Az ülő török leszakad helyéről és mennydörgő dübörgéssel a kocsi után görog. Darabokra törik, hullája kopogva hull a házfalakra és ablakokra. Gipsz, kövek, üvegszilánkok, valóságos háború. Ötven álmából felriasztott bécsi házmester káromkodva rohan az uccára. De a kocsi tovább nyargal, akár a „Büvös vadász“-beli vad vadászat. Az átkozódók másnap szépen összesöpörhetik a tivornya romjait. „Biztosan az a két csirkefogó, a Lanner meg a Strauss csinálta“ — gondolják Bécsben.

A két barát olyan népszerű, hogy elhatározzák: terjeszkedni fognak. Lanner tizenkét személyes zenekart szervez, hogy elláthassa zenével a nagy vendéglőket, ahol a vonósnégyes hangja túlgyégenek bizonyul. Johann Strauss első hegedűse és karmestere lesz. A társadalmi emelkedés törvénye halvány árnyékvonalban mutatkozik. A „Veres Kakas“-ban, ahol Lanner játszik, a legjobb közönség fordul meg. Többek között a magyar testőrség

tisztjei. Ezek az emberek az udvarnál Beethoven én Mozart zenéjét hallgatják. Mászt is igényelnek, mint tiszta szórakoztató zenét. A zenekar becsvágyát növeli a jó hallgatóság. A főnök és első hegedűse persze műveletinek. Nem tanulták a zeneszerzés és a hangszerelés törvényeit. Az összhangtanról csak annyit tudnak, mint aineny nyit minden műkedvelő, aki jól ismeri a hegedűjét. De jó ízlésük van, csalhatatlanul elválasztják a hamisat az igaztól. Micsoda értéktelen kacatot hegedülnek évek óta. Miért kell a szórakoztató zenének laposnak lennie technikai felépítésében, ilyen hétköznapiak, gondolatszegénynek? Hiszen ez a zene szinte fél. A nagy, zúgó bécsi kongresszus bátorságot, szellemet, pompát vihetett volna a zenébe. A bécsi kongresszus semmit sem alkotott. Milyen különös! Unalmasan, rabszolgaszerűen vonszolja magát a háromnegyed taktusú valcer a parketten. Tisztára csak ritmus, egy hangsúlyozott és két hangsúlytalan ütem — mtata — Ki bírja ezt ki? Schiedermaiernek nincsen ötlete többé. Horrichternek, Preisingernek, Gyrowetznék. Eiblernek és Diabellinek sem.

A zenei nagyságok mind közreműködtek és kifejlesztették koruk tánczenéjét. Gluck, Rameau, Lully, Mozart, Haydn, Beethoven fölséges menüettekét írtak. Miért nem törődik egy igazi lángész a keringővel? Nem érne meg a fáradságot? Meg kell, hogy érje, hiszen az egész világ keringőt, és csakis keringőt táncol. Lanner úgy tudja, hogy Schubert komponál valcerokat, igen szépeket és szellemesen meghatókat, Olyanok, mint a Schubert tehetségéből kipattant szikrák, de csodálatosképen kialusznak. Túlrövidek. Kihunynak, mintha nedves lomb közé hullanának, és több illatot, mint hangot hagynak maguk mögött. Talán túlszépek ahhoz, hogy táncolni lehessen rájuk?

Nem ez a baj itten. De Schubert zenéje annyira össze függ egész lelkületünk légkörével, hogy nem kívánunk kihatítani belőle egy darabot, Ha ezeket a táncokat, táncoljuk: lefokozzuk őket. Annyira csodáljuk az összhangot, a dur és a moll gyors váltakozását, gyakran egy taktusban, hogy inkább a képzeletünk illetődik meg, de a táncosok lába megmerevedik. Ezek a keringek hűvösek, a nagy schuberti komolyság alkalmatlanná teszi őket a táncra. Felszólíthatjuk a természetet, hogy táncoljon?

Schubert akkordjai mélabúsak, szívből jövő rezgései hatoshangzatamak és citerarezgéseinek elomló ruhái túlkomolyak, nedvesek és nagyszabásúak ahhoz, hogy egy táncospár viselhesse őket.¹⁾

De hiszen ez lehetetlen — gondolja Lanner. — Igazi jó, lelkes zenére, mely visszasugározza mindazt, amit szeretünk: a bort, a felhőket, a szelíd Bécset, táncolni is lehet. Vonójával halkán végighúz hegedűjén. Felbuzog benne Beethoven Pastorale-szimfóniájának emléke. Az a falusi zene ez, amely olyan népszerű és mégis olyan igazi, nagy művészei:

És míg Johann Strauss a szép, sötétszemű Anna Streimnek, a „Vörös Kakas“-beli vendéglőskisasszonynak udvarol. Lanner megírja első keringőjét.

* Azokról a „Schubertiádákról“, amelyeket Schubert barátai rendeztek, hamis képet alkotunk, ha táncvigahnak tartjuk őket. Ezeken a társas összejöveteleken Schubert a zongorához ült és Michael Vogel dalénekest kísérte. Azután ettek és ittak és végül Schubert tánczenét játszott barátainak és azok menyasszonyainak. Schubert nem tudott táncolni és talán ez a mélyebb ok, amiért az ő keringői nem alkalmasak a táncra, Schubert félnék volt, szívesebben álmódzott pohár bor mellett az asszonyokról, semmint hogy tánc közben átkarolta volna a derekukat.

HARMADIK FEJEZET.

LANNER ÉS STRAUSS.

Óh Strauss és Lanner, ti vándorló próféták.
 Titeket szemeit ki a táncnak istene.
 Hegedűtök hangjai varázslatos imák.
 Miken csüng agg és ifjú elbűvölt füle.
 Templommá magasztosul a táncterem egyhamar
 S a szívharang csilingel. Szép keringőre
 Úgy szólít a hegedű, mint fiatal leánykar
 S szószékről száll alá a basszus hangja fehér oltárterítőre.

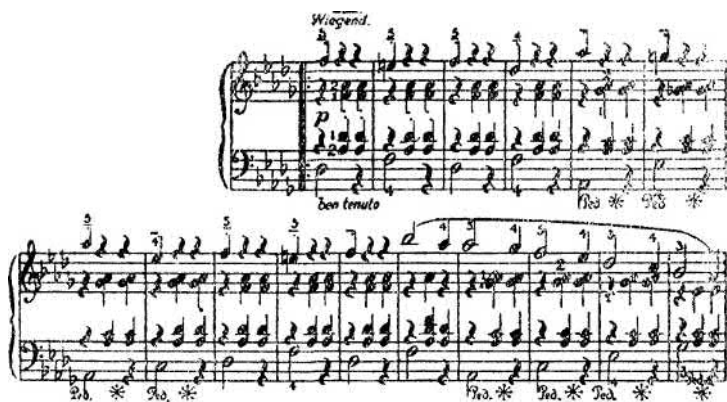
(Carl Beck.)

WEBER TÁNCOLNI SZÓLÍT.

Ha eltekintünk Franz Schuberttől, a keringő eddig csak egyetlen lángésszel találkozott.

1819 nyarán Karl Maria von Weber Drezdában megírta „táncra kérését“. A „Bűvös vadászon“ dolgozott, azon a művön, amely a német operát egészen új vágányra terelte. Munka közben a zongora számára írta ezt a koncerttrondot, egy szimfonikus zenedarabot, amely szintén íelforgatóan hatott. Weber életrajzírója úgy gondolja, hogy a Weber-féle „Allegro con fuoco“ új volt a táncosok számára. De ez nem igaz. Már régóta nem táncoltak méltóságteljesen. Hümmel „Apolló-valeérének“ már gyors az üteme. Weber „Felkérésénél“ az az új, hogy nem is hat táncként. Programmszerűen leírja a táncoló embert. Weber lovagias hangja visszavezet bennünket száz év távolából a gyertyafényes szalonba, ahol polgáriasán formahűen és mégis gyöngéd meghitten táncolnak. A dalam, a táncos hangulata szerint viharosan feldagad, vagy lágyan lebeg, hol elragadóan kecses, hol szenvedélyes, hol játékos. Minthogyha Weber először figyelte volna a tánc lelkét. Az érzés felel, nem a táncmód! A változó

.szenvedély világosan kifejeződik a kottajegyek között. Álom, ringás, kacérság, felesapzó szenvedély, mélabú. Az érzések egész hanglétrája kifejeződik a kérdésben, a válasz menekülése. Azután látszólagosan, majd igazán elérjük az idegen lelket, amelyet karunkban tartunk. Az igen, a miért, a félnem, az ütemhosszú örökké tiéd: a házibál minden lemérhető hullámszáma, amely lírájával ezer ember lelkét betölti: a lángész mindezt először hangjegyekkel papírra írta. Mindez tánc, de egyszersmint szerelmi vallomás is. Könyörgés és társadalmi jelenség. Látjuk a selyemmellényes, sötétkék frakkos urat, mintha Werther tért volna vissza. Az óriásira dagadt ruhaujjú, sokszallagos, kasmírsálás hölgyet, akinek egyetlen óriási gyöngycsepp lóg tiszta homlokán. Levenduillat keveredik az égő gyertyák viaszszagában és körüllebegi a táncospárt.

Tehát Drezdában és nem Bécsben született meg ez a hangfestmény. Weber szinte a balkezével vetette oda a csodálatos művet. Jobbjával a „Bűvös vadász“-on dolgozott. A német lélek nagy, zöld erdőtáját festette. Kürt harsan, holdvilág ömlik az erdei tisztásra. A mély gondok kísérteties szakadékok felett rezegnek. A homok sziklák titokzatos formáit körüllebegi a torzképszerű köd. Babonás parasztok, az öreg vadász daca és jámborsága. A fának is lelke van. A lélek fölszáll a fuvolák hangréseiből. Éjszaka illatozik a hársfa, a fenyők gyantás jószagot, lehelnek. Az éjféli szél csapkodja a hárfa húrjait,

1819 júliusában, szinte üdülésképen, írta Weber a teljesen polgári tánczenedarabot. Ez is elemi erővel hatott. Mert az egész táncot magábanfogalta. Nemcsak a szegényes dallamot, amire táncoltak, és amit aztán elfeledtek. A „Táncrakérés“-t sehol sem értették úgy meg, mint Bécsben. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a bécsi tánczene elfogadta a „prelúdium“ és a „coda“ újításait. Mindenekelőtt azonban megtalálta a lelket, A mindég változó lélek most besurrant a táncba. A bécsi tánczene most már ezeri változó hangulatot tükrözött vissza.

A KÉT VALCERDIOSKUR.

Laimer megtanulta Webertől a szimfonikus bevezetést. A keringő kissé kiemelkedett a tiszta tánckíséretet jelentő célzcnéből. Ez a kezdet gyöngéd, de máris csupa báj. Eduárd Hanslik egyszer Lanner ibolyaillatos dallamairól beszél. Érdekes megállapítás. Lannerig a keringő „izzadtságzagú szobatánc“ volt. Lannerrel megkezdődik a keringő romantikus kora. Az erdők zöldje behatol a táncterembe. Tavaszi szél lebeg az erődítmények felett, Apró virágok bújnak ki a földből. Lanner zeneszerzeményei igazak és hűségesek. Nem akarnak semmit. De egy Lanner-féle keringő ép oly kevésbé lehet köznapias, mint a virág.

Ez a keringő a híres „Schönbrunni valcer“, hűségesen ismételi Weber „Táncrakérésének“ nagy Des-Dur főmotívumát. És mégis milyen különbség a ritmikai felépítésben. Webernél a motívum széles, kifejező daktilusokban szökken, akár az aláhulló vízesés, Lannernél anapesztusokban tipeg. Mintha a biedermeier a schönbrunni parkban a rokokó nimfák nyomait keresné.

Milyen hihetetlenül primitívek voltak eddig a keringők. Élettelen ismétlődésük szinte rosszullesztet okozott. Nyolc rövid lélegzetű ütem és vége. A rossz szokás, mely a főtemát öt hanggal felemelve ismételte, uralkodott eddig a keringő felett. Ezt durván „cipészfoltnak“ nevezik. Tekintettel arra, hogy a cipészek folttal takarják be y csizmán a lyukat. Lenau „Steyertanz“ című versében is azt bizonyítja, hogy a valcer legrégebbi formája majdnem azonos a „cipészfolttal“. A versben egy vándor töpreng a kérdés felett, hogy az élet, amelyet itt élünk, vajjon ismétlődik-e az égben és végül így dönt:

De még el se hihetném!
 Ahogy a zenészek hegedűje hangzik,
 S a keringő első részét
 Változott hangnemben
 Ismét megújítják:
 Az öreg Zenészlől
 Kinek erős világ vonójára
 Osillaggarmadák ropják,
 Hogy ha lejátszotta egyszer
 Földi éltünk sorját
 Mégegyszer eljátssza
 Egy quinttel magasabban.

A jó Isten nem lehet olyan banális, mint egy keringőszerező, aki kvintben ismétli meg a témáját. Lanner sem volt olyan banális. Elég ötlete támadt. Szájába szorította pipájának habkő szopókáját és ötleteire hallgatott.

Ez a biedermeier zene, biedermeier illata dacára, méltósággteljesen bánatos. Strauss keményebb volt. Lanner egész életében a külváros fia maradt. Keringőszere-mónyeibe belecsendül a népdal, amelynek legkeményebb hátgerince a terc. Lanner, mint hegedűs nem is hatott az

érzékekre, hanem az érzelmekre. Így is a bécsiek bálványa lett. Ő a könnyek felett uralkodott. A sírásból gyorsan átcsapott a nevetésbe. Ez az igazi bécsi stílus, a könnytől nedves vidámság, a mosoly, ami közel áll a síráshoz. Mikor Ole Bull, a nagy norvég hegedűs, később Bécsbe jött, a hallgatóságnak feltűnt, hogy vonókezelése hasonlít a Lanneréhez. Lanner lágy többhangú játékaival, „zokogó terceivel” hatott a kedélyekre. Strauss nagysága „éles érzéki játékanak erejében feledt.” Parancsolt, ott, ahol Lanner hízelgett. Minthogy külsőleg is kiegészítették egymást: a szőke és a fekete férfiú, ép úgy vérmérsékletük is kiegészítette egymást. Az egyik csupa lány érzelem, a másik lobogó tűz.

Lannernek, a zeneszerzőnek, mindjárt példátlan szerencséje volt. A kiadók futottak utána. A tánczene materiális alapja éles körvonalakban kirajzolódik előttünk. A tánczene használati zene. Olyan zenét kiadni, melyet mindenütt használnak, nem kockázatos vállalkozás. Lanner első kiadója Diabelli volt. Diabelli neve azáltal lett halhatatlanná, mert Beethoven méltónak találta arra, hogy egy zenei ötletére harminc variációt írt, Ennél az Anton Diabellinél jelent meg Lanner első tizenhat keringője. Ezek a keringők még jórészt lándlerek voltak. Csakis az Opusz 7. hódolt be Weber és a „Táncra-kérés” előtt, amely itt szinte idézetnek látszik. Diabelli után az öreg Tobias Haslinger következett, egy bogaras, mozgékony, óriás nyakkendős emberke, örült, hogy elkaparinthatta vetélytársa elől a keresett Lannert, Jobban fizetett, mint Diabelli.

Lanner alig tudott eleget tenni a bécsi szórakozóhely-tulajdonosok ajánlatainak. Elhatározta, hogy zenekart szervez. A zenekart két részre osztotta. Strausst állította az egyik rész élére. Következményekkel terhes cselekedet volt, két becsvágyat állított egymás mellé.

Lanner jámbor természet volt. Szívbeli egyszerűségében és tisztaságában sohasem kételkedett abban, hogy eszébe jut valami új melódia, ha keringő-kötelezettséget vállalt. „Isten nevében Joseph Lanner”, írta szerzeményei élére. Önbizalma olyan nagy volt, hogy gyakran ígért estére olyan keringőt, amelyből reggel még egyetlen hangot sem jegyzett le. Ilyen esetben az egész zenekar megjelent a zeneszerzőnél. Amikor a kedves, köny-

nyelmmű ember elkészült egy szakasszal, a személyzet azonnal hangszerelte. A másolók egyidejűleg dolgoztak. Akárcsak egy kis gyárban. Közben megisméltődött a sugallat csodája. Új dallamok születtek. Két óra alatt készen volt a zenedarab. Kipróbálták. Este előadták a közönség előtt. Az ifjabbik Johann Strauss meséli: „A könnyelmű, könnyen élő Lanner sohasem komponált más képen. Egyszer megtörtént, hogy betegen és munkaképtelenül ébredt reggel. Elhivatta apámat a magától érteendő üzenettel: „Strauss, igyekezz, hogy eszedbe jusson valami.“ Úgyis történt. Este a zenekar Strauss Opusz 1-ét játszotta, amely Lanner nevét viselte. A Jóindulatú Lanner azt sem bánta volna, ha Strauss önmagát jelöli meg szerzőként. Strauss nem tette, de az első rosszérzés feltámadt a két jóbarát között. Ez az eset többször megisméltődött. Az okok is halmozódtak: több táncra volt szűk ség, mint amennyit Lanner komponálni tudott.

1825 őszén, több évi harmonikus barátság után, szakadás támadt a két kartárs között. Agyonfáradt és ingerült idegeik nevetséges botrányt robbantottak ki a „Bak kecske“ nevű tánchelyiségben. Hosszú tárgyalás után Lanner beleegyezett, hogy elbocsátja a távozni akaró Strausst. Hajnali két óra lehetett. A közönség már jórészt elhagyhatta a báltermet, amikor Lanner a pódiumra lépett és elbucszuttatta Strausst. Bosszúságában többet ivott 3 kelleténél. A dicsérő búcsúbeszédéből kitört a bor igaz mondása. A szónoklat egyre gorombábbá lett. Strauss félnék volt, de hirtelenharagú. Tettelegességre került a sor. A két mester hegedűvonójával csépelte egymást. A körülállók elválasztották őket, de a gyér közönségnek tetszett a zenebona, lökdösődve és kacagva részint Strauss, részint Lanner mellett foglalt állást. Most már a zenészek is beleavatkoztak a verekedésbe. Az egész zenekar egymásnak esett. Egy basszhegedűt eltapostak, egy cselló belei kilógtak a fölhasadt testből, fuvolák és klarinétok, akik megszokták, hogy békésen együtt masírozzanak, most hirtelen egymás ellen fordultak. A fa ropogott, a helyiség büszkesége: az óriás tükör ezer darabra törött, csörömpölve szerte-széjjel hullott, mert valaki egy széket hajított bele. Ez végre kijózanította az urakat. A tükör sok pénzbe került. Ha már nem is szerethetik egymást: miért tegyenek mindent tönkre maguk körül?

És azért Strauss és Lanner mégis szerették egymást. Annyira szégyenkeztek, hogy évekig nem is beszéltek egymással. Mikor Lanner a „Kecskebak“-béli verekedés után könnyekig meghatva hazatért, a 19. Opust komponálta, a híres „Elválás-keringőt“, hogy Strausstól való búcsúját megünnepelje. A zenemű fölött négy szó áll: „Elválás“ — ez a szó önmagáért beszél. „Csuklás“ — ami azt jelenti, hogy csuklunk, ha egy távoli barát ránk gondol. „Bakkecske“ — a csatahely neve, ahol a két keringomester bős bakkecskeként verekedett egymással. És végül: „Panasz“ — mert hiszen Lanner lelke mélabúra hajlott.

EGY CSALÁD LEGENDÁJA.

Gazdasági okok kényszerítették Strausst arra, hogy elhagyja barátja zenekarát. Vele együtt távozott Lanner negyven legjobb muzsikusa. Most Strauss alkalmazta őket, de nem mint helyettes, hanem mint vállalkozó főnök. Házasodni akart, házasodnia kellett. Menyasszonya gyermeket várt. Ez volt az elszakadás igazi oka. Anna Streim, a „Vörös Kakas“ vendéglősének lánya, nőül ment Strauss-hoz és gyermekének anyjává lett.

Ki volt ez az Anna Streim? A családi kép, amely fennmaradt utána, különös arcképzést mutat. Hosszú piálás, mélyenfekvő szemek. Ez a tekintet azon fajok tulajdona, akik a túlhevés napsütés ellen védekeznek. A felső és az alsó ajak határozott rajzú és mégis lágy és gyöngéd. Az alaphangulat anyás, érzelmes és igen egyszerű.

Streim korcsmáros lánya, a családi legenda szerint egy spanyol grand unokája. Johann Strauss és Anna Streim harmadik fia, Eduárd, emlékirataiban pontosan megírta ezt a származást. A spanyol grand (neve ismeretlen!) felettébb vagyonos volt. Az udvar ellenfelei közé tartozott, a 18. század közepén párbajra hívta a trónörökösöt és megölte. Hogy veszélyeztetett életét megmentse: azonnal el kellett hagynia Madridot. A grand már nem tudta eladni nagy terjedelmű birtokait. Kevés készpénzzel, feleségével és öt gyermekkel menekült.

Nappal elrejtözött, éjjel két postakocsiban utazott észak felé. Szerencsésen elérte Franciaországot; Németországon át. Bécsbe utazott, megszállott jóbarátjánál, Sachsen-Teseheni Albert hercegnél, Krisztina főhercegnő férjénél. A herceg megígérte, hogy felveszi udvartartásába a spanyol grandot, de a spanyolnak le kell tennie rangját és címét, nehogy kikutathassák hollétét. Védelmesője, Albert herceg, a spanyol udvar lekötelezettje, így hát hivatalosan nem rejtegethet egy férfit, aki meggyilkolta az infánst.

A grand vagyonát időközben elkobozta a spanyol állam. Nem látott más kivezető utat. Letette jócsengésű nevét és ezentúl az egyszerű polgári Rober nevet használta. Mint Rober, ipar után nézett. Szakács lett Albert von Saehsen-Tesehen herceg háztartásában.

Mint a hivatalokban és a könyvekben: a nemesi névnek teljesen el kellett tűnnie az emberek emlékezetéből. Rober fiai olyan hűségesen őrizték a titkot, hogy a fiatalkorú nők sosem tudták meg a nemesi nevet, amely voltaképpen családi nevük volt.

A herceg szakácsa és hitvese csakhamar meghaltak bánatukban. Öt gyermekük nehezen küzdött az élettel. Egy fiuk hamarosan meghalt. A második fiuk, Michael, Lichtenstein herceg udvari festőjévé lett. A még életben levő leányok közül a fiatalabbik, akit Mária Annának hívtak, feleségül ment Josef Streirahez, aki eredetileg szintén udvari szolgálatban állott: kocsis volt Eszterházy herceg világhírű istállójában. Csak jóval később, házassága után, vette meg a „Vörös Kakas“-t. Ő lett Strauss apósává.

Mária Anna két leányt szült férjének. Anna Streim volt a esinosabbik. Spanyolvágású arca nagyszüleire hasonlított. Kitűnően játszott a gitáron, a titokzatos családi ereklyén, az egyetlenen, amelyet anyja minden gazdagságából házasságába hozott.

Így meséli a Strauss-legenda. Vájjon igaz ez a történet? Ebben a formájában valószínűtlenül hat.

Mindenekelőtt a meggyilkolt spanyol infáns, a spanyol korona örököse, másutt is szerepelne, mint az emigráns család suttogó tradíciójában. Ám 1770 körül használnak kutatunk a spanyol történelemben a meggyilkolt trónörökös után.

Albert von Teschen herceg szerepe is felettebb való-

színűtlen. Ez a diplomata és herceg József császár sógora. Később Brüsszelben a császár helytartója lett. Majd német császári birodalmi marsall, a francia forradalom ellen vezetett háborúban.

Mikor felesége, Mária Terézia leánya meghalt, visszavonult az osztrák állami szolgálattól és a politikától. Korának egyik legnagyobb műgyűjtő-mecénása volt. Bécs városára hagyta az „Albertinát“. Erről az Európaszerte ismert hercegről lehetetlen feltételezni, hogy az udvarában rejtegetett főnemest alantas szakácscsá fokozza le. Itt csakis két eset lehetséges. Albert herceg kész volt arra, hogy a hozzámencékült párbajhóst teljes hatalmával védelmezze és rangjához méltóan tartsa udvarában — vagy a spanyol grand sohasem volt spanyol grand.

Ki volt tehát Rober, a Strauss-utódok dédapja? A név nem fejt meg a rejtvényt. Ez a név merészen hangzik, akár rablófejedelem is viselhetné. Robur latinul „erőt“ jelent. A gyökszó. rob, a román nyelvekben rablót, zsákmányoltat jelent. Ezt a rejtvényt nem lehet megfejteni. Ernst Decsey Strauss életrajzában jó irányban tapogatózik, mikor ezt az ügyet, mint lélektani védekezést fogja fel. A titokzatos Rober talán csavargó volt. Zöld kordén utazó férfiú, vándorcigány, aki le akar telepedni. A fölfelé vezető út, amely az útszéli szemfényvesztőből urasági szakácsot csinál, majdnem olyan meredek, mint a lefelé vezető ösvény, mely a spanyol grandtól a szakácshoz zuhan. Robernek meg kellett védenie különös külsejét, sárgásbarna bőrét, sötét szemét, a hercegi szolgálk rossznyelve előtt. így találta ki a, legendát, hogy ő maga is nemesi vérből származik, de le kell mondania a nemességéről. Bármilyen hazug is ez a hagyomány, mégis megható. Az elveszett haza távoli emléke kísért benne. Mindegy, hogy ez a haza Madrid, vagy a Rhone torkolatának sűrű bozótja, ahol annyi cigány tanyázik. Vagy talán Románia, vagy Magyarország síkságairól származik ez a titokzatos név. A cigányokat olyan nagy zenészek, mint Liszt és Verdi, istenítték. Anna Streim talán magyar kőborcigányoktól származik. A zeneművészetben a cigányok ép annyit érnek, mint a spanyolok. És végeredményben ez a fő. Mikor Johann Strauss és Anna Streim megkötötték egész életre szóló szövetségüket: két olyan típus került össze, aki túlságosan hason-

lított egymáshoz. Már Johann Strauss ellentétben állott a talajgyökeres bécsiséggel. Szénfekete hajával, sápadt arcával, lángoló szemével nem hatott úgy, mint egy „bennszülött“. Strausstól távol állott Lanner kedélyes, jószívű humora. Strauss könnyen izgult, makacs és magába zárkózott vérmérséklet volt, igazi cigány temperamentum. Aki együtt látta Annával, „testvér-házasságra“ gondolt, Bő gyermekáldás fakadt ebből a boldogtalan házasságból. A három világhírű Strauss — Johann 1825. Josef 1827, Eduárd 1885-ben feküdt a pólyában. — Az emberek nevetve és csodálkozva állták körül a bölcsőt, megállapították, hogy Európa szívében, Bécsben, három „szerecsen“ született.

STRAUSS LANNER ELLEN.

Huszonegy éves korában már apa? Nyugtalan vérmérsékletéhez hozzájárulnak a háztartásbeli aggályok: gondoskodnia kellett családjáról. Keringőt kellett írnia, vezényelni kellett, éjjel virrasztani, nappal aludni, ha egyáltalában ideje maradt az álomra. Számtalan helyen egyszerre lennie, hogy zenekara élére állhasson. Bizony sohasem fáradhatott el. Most kiderül, hogy Lannernek, a zeneszerzőnek és karmesternek sikeres vetélytársa lehet-e? Lannert jobban szerették. Lanner zenéje a bécsiek szívét cirógatta. Strauss zenéje a lábaknak parancsolt,

A lábak és a szív! Íme egy erős akarat programja. Strauss simogatni akart és parancsolni. Johann Strausznál is fölmerül a biedermeier gyöngéd színezete, Moritz von Schwindt és Gauermann bensőséges szépsége, de azért Johann Strauss mégis parancsolni akar a lábaknak, mert a lelkében lakozó démon így kívánja.

Ennek a cseppet sem szelíd embernek nagy skálájú, szelíden festett lehetőségei voltak. Már első Opusát, „Galamb-keringőnek hívta, a „Galamb“ vendéglő után, amelynek komponálta. Velence után Bécs a leggalambszeretőbb város. Bécsben majdnem több a galamb, mint a veréb. A nép oltalma alatt állanak. Johann Strauss első valcerében megtaláljuk a galambok turbékolását, tipegését. csókolódzását. berzenkedését. Ezt a keringőt három

hegedűnek, egy fuvolának, két klarinétnek, két kürtnek, egy trombitának, két dobnak és egy kontrabassznak komponálta. Meglepetéssel láthatjuk, hogy a Lannertől való elszakadás folytán Straussnak nincsen sem violája sem gordonkája. De majd nemsokára kiegészíti zenekarát. Mert Strauss zenéje igazában a vonósnégyesből származik. Egész életében első hegedűs marad. Gondolatai a hegedű böi születnek. A hegedű betöltötte, összeszötte és eltakarta a háromnegyed taktus keménységét. Ma meg sem érthetjük, hogy a 18. század keringő előtti idejében a ländler oboák és dudák hangjára táncolták. A fúváshoz természetesen hozzátartozott a dobbantás. Az igazán bensőséges hang: a lélek hiányzott. Csak a hegedű „legato“-ja hozhatta meg.

Johann Strauss első valcere olyan nagy sikert aratott, hogy ismét újabb keringőket szerzett. Kiadók, közönség, mulatóhelytulajdonosok, valamennyien kitépték kezéből a még nedves papirost. Strauszt rablógazdálkodás fenyegette, amelytől Eduárd Hanslik később intve óvta. „A legszűkebb keretek és a kérlelhetetlen feltételek, amelyek ma a zenét kormányozzák, megparancsolják a zeneszerzőnek, hogy a keringő legelső ütemébe belevigye új zenei ötletét, azután annélkül, hogy teljesen letarolná, ismét eldobja, újra megszerezze és megint elpazarolja. A keringő szűk, zárt formája nem kedvez a dallam fejlődésének. Ahogy a dallam elhangzik, mindjárt nyomtalanul eltűnik, hogy egy másodiknak, harmadiknak, negyediknek engedje át a helyét. Míg mind az öt téma lejátszódott. Egyetlen tánchoz, a bevezetésen és finálén kívül, öt keringőre van szükségünk, azaz legalább is öt zenei ötletre. Ez művészietlen pazarlás, amely a legtehetségebb alkotó erőt is csakhamar kimeríti.“

Johann Strauss csak sejtette, de nem ismerte az alapeszedelmet, ösztönszerűen meg akarta tanulni, hogyan tarthatja meg frissen és üdén sugallata virágait. Zeneelméletet tanult. Beethoven barátja, Seyfried karmester, bevezette a hangszerezés és összhangtan rejtelméibe. Az elméletet Jansanál sajátította el. Amíg komponált és két kézzel szórta kincseit, titokban megható elméleti tudást magolt.

Lannernél is bátrabban elkergette az unalmas szimetriát, amely eddig a keringő felett uralkodott. Nyolc

előhang, nyolc utóhang, azután az első tétel ismétlése, közben két összekötő ütem. Strauss szétrobbantotta, önkényesen kibővítette ezt a sémát, minden táncnak legyen meg a saját arculata, saját jellege, melyet már a címéről megismerhetünk. Ha a háromnegyed taktus zsarnok és mindég ugyanazt akarja és hogyha a lábak eltáncolt figurája örökkön-örökké ugyanaz marad, a képzelő tehetségnek és a bátorságnak ezt el kell leplezniök, nehogy a keringő unalomba fulladjon. Nem táncolunk mindég ugyanazzal az asszonnyal. És mégha meg is tesszük, nem fektetjük karunkat derekán gépiesen ugyanarra a pontra. Johann Strauss trillákat és váratlan, meglepő ütemrésze ket sző zenéjébe. A nagy zenéből ellesett synkopákat, amelyek a tánczenében eddig hallatlanok voltak, apró sziklakként helyezi el keringője áramlatában. A fül tovább örvénylik a szirtek körül. Pizzicatók és gitáringerek ma dárcsörökként csipognak és ketyegnek bele a melódiába, mielőtt újból elrepülnek. A kérdésre felelet következik. A feleletre újabb kérdés. Ahogy ezt már Weber is tanította. Strauss egyik leghíresebb keringőjét „Álmodó szerelmek” hívták.

Johann Strauss titka, hogy ötletei vakító ereje által legyőzi az unalmat. Hosszú bevezetései feszültek. Huszonhárom taktust ír, „Az élet is tánc” című keringője elé, amelyet Liszt Strauss főművének tart. Harminc ütemet játszik le „Loreley-Rajnai hangok” című keringője előtt, mielőtt az igazi valcer megkezdődne.

A világ, a hallgatóság és a kiadók mindég újat akarnak a kimeríthetetlen Strausztól. De mi történik, ha az ötlet, amely a fejből, szívből és a lábból születik és a legnagyobb önelmélyülést kívánja, mi történik, ha ez az önelmélyülés és az ötlet nem elégséges? Strauss akkor minden gondolkodás nélkül a nagy zeneszerzők témáihoz nyúlt. Felhasználta például Beethoven Kreutzer szonátáját, vagy Weberhez és Meyerbeer-hez fordult segítségért, megragadta, ami megfelelt neki és megkeringősítette. Mintahogy ma a jazz nem tiszteli a védtelen műremekeket és áthangolja drótonrángatott ritmusába szegényeket: úgy történt akkor is. A keringő egveduralmú zsarnokká lett, aki végül háromnegyedtaktusával leigázta saját zsarnokát is.

A „Kettenbrücken-valcer“ óta (melyet a „Kettenbrücke“ vendéglő számára írt) Strauss nem menekülhetett többé a meghívások és megbízatások elől. Ám ugyanekkor Lanner is tropikus termékenységet fejtett ki. A szakítás óta a két mester eredetileg hasonló tehetsége erősen eltért egymástól. Mindegyiket a másik sikere sarkantyúzta. Lanner egy héten, hét estén át vezényelt nyilvánosan, közben számtalan házibálon szerepelt, amelyet a polgárság és az arisztokrácia rendezett. 1829-ben legfőbb becsvágya is teljesült: a császár udvari báligazgatóvá nevezte ki, a híres Redoute-termekben. Lanner később elveszítette ezt az állást, amikor könnyelmű, őszinte, bécsies-polgári módon, órahosszat tartó vezénylés után, atizzadt frakkingére mutatott és így szólt Ferenc József császár anyjához, Zsófia főhercegnőhöz:

„Nézze, Kegyességed, hogy izzadok.“

Strauss, a mindég rendes, mindég szertartásos, sohasem mondott volna ilyet.¹⁾

A két egykori barát szíve mélyén semmit sem irigyeli egymástól. De híveik, a kéretlen hírhordók, a rosszindulatú szurkálók, egymás ellen izgatták őket. Bécs két részre szakadt. Strauss-pártiakra és Lanner-pártiakra. Már ahogy a zenében az érzelmes, bensőséges stílust, vagy a démonikus tüzet szerették. Újságháborúk dúltak. És bár, ha történelmi távlatból tekintünk vissza az eseményekre, el kell ismernünk, hogy a végén Strauss maradt a győztes, mert merészebbkezü és bátrabb művész volt. mégis tudomásul kell vennünk, hogy sohasem hódíthatta át magához az egész Lanner-pártot. Mindég maradt egy réteg, aki, mint Lanner fentemlített életrajzírója, szikla gzilárdan állította: „Lanner a tánczene Mozartja. Eddig még senki sem érte utói szakmájában, bármennyien iparkodtak is, mégis egyikük sem közelíthette meg. Lannernek nincsen méltó ellenfele, még Strauss sem az. Lanner a keringőköltő, az igazi valcerkomponista.“ Kétségbe kell vonnunk a Lanner-követők azon állítását, hogy Johann Strauss nem uralta olyan mesteri technikával a hegedűt, mint Lanner. Strauss és Lanner megítélésében két ellentétes irány ütközött. Az érzelmes irány, amely Lanner lassú „sforzandoiban“, a hegedűhang szélesen terjedő és feldagadó szólamában megtalálta az emberi hang hasonmását. És a szenvedélyes irány, amely hitt a hegedűvonó cigányosan magyar küldetésében: az érzéki pajkossággal muzsikált tánczenében. Ezt tudta Strauss! Egyébként, ha

*) Strauss tartózkodott a szeszes italoktól, Lanner túlsokat ivott. Lanner életrajzírója, Fritz Lange meséli, hogy Lanner, az udvari karmester, egyszer részegen lépett az emelvényre. A császár udvarmestere, Kutschera báró, fel akarta tartóztatni, mire Lanner gorombán felelte: „Dehát mit gondol, excellenciás úr? Ép oly kevéssé vagyok részeg, mint maga és még ha halálosan berúgtam volna is, akkor sem szoríthat ki senki sem a helyemről, amelyet a császár jelölt ki számomra.“ Lanner hihetetlen akaraterővel vezényelte tovább a bált. De a teremben uralkodó rekkenő hőség idővel káros befolyást gyakorolt állapotára, úgyhogy meg tántorodott az emelvényen. Ferenc császár, aki becsülte Lannert, halkán odaszólt Kutscheranak: Ugyan, kérem, vigyék ki a Lannert, mert még lepotyog az emelvényről és beveri fejét a parieten.“

akarta, utánozta Lannert is. Lanner azonban nem tudott tőle idegen formákban megnyilvánulni.

A néhány év előtt még oly szerény Johann Strauss 1830-ban már kétszáz zenészből álló zenekar élén muzsikál. Egy regiment hegedűművész, valóságos hadsereg, amelyet a város minden pontján szétoszthat, hogy a fontos helyeken megvívja csatáit. Lannert a császár a Redoute-termek számára szerződtette, Strauss viszont hat esztendő szerződést kötött a polgárság legnagyobb mulatóhelyiségével. Johann Scherzer állandóan a „Sperl“-hez kötötte. Ez volt az a helyiség, ahol tizennégy esztendő korában — mintahogy még emlékszünk reá — a részeg Parner alatt a violán játszott. Most, huszonhat esztendő korában, királyként vonult be a „Sperl“-be.

AZ EGYEDURALKODÓ.

Heinrich Laube, az északi író 1833-ban Bécsbe utazott és leírta az akkori „Sperl“ életét.

„A kertben ezer lámpa ég, minden terem tárva-nyitva áll. Strauss vezényli a tánczenét. Világító golyók repülnek, a bokrok megelevenednek, a mulatnivégyők a Ferdinánd-híd felé tolonganak. Persze, ez igen keverf társaság. Távolról sem a „hautevolée“, de azért összetételében nem megvetendő. Ha egy estét és egy féléjszakát a Sperlben töltünk, amikor a kertek pazar pompájukban virulnak, kezünkben tartjuk az érzéki, bécsi életkulcsát. Megvilágított fák és nyitott erkélyek alatt számtalan asztalnál isznak és esznek az emberek, nevetnek, fecsegnek, figyelnek. A középen elhelyezett zenekar új valcereket játszik. Tanult zeneszerzőink bosszankodnak, mert ezek az új keringők tarantellacsípésként korbácsolják a vért. A kert közepén, a zenekar élén áll Ausztria új hőse: „le Napoléon autrichien“, Johannes Strauss zeneigazgató. A bécsieknek ugyanazt jelentik a Strauss-féle keringők, amit a franciáknak a napóleoni diadalok. Ha ágyúik is volnának, biztosan fölemelnék a „Sperl“ közepén Strauss Vendome-oszlopát. Az apa gyermekének mutatja, a bécsi asszony távolról jött kedvesének, barát átutazó barátjának: Ez ő, ez Strauss!“

Az osztrák vidám, érzéki nép. Napóleon Franciaországban sok fiába került — az osztrákok csak néhány forintot és éjszakát fizettek és megkapták Strausst, az asszonyokat kábító, tarka tollazatú struccmadarat.

Nagyon kíváncsi voltam az osztrák Napóleonra. Örültem, hogy a csatatéren láthatom. Amikor érkeztem, éppen austerlitz-i küzdelmét vívta. Hegedűvonójával az égre mutatott, a hegedűk felsikoltottak: „Most kel föl a nap“.

Ott állott előttem a harmadik triumvir. Az első triumvir Napóleon, a második Paganini volt. Strauss éppen úgy tartotta kezében hegedűjét, mint Paganini. Megszállottként vezényelte a ritmust, mintha láthatatlan hatalmak rázták volna.

Minden arc áhítatosan fordult felé. És én azt mondtam magamban: az eljövendő nemzedékek meg fogják kérdezni tőled: milyen voltaképpen ez a Johann Strauss? Napóleon arcéle római vágású, megjelenése klasszikusan méltóságteljes. Paganini romantikus és kísértetiesen érdekes. Maestro Strauss afrikai melegvérű, napimádó, modern, merész kapkodó, nyugtalan, csúnya, szenvedélyes. Válogathatunk a jelzőkben.

Strauss haja fekete és göndör, mint a szerencsené, szája duzzadt és merész, orra pisze. Ha nem lenne mégis fehérbőrű arca, beillene Balthazar mór fejedelemnek. Balthazar érzéket kábító tömjént hozott Heródes uralma alatt. Ugyanezt teszi Strauss is. Keringőivel kikergeti testünkben a gonosz ördögöket. Íme a modern ördögűzés. Ő is elkábítja érzéseinket.

Igazi afrikai módon vezényli táncait. Amikor a keringő-őrület megkezdődik, teste nem az övé többé. A vonó táncol a karjával, az ütem ugrándozik a lábával, a dallam a pezsgőspoharakat kínálja, a struccmadár vad repülésre készül. Az ördög felszabadult.

A bécsiek példátlan lelkesedéssel fogadják ezt a szenvedélyes teljesítményt. Kívánatos lenne, hogy a német közönség ép olyan figyelemmel kísérje hősét é* annak cselekedeteit, mint a bécsi. Egy „potpoum“-ban, amelyet vezényelt, számos keringő-gondolata szerepelt. A nagy, kevert közönség azonnal felismerte a legkisebb Strauss-ötletet is, minden keringő-ütemet mennydörgő örömmel üdvözölt.

Csudálatos hatalom adatott a fekete ember kezébe. Nagy szerencse reá nézve, hogy bármit gondolhatunk a zene fogalma alatt, hogy a cenzúrának semmi köze sincs a keringőhöz. Hogy a zene nem a gondolon keresztül hat az érzésekre. Valaki lehet egyszemélyben zenei lángész és együgyű ember is. Ezzel nem akarom Strausst megsérteni, inkább szerencsét kívánok neki. Nem tudom, hogy Strauss mihez ért még a hangjegyeken kívül. De azt jól tudom: ez az ember sok rosszat cselekedhetne, ha Rousseau eszméit hegedülné. A bécsi polgár egyetlen estén megkötné az egész „contrat social”-t“.

Csudálatos, hogy az osztrák érzékiség sohasem hat közönségesen. Naiv, de nem bűnös asszony. A bécsi öröm a bűnbeesés előtti boldogság. A tudás fája még nem tett szükségessé meghatározásokat és túlfinomultságokat.

A tömeg tarkán hullámszik. A nevető, melegtetű lányok hozzásimulnak a vidám fiúkhöz, forró lehelletük déli virágcsokorként illatozik, körülöttem, az idegen oszlopszent körül. Karjuk lökdösött a tömegben. Senki sem kért bocsánatot. A „Sperl”-nél nem kérnek és nem is kívánnak bocsánatot.

Végre hozzákezdenek az igazi tánchoz. Nagy köte leket feszítenek ki, hogy a terem közepén tolongókat elválasszák az igazi táncosoktól. De ez a határ bizonytalan, elmosódó. A táncolókat csak az egyforma ütemben sodródó leányfejekről lehet megkülönböztetni. A párok bacchantikus hevességgel gázolják le a véletlen akadályokat. A vad öröm elszabadult. Nincs Isten, aki korlátozhatná.

A tánc kezdete a legjellegzetesebb. Strauss belekezd reszkető, kiteljesedni akaró prelúd jeibe. Ezek az előhangok tragikusak, mint a szülés fájdalmából kiteljesedő boldogság. A bécsi szorosan karjába ragadja leánykáját, csodálatosan ringanak az ütemre. Még halljuk a csalogány hosszú, elnyújtott hangját, amellyel édes dalába kezd, míg hirtelen csattogó trillák fakadnak, az igazi tánc tomboló gyorsasággal megkezdődik. A táncospár beleveti magát az örvénybe.

Túlkapásoknak sohasem voltam tanúja. Az észak kárhózas varázsszava: a pálinka hiányzik. Az indiánok tűzitalával sohasem találkoztam, sem eszméletlen része-

gekkel. A könnyű, bécsi bor csak felébreszti az érzékeket. A bécsieknek nagy gyomruk, de kis torkuk van.

Ezek a táncorgiák reggelig tartanak, akkor Johann Strauss, Ausztria zenehőse, fogja hegedűjét és hazamegy, hogy néhány órát aludjon. Megálmodja a következő délután új csatatervét és keringőmotívumát. A forró párok kirohannak a meleg bécsi éjszakába. A karcározás és enyelgés szétszóródik Bécs minden utcájában“.

Laube leírása kultúrtörténeti szempontból felette érdekes. Heinrich Heine „Utiképei“ befolyásolják stílusát, mégis minden felfokozottsága dacára, jól meglátott és különös természeti jelenség képét rajzolja. Egy kor civilizációját, amely a táncban teljeseedik ki. Az 1833. júliusi párisi forradalom nyomtalanul elhaladt Bécs mellett, ép olyan nyomtalanul, mint az 1789-i. A rendek, hivatások, társadalmi osztályok összekeveredtek, de csak a keringő körforgásában, amely ellen, mint ahogy Laube helyesen megjegyzi, a cenzúra nem emel kifogást. Bécs civilizációja politikamentes, de minden érzéki bája dacára meglehetősen lapos is. 1833-ban Goethe egy év óta halott. Schubert öt, Beethoven hét, Haydn huszonnégy. Schiller majdnem harminc, Mozart negyven esztendeje halott. Mintha valamennyiökről elfeledkeztek volna... A mély kérdéseket felvető alkotóművészet koldulni mehet. A lángeszű karmester felzúgó zenéje magas árfolyamnak örvend. Es nem is helyes, amikor Laube 1833-ban megjegyzi, hogy Strauss keringőszerzeményei bosszantják a művelt zeneszerzőket. Ahol százezren elragadtatásba esnek, ott az esztétika is megváltozik. Nem is tehet egyebet.

Uj mérték szerint mérnek. Még eddig sohasem beszéltek úgy a zenéről, mint ahogy most Straussról, mert a zenében még sohasem nyilvánult meg ilyen ördögi erő. Strauss keringői kibírják az esztétikai-kritikai elemzést. Az eljövendő zenefejedelmek: Schumann és Mendelssohn szerették Strausst. Másrészt a nagyközönség könnyen megértette ezeket a keringőket. A művelteket elbájolta a kecses dallam, a népünnepélyek megrészegedtek a használati zene forgatagától. Mindenki kívánta a Strausskeringőket. Ez a kettősség, az abszolút és gyakorlati zene kettőssége, megtámadhatatlanná, egyeduralkodóvá lőtte Strausst, Mint minden egyeduralkodónál, aki nem

talál félelmes bírakat közvetlen közelében, Strauss lelkében is összekapcsolódott a kényes, finom lelkiismeret szellemszava a felelőtlenséggel, a művészet a művészietséggel, a kultúra öntudata a barbárvonásokkal. Strauss évekig haragot tartott zenekara egyik tagjával, mert ez a zenész Fidelio előjátékánál elnézett egy kis tételt („Beethoven szent.“) Ugyanez a Strauss nőimitátort szerződtetett zenekarához és egy nyáron át, a kerti hangversenyeken, Rossmi Sevillai borbélyából Rozina Cavatináját énekelte vele. „Mert a publikum így követelte.“ A közönség felkapaszkodott a padokra és székekre, hogy jobban lássa az énekest, amint szakállas szájával falsetkeket zeng és coloraturákat trillázik.“ A tánczene Napóleonja nem vetette meg az ilyen cirkuszi mutatványokat. Ahol ő föllépett: kötelező volt a tűzijáték. Egy csúfondárosan epés tárca egyszer azt írta: „szívesen látná a vízben vezényelni Strausst.“ Ez az odavetett megjegyzés azért epés, mert öt évvel azelőtt, mikor a Duna jege betört, Strauss szűkebb apai kerületét: a Leopoldstadtot, elöntötte a víz és sok ember megfulladt. „Az utolsó előtti farsangi hétben — sajnálkozik ez a tárcaíró, — bált tartottak az Augarten-terekben. Ez a multság sok szóbeszédre adott okot. Abban az időben akarták megtartani, amikor a nagy jégzajlást várták, amely a vidám társaságot elönthette volna. Ez a gondolat pikánssá tette az új és eredeti helyzetet. Mert már halottunk arról, hogy egy bálon tűzvész ütött ki, de hogy vízözön öntött el egy bált, erről nem regélnek a farsangi krónikák. Néhány nap a vízben, hazatérés hajón, milyen romantikus! Sajnos, nem így történt. A Duna olyan okos volt, hogy belátta: hogyha ő távol tartja magát az ünnepélytől, mégsem marad szárazon a multság. A vendégek nyakig úsznak majd a fagyaltlében, limonádében és pezsgőben“.

A tárcaíró ízléstelenül céloz a bálra, amelyet Ausztria párisi követe, Schwarzenberg herceg, 1810 júliusában Parisban adott az új császárné, Mária Lujza, tiszteletére. Ez a bál katasztrófával végződött. A terem kigyulladt. A felséges császári pár nagynehezen megmenekült, de a nagykövet felesége bentégett.

Azonban más elemi csapás látogatta akkor Ausztriát: a kolera. Még a kolera sem vethetett véget a

„Sperlben“ és egyéb mulatóhelyeken tomboló keringőzósnek. Ahol Johann Strauss szinte megsokszorosította magát: ott tovább keringtek az emberek. Richárd Wagner is bizonyítja.

A tizenkilenc esztendőös Wagner 1832 júliusában jött először Lipséből Bécsbe. Egy lengyel gróffal utazott együtt. A gróf a hazai szabadságharcokról ábrándozott. Az oroszok fanatikus ellensége volt és Wagner is politizált. Tyszkiewicz Brünnben elvált Wagnertől, aki most magára maradt, hogy a tizenkilencesztendőös ifjú teljes tanácsstalanságává] átélje a szörnyű kolerafélelmet. Először erőt vett magán és nem mutatta rettegését a szállodában. De amikor egy távoli épületszárnyba vezették ?s magányos hálószobájában egyedül maradt: ruhástól beásta magát az ágyba és még egyszer átélte gyermekkorai minden kísértetmeséjét. Wagner jóbarátságban volt Theodor Apel-el, a kísértetkönyv szerzőjének fiával, akitől Weber a Bűvös Vadász meséjét kölcsönözte. így hát Wagner beesett arcú fúriaként, valóságban látni vélte szobájában a koleraát. A kolera ott lebegett a szobában. Csontvázkarjával megölelte. Wagner teste megdermedt. Halottnak képzelte magát. Csak a szíve dobogott még. Nem tudta, ébren van-e, vagy álmodik. Csodálkozott, hogy másnap reggel fölkel, megmosakszik és tovább utazik Bécsbe.

Bécsben Wagnerre is ráragadt a csodálatos közöny, amellyel a bécsiek a szörnyű ragályt fogadták. „Bár a kolera néhány óra alatt megöli áldozatait“ — írja Wagner barátjának — „mégse változtat senki az életmódján. A mulatóhelyek zsúfolásig megtelnek.*” Az őrjöngő körforgás, amely minden veszedelmet kiizzaszt az emberből, Wagnert is elragadta. „Minden színházba elmentem, meghallgattam Strausst, kirándultam, jól éltem.“ A vidám élet következményeként adósságok támadtak, amelyeket Wagnernek még drezdai karmester korában is fizetnie kellett. „Bécs a legnépesebb, legvérmesebb város“, amelyet a fiatal Wagner valaha meglátogatott. A sokkal átszellemültebb Lipcse, a német könyvkereskedés központja, gátoltabb és kevésbé közvetlen népéletében. Mint népet magával ragadó lángészt, Wagner Raimundot tisztelte leginkább. De Raimund akkor nem lépett föl Bécsben. A legnagyobb bécsi megszállottat, aki emberfeletti

magasságra nő és a kolerával is szembeszáll, Wagner Straussban találta meg. A Józsefvárosi Színházban Wagner meghallgatta „Zampát“. Azután a színházhoz közel fekvő Strauss-termekbe lépett. „Johann Strauss az egész hallgatóságot lángralobbantotta. Strauss, a nagy elsőhegedős, aki szinte megszül minden zenedarabot, tomboló izgalomba fokozza a tömeget. A bécsi népzene démonja minden új keringő előtt megremeg, mint Pythia háromlábú jósszékén. Valóságos örömnyerítés tör fel az inkább a zenétől, semmit az élvezett italoktól megrészegeedett közönség ajkáról. Ez az örömharsogás félelmetes magasságba korbácsolja a varázsló prímhegedős elragadtatását. Bécs forró nyári levegőjében már csak Zampa és Strauss zenéje kísértett.“

Wagner, a nagy kultúra-ismerő, az esztétikairól a társadalmira fekteti a hangsúlyt, amikor Johann Strausst megítéli. Strauss és a keringő valóban társadalmi tüemény. Csudálatos tömegjelenség, amelyről csak az ókor és a középkor mesél. Kurländer, a harmincas évek egyik újságírója, leírja a bécsi Szent Brigitta ünnepen kitört orgiasztikus örömet, amely elfogta a tömeget, amikor Johann Strauss vezényelt. Negyvenezer ember gyűlt össze a Brigittenauban. „Zöld lombsátorok, körben felaggatott, tarka lampionok világítottak, a hold titokzatos fényt sugárzott. Mintha Macbeth Birnam erdeje közelne, az egész virány keringeni kezdett. De nemcsak a fából ácsolt táncpadlókon, sátrakban, kunyhókban keringtek. A keringés tovább vonult hegyen és völgyön át. Keringtek a gyepen, keringtek a bokrok közt, ugrottak, bukdácsolnak: valóságos indián ünnepély volt.

Mi lett a kis emberkéből, aki tizenöt esztendővel ezelőtt, mint félénk gyermek, Pamer zsarnoksága alatt cinvogtatta szeretett hegedűjét.

A testek, az idegek, a lelkek zsarnokává lett.

NEGYEDIK FEJEZET.

VILÁGHÓDÍTÓ.

Strauss a világ legnépszerűbb embere. Keringői elbűvölik az amerikaiakat, áthangzanak a kínai fa Ion, behatolnak az afrikai biwakokba. Egy ismerős bécsi hölgy írta nekem: mennyire meghatódott, amikor Ausztrália földjére lépett és egy koldus Strauss keringőjét énekelve kért alamizsnát tőle.

Ludwig August Franki 1849.

STRAUSS MEGHÓDÍTJA ÉSZAKNÉMETORSZÁGOT.

„Utazz el. Keresd a távot. A művész küzdőtere az egész világ.“ Így kezdődik Carl Maria von Weber „Művészet“ című regényrészlete. Johann Strauss keringői, melyeket Tobias Haslinger adott ki, kirepültek az egész világba. Most Strauss is érezte a vágyat, hogy utánuk vándoroljon. Bécs lassanként kicsivé vált. Szülővárosa, melyet Lanner, a becsvágy nélküli kartárs, sohasem hagyott el. Az idegenek Strauss fülébe duruzsolták, hogy Európa reá vár. És ez a szóbeszéd nem alapult hiú hizelgésen. A rendesnél is sápadtabb és nyugtalanabb Strauss pénzbeli és művészi előkészületeket tett, hogy hangversenykörútra indulhasson, északra.

Már volt Budapesten. De ennek a városnak a közönsége hangulatában rokon az ő szülővárosának közönségével. De most idegen térre lépett, amikor 1834 Minden-szentek napján a Berlinbe induló gyorsposta kocsiba szállt. Néhány nappal később a karmesteri emelvényen állott, III. Frigyes Vilmos király és a porosz udvar előtt.

A két legnagyobb német főváros: Berlin és Bécs között, már akkor is olyan nagy volt a versengés, mint mindég. Észak és dél versengése, amely az erkölcsörté-

net, szellemtörténet és vallástörténetből ismeretes, minden pillanatban kipattan, ha két német találkozik egymással. Az Északi tenger és az Alpesek között élő nagy német embertömegeket azok az apró, villanyos kisülések jellemzik, amelyek a katolicizmus és a protestantizmus nagy ellentétéből fakadnak. Habsburgok és Hohenzollernek, zeneileg kedélyes életstílus és akarattal telített törekvés: hogy lehetne ezt közös nevezőre hozni? Ha egy osztrák és egy porosz találkozik, egy pillantással, egy kézmozdulatban, a beszélgető hang színárnyalatában, még mindég lejátszódik ugyanaz a harminc esztendő háború, amely a 17. században északot és délt kettészakította. Vagy a hétéves háború, amely a 18. században ugyanezt cselekedte. Vagy a nagy előretörés, amely a hatalomért harcolt Németországban az 1866-iki osztrák-porosz háborúban.

Strauss számára november volt az igazi berlini hónap. Líránélküli hónap, amely csakis a teljesítményekre támaszkodhatott. Meg kellett ragadnia a fagyos publikumot, felolvasztani az északnémeteket a bécsi zene lehetőségével. Persze, ha a berlini felolvaszó úgy ő a világ legjobb zenehallgatója, mert hiszen ő a legalaposabb.

És a berlini közönség felolvadt! Ujjongás zúgott végig a színházon, amikor Strauss a Königtádker színházban keringőit játszotta. A berlinieket éppen az ragadta el legjobban, hogy Strauss mindenben az ellentétük volt. Sok északnémet ember csodálatosan igazságos. Amire ő képtelen, amit nem is akar alkotni: nagyra becsüli másban. A bécsi sokkal kicsinyesebb. Alig engedné meg a berlininek, hogy jellegzetesen berlini, száraz és szögletesen realiztikus művészetét Bécsben sikeresen gyakorolja. Az elpuhult bécsi mindég hideg maradt, amikor az északnémet művészet meglátogatta. De a hideg északnémet fölmelegedett, ha Bécs jött el hozzá. Ez a különös jelenség ma, éppen olyan időszerű, mint száz évvel ezelőtt, Strauss korában. Kari von Holtéi két vígjátékot írt erről. Az egyiknek „A berliniek Bécsben“ a másiknak „A bécsiek Berlinben“ a címe. A két vígjáték megmutatja a különbséget, mellyel a két város idegrendszere hat egymásra.

A berlini tréfás szójáték csakhamar ott keringett a sápadt, beesett homlokú, kis bécsi Orfeusz körül. „No

nézzétek csak, ez a Strauss egyszerre bécsiekké változtatta át a mi jó berlinieinket.“ Az egyik udvari hangversenyen Miklós orosz cár és a cárné is megjelent. Dicséretükkel árasztották el Strausst, megkérdezték: nem utazna-e kíséretükkel Szent Pétervárra. Strausst azonban hosszúlejárátú szerződés kötötte Scherzerhez és a Sperl-termekhez. Megmondotta Vilmos herceg nejének, a későbbi király és császár feleségének is, aki Berlinhez akarta kötni, hogy sajnós, nem tehet eleget a kegyes hívásnak. Nem a honvágy vonzotta Bécsbe, inkább a kötelesség.

Nem mulaszthatta el a beköszöntő farsangot. Ahogy visszautazott Bécsbe: hangversenyeket adott Drezdában és Prágában. A legelőkelőbb társaság és a kisemberek egyaránt ünnepelték és szerették.

Háromnegyed évvel később ismét kirepült Nyugat-németországba. Hangversenyeket adott Augsburgban, Stuttgartban, Wiesbadenban, Heidelbergben és Frankfurtban. A következő évben még szélesebbre bővítette megszokott németországi körútját. Meglátogatta Lipsét, Hallet, Magdeburgot, Braunschweigot, Hannover, Hamburgot, Brémát, Oldenburgot. Düsseldorfban lépett az idegen németalföldi földre, innen tovább utazott Amsterdamba, Hágába, Lüttichbe, Brüsszelbe. Megjelent Kölnben, Aachenben, Mainzban és Würzburgban. Most mái' egész Németország behódolt a keringőnek. Világos, hogy ez a zene térítő hivatást teljesített.

Nem először történt, hogy egy nagy osztrák sikereket aratott északon. Strauss egy év előtt egy szerény emberrel találkozott Münchenben, az osztrák Raimunddal, aki nemcsak honfitársa, de barátja is volt. Raimund sokban hasonlított Johann Strauss-hoz. Őt is szurkálták és irigyelték a kartársak. Raimund csak a szó ereje által hatott és a szó erejét nem lehet a zene erejével össze hasonlítani és mégis páratlan sikereket ért el Észak-németországban. Lágy, afrikai szélként sepeget végig a berliniek szívében. A porosz főváros közönsége éppen azt imádta Raimundban, ami belőle hiányzott. „Tizennégy napig jártam Raimundhoz — írja H. É. Jacob a „Megkötözött Raimund“ című könyvében. Minden este elmentem hozzá, hogy tanuljak tőle. Csakhamar megértettem: mi hiányzik belőlünk poroszokból, a népből, mely csak

halni tud, de élni nem.“ Strauss fölolvasztotta a porosz merevséget. A felhangzó keringő összekovácsolta északot a déllel.

Ennek dacára néhány városban némileg megbírálták. A weimari társaság — és ezt már tudjuk Goethetói — értett az irodalomhoz és a filozófiához, de alig értett zenéhez. El is utasította magától Strausst „Gyér gyertyafényben“ — írja az újság — öt jelentéktelen fekete-frakkos, fehér bőrkegelyű emberke kuporog a nagy teremben, két hegedű, egy hárfa, egy gitár és egy óriási hangjegypolc mögött. A bécsiek vonóshangszeréből mintha ez a dallam hangzott volna elő:

„Öten vagyunk mi zenészek
Messziről érkezett szegények.
Kenyérért és pénzért esdünk
Hogy holnap tovább mehessünk.“

Bizony ez nem volt hízalgő. Lipcsében is szójátékokat faragtak amelyben Strauss nevét a struccmadárral és virágcsokorral hozták kapcsolatba, miután „Strauss“ németül mind a két fogalmat jelenti.

„Termünkét szépen feldíszítettük. Az élő Strauss mögött nagy virágcsokor állott, csak a struccmadár hiányzott, hogy az összes Straussok együtt legyenek.“ Ez az a bizonyos német tárca-stílus amely akkor olyan sekélyes - ségeket produkált, amelyeket nem ismertek azelőtt Strauss mégis nagy sikert aratott.

ROMANTIKUS ÉS POLGÁRIAS.

A háromnegyed taktus világalma! Hogy jött a keringő ehhez a dicsőséghez?

Más táncot is lejtettek. Parisban a négyest. Prága mellett, Elbeteinitzben, egy fejkendős, sokráncu szóknyás szép parasztleány éppen most fedezte fel a „cseh polkát“ a cseh nép nemzeti táncát, amely előtt minden zeneszerző, még Strauss is meghajolt. Akárcsak a lengyel mazurka előtt. Mert a nemzetek, akik nem élhették ki a politikában népi életüket, a táncban fejezték ki nacionalizmusukat.

De az összes táncok felett állott és korlátlanul uralkodott a keringő. A keringő először bécsi volt, azután a németek általános táncává lett, végül meghódította egész Európát.

Talán azért, mert a kor két- ellentétes sarkpontjának megfelelt. A keringő polgári és romantikus volt, egy-másba olvasztotta az ellentéteket.

A keringő a romantikusok tánca volt. Már a legelső német romantikusok, a Schlegel-fivérek, a végtelenben látták a művészet célját. Ezzel hadat üzentek a klasszikus követelményeknek, amelyek a racionalizmus filozófiájára támaszkodtak és a külső formákban összevegyültek a felvilágosult rokokó mérsékelt élet vonalával. A felvilágosult klasszikusok úgy a művészetben mint az életben megelégedtek a végessel. A romantikusok nem. Ők a végtelent akarták.

A matematika a végtelen fogalmát egy fekvő nyolcas alakjában ábrázolja. Önmagába visszatérő körhurokként. A menüett, a felvilágosultság és a klasszicizmus tánca, egy bizonyos testtartásban kezdődik és végződik. A keringő tulajdonképen sohasem kezdődik és végződik. A keringő visszafolyik önmagába a geometriai testek módjára, amelyekkel rokon. A kör, a golyó, ahenger módja szerint. A keringőtánc munkája véghetetlen. A táncos megközelíti a végtelent.

Csak kevesen támasztanak tudatosan irodalmi filozófiai követeléseket. Akaratlan ékesszólásuk mégis nagy körre hat. 1800 körül kevés alkotó romantikus akadt. Mégis a kevesek hatása alatt 1830-ban az egész társaság romantikussá lett.

Amit az alkotó romantikusok követeltek és műveikben kifejeztek, az most már kitörülhetetlenül belegyökerezett számtalan ember lelkivilágába. Hát táncoltak mást is valaha, mind a keringőt? A körforgás, ami 1750-ben az előkelő ember előtt esztelennek, visszataszítónak és erkölcstelennek tetszett, most ugyanez a keringés mindenkinek azt a diadalmas érzést kölcsönözte, hogy kiszabadul a térből. Mert hiszen a tér gömbölyű! Kozmosz és föld: gömbölyű. Aki ezt a tényt örömmel érezte, annak diadallal alkalmazkodnia kellett hozzá. A körtáncban az emberek beleilleszkedtek a végtelenbe. A klasszikus, felvilágosult ember idegenkedett a szédülettől, a vertigótól

A romantikus nem. A szédület rokona a mánornak. A romantikus ember felfogása követte a nép felfogását, amely szerint a mánor feltárja az emberek legmélyebb titkát. Vertigo, a kobold, nem taszíthatja vissza a romantikusokat.

De nemcsak a romantikusok, a polgárok is jól érzé-
ték, hogy miért forognak a keringő ütemére.

Aki egy teljes valcertáncot végignéz, még ma is két csodálatosan ellentétes benyomást nyer. Mindenek előtt a bacchantikus benyomást. Az ultraromantikus benyomást: két emberi test utánozza a planéták mozgását. A föld saját tengelye körüli körforgását. A táncospár zabolázatlanul forog saját tengelye körül. Szinte félni kell, hogy hatalmába esik annak a természeti erőnek, amit centrifugális erőnek nevezünk: a két test kiteszítatik a világmindenségbe.

Ez az első optikai benyomás. A második egész ellentétes. A táncospár úgy egymásba kapaszkodik, mintha mindegyikük a másik testében keresne menedéket és védelmet attól, hogy kiteszítassék a világűrbe. A végtelenség káoszában, amely a táncosokat örömtelin, de fenyegetően körülveszi, a férfi a nőben találja meg a támaszt. Éppen úgy a férfi az egyetlen támaszpont a nő számára. Ha ez nem így lenne, ha a keringő-táncban nem lenne a másik test szilárd közelsége az egyedül megnyugtató pólus, a keringés nyughatatlan menekülésében: akkor a valcer sohasem lett volna a polgárság legkedveltebb táncává. Mert a polgárság érzése nem romantikus. A véghetetlenség fogalma és a tér valószínűsége félelmetes a polgárság előtt. Csak a lírai tény otthonos számára: hogy egyetlen tánc sem hozza olyan közel a férfit az asszonyhoz, mint a keringő. A férfi és az asszony a keringőben nemcsak átadják magukat a valószínűtlennek, de együtt védekeznek is a valószínűtlen ellen. Ez a második benyomás, amelyet nyerünk, ha jól lejtett keringőtáncot látunk.

Anders Zorn egyik metszetén, amely 1900-ban megtartott bált ábrázol, remekül kifejeződik a keringő ket-
tős természete. A frakkos úr jobbkarjában tartja a hölgyet, míg vízszintesen tartott baljukkal közösen kormányozzák táncoló testüket. A pár kezdőlépést tett, éppen beleakarják vetni testüket a keringés örvényébe. Hogy

még nem keringenek, azt jelzi a parketten szétterült uszály és a vízszintesen lefelé csüngő keztyű; A gavalér arckifejezése világosan kifejezi: vigyázat. Miért? A keringőnél az úr vezet, övé a felelősség. A felelősség meghittséghez vezet. Ki vagyunk szolgálatva annak, akit megvédünk. Anders Zorn táncképében a táncos táncosnője védelmére összpontosítja minden figyelmét. És a táncosnő arra összpontosítja magát, akinek karja a véghetetlen térben körülforogtatja és mégis megvédi minden külső veszedelemtől.

A centrifugális erő ki akarja hajítani a párt a térbe. A centripetális erő — két egymás körül keringő test titka — megőrzi ettől őket. A bacchantikus önmagát akarja, csakis saját gyönyörűségét. De a valcerben a bacchantikussal együtt annak legnagyobb ellentétét is érezzük: a naiv lírai törekvést, amely a másik boldogságát akarja.

„Kik keringenek a véghetetlen térbe.“ Vagy pedig „egymásba kapaszkodnak.“ Az első a valcer romantikus, a második a valcer polgári látszata. Egyiknek sincs egyedül igaza. Csak a kettő együtt fejezi ki a tökéletes igazságot.

LAJOS FÜLÖP FRANCIAORSZÁGA.

1837 október 4-én Bécs eltátotta szemét-száját. Podgyással magasra halmozott gyors postakocsik. Strauss huszonnyolc zenészével beszállott. A kocsikra fel volt írva az útirány: Bécs—Strassburg—Paris.

Vájjon nem volt-e merészség Strausstól, hogy zenéjét át akarta plántálni Parisba? Ez a kísérlet, a francia siker keresése, talán balul is végződhetett volna.

A bécsi keringő olyan palánta, amely a bécsi talajból fakadt. Dacára a Berlin hatása alatt álló német tartományok szellemi alkatának: a német társaság mégis hasonlított a bécsihez. Romantikus volt és polgári. De Paris? Mintha más világrész lett volna.

Paris az 1830-as években kétségtelenül a világ szellemi központja volt. Még inkább, mint a Lajosok ideje-

ben, még inkább, mint Napóleon napjai alatt, mikor a folytonos háborúk elnyomták a szellemi haladást. Csak az 1815. évben kezdődő hosszas béke-idő alatt fejlődhetett ki teljesen a nyughatatlan francia lángész. Mintha Napóleon élete óriási méretben megrágyázta volna a talajt. Az ő génuszának tulajdonságai, visszamaradt gondolatai szétszóródtak, újelétre keltek százezer emberben. Parisban minden mérnök és vegyész feltaláló volt, mindenki filozófált, verset költött, festett, színdarabot írt. 1835-ben tropikusán burjánzott Parisban a lángész. Ez az idő még Diderot és az enciklopédisták koránál is gazdagabb volt.

A „romantikus“ és a „polgáris“¹¹ itt is létezett, de olyan felnagyított méretekben, amely kizárta a német kedélyességét. Franciaországban a szörnyűt, a kuszát, a kísértetiesen vadat nevezték romantikusnak, mint ahogy azt az új Shakespeare: Victor Hugó megtestesítette. A német romantika bájosága egyelőre hiányzott ebből a költőből. Másrészt már felnőtt a „polgári epika“ emberfölötti, óriási nagyságban, mint az a férfi, aki agyvelejéből megszülte: Honoré de Balzac. Balzac könyveiben az volt a legújszerűbb, hogy a regény hősei nemcsak jellemmel és lélekkel bírtak, de hivatással is. Valamennyien saját életük specialistái voltak. Victor Hugó romantikája és Balzac polgári művészete áthatotta a francia társadalmi lelket. Itt nem volt semmi, ami a német keringőhöz hasonlóan összeköthette volna őket egymással.

Mit akart ott Strauss? Mit akart a zene felhőkarcolói alatt, az óriási Meyerber hatásosan élvező művészete mellett. Bellini színzivatara mellett, Cherubini és a többiek közelében? „Keringő“ és „szerelem“¹, amely Bécsben ugyanazt jelentette, nem fedte egymást Parisban. Amit az osztrák „léleknek“ nevezett, nem ébredt föl a franciában a „Táncrakérés“-nél. Egy szellemes író, Senancour, azt mondotta honfitársairól:

„Ha Nápoly a franciáké volna, báltermet építenének a Vezúv kráterében és ott táncolnának.“ Ebben a „bonmot“-ban kifejeződik a franciák hatalmi vágya és a kísérlében való öröme.

A szerény Straussnak tulajdonképen félni kellett volna, amikor Kehl-nél átkelt a Rajnán. Véletlenül múlt, hogy párisi útja eldöntötte világsikerét. A művészettör-

ténet gazdag az ilyen véletlenekben. A művészek néha nyájias félreértések áldozatául is eshetnek.

Paris különös specialitást kultivált: örült mindennek, ami német. Napóleon híres ellensége: Madame de Staël, huszonöt év előtt felfedezte Németországot., Most, 1885-ben az emigráns Heinrich Heine szintén egy könyvet írt, amit szintén „De l'Alemagne“-nak nevezett. Hugó, Gerard de Nerval, Theophile Gauthier dicsérték Németországot. — Márminthogy ők látták és megértették. — A német zene szövevényes mélysége, Weber és Schubert művei idegenek maradtak a németszerető francia mesterek előtt. Talán azért, mert ezek a költők „a német zene és erdők veszélyeit“, mint ahogy Henry Beyle-Stendhal Németországról mondotta — túlzottan festői eszközökkel közelítették meg. Strauss mindenesetre Németországból jött. Keletről, melyet az irodalmi vágyódás a „nyugalom forrásának“ tekintett. Csak a nyugtalan szereti így a nyugalmat, mint ahogy az akkori Franciaország Németországot szerette. Mint valami különlegességet szerették, amely egyrészt tiszteletreméltó, másrészt kissé nevetséges volt. Megható keverék... „Les autrichiens nous donnent un bonheur lourd“ az osztrákok súlyos boldogságot adnak nekünk — mondja Balzac egyik novellájában egy velencei, aki a francia és az osztrák uralom előnyeit mérlegeli San Marco állama felett. A franciák valószínűleg „nehéz, vaskos boldogságnak“ érezték a délnémet-osztrák Strausst. Ami Bécsben tüzes pezsgőként hatott, azt Parisban éppen ellenkezőleg, „a kedély megnyilvánulásának“ tekintették.

Strauss németbarát hangulatú Parisba érkezett, ez magyarázza sikerét. És persze, veleszületett értéke is. Keringői műremekekhez hasonlítottak, amelyeket igen finom ötvös, egy dióhéjban helyezett el. Ez a belsőleg szövevényes virtuozitással párosult kicsiség elragadta a franciákat. Ez a város nem ismerte a házi zenét. Nem is tudta értékelné a keringő szerelmeseket összekötő érzelmes jelentőségét. De Strauss kompozíciótechnikájának újsága és ragyogása, amely az operaistenek orkesztertechnikájától tanult, megragadta őket. Strauss nem volt álmodozó dilettáns: íme, sikerének második oka.

A jó zene a politikával rokon izgalmat okozott a

franciáknak. Strauss, mielőtt Parisba érkezett, már előre megízlelhette azt a veszedelmes dialektikát, amellyel a francia közönség izgalmát kiélni szokta. Strauss Strassburgban október huszadikán második hangversenyét tartotta. A városi színház zsúfolásig megtelt, amikor a rendőrfőnök egy hivatalnokának kiadta a parancsot: a Strauss zenekar egyik trombitása lépjen a függöny elé « fújja el a katonai riadójelet. Strauss fölöttébb elcsodálkozott, de engedelmeskedett. A nézőtér elnémult. A rendőrfőnök, a legelső páholyban, felállt és kihirdette, hogy Damremont csapatai tegnap bevették Algírban Constantine városát. Ez az északafrikai diadal ezerhangú üdvívalgást váltott ki, bár a gyarmatháboni alig érinthette Franciaország életidegét. A trombitás most egy második jelt fűjt. A rendőrfőnök megtört hangon mondotta: Damremont tábornok elesett. Az egész nézőtér zokogni kezdett. A hölgyek előrántották zsebkendőiket. Harmadik jel. A rendőrfőnök, a páholyban, mintha a politika színésze lenne, felszólította a Strassburgiakat, hogy énekeljék el a Marseillest, az élő és a halott hősök és az egész expedíciós hadsereg tiszteletére. „Vive la Francé! Vive l'armée! Vive le général Damremont, le Tainqueur de Constantine.“ Éljen Franciaország! Éljen a hadsereg! Éljen Damremont tábornok, a constantinei győző! Strauss hegedűje belemuzsikált az üdvívalgás utolsó hangjaiba. A nemzeti dicsőség és a gyász szárnyain Strassburgi keringőkoncertje olyan sikerré nőtt, hogy Parisban hasábos tudósítások dicsőítették.

Strauss október 27-én érkezett Parisba. Kissé bizonytalanul érezte magát. Zenekara gyöngé. Nem gondolt arra, hogy a párisi óriásira méretezett stílust alig győzheti le huszonnyolc zenésszel. Bécsből nem is becsülhette fel kellően az erős konkurrenciát, amit a párisi „könnyű zenekarok“ kifejthetnek vele szemben. Itt volt mindenek előtt a nagy Musard, kilencvenhat emberével, kik közül mindegyik művész volt. Musard a legjobb párisi kontrabasszisták és oboisták felett rendelkezett. Saját termében naponta nyitányokat, négyeseket és „contredanse“-okat játszott, sőt keringőket is. A keringőket írt, mert divatban voltak, nem mintha a tánc lelkét értette volna. A franciák igazi társaságbeli tánca a harmincas évektől a század közepéig a négyes maradt. A

menüett, meglazult, elpolgáriasodott követője. A négyes szónokian hatott sok figurájával, olyan sakkjátékra hasonlított, amelyet a táncosok saját testükkel játszottak. A szép és nagy Saint Honoré teremben Musardon kívül még Dufresne karmester uralkodott, aki céljaul tűzte ki akárcsak Strauss Bécsben, — hogy minden komoly zene tolmácsa legyen. Beethoven szimfóniáit, Mozartot, Haydnt kényszerítette a közönségre. Straussnak meg kellett mérkőznie ezzel a két népszerű karmesterrel. Napokig búslakodott. November elsején adta első hangversenyét. A magas árak dacára, a terem zsúfolásig megtelt. Strauss reszketett idegességében. Mint mindég, Franciaországban és Olaszországban, a terem óriási méhkasként zsongott. A lárma csak akkor hallgatott el, amikor Strauss felhagyott a karmesteri emelvényre.

Strauss izgalma indokolt volt. Paris zenenagyságai mind megjelentek hangversenyén. Ez a világhírt jelentette. Bécs és Berlin, bár a legmélyebben ható szellemeket mondhatta magáénak, mégsem volt olyan fokú „világbíró“, mint a párisi iskola. A nagy Auber figyelmesen hallgatta a „Hamis pénzverők“ előjátékát. Cherubini, a „Vízholdók“ alkotója felfigyelt. Éppen úgy Berlioz is, aki a „Fantasztikus szimfóniákat“ szerzetté. Berlioz vidám háborút folytatott Cherubinival. Néhány hét előtt, amikor Damremont tábornok Constantinénál elesett, mind a ketten rekviemmel akartak hódolni az elesett hős emlékének. Berlioz kapta a megbízatást, amit Cherubini nem tudott megbocsátani. A nagy párisi operistenek egyébként is háborúban éltek egymással. Állandóan fondorlatokat szőttek egymás ellen. De most itt ültek mind a „Gymnaseban“, valamennyien komoly műértők, hogy Strauss „Gábiel keringőjét“ meghallgassák. Strauss friss bátorságot merített és bécsi modorban hegedült. Merészen, egyik lábát előretéve, felsőtestét hátravetve, majd belesimult a pianoba, ráhajolt a hegedűjére, ami már magyar cigányszokás. Mindez idegen volt a párisi mesterek előtt. A bécsi testi lazasága idegenül, de vonzóan hatott, éppen azért, mert egzotikus volt. Strauss nagy sikert aratott.

November 5-én Strauss zenekarával a király előtt játszott. Hosszú előszobán haladtak keresztül ahol egy gyalogos század piramisba rakott fegyverei mellett

pihent. Ez a felfegyverkezett sereg“ a zárt helyiségben félelmetesen, szinte forradalmian hatott a bécsi kedélyre. Hiszen a Tuileriákban voltak. Ugyanazokban a Tuileriákban, amelyekben ötven évvel ezelőtt a svájciak a néppel harcoltak. Bár Franciaországnak ismét királya volt, de a francia katonák a nép fiai voltak és köztársaságpártiak. Királyuk polgárkirálynak nevezte magát. Strauss és övéi lassan végigmentek a vörösszőnyeges lépcsőházon, sok termen keresztül eljutottak a nagy hangversenyterembe. Szinte elképedve állottak a polgárkirály fehér márvány lovasszobra előtt. Húsz csillár árasztotta a hőséget és a világosságot. A bécsiek szeme könnyezett tőle. Sujtásos kabátu lakájok rézrudak mögé vezették őket. Az egész olyan volt, mint egy bírósági tárgyalás, vagy mint egy népgyűlés amelyen részt kellett venniük. Hirtelen dobpergés hallatszott a kastély túlsó feléről. A dobpergés egyre közelebb hangzott a termekben. Lajos Fülöp király belépett. Ragyogó udvari gavallérok, diplomaták és egyenruhás tisztek kísérete követte. A király tökéletes ellentéte volt lovasszobrának. A polgárkor első tudatos megtestesítője. Nem a katonák, de az iparosok, a bankárok, sőt a tudósok királya. Pontos, jókedélyű és okos. Az első modern uralkodó, aki szinte hencegett alkotmányosságával és lojalitásával. Szerénysége a legfeltűnőbb volt a világon. Az előkelő urak hangosan beszeltek, tudomást sem vetlek a zenészekről, leültek a vörös bársony karosszékekbe. Egy polgárruhás fiatalúr, aki Lajos Fülöp jobbján ült, hirtelen fölkelt, szeméhez emelte lornyonyját, a korláthoz lépett és intett a megzavarodott Straussnak. Ez az úr Lipót belga király volt, néhány év előtt még Sachsen-Koburg-Gotha német hercege. Lipót király egy operának köszönhette koronáját. Ha 1830-ban Brüsszelben nem adták volna elő a „Portici-i némát“ és a párisi Auber nem korbácsolta volna fel zenéjével a sziveket, úgy a brüsszeliek nem rohantak volna ki az uccára és nem kergették volna el a hollandusokat. Ilyen különös hatást gyakorolt a párisi zene. Franciaországban mindenki a politikával játszott, — mintahogy Ausztriában senki sem.

A tökéletesen megzavarodott Strauss alig látta a közeledő királyt. Hallotta, amint az uralkodó német nyelven átkiált a korláton: ..Strauss úr hiszen mi ismerjük

egymást Brüsszelből, nemde?“ Strauss nem tudott válaszolni. A különböző stílusok összetételében el sem tudta képzelni, hogy mit parancsol az etikett. Mélyen meghajolt, akárcsak Schönbrunnban. Ebben a helyzetben maradt, míg Lajos Fülöp hozzáküldötte kamarását, aki udvariasan felszólította: kezdje meg a hangversenyt.

Az első zenedarabok után tökéletesen megváltozott a kép. A francia mágnások a hegedűsök polcai között állottak, fesztelenül beszélgettek a zenészekkel. Lajos Fülöp Johann Strausshoz lépett, mind a két kezét felnyújtotta. „Már régóta ismerem a keringőt! Annál jobban örülök, kedves Strauss úr,- hogy személyesen megtisztel látogatásával.“ Az Orleansi herceg kivette Strauss hideg kezéből a hegedűt, játszani próbált rajta. Strauss aggódva nézte, de a francia és a belga királyné beszélgetni kezdett vele. Strausst be sem mutatták a királynéknak. Csak a beszéd folyamán vette észre, hogy kikkel társalog. A két uralkodónő nagyban erőlködött, hogy polgárnőként viselkedjék, ahogy a politikai stílus elő írta. A hangverseny véget ért. Pezsgőt kínáltak. Lajos Fülöp beszédet tartott bécsi vendégei tiszteletére. A zenekar és a hallgatóság közötti különbséget erőszakkal eltörölték. Úgyhogy a zenészek azt érezték: a hangverseny még tovább tart, de most az egész társaság játszik, mindegyik a maga szólamát, amely egy kissé hamisa?! hangzik. Ez a felette demokratikus ünnepély, melyet az udvar a bécsiek tiszteletére adott, csodálatosképpen fokozta a párisi publikum bizantikus érzelmeit az udvar képes Johann Strauss iránt. A következő nap a király kétezer frankot és egy briliáns nyakkendőötűt küldött a szállodába, Straussnak. Akárcsak a 18. századbeli műpártolók. A lényeg nem változott. Az egyenlőség látszata csak külső máz, a művész látogatását, a királyi, vagy polgári borraivaló követi. Strauss az udvari kirándulás után visszatért a főváros koncertéletébe. Megegyezett harminc hangversenyre fővetélytársával Musard-al. Az osztrákok a nagy szünet előtt játszanak. Musard kétszáz francia zenésze a szünet után. Strauss így tíszerte kisebb zenészcsoportjával kamarazene hatást biztosított magának. Az ellentét izgatta a párisiakat. Az egyik karmester gyöngéden bensőséges, a másik nagyszabású, pompás

eszközeivel vetélkedett a közönség kegyéért. Mindegyik használt a másíknak.

A bécsiek megszokták az ünnepélyeket. De farsangi fanatizmusuk távol állott a fényűzéstől. A bécsi polgárság nem volt gazdag. 1811 óta, a Wallis-i pénzéértéktelenedés óta, elvesztette vagyonát. A bécsi jókedvnek némileg zálogház ize volt, Strauss és zenekara Parisban találkozott először az európai gazdagsággal. Az igazán pazar ünnepélyekkel. Itt nem ittak könnyű, vidéki bort, hanem nehéz, palackba töltött italt, amely veszedelmessé válhatott. Strauss rövidesen eltiltotta embereinek az alkoholt, legalább is a hangversenyek idejére.

Fegyelmelte zenekarát, Dufresne kartársa zenészei az egyes darabok után elhagyták a hangversenyemlévényt, ismerőseiket üdvözölték, körülkeríngtek a teremben. Ha a következő zenedarab kezdeténél nem ültek hangjegypolcuk előtt, két frank büntetést kellett fizetniök. Strauss ilyen büntetés-kirovás nélkül is együtt tartotta embereit. Szerették és félték tőle, mint ahogy a katonák háborúban kapitányukat szeretik. Büszkék voltak a dicsőségre, amellyel Strauss elárasztotta őket. Lelkes leveleket küldtek haza. Reichmann írja:

„Mibe került a nagy csata, amelyet a mester karmesteri pálcájával megnyert? Néhány íószörbe, néhány „sou“ ára kolofoniumba és néhány levegővel teleszitt orcájú fúvásba“.

A mester egyébként zsarnok módjára viselkedett. A zenekar kilenc nappal karácsony előtt éppen ebédnél ült, amikor a „capitano“ berobogott. „Ma este Rouenbe utazunk.“ A mester nem törődött azzal, hogy ezek a fiatal emberek magánéletet is élnek. Teljesen katonai módszer szerint kezelte a bandáját.

Így hát valamennyien postakocsira szálltak. Három hangversenyt és egy álarcosbált intéztek el Rouenban, az után gyorspostával utaztak Le Havreba, a francia kávékereskedés városába. Strauss most sem értesítette előre az övéit. Le Havreban laktak a leggazdagabb francia kereskedők. Amerikaiak és Hamburgiak is látogatták a hangversenyt.

A vacsora még meglepőbb volt, mint a párisi lakomák. Ötvennégy ezüst pezsgős dugó repült egyszerre a levegőbe. A terem mámorban úszott. Rengeteg toasztot

tartottak. Csakis Strauss maradt józan. A legtöbb zenész az asztal alá itta magát. A bécsieket másnap reggel félig öntudatlanul rakták a postakocsikba, visszafelé utaztak Kouenba. Strauss délben pezsgővel öntözött erős villásreggelit szolgáltatott fel nekik. Egy orvostól megtudta, hogy a pezsgómámort legjobban pezsgővel lehet gyógyítani. A recept bevált.

December 23-án a zenészeket elfogta a karácsonyi honvágy. Vájjon ismerik-e a roueniak a karácsonyfa szokását? A karácsonyi dal: „Csendes éj, szent éj“, osztrák szerzemény. Két salzburgi, névszerint Gruber és Mohr, komponálták. A bécsiek most asszony és gyermek után vágyódtak, a régi szép szokások után: a sültalmák és gesztenyék és a csendes fán sercegő fehér gyertyák után. Strauss talán nem? Azt suttogták: egy csöppet sem családiás. Karácsony estén nagy vacsorát adott. És hogy zenészei el ne szomorodjanak, a vacsora után álarcos bál, kártyaasztalok, likőr és pezsgős lakoma következett. A roueni színházban reggel négy óráig keringőztek. A franciák különös emberek. Ezek a szabadgondolkozók éppen a szent karácsony éjen öltöztek álruhába. Apácák és kapucinus barátok keringőztek. Az osztrákok a hideg hajnalban tovább utaztak a főváros felé.

A párisi farsang olyan volt, mint a városon végigtekergő sárkány. A tereken kályhák álltak, amelyek körül fázó maskarák szorongtak. A pojácák és törökök spanyol nőket ölelgettek. Sok festő volt közöttük és néha a számos teremben táncoló Paris úgy hatott, mint egy modellektől népes, óriási műterem. A levegő itt nem volt olyan ösztönösen elemi, mint Bécsben. De a légkör csak úgy bugyborékkolt a szellemes mondásoktól. A bécsiek december 27-től február 28-áig minden este hangversenyt adtak. Részben nyilvános koncertet, részben a St. Honoré negyed gazdag magánházaiban muzsikáltak. Maurice Schlesinger a „Gazette Musicale“ kiadója Szilveszter estén nagy ünnepélyt rendezett. Az összes operai igazgatók és híres zeneszerzők ott voltak. Még a francia zene meg nem született csodagyermekait is számontartották. Maurice Schlesinger szava életet és halált jelentett a zenei világban. Mindenki neki dolgozott. Ismerjük ezt a különös embert Wagner „Visszaemlékezései“-ből. Most Strauss tiszteletére rendezte a Szilveszterestét.

Meyerbeer megjegyzi, hogy milyen szerényen fogadta a szakmájában utolérhetetlen mester Schlesinger ünneplését. Fromental Halévy, a „Zsidónő“ kitűnő zeneszerzője, elárasztotta bókokkal az osztrák mestert. Cherubini udvariasan megjegyyezte: Strauss úgy játszik, mint egy olasz. Paganini, a sápadt, félelmetes hegedűművész, aki-ről a romantikusok tényleg elhitték: eladta lelkét az ördögnek, hogy jobban hegedülhessen, hosszan szembenézett Strauss-al, azután szerencsét kívánt neki. Az osztrák nagykövet, gróf Apponyi estéjén, amelyet az osztrák követségen rendezett, viharosan ünnepelték Strausst. A mester ezekben a hetekben egyáltalán nem aludt. Fogadtatások, hangversenyek, ismét hangversenyek, ismét fogadtatások. Az új gazdagok pompája báró Delmare házában érte el tetőfokát. Ez a délfrancia húszmilliót ért. Sajnos, vak. volt! De ez a sorscsapás nem gátolta meg abban, hogy harminc napig tartó ünnepélyeket rendezzen. A zeneszerzők, színházigazgatók, költők és színésznők minden éjjel hivatalosak voltak ezekre a mulatságokra, Delmare báró szalonjában egy ős-öreg ember lépett Strauss elé, aki úgy hatott, mintha a kísértetek birodalmából jönne. Benevent hercege volt, Talleyrand maga, aki 1798 óta sajátkezűleg szőtte Európa történetét, Fáradt kezét, amely annyi kormánynak annyi esküt esküdött, a bécsi művész kezébe fektette. Finom és halk elismerő szavakat mondott. Ebben a percben Strauss visszagondolt szegény gyermekkorára, a Flossgassei sörkocsmára, ahol a francia gránátosok durván rákiabáltak, amikor ötesztendős kölyök korában a kocsmasztalok között mászkált. Akkor 1809-et írtak és a nagy Talleyrand Napóleon minisztere volt. Strauss most már felnőtt férfi, de az ősöreg ember még mindig él.

Strauss megengedhetett magának egyetmást. Még a híres makacsságot is, amelyet már Bécsben is ismertek. „Paris Város Bálján“, ahol Dufresne-nel együtt játszott, az osztrák művészeknek, éppen úgy mint a franciáknak, fekete dominókat készítettek elő, amelyeket a hangjegy-polcokra fektettek. Ez volt a tél legnagyobb álarcos bálja. Régi szokás szerint nem engedték be azokat, akik nem viseltek álöltözetet, Strauss úgy a maga, mint zenészei nevében erélyesen visszautasította, hogy felvegyék a dominókat. Méltóságán alulinak találta a fekete dominót.

Ő zenész és nem pojáca. Az osztrák nagykövet odalépett hozzá a hangversenyemelőnyre és igen komolyan a lelkére beszélt: Botrány lesz belőle, ha nem enged a bevett szokásnak. Gróf Apponyi után Gasparin belügyminiszter kereste fel Strausst. Figyelmeztette Strausst, hogy nem zavarhatja meg az ünnepélyt.

Strauss nem engedett és az ünnepély mégis botrány nélkül folyt le. A jó párisiak elcsudálkozott mormolással vették tudomásul, hogy bécsi báli zenekaruk csupa frakkos úrból áll.

HECTOR BERLIOZ HANGJA.

Parisban minden író, minden zeneszerző, vagy énekes kritikusokból álló vezérkarral rendelkezett. Ez a vezérkar nyerte meg számára a csatákat. Az egész művészi életet átszötték a pénzzel táplált, összeköttetésekben alapuló nagy kottériák. Ezért minden feszültség dacára bizony unalommal várták Halévy vagy Meyerbeer új operáját. Hiszen előre tudták, hogy minden toll mit ír, minden agy mit gondol a szerkesztőségekben.

Csak egy embert nem lehetett megvesztegetni. A kitérőkre hajlamos „francia Beethoven“: Hector Berliozt. Berlioz műalkotása megtörte a kényelmes taktust, amely Parisban hömpölygött. „Fantasztikus Szimfóniájában“ megkezdte kinyilatkoztatását, „Harold Olaszországban“ és „Benveiiuto Cellini“ című operájában, amelyen most dolgozott, egyre jobban felfokozta tehetségét. Berlioz kritikus is volt. Nem tagadta, hogy pénzügyi okokból ír havi cikkeket a „Journal des Débats“-nak. Száz frankot kapott egy cikkért. Minden neheztelését, vagy szeretetét sziporkázó szellemét, imádatát vagy gyűlöletét beleöntötte ezekbe a cikkekbe. A bécsi Johann Strauss élvezte a ma már alig felfogható megtiszteltetést, hogy egy Berlioz írta tanulmány kezdő és végpontja legyen.

Johann Strauss tüneményes muzsikájából kiindulva, Berlioz kifejtette a párisiaknak a német zene felsőbbségét. Strausst Bruck, Beethoven és Weber mellé sorolja. Nem a mi hivatásunk, hogy ezt a félreértést felderítsük, inkább örülnünk kell a különös szerencsének, amelyet

Johann Strauss Parisban élvezett, ő volt a franciák számára, a német zene kézzelfogható előőrse. Ezért Berlioz, aki vágyódott az után, hogy a német zenéről beszélhessen, német paradigmát csinált belőle.

„Csodálatos — kezdi Berlioz — hogy egy olyan városban, mint Parisban, ahol Európa legelső virtuózai és komponistái tartózkodnak, csodálatos, hogy egy német zenekar megérkezése ilyen elsőrangú eseménnyé nőhet, amikor ez a zenekar nem tart igényt másra, mint hogy jól adja elő keringőit. Strauss nevét eddig is ismertük, hála azon zenei kiadóknak, akik keringőit ezer példányszámban terjesztik. Hála Musardnak, aki néhány keringőjét eljátszotta nekünk. De arról a tőkélyről, arról a tűzről, szellemi fölényről és ritmus érzékről, amelyet ez a zenekar magával hozott, fogalmunk sem volt eddig.

Strauss huszonhat zenészt hozott magával Bécsből Parisba. Négy első és négy második hegedűst, egy violoncellistát, két kontrabasszistát, két fuvolást, két klarinétost, egy oboát, két trombitát, két kürtöt, egy fagottot, egy kornettot, egy harsonát, egy üstdobot, egy hárfát, egy nagydobot. De mivel ezek a művészek több zeneszerszámmal bírnak és boszorkányos gyorsasággal cserélik szerzásaikat, így Strauss olyan gyors egymásutánban változtathatja a fényt az árnyékkal, hogy kis zenekara még egyszer olyan nagyon tetszik.“

Csodálatos szavak, mert Strauss valójában a francia hangszereléstől, a zeneszerszámok hatásos felhasználásától még igen sokat tanulhat. De ezt Berlioz nem ismeri el.

Ami a bécsi fuvolákat illeti, itt Berlioz nem csaphatta be a franciákat. Franciaország a fuvola országa. A rokokó századában a franciák a fuvola hűvös, elmélyülten édes hangja mellett éltek. Hanem a hegedű! Berlioznak igaza volt, ha mint kritikus a franciáknak a bécsi hegedűvonót dicsérte: a hegedülési modort, amely Magyarországból származott.

„Egyébként — folytatja Berlioz — a leírt előnyök nem a bécsiek főérdeme. Bár kiemelkednek az átlagból, mégsem volnának elegendőek arra, hogy a nagy érdeklődést felkeltsék.“

Berlioz most főtómájára veti magát, a teoretikus zsákmányra, amely egyedül fontos neki.

„Van a zenében egy terület, amelyet eddig mindenki

elhanyagolt. A gyakorló és az alkotó művészek egyaránt. Pedig ennek a területnek óriási a jelentősége. Mindenütt előrehaladnak, ezen a területen még a kezdet kezdete előtt állunk. Miről beszélek? A ritmusról! Az olasz és a francia mesterek hamis szemszögből- nézték eddig a ritmust. A dallam és az összhang mellékszövegének tartották. Majdnem mellékes tényezőnek. Segédeszköznek, amelynek formáit könnyen meg lehet változtatni, anélkül, hogy a melódiát összekuszálja a barbárság és a zűrzavar“.

Ez Berlioz nagy témája! ő volt az, aki a franciák számára felfedezte a zene harmadik dimenzióját, a ritmust. Önálló dimenzió, amely nem követi szolgáiban a melódiát és a harmóniát. A ritmusnak saját feje és saját akarata van! Aki ezt megérti: nem lehet Rossini és Meyerbeer barátja, akik a ritmust csak felhasználják, hogy dallamgazdagságukat megóvják a zűrzavartól és az elenyészéstől. Nekik a ritmus a pásztorakutya, aki a drága nyáját együtt tartja. De Berlioznak a ritmus többet jelent! Az örök szimmetria után való sóvárgással szembeállítja a szinkó-
|>át, a „szimmetria nélküli stílus szépségét/ Berlioz nem tekinti ellenbizonyítéknak, hogy 1837-ben még sokan képtelenek arra, hogy megértsék a ritmus értékét. A zenetörténet arra tanít, hogy az újításokat sokáig nem értik meg, így a korai középkor nem értette meg a harmóniát. Claudio Monteverdi kísérlete, hogy az uralkodó hetesakkordot behozza, barbárnak tűnt fel akkor az emberek előtt. Ám lassanként megszokták, a „széttört szimmetria szépségét“. Ezt Agatha „Bűvös Vadász“-beli monológja is bizonyítja. Ennél szimmetriánélkülibbet képzelni sem lehetne és mégis, milyen fölmérhetetlenül igaz, milyen lélektanilag mély és gazdag Weber nagy német zenéje.

Hogyha a párisi konzervatórium ritmus-tanulmányokat folytatna! Ámde ki ismeri Beethovent? És most Weber, Gluck és Beethovenen át Berlioz visszakanyarodik Strauss-hoz.

„Strauss zenészei gyakorlottabban küzdik le a ritmusváltás nehézségeit, mint a mi művészeink. A keringők, melyeket ők előadnak, nehezen játszhatók, mert a dallam ezerféle módon felkorbácsolja a taktust. A bécsiek könnyen legyőzik ezeket a nehézségeket. A pikáns ritmuskaeárságok különös bájít nyernek az ő előadásukban. Ezen

oknál fogva, Paris zenefejlődésére nézve, szerencsés előjelnek tekintem Strauss sikerét. Mert azt hiszem, sikerét inkább német keringői ritmikus hangsúlyának, semmint hangszerelése felettébb dallamos fényének köszönheti. Straüss olyan területen mozog, amelyet először Beethoven és Weber nyitott meg. Ez a ritmus területe. Aki itt vet, gazdagon fog aratni.“

Ha Berlioz meggondolta volna, hogy a Strauss előtti keringőírók a dobogás és keringés korában csakis mint egyhangú csontvázat ismerték a ritmust és hogy Strauss volt az, aki Lannerrel együtt dallamos lelket lehelt az ütembe, ha Berlioz mindezt áttekinti, úgy még melegebb bírálati bókokkal árasztja el Strausst, Ámde a megírt bírálatot így is lenyomtatták. A francia zene titánja a „Journal des Débats“-ban német klasszikussá emelte a keringőkomponista Strausst. A hálás Johann Strauss Berlioznak ajánlotta a „Gyémánt“ című keringőjét. A szerény bécsi mester megkérdezte Musardt, hogy valamelyik nap átvehetné-e az első hegedűs szerepét az ő zenekarában. Musard csodálkozva kérdezte: miért? A nagy ember ártatlanul felelte: Szívesen megtanulná a quadrillet. Elszeretné játszani ezt a francia táncot, Bécsben.

Mert minden világhíre dacára vissza kellett térnie Bécsbe. Nem akart üres kezekkel érkezni. Egyelőre azonban Strauss a végzetlent kívánta.

A FIATAL KIRÁLYNŐ ANGLIÁJA.

Április 11-én, teliholdas éjszakán, a „Viktória hercegnő“ nevű gőzhajó átszelte az Északi tengert, elvitte a bécsieket Angliába. Strauss nehezen szakadt el a kontinenstől. Emberei fellázadtak. Strauss, dacos modorában, az utolsó percig eltitkolta, hogy Angliába igyekszik. Voltak, akik kalandornak nevezték. Szerződéseket köt, de nem követel biztosítékot. Ha nem lesz sikerük: éhenhalhatnak Angliában. És ki biztosíthatja a sikert? Strauss olyan, mint az alvajáró. Vitatkozás közbe jut eszébe, hogy Viktória hercegnő küszöbön álló királynővé való koronázása az ünnepélyek és koronázási bálók áradatát hozza magával. Anglia egyébként is az európai gazdagság tár-

háza. A párisi tapasztalatok és kitűnő bírálatok után egyébként is majdnem kizárt, hogy ne legyen sikere. Hinni kell a szerencsében. Aki nem bízik benne, az mindjárt visszafordulhat.

Négy zenész kivált a zenekarból. A többiek követték Strausst Londonba. Az óriásváros április 12-én befogadta a zenésztársaságot. „De ne küldjetez költőket Londonba“ — írta Heinrich Heine — „A tárgyilagos komolyság, a nagyszabású egyhangúság, a gépies mozgás, az öröm morcosága: ez a felfokozott London összezúzza a képzelőtehetséget és széttépi a szívet.“ Nos, Johann Strauss nem volt költő, de olyan karmester volt, aki költői zenét akart nyújtani. Ám a kiváltságos pillanat költőivé avatta ezt a tavaszt. Egy tizenhat esztendő angol leányt királynővé koronáztak. A hűség és báj hulláma öntötte el az országot. Kökörcsinek és ibolyák nyíltak a királynő számára. Koszorúba fonták az érzelmeket. A keringőmuzsika közelállt az emberemlékezés óta ismeretlen hangulathoz. A felettebb polgárias Anglia romantikus lett, mint a keringő. Ez a romantika olyan polgárias volt, hogy szívesen lejtette a körtáncot.

Lord Byron hűsz esztendővel ezelőtt Popes modorában eposzt mennydörgött a valcer ellen. Miért foglalt ilyen hevesen állást a keringő ellen a nemes lord? Ha levonjuk azt a heveséget, amely Byron minden költeményében megnyilvánul, két különös okot találunk. Az első politikai természetű. A Napoleon-imádó Byron visszautasítja a bécsi kongresszus főtáncát: a valcert. Németország korszellemének élő megnyilvánulását látja benne. Ama Németországnak, aki a nálánál sokkal nagyobb császárt legyőzte és lerázta. Byron a keringőt „császári valcer“-nek nevezi. Miközben így elvetette a szent szövetség egyik főtagját, leplezetlenül elítélte Anglia politikáját.

Császári keringő. A rajna partjáról
 Hozták, mely nálunk eddig híres volt csak borairól.
 Bármily sokra is becsüljük a Rajna borát:
 A keringő a határon vámmentesen jöhessen át!
 Díszre pincénknek a bor, mit a Rajnapart szüretelt.
 A keringő elosztatja az előítéleteket.
 Agyunk a boré. De ha vidáman keringünk
 Mámorossá válik őrizetlen szívünk.

Édes méreg rohan végig ereinken
 És bujaság nő a fiatal ízekben.

Ó Németország, neked sokat köszönhetünk.

Bizonyíthatja ezt Pitt is, kiváló miniszterelnökünk. Mióta minket a rajnai szövetség Frankhonhoz kötött Adósságaid s táncod maradtak nekünk, mint örököd. Ezenkívül a németeknek, kiknek adóssága folyton nőtt Köszönhetjük még, hogy nekünk adták — a királynőt.

Mert IV. György felesége német asszony. Byron sokáig folytatja ezt a hangnemet, míg hirtelen frontot változtat. Most közönségesnek, illetlennek, mocskosan egyértelműnek találja a keringőt. Byronban hirtelen felébred a 18. századbéli ember. Amíg a valcertáncot nézi, feléled benne a francia esztétika, a gavotte és menüett szeretete.

Le a csípőig és még odébb
 Nyújthatja az idegen nyugodtan kezét.
 A hölgy viszont megfoghatja azt,
 Mit elérni enged főúri pocak.
 Mily szépen ropják a táncot itt,
 Az egyik kéz tartja párja csipejít.
 A másik viszont fejedelmi vállra
 Pihen és így járják körbe szállva.
 Vidáman forognak összevissza,
 Egymáshoz simulva, egymáshoz tapadva.
 Míg az egykori törökkel aggódva kérdezzük mi is
 Tapogatást nem követ-e cselekedet is?
 Következménye idővel lesz majd biztosan
 Mert, kit nyíltan ölelhetett a férfi
 Ellent nem áll majd titkosan.

Lord Byron egyébként sánta volt. A kitagadottak keserősége támadt föl benne, amikor az angol báltermekben csengő sarkantyúk ellen hadakozik. Ez a sokak által kiérzett titkos gyöngeség megköti vers-szatírájának szárnyát. Verse ismert különlegesség lett, de nem ártott a valcernek. Ellenkezőleg. Lord Byron félelmetesnek, nemileg szemérmetlennek bélyegezte a valcert. Annál inkább izgult a puritán Anglia, hogy ezt a furcsa táncot táncolhassa.

És most eljött Strauss a keringő karmestere. Olyan időben jött, amikor a György-korszak durva élvezeteitől

megcsömörlött Anglia ismét csendes és tiszta érzelmek után sóvárgott. Az angol élet képe királya után idomul. A kövér cinikus György alatt az egész királyhű Anglia kövér és cinikus volt. Most a tapasztalatlan tizenhat éves leányka lépett a trónra. A szűz virágbimbó, fele egész Anglia kibimbózott, megújódott, ismét fiatallá lett.

Viktória kedvelte a táncot. Keringőt is táncolt. Mér tékkel és kissé csodálkozva, hogy egy királyi hercegin' valcert táncol és azalatt, bár rövid időre, egyetlen férfinak kiszolgáltatja magát. Kissé kidülledő, megható kék szemével belemerengett a terembe és mosolygott. Az udvari bálokon lassan táncoltak. A tánc ritmusa meggyor- sult az udvari társaság külső körzetében. Ott, ahol a nemesség összevegyült a polgársággal, már sebesebben keringtek. Ahogy a kör felülete eltávolodott a központtól amelyet ő királyi felsége képezett, annál gyorsabban keringett. Johann Strauss csodás vonójával körforgásba sodorta ezt a különös angol tavaszt.

Első londoni útja az osztrák követségre vezetett. Kicsit dobogott a szíve, amikor Eszterházy herceg, a nagykövet, igen komolyan beszélt vele a pénzügyekről. Nézzen át háromszor minden szerződést, amit megköt és ne kétszer. Az angol jog megvesztegethetetlen. Senki sem mondhatja utólag: nem értett meg egy cikkelyt, vagy függelék, mert nem bírja kellően az angol nyelvet. A nagykövet továbbá még azt is mondotta, hogy a pénz a bankba való és nem a lakásba. „Kettőtől óvom: a ki csapongásoktól és a perektől. Nincs Franciaországban, ahol a nyilvánosság fűszeresen hat a művész egyénisé- gére. Angliában veszedelmes a nyilvánosság elé állítani a magánszemélyt.“ A nagykövet egyébként megengedte Straussnak, hogy hangverseny plakátjára nagy betűkké! odanyomtassa: „Under the patronage of her serene high- ness the Prince Esterházy and several other distinguishe-*i* persons“*i*. Eszterházy herceg ő kegyelmessége és egyéb nagyméltóságú személyiségek védelme alatt.

Megható, hogy éppen Eszterházy Pál adott Strand- nak ilyen jó tanácsokat. Eszterházy az európai diploma- ciának és saját családjának „enfant terrible“-je volt. Száz természetes gyermeket fogtak reá. Olyan esztelenül pazarolt, hogy húsz évvel később lefoglalták birtokait.

Strauss csakhamar tisztába jött eme óvások igaz-

ságával. Először is 97 fontot loptak ki kabátzsebébői. Másodszor is, két hét múlva törvény előtt állt. Még Parisból levélbeni megállapodást kötött egy londoni szállodással. De amikor be akart költözködni zenészeivel, felfedezte, hogy a szállodában még közös étterem sincs. Kiköltözködtek. A feldühödött szállodatulajdonos panaszt emelt a törvény előtt. Strausst az esküdszék elé idézték. Strauss nem beszélt angolul. Teljhatalmú megbízást adott Reichmannak. A bíró ott trónolt az emelvényen, hosszú allonge-parókájában. Valóságos pickwicki helyzet volt. A panasz a Strauss által aláírt megállapodás-levélre támaszkodott. A bíróság a londoni szállodást pártolta. Még ha Strauss be is tudná bizonyítani, hogy a szállodás nem látta el kellőképen, még akkor sem volt joga kiköltözködni, panaszt kellett volna emelnie, hogy a szállodás nem tartja be a megállapodást. Ennél az okfejtésnél félreértés merült fel. Reichmann sem tudott kellően angolul. A hallgatóság között azonban jelen volt egy német, aki hirtelen elvállalta a tolmács szerepét, az esküdtek és Reichmann között. Most kiderült, hogy a bíró tulajdonképpen mit gondol: Straussnak nem volt joga a hét közepén kiköltöznie a szállodából. Angliában csak a bér végén lehet felmondani. Mr. Strauss tehát csak néhány napi kártérítéssel tartozik a szállodásnak. Mindössze huszonkilenc font sterlinggel. (290 forint). Strauss örömet, amikor a szállodában meghallotta a hírt, hirtelen ijedség árnyékolta. Törvényszéki költségek! 1400 forint költség. A törvényszéki szolga azt követelte Strausstól, hogy esküdjön meg: fizetni fog, vagy állítson kezest. „Nem mehetek az utcára, amíg nincsen kezesem“ — kiáltotta kétségbeesetten Strauss — „Külömben az adó sok börtönébe zárnak. Reichmann Cockhoz szaladt, egy zenekereskedőhöz, aki az „angol Haslinger“ szerepét töltötte be. Cock csakhamar kiszabadította a keringőmestert a háziáristomból. Csak azt az ígéretet kérte: Strauss nála adja ki a következő keringőjét. Strauss nem adhatta ezt az ígéretet. Mégis megtette és később „force majeure“-re hivatkozva mentette ki magát Hasingernél. A keringő egyébként igen vidáman sikerült. Fenyegető börtön és zene, az emberi élet e két ellentéte, csodálatosan kiegészíti egymást. Már láttuk a Bastille bevételénél és később a Denevérben, ahol Frank fogházigazgató

és Frosch fogházszolga testesítik meg ezt az ellentétet. Cock kitűnő üzletet csinált a keringővel. Strauss csak hamar elfeledte a pert és sikert sikerre halmozott.

A könnyű, vagy nehéz zene nem látszott lelkiszük ségletnek Angliában. Megbecsülték, mint a drágakőt, mely a legmagasabb társaság ékes foglalatába illett. A zenevirtuózt itt még jobban megbecsülték mint Franciaországban. Angliában nemcsak a zeneművész játékának tökélyét és finomságát élvezték, hanem a saját méltóságukat és hatalmukat, hogy „a legjobbat megengedhetik maguknak“. Ha magánházakban Johann Strauss zene kara mellett felléptették még Rubini és Lablache énekeseket, Persiáni, Grisi, Albertazzi énekesnőket, vagy a tizenegyesztendős csodahegedűs lányt: Terese Milanollot. úgy együtt volt minden, ami ritka és drága. Anglia akkor azt a szerepet játszotta, ami később Amerikának jutott.

Július 28.-án megtörtént végre a hónapok óta várva-várt nemzeti ünnep: Victória királyi koronázási menete elindult. A fiatal királynőt körülvették az ünnepélyes emberek és ősi hagyományok. A régi divatú, végtelen szertartás, ami mintha félt volna kissé önmagától, elvonult. „A kis alak, a középpontban, engedelmesen megtett minden mozdulatot. Leült, ment, imádkozott, vitte a nehéz országalmát. A Canterbury-i érsek elébe jött és a kis kéz elcserélt ujjára kényszerítette a gyűrűt, hogy a királyné majdnem felsikoltott fájdalomában. Azután oldalkápolnába vezették, ahol asztalkendő takarta az oltárt és szendvicses tálak és borosüvegek állottak az oltáron“. És mialatt a királynő mindezt átélte: az óriási London lakosai egymásba ékelődve tolongtak és olyan hangosan üvöltöttek, ahogy csak egy olyan nép tud ordítani, aki máskor mindég csendes.

Strauss és bécsi zenekara a Reformklub háza előtt állott, amikor a menet elvonult. A harangzúgás és ágyúdörgés rettenetes zsvajt okozott. A papság énekébe és a katonák parancsszavába száz zenekar muzsikált bele, akik a „God save the queent“ játszották. Strauss is szakadatlanul játszotta a királyhimnuszt. Amikor azután a tömeg tovaohömpölygött az útvonalon, mert a rendőrök tehetetlenek voltak, Strauss és zenészei visszavonultak a klubház csarnokába.

A koronázási napot előkészítő ünnepségek majdnem három hétig tartottak. A főnemesség, a nagykövetek. London krözsújai, valamennyien túlakartak tenni egymáson. Hangversenyek, kertiünnepélyek, bálók. Strauss annyira igénybe vették, hogy egy nap háromszor is szerepelnie kellett. Matinéé a nemességnél, délutáni muzsika valamelyik nagy, vidéki kastélyban, éjjeli zene az udvarnál. Eszterházy herceg richmondi bálján a háziúr, Schwarzenberg herceg és Johann Strauss karonfogva sétált a teremben. Strauss a Southerlandi herceg bálján vendég volt, nemcsak zenész. A „pénzszerző művész“ társadalmi egyenjogosítása feljegyzendő. Mert ami Parisban egészen magától értetődő volt és Bécsben nem is rendkívüli, Londonban hallatlan volt és alig fordult elő az előkelő mágnástársaságban. Még 1820-ban nagy feltűnést keltett, amikor a Clarencei herceg estélyen, a nagy hegedűművész, Louis Spohr, minekutánna befejezte művészi teljesítményét, helyet foglalt az asztalnál a vendégek között. Az orosz nagykövet viszont olyan barbár medve volt, hogy a bécsi művészek az erkélyen, amelyen elhelyezték őket, kénytelenek voltak létrán felmászni zenepolcaikra. A létrát később elhúzták alóluk. Strauss büffeket és terített asztalokat látott, olyan példátlan gazdagságot, mint amilyennel az ókori regényírók szerint csak a régi római társaság bírhatott. Paris fényűzése elhalványult az angol kertiünnepélyek mellett, amelyek uél a nép mint statisztika működött közre. Rothschild báróné Londontól három mérföldnyire tartotta bálját. Az utat vörös fáklyákkal nappali fényességűre világították. Az óriás park fényárban úszott. Strauss zenekarának külön szalont építettek. A táncosok Shakespeare „Szentiván-éji álmának“ szentjánosbogaraiként keringtek a királyné tiszteletére. A júniusi rétek hűvösen illatoztak. Mint ahogy Theseus esküvőjére eljöttek az athéni mesteremberek, úgy bámulta a távolból ezt az isteni ünnepséget a falusi nép.

Milyen nagy Anglia — gondolta Strauss, — míg aaagas emelvényén hegedült. A csillagok ragyogtak fellette. Ezután az éjszaka után újabb grófságok, újabb városok következtek. Az emberek mindenütt hallani akarták. Strauss most már nem gondolt Bécsre.

AZ ÖSSZEOMLÁS.

Fel Skóciába! Le Angliába! Az ír tengeren át Írországra! Megint vissza Angliába. Strauss félőrülten kergette magát százhusz napon át, hetvenöt hangversenyen keresztül. Parisban három hónap alatt nyolcvan hangversenyt adott. A rövid vasúti utazás alatt elszunnyadt egy pár órára, átaludt egy féléjszakát egy postakocsiban két angol kereskedelmi gócpont között. És mindég újabb városok hívták. Mindig újabb benyomások üldözték. Új szerződések kényszerítettek a karmesteri emelvényre, mindég más terembe, más emberek előtt.

Csodálatos, hogy kibírta. Még csodálatosabb, hogy zenészei vállalták ezt a szörnyű túlerőtétést. Strauss végeredményben pajzsként hordotta maga előtt a nevét. A többiek elvesztek a névtelenségben. Világhírű karmesterük iránti lelkesedésből robotoltak. Minden nyelven olvashatták, hogy senki sem tett még ilyen művészi körutat, mint ők. De valamennyien Bécs után vágyódtak. Nem akarták egészségükkel megfizetni a világhírt.

De Strauss kérelhetetlen maradt. Ha óva intették; forduljon vissza, csak a vállát vontá és újabb angol és skót meghívóleveleket mutatott. Most már félelmetessé vált az a nyugtalan ösztön ami városról-városra, szinte sátorból-sátorba hajtotta. Szeme ragyogott és lángolt. Fekete haja kuszán hült homlokára. Arca ijesztően sápadt volt. Társai néha azt érezték: már nem is tudja: hol van. Csak a hihetetlen rutin segíti át vezénylés közben az öntudatlanság üres szüneteit között.

Birminghamban játszott? Bathban? Southamptonban, vagy Glasgowban, hangversenymániában szenvedett, mint ahogy mások erotikus mániába esnek. Az asszonyok nem hatottak reá. Csak az utazás ragadta el, a kerekék gördülése. Az idegen városok — bár alig nézte meg őket jót tettek idegeinek és egyszersraint kimerítették.

Eljutott az Atlanti Óceán partjára és itt, Írország nyugati szélén, először pillantotta meg a véghetetlen Óceánt. Az igazi Óceánt és nem a csatornát, amely Franciaországot Angliával összeköti. A hullámok véghetetlen nyugalomban hömpölyögtek és Strauss először érezte meg ezt a fogalmat: Amerika, Izgatottan beszélt róla róla Reich-

mannak. Nem lehetne átmenni Amerikába? Reichmann kibeszélte fejéből a tervet, de megijedt és közölte aggodalmát a többiekkel.

Mit tudott Strauss Amerikáról? Keveset, de ahhoz eleget, hogy bizonytalanul odavágyódjon. Az Amerikába hajtó vágy a 18. században még társadalmi ösztön volt. Köztársaság-politikai akarát. A 19. század első harmadában a nyugat felé való kivándorlás tisztára esztétikus és romantikus kellék lett. 1848 esztendeje ismét politikailag aláfestette ezt a vágyat. A romantikus kor széttépett lírai embere nyugat felé törekedett, a tengerben lenyugvó lup után. A végzetlenség végességét kereste Nicolaus Lenau odaát. Ohateaubriand is áthajózott Amerikába. Milyen csodálatos: ő felfedezte, hogy „nincs is Amerika“ mert a valóság már eleurópaisodott.

„Amikor — írja Ohateaubriand életrajzában — vezetőmmel Albanyban először az őserdőbe érkeztem, isteni örömmámor fogott el. Végre önálló vagyok. Egyik fától a másikhoz mentem. Önmagammal beszéltem: itt nincsen több út nincsen több város, nincsenek köztársaságok, nincsenek emberek. Azt képzeltem, hogy egyedül vagyok az őserdőben, amikor hirtelen egy csapat félmeztelen, tetovált vademberre bukkantam, akik — ó csodácsodája bár hollótollat viseltek hajukban — hegedűsóra quadrillet táncoltak. Egy kis, púderezett hajú francia vezényelte a négyest, musszelin kézelőket viselt. Azelőtt kukta volt egy francia tábornoknál! A derék rézbőrűek hódbrértés medvesonkáért táncmesternek szerződtették.“

Tehát Amerika már vágyódott Európa után. Ismerte már Strauss ezt az anekdotát? Mindenképen feltételezhetjük róla: ha Amerikába vágyódott, nem éppen a fának akart hegedülni.

A Strauss zenekar egyre bonyolultabb villámvonalban utazott. Most ismét Franciaországban voltak, a jói ismert Rouenban, amikor kitört a nyílt lázadás. Strausst tulajdon emberei megtámadták a színházban. Abba kellett hagyni a hangversenyt. Zenészei a színházi étteremben felelősségre vonták a mestert. Zajos gyűlés volt. Az egyik gondokás kijelentette: bizonyítékai vannak, Strauss nem akar többé Bécsbe vissza térni. Odahaza összeveszett családjával, elakarja hagyni feleségét és gyermekeit. Ezért hurcolná át egész zenekarát Ameri-

kába. Reihmann, aki nem volt egészen ártatlan ezekben a pletykákban, most Strauss oldalára állott; nevetséges szóbeszédnek minősítette a vádat és megnyugtatta a művészeket. Strauss érző szívet viselt kemény álarca alatt, ez már a második lázadás körútjában. Olyan mélyen megsértődött, hogy senkivel sem beszélt többé. Most már nem rajongott Amerikáért. De miután minden este hangversenyt adott és így találkoznia kellett zenészeivel kényszerűségből mégis csak kibékült velük.

Most újabb ellenség tört reájuk: az ősz. 1838 október 4.-én egy éve múlt, hogy Strauss elhagyta övével a két éves Bécset. A zenekar ezt a napot Halifaxban töltötte. Sírtak és átkozódtak. Ködös és hideg utakon kóborogtak. A fogadók kandallói nem enyhítették kellően a hideget. November elsején, rettenetes éjjel Edinburgba utaztak. Hét napig esett. Az utak úsztak. Az utazókocsik tengelyükig sárba merültek. Valamennyien meghültek, egy napi késéssel érkeztek Edinburghba. Skót orvost hoztattak a fogadóba. Az orvos forró vörösbort, szegfűszeget és gyömbéret rendelt. „Ezzel az itallal a halottakat is fel lehet támasztani.“ Kiszüröcsölték, izzadtak és megint meggyógyultak.

Strauss rosszabbul járt. Edinburgh és Glasgow között megkapta az influenzát. A túlfűtött kandalló előtt tilt, köhögött és mégsem feküdt le. A körutat nem lehet veszélyeztetni! Lázasan utazott Newcastleba, Leedsbe Hullba, Wakefieldbe és Derbybe. Derbyben egy orvos annyi ópiumot rendelt neki, hogy Strauss köhögésével együtt örökre elcsitulhatott volna. Utolsó percben még észrevette a tévedést. De a rosszulirott recept hirtelen; halálra emlékeztette. Megijedt és megszakította az utazást. Belátta, hogy az angol klímában nem gyógyulhat meg és átutazott Calaisba. Szédelegve hagyta el szállodáját, hogy egy búcsúhangversenyt vezényeljen. A harmadik darab alatt elhagyta ereje. A földre zuhant. A termen végigsüvöltött az ijedt sikoltás. Reichmann tovább vezényelt, de a nyugtalan közönség csakhamar elhagyta a termet. Strausst Parisba vitték. December 9.-én érkezett Parisba. Azonnal kijelentette az orvosoknak, hogy nem beteg, csak halálosan kimerült. Négy heti pihenés után újból fellépett. Semmi áron sem megy haza Bécsbe. Nem akarja, hogy betegen hazavigyék. Az or-

vosok nyomatékosan kijelentették: nem gyógyíthatják meg ilyen rövid idő alatt. Így hát Strauss kényszerűségből beleegyezett, hogy lassan haladó utazóbatárban — mert a gyorsaságnak immár vége volt, — fekvve Strassburgba vigyék.

Most már megindult a Bécsbe vezető úton, de mégis úgy látszott, mintha a sors könyvébe az lenne megírva; Johann Strauss ne lássa viszont feleségét és gyermekeit. Mintha Carl Maria von Weber londoni vége ismétlődne meg. Strauss ideglázba esett. Négy napig eszméletlenül feküdt strassburgi szállodájában.

Kehibői a Kajnahidon át, a német Baden tartományból, számtalan ember jött Strassburgba. Látni akarták a híres embert, a nagybeteg osztrákot. Több német orvos kijelentette: meggyógyítják a mestert, ha megszakítja életveszélyes bécsi útját. De Reichmann nem engedett. Strausst Bécsbe kell vinni. És tényleg mintha a délnémet levegő jót tett volna a halálos betegnek. A Kehitől Münchenig megtett úton már beszélt is egy keveset. Linznél, bécsi hazájához közel, ismét visszaesett. Éjfélkor, deliriumában, kiszökött betegszobájából, egyingbeii kifutott a jéghideg utcára, ahol eszméletlenül összeesett.

Két nappal később Bécsbe érkezett. Nem engedte meg, hogy feleségét előre értesítsék. Az asszonyt a színházból hívták haza, amikor Strausst föl vitték a lépcsőkön. A tizenhároméves Johann, a tizenegy éves József és a hároméves Eduárd jajgatva, kezüket tördelve álltak a beteg előtt: „Apa meghal“.

ÖTÖDIK FEJEZET.

APA ÉS FIÚ.

A jó Isten után mindjárt a papa következik!
Hiteles kijelentés, amely Mozart családjában hangzott el.

A SZARVASHÁZBAN.

Nem halt meg. De lassan tért magához. Mikor az idegláz lecsökkent, még hetekig gyöngé volt, mozdulatlanul feküdt ágyában, minden szokatlan lépés zaja könnyekre fakasztotta, reszketésig felizgatta. Közben tovább folyt odakint a farsang, az ő farsangja. Nem bírta ki, hogy két télen át távol legyen Béctől. A tavalyi farsangot Parisban töltötte. Fölkelt és vezényelt a Sperlben, inkább dróton rángatott bábu, mint ember. Következő este bál volt az orosz nagykövetségen. Várták a főhercegeket. Straussra nézve igen fontos volt, hogy jelen legyen ezen a bálon. Mert összeütközésbe kerül a udvarral, ezt a súrlódást most el akarta simítani.

Ferenc, a „szent szövetség“ császára, aki évtizedekig uralkodott az osztrák tartományok felett, 1836-ban meghalt. Ferdinánd követte, az egyszerű, szinte együgyű főherceg. Most trónra jutott. Johann Strauss angliai útja bosszantotta. Fülébe csepegtették a mérget, hogy a koronázási báli muzsika, amelyet Strauss az angol kiiálynő számára komponált, az ő dicsőségét kisebbíti. Strauss néhány évig udvari báli zeneigazgató volt: tehát az udvarhoz tartozott. Igaz: sok minden megváltozott a 18. század óta, amikor példának okáért Mozart és Haydn a Colloredo és Eszterházy hercegi családok „zenei jobbagya“ volt. De lehet, hogy csak a formák változtak. A zenész kifelé szabad volt, befelé annál szorosabban kötötte a „kegy“ és a „kegyvesztés“ fogalma.

1838 nyarán Ferdinánd császár az akkor Ausztriához tartozó Milanóban a lombardok királyává koronáztatta

magát, Strauss, akit Tobias Haslinger minden bécsi eseményről értesített, Leicester Street-i londoni hoteljéből. Löhr udvari tanácsosnak, a főudvarmesteri hivatal tagjának írt. Közölte: szívesen utazna Londonból Olaszországba, hogy a milánói ünnepi zenekart vezényelje. Egyben az iránt is érdeklődött: jövő farsangkor vezényelheti-e a császár báli zenekarát. Bár meg van elégedve Angliában, de még elégedettebb lenne, ha azt a reményt táplálhatná szívében, hogy „nem lett kegyvesztett az udvari artás előtt“.

Strauss alig vette komolyan ezt a kérést. Nem is óhajtott visszatérni Bécsbe. Ám mindenesetre fenn akarta tartani összeköttetéseit. Nem sikerült. A bosszús császár a fiatal Philipp Fahrbachot, a Strauss zenekarból származó, igen tehetséges huszonhárom esztendőes fiatal zenészt, nevezte ki az udvari bálók karmesterévé. A milánói koronázási zenét Lannerre bízták. A szerény zeneszerző azt sem tudta hányadán van, amikor életében először elhagyta a német nyelvterületet és olasz hangokat hallott maga körül.

Így hát igen fontos volt Strauss számára, hogy ő vezényelje az orosz bálon a zenekart. Az ünnepély első részét kibírta. Amikor a szünet után felemelte hegedűvonóját: ájultan esett össze. Reggel felé az orvosok előrehaladott vesedaganatokat állapítottak meg. Közölték a kétségbeesett hitvessel, hogy a mester évekig nem léphet majd a hangverseny-dobogóra.

A férfi, aki megszokta, hogy ragyogjon, hogy átutazza az egész világot, most itt feküdt lakása szűk falai között. A leopoldstadti Szarvasházban, ahol rajta kívül hetvenhét lakó lakott. A kezdődő tavasszal megjelentek a kintornások, megállottak az udvarban, elnyikorgatták Strauss-keringőiket, addig nyaggatták a kintornát, amíg pénzt nem dobtak le nekik. A férfi, aki néhány hónappal ezelőtt a londoni „high Life“ mámorát kóstolta, most mozdulatlanul feküdt ágyában. A kispolgárság zaja és szaga betöltötte a házat: Kelkáposzta, olcsó dohány, mosógóz, pecsenyesercegés és gyermekordítás.

Straussnak is sok gyermeke volt, szinte csudálkozhattott rajta, mert nem volt alkalmas az apa szerepére. Legidősebb fia, Johann, 25-ben született, József 27-ben, Nelli két évvel később, azután Therese és Ferdinánd. De Fer-

dinand csakhamar elhagyta az árnyékvilágot és végül megszületett a legkisebbik: Eduárd. Az még az édesanyja kötényszalagján lógott, félt apjaurától és minden tisztelet mellett idegen vadóc maradt. Az apáé volt a zene, az anyáé a gyermekek szíve.

Megengedhette magának Strauss anyagilag, hogy egy-két évig pihenjen? Jómódú ember volt. Irigyei azt suttogták róla, hogy milliomos. Nem volt milliomos. Az óriási összegek, amelyeket külföldön keresett, szétfolytak ujjai között.

Igen, Strauss sokat keresett. Azok közé a zenevirtuózok közé tartozott, akik mint Siegmund Thalberg, a csodahegedűs Paganini, Spohr, Vieuxtemps és Ole Bull mindig zsúfolásig megtöltik a koncerttermet. Az emberek azért hallgatták meg Paganinit, mert azt hallották: a börtönben megszokta, hogy csak egyetlen húron játsszon. Ehhez hasonló meséket költöttek Straussról is. Az alkotó zenészek, akik nem voltak egyszersmint virtuózok is, alig kerestek. Hozzájuk mérve Strauss Krózus volt, akire csak úgy hullott az aranyeső.

Ráhullott, de lepergett róla. Ez volt éppen a baj. A száz városban, amelyen átutazott, úgy látta el kis hadseregét mint önmagát. Tudta: csak úgy kötheti magához zenészeit, ha a nagy fáradságot, amelyet reájuk ró, a legnagyobb kényelemmel enyhíti. Parisban egy egész szállodát bérelt ki. Hónapokig laktak a Passage Violette 9. szám alatt. A lakást meg kellett fizetni, még ha külföldön dolgoztak is. Strauss minden zenészéért tizenegy frankot fizetett naponta. Huszonhat emberéért háromszáz frankot. Hideg télen erősen fűtetett, ami naponta száz frank költségtöbbletet jelentett. És hol maradt a zenészek fizetése! A párisi életnél drágább volt az angol vendégszereplés, ahol még többet utaztak. Az Angliában utazással töltött nap, akár postakocsit, akár vasutat használtak, 100 fontsterlingbe, azaz ezer forintba került. Az első tizenkét londoni hangverseny 12.600 forintot jövedelmezett Straussnak. Bevétele legnagyobb részét a tovább utazásra költötte. „Strauss — írja Reichmann Bécsbe — mindég a legelőkelőbb szállodákban bérelt ki lakást és a legelőkelőbb Tables d'Hotesoknál rendeli az ebédet. Minden kényelmünkről gondoskodik. A leggazdagabb úr sem utazhatna fényűzőbben. „Így történt, hogy Strauss nyugati diadal-

útjáról nem került vissza milliomosként. Bécsben, természetesen, volt pénze. Anna asszony gondoskodott róla, hogy ne kártyázhassa el a jövedelmét. Még egy önkéntes gondnok vigyázott reá: a csudálatos Carl Friedrich Hirsch, a tehetséges zenész, aki fiatalkorában Beethoventől vett zeneleckéket. Hirsch most könyvelő volt a főhadiszámvevőségénél. Megszokta a számolást és a takarékoskodást. Üres óráit Johann Straussnál töltötte és számokba értékelte át Strauss sikereit. Még fennmaradt egy ilyen költéségetés, amit Strauss Hirschsel együtt állított össze. Ebből világosan kitűnik, hogy mennyibe kerül és mennyit jövedelmez egy soronkívüli hangverseny. Bécs egyik kirándulóhelyén, Brühlben, egy ünnepélyen nyári hangversenyt rendeztek. Nagy költségekkel számolhatunk. Világítás 700 forint. Felszerelés, szabadban felállított hangversenydobogó: körülbelül ugyanannyi. A rendőrség, akit meg kellett fizetni, hogy vigyázzon az ünnepségre 90 forintba került. A báli zenészek pótléka ugyanannyit tett ki. Az újsághirdetések 100 forintot. A hirdetés és programreklámok 80 forintot. A zenészek útiköltsége 30 forintot. Szóval az ünnepség 2500 forintba került. A pénztári bevétel 2800 forint volt. Strauss ezen a kimondhatatlanul fárasztó estén 300 forintot keresett. Bizony, ez nem sok.

Strauss mindég megerőltette magát. És most holtbetegesen feküdt ágyában. Visszagondolt életére és nem értette az okát, hogy miért olyan elégedetlen sorsával. Feleségétől már régen elidegenedett. Az otthoni légkör kellemetlenül érintette. Igen, Strauss a tánczene katonája, a karmesteri dobogón áll és hegedül, érzi az összeölelkező testek felé áradó illatát. Nyári éjjeken feje felett suttogtak a falevelek. Az éjjeli szél zúgott. Ez az ő igazi világa ... Nem felesége háztartása.

Az asszony olyan behatóan foglalkozott a gyerekekkel, hogy Strauss végül még féltékennyé lett. Anna nem imádta annyira férje művészetét, hogy ne hitte volna: más is tud jó tánczenét írni. Sőt, egyszer még Lannert is védelmezte és elment a hangversenyére. Strauss szíve mélyén értékelte régi társát, de egész Bécs két részre szakadt: a Lanner és a Strauss pártiakra. Ezzel számolni kellett. Egyébként nem panaszkodhatott. Gyermekei istent láttak benne. Persze olyan istent, akitől félni kell. Csu-

dálták és tisztelték, ám az anyjukat szerették. Legidősebb fia, Johann, 1830 és 1840 között, tizenegy éves korában a bécsi Schotten-gimnáziumba járt. Jó tanuló volt, ha nem is olyan kitűnő, mint József fivére. Strauss-apa alaposan megvizsgálta a két fiú bizonyítványát. Hiszen őt alig tanították. Franciaországi és angliai útjain szégyenkezett felette, hogy nem beszél idegen nyelveket. Gyerekeiből tisztos polgárokat nevel. Az Isten szerelmére: csak lángész ne legyen belőlük. Nőjjék ki magukat komolyhivatású, rendes férfiakká. A kis Johannból kereskedő lesz és József tovább tanul.

Ámde mit csinált a két fiú szabadidejében? Mind a kettő zongorázni tanult. Anna kikényszerítette a beteg apából az engedélyt. Strauss haragosan hallotta, hogy a két gyerek — a két zenészfiú — kitűnően halad és magánkörökben már játszik is. A betegágyon fekvő apa kezében tartja legidősebb fia iskolabizonyítványát és elégedetten olvassa: Strauss, Joannes — e moribus, e doctrina religionis, e doctrina latináe linguae I. — E geographia I. — Ex arithmetica I. — Nos ez jó bizonyítvány. Jutalmul megengedheti a gyerekeknek, hogy zongorázzon. Végeredményben is a társaságbeli jómodorhoz tartozik, hogy valaki zongorázni tudjon.

Ámde még rosszabb is következett. Egy szép napon hegedűhangokat hallott, amelyeket nem ő maga csalt elő vonójával. Távoleső szobájából átsietett a fiúk szobájába. A tizenöt esztendőes Johann a tükör előtt állt és hegedült. Űgy hegedült, mint egy színész, fintorokat vágott, mintha apját utánozná: hevesen és szenvedélyesen csábította és leigázta a láthatatlan közönséget. Ficsúr módra öltözködött föl. Rá lehetett ismerni a mintára. Ez túlsók volt az apának és példaképnek. Kitépte a hegedűt a fiú kezéből. Szigorúan kikérdezte. A fiú kivallotta, hogy az elsőhegedűs Amon, a Strauss zenekar fontos tagja, hosszú idő óta hegedűórákat ad neki.

— Hallatlan! És honnan veszed a pénzt, hogy első hegedűsömet megfizessed?

— Én magam is órákat adok.

— Micsoda, milyen órákat?

— Zongoraórákat. A szomszéd szabó hatvan krajcárt fizet egy óráért.

Johann mester villámcsapásként meglátta azt, amit

nem akart látni: hivatásos zenész lesz a fiából. Őt felkapta a szerencse, rámosolygott, lett belőle valami. De a szeszélyes istennő nem tüntet ki két embert ugyanabból a családból. Ebben szentül hitt. A sors irigy. Az ő Jánosa ne szenvedje át azt, amit ő átszenvedett. Minden siker dacára el kellett viselnie a művészetért küzdő szívfájdalmat. A kétes viszonyokat, az ellenfelekkel való örök háborút. Mind ettől meg kell kimélnie Jánosát. Fogta a hegedűt, a szekrénybe tette. Kétszer megfordította a kulcsot a zárban. Az anya másnap háztartási pénzéből új hegedűt vett fiának. A gyerek ezentúl idegeneknél gyakorolt.

A csodálatos jelenet azonban meggyógyította az idősebbik Johannt. Májusban, az üde lombos fák alatt, az Augartenban megünnepelte felgyógyulását. Ezren és ezren tódultak a hangversenyre. Egész Bécs örült. A hölgyek szemében a boldogság könnye csillogott, amikor kedvenc mesterük, sápadtabban és elegánsabban mint valaha, reájuk mosolygott a dobogóról. Négy hónapig betegen feküdt. Nem évekig, mintahogy az orvosok megjósolták. Az első hegedűvonással ismét a régi Straussá lett.

ANYJA FIA.

Ezeket a kerti hangversenyeket gyakran látogatta egy asszony. Csinos bécsi arccsoka, élénk szem, mosolygó homlok, ringó csípők: Emilie Trampusch divatárusnő. Nem szép név. Jól beleillene egy külvárosi színdarabba. De a név nem zavarta Strausst. A név durva homlokzata mögött igen ingerlő asszony rejtőzött.

Emilie mindig ott volt, ha Strauss Hietzingben, vagy a Sperlben játszott. Feltűnően tapsolt. A szünetben fellépett a dobogóra, bizalmasan beszélgetett a karmesterrel. Azt suttogták, hogy Strauss régtől fogva ismeri, sőt fia is van tőle. Vájjon igaz volt-e a mendemonda? Strauss szerelme nem volt olyan heves, hogy kedvesét ne hagyja nyugodtan Bécsben, míg ő Parist és Londont bejárja.

Amióta Strauss visszatért: az asszony feltűnő fényűzéssel öltözködött. Olyan volt, mint a sétáló divatlap. Strauss, akit idegesített a hosszas betegség, több időt

üzenteit neki, mint azelőtt. Teste megújódott a lábadozás alatt. Lelke is átváltozott. Alig ebédelt odahaza. Ahogy befejezte hangversenyeit, új feleségével kikocsizott a külvárosokba.

Meleg, izgató nyári éjszakák. Nagy tavaszi csillagok néztek le a szerelmes mesterre. Mintha Paris és London illata Emilia ruháihoz tapadna. Ám barátnője műveletlen, tompalelkű teremtés volt. Strausst titokzatos erő vonzotta a nőhöz. Talán először történt, hogy időt szakított magának egy szenvedélyhez. Százezer embernek testi izgalmat okozott tánczenét játszó hegedűjével, de ő maga mindig hideg maradt. A harminchat esztendőös férfi most először élte át az érzéki szerelmet.

Anna hat gyermeket szült ennek a férfinak. Most megdermedt kétségbeesésében. Eleinte alig küzdött férje szenvedélye ellen, mert azt hitte: hamar elmúlik. Nem értette, mi történik. Megszokta, hogy Johann Strausst körülrajongják az asszonyok. Ha egy grófnő lett volna: úgy megérte férje rövid ballépését. De mi vonzza ezt az istenített férfit a mélységbe? Brillíáns melltűkről meséltek neki, amiket Johann Emilie Trampuschnak ajándékozott. De Anna csak akkor csapott nagy jelentet, amikor megtudta, hogy a mester törvénytelen fiát is a Johann névre kereszteltette. Ez már a szentségtörés csúcsa. Anna nem törődött önmagával, csakis a családjá, Johann fia és a kiskorú, veszélyeztetett kicsinyek érdekét védte. Ultimátumot adott. Hiába! Strauss nem törődött vele. Már második családja körében élt. Emilie Trampuschnak kis leánya született. Egész Bécs tudta és suttogott. Strauss megunta az örökös szemrehányásokat és mindent elhatározó, meggondolatlan lépésre ragadtatta magát. Elhagyta a hitvesi otthont, a Kumpf Gasseba kis lakást bérelt Emiliának és magának. A barátok megrohanták. Hasztalan! A polgári családok visszavonultak tőle. Makacsságának és dicsőségének tudatában nélkülözhetette őket. Mint Byron: vállalt vont. De Strauss nem volt lord és Emilie Trampusch, a divatárusnő, nem volt lady.

Ezzel aztán ki is tört a háború. Mérgezett nyilak röpödtek a Szarvasház és a Kumpfgasse között.

A „törvényesek“ pazarlással vádolták Emilie Trampuscht. Fölhánytorgatták ruha és ékszerszámláját. Emilie viszont fukarsággal vádolta Annát, akinek nincsen érzéke

ahhoz, hogy a keringőkirály Straussnak szabad, nagyszabású életmódra van szüksége. A kumpfgassei második család szépen gyarapodott. Már egy fiút és négy leányt számlált. A törvényes háztartásban három fiú és két leány élt. Strauss mester tehát két feleségről és tíz gyermekről gondoskodhatott. Emilie pazarolta a pénzt. Johann Strauss minden elsején ötszáz forintot küldött a Szarvasházba, Ez az összeg csakhamar kevésnek bizonyult. Anna felébredt keserűségéből. Csatatervet eszelt ki.

Nem kételkedhetett benne: Johann Strausst elveszítette. Még kezében tartja a levelet, amelyet férje akkor írt, amikor 1834 november 19-én először elszakadt tőle és Berlinbe utazott. Mint a forró szerelmes: úgy számolt be minden apró eseményről. De 1838-ban Parisban és Londonban halottként hallgatott. Hütlensége olyan fájdalmas volt, mintha tényleg meghalt volna. De fia még él! És ő is: Johann Strauss.

Az apa, ha pénzt küldött, feltételeket állított a távoból. Ügyvédekkel íratta: fiainak teljesen abba kell hagyniok zenetanulmányaikat. Anna, az anya, ép az ellenkezőjét szorgalmazta. Most Johannesnek zenésznek kellett lennie. Anna Istenhez könyörgött: adjon dicsőséget ennek a fiúnak. Ez a második Johann Strauss tegye jóvá mindazt, amit az első vétett.

Johannes kereskedelmi iskolai tanulmányai hamarosan megszakadtak, mert a fiú egyszer hangosan énekelt óra alatt. A szigorú tanártestület kizárta. Az apa, aki mindenképpen gyámja volt fiának, mikor értesült az esetről: ki akarta békíteni a fiút a kereskedői pályával. Házitanítót fogadott, aki Johannest egy takarékpénztári állásra előkészítse. Ez a tanár mindenképpen alkalmatlan volt arra, hogy tanítványa zenéhez való szeretetét elfojtsa. Ludwig Scheyrer pénztáros 1850-ben, amikor Strauss-apa már meghalt, Reichmannal a fuvolással megírta az első nagy Strauss életrajzot. „Johann Strauss zenei vándorútja az életen keresztül“ címen. Így festett a polgári kalicka, amelybe a csudálatos apa a fiatal Strausst bebörtönözni akarta.

Strauss nem számolt az anya szívósságával és lán-goló akarateréjével. Anna kijárta, hogy az udvari opera balettmestere, Kohlmann, hegedűleckéket adjon Johann-nak. A híres udvari zenész csakhamar zeneelméleti órákat

is adott a fiúnak. De a legerősebb hatást az egyházi karmester: Josef Drechsler gyakorolta Johannesre. Az első alkotó zenész, akivel — apjától eltekintve — a fiatal Strauss találkozott.

A hatvanesztendős Drechsler kántor fiaként született Csehországban. Még átélte a klasszikus zene idejét. Tíz esztendő korában a Passau hercegerseki kórusban énekelt. Azután a Benedek alapítvány tagja lett, ahol a híres Urutius a nagybögőre tanította. Dreschler, miután befejezte filozófiai és teológiai tanulmányait, kirándult a világi művészetbe. Négy évig karmester volt a bécsi Leopoldstädter színházban, abban a népszínházban, amely örökre összekapcsolódik Ferdinánd Raimund névével. Drechsler csakhamar visszamenekült a kolostorba a színházi élet nyerssége elől. A szerviták orgonása lett. A Szentistván székesegyház karmestere. Mikor Johannes megismerte: az egyházi zeneszerző végleg leszámolt a világi muzsikával. Mosolyogva emlékezett vissza, hogy húsz esztendővel azelőtt ő írta a zenét Raimund varázsmeséjének játékaikhoz. Többek között a meghatóan tiszta dalt, amelynek Tündérországbeli lány a címe és amely még ma is ismert régi népdal:

Brüderlein fein, Brüderlein fein,
wirst mir doch nicht böse sein?
Scheint die Sonne noch so schön,
Einmal muss sie untergehn.
Brüderlein fein, Brüderlein fein,
S' muss geschieden sein.

Ámde a fiú ne tanuljon kuplékat és színházi dallamokat. Ne legyen, úgy mint apja, a keringőhegedű rabszolgája. Egyházi zenészt kell nevelni belőle. Amit Vogler apát Darmstadtban Carl Maria von Weberért megtett, ugyanazt akarta nyújtani a becsvágyó Drechsler a fiatal Straussnak. A tizennyolc esztendő fiú elmélyedve ült a négyszólamú mű előtt: a templomi zenekar és énekkar graduáléja előtt. „Tu qui regis totum orbem.“ Te, aki az egész világot kormányozod. Igen, Isten uralkodik az egész világ felett. De miért szólítja Strauss Istent? Hiszen ő nem templomi zeneszerző. Vidámabban ünnepelhetné a teremtést, mint ezzel a komoly, egyházi zenével. Ámde

Drechsler így kívánja. És Drechsler zsarnok. Sokat tart tanítványa művéről, amelyet az udvari templomban előadatott.

Azonban minden máskép történt. Anna Strauss nem azért kuporgatta össze garasait, hogy fiából egyházi zeneszerző legyen. Johann a második. Ezt akarta! Johann, a második, megveri majd a saját csataterén az első Johannt. Keringőszerzőként nyeri meg a bécsiek szívét. A régi család új feje. A régi dicsőség trónörököse. És végeredményben a fiú is ezt akarta, amikor Drechsler kétségbeesésére és ijedtségére keringőfutamokat játszott a homályos templom orgonáján és később azt bizonygatta, „hogy fugákat” akart játszani, csak félrecsúszott az ujjja.

Johannes első valcerét tulajdonképpen hat esztendő korában komponálta. Ez a zenei fantázia még esetlen és mégis csodálatosan talpraesett volt. Anna anyja kottapapírosra írta a kicsi zongorajátékát.

Mint ahogy a többi anyák csemetéik első írásgyakorlatát, vagy első rajzát gondosan megőrzik, úgy őrizte ez a zenészfeleség kicsikéje első hanggyakorlatát. A zongora Salmansdorffban, a nagyszülőknél állott. Tizenkét esztendő elmúlt azóta. Az első gondolatot több ötlet követte. Strauss, az ifjabb, büszkén mondhatja magáról: keringőszerző vagyok.

De hogy bizonyítsa be a széleskörű nyilvánosság előtt. És ami a legfontosabb: hogyan szerezzen pénzt a családnak? Az apa, züllött háztartása következtében, egyre kevesebb havi járandóságot folyósított. Emilie Trampusch elpazarolta azt a pénzt, amit Anna Strauss nem kapott meg.

Johannes Drechslerhez fordult. Örökké hálás lesz mesterének, de nem lehet egyházi zeneszerző. Keringő-hegedűssé kell lennie, mint apjának. Ez az igazi hivatása. Testvérei nyomora is arra készteni, hogy a „canontól“ és a „fugától“ elbúcsúzzon. A mester hirtelen megfordult orgonaszékén és elbocsátotta hűtlen tanítványát:

— Nahát menjen és írjon keringőket, mint az apja. Ehhez ugyan kár volt a kontrapunctot megtanulnia.“

1844 nyarán történt. A szülők törvényes válaszát végre kimondták. A nyomor bekopogtatott a Szarvas-ház ablakán. Az ifjabb Straussnak az utcára kellett mennie, hogy pénzt keressen. Tizenkilenc éves volt! De apja még korábban kezdte. A fiatal Johannes szíve becsvágytól és fiúi szeretettől dagadt. Mielőtt a hatóságokhoz fordult és engedélyt kért volna ahhoz, hogy saját zenekarával vendéglőben játszhasson, mélyen megható levelet írt apjának. Johannes tisztelte a művészt apjában, becsülte, bár nem tudta, teljesíteni azt a kívánságát, hogy a zenétől távol maradjon. „Igen szeretett apám — írja — abban a tudatban ragadtam tollat, hogy a szerető fiúból hiányzik az erő és állhatatosság, hogy a gyermeki szeretet nem egyeztethető össze az igazságérzéssel és a hála kötelezettségeivel. Eljártam, hogy az igazán jót és a nemest választóin. Minden erőmet összeszedtem a döntő lépéshez. Tehetségeimet, melyeknek kiképzését szülőanyámnak köszönhetem, most védtelenül és tehetetlenül maradt anyám megoltalmazására kell fordítanom. A mostoha körülmények között csak csekély gyermeki hálámat róhatom le anyámmal szemben, amikor gyöngye erőimből pénzt szerezek számára.“ Ez csak a kivonata a valóságban sokkal zűrzavarosabb stílusnak és a nyelvtanilag hibásabb fogalmazásnak. Ám ez a levél elárulja a komoly lelki kint, amely a fiatal Strausst mardosta, amikor édesapjának írt. Bátorsága dacára minden oka meg volt reá, hogy az öreg haragjától reszkessen. Hiszen az öreg még egyáltalán nem volt „öreg“. Ennek az évnek a nyarán lett negyvenesztendő. Dicsősége és ereje teljében állott! Hogyan alakulhat kettőjük között a harc?

Johannes mindenekelőtt elküldte a bécsi tanácsnak „Tu qui regis totum orbem“ című szerzeményét és engedélyt kért, „hogy egy tizenkét-tizenöt személyes zenekarral a nyilvános helyiségekben szórakoztató zenét muzsi-

kálhasson.“ A fiú tudatában sem volt, hogy milyen különösen hathat a tanácsra a kérvényéhez mellékelt, komoly egyházi zenemű. A legnagyobb nehézséget az okozta, hogy az ifjabb Johannes Strauss még nem volt nagykorú. A városi tanács egyszerűen elutasíthatta volna az ifjabbik Johannes kérvényét, ha a kérvényező nem tudja felmutatni az apai beleegyezést. Azonban tisztos polgárok „kezeséget vállaltak az igen szerény, igen művelt ifjúért“ biztosították a tanácsot a kérvényező sokatigérő tehetségéről és hogy méltón választotta mesterségét. Kérték, hogy a tanács kegyesen támogassa a kérvényt. Az egyik kezes Drechsler volt, aki bár neheztelt hűtlen tanítványára, mégis szószólójává lett. De a legokosabb és leg-hathatósabb ötlet mégis az ifjabb Johanntól származott, aki kérvényében megjegyezte, hogy a tánczene mellett operákat és hangversenyzenedarabokat is fog játszani, ahogy a hallgatóság ízlése megkívánja. Az Ígéret, hogy a komoly mesterek zenéjét óhajtja gyakorolni, megszerezte számára az engedélyt.

OKTÓBER TIZENÖTÖDIKE.

De honnan szerezzen zenekart?

Ha tényleg mint Johann Strauss junior akar a hallgatóság elé lépni, akkor olyan zenekart kell vezényelnie, amely méltó a Strauss névhez. A „Belgrád“ fogadóban ©lég szerződésnélküli zenész akadt. Strauss szerződtetett, gyakorolt, elbocsátotta a hasznavehetetleneket, ujjakat szerződtetett. Lázás izgalom emésztette. Nem akarta, hogy apja túlkorán megtudja első fellépését. Mégsem akadályozhatta meg, hogy egész Bécs ne suttogjon karmesteri tevékenységéről. Már az újságok is írtak róla. Ezek a cikkek felfokozták úgy a fiú, mint az apa nyugtalanságát. Abban még semmi különös sem lett volna, hogy egy új karmester összeállítja a bandáját. Nem, a Strauss család meghitt, személyes ügye volt az, ami a várakozás izalmát szinte botránnyá fokozta. Johann Strauss, ez a régi név, melyet a keringő-ütemekről Amerikában és Ausztráliában is ismertek: ez a régi név most egyszerre két felé ágazik, ketté szakad, senior és junior Strauss lesz belőle.

1844 október 13-án megjelentek a plakátok és a nagy újsághirdetések, közölték a publikummal, hogy ifjabb Johann Strauss, 15-én Hietzingben, szemben a Schönbrunni parkkal, Dommayer kerti vendéglőjében vezényelni fog. íme a hadüzenet! Az apa eddig a napig alig hitte., hogy fia az ő kifejezett akarata ellenére mégis a nyilvánosság elé merészkedik.

És hol? A legelőkelőbb körzetben. Nem is a sötét külvárosi negyedben, hanem kint Bécs nyugati részében, ahol a császár nyári palotája emelkedik. Az idősebb Johannest mély lehangoltság fogta el. Vasárnap este azt mondotta Tobias Haslingernek: reméli, nem éri meg a kedd estét. Haslinger és Hirsch túlzottnak találták a féltékenységet, amely az idősebbik Strausst emésztette. Ám mégis féltették az apát, főleg egészségét és erős ellen-szenvet éreztek az ifjabbik Strauss vállalkozása iránt.

A hűséges Hirsch már múlt héten kémszolgálatokat teljesített. Mindenhová elkocsizott. Részint jószóval, részint fenyegetéssel kicsalta az ígéreteket: nem engedik fellépni a fiút. A Sperlnél és néhány nagy vendéglősnél sikerült a bojkotthadjárat. Dommayernél nem. Hirsch tehát majd felrobbant dühében. Még maga előtt is ismeretlen célra embereket szerződtetett.

De a fiú táborában sem uralkodott diadalmas hangulat. Jóbarátjai óvták Johannest ettől az első fellépéstől. Nem is az bántotta ezeket az aggályoskodókat, hogy Johannes kutyafuttában tanította be tizenkét zenészt, főleg az bántotta őket, hogy fiatal barátjuk nem rendelkezik kellő műsor felett. A karmestertől eredeti szerzeményeket követeltek. A fiatalabbik Johannes Strausst anynyira túlterhelték a technikai teljesítmények, hogy alig maradt ideje az önálló alkotásra.

— Mit akartok, négy keringőm, három polkám és két négyesem van raktáron — válaszolta gúnyosan, de nem tudta lefegyverezni a kétkedőket.

Ma szinte hihetetlenül hangzik, de mégis úgy történt, hogy október 14.-én, hétfőn, csoportok vitatkoztak az ifjabbik Johannes Strauss plakátja alatt. „Meghívás a táncos estélyre ... Még rossz idő esetére is ... Johann Strauss az ifjabb először vezényli zenekarát. Nyitányokat és operákat ad elő, valamint saját szerzeményeit is. Alázatosan kéri a publikum kegyét és jóindulatát Johann

Strauss junior. Belépőjegyek ára: elővételben harminc krajcár, a kasszánál ötven krajcár. Kezdet hat órakor.“ Sokan furcsáltak, hogyan sütkérezhetik a fiatal kölyök az idősebb mester dicsőségében, hogyan használhatja így ki a híres nevet, mintha a saját neve volna. Jogilag képzett személyek azt állították: az egész hangversenyt nem lehet majd megtartani, mert ezek a szavak: „ifjabb“ és „junior“ olyan apró nyomtatásban szerepelnek a plakáton, hogy azonnal kiviláglik a csalás. A fiú pénzt akar keresni az apja nevével. Ez pedig csalás! Mások az ifjabb Johannes mellett foglaltak állást. Köztudomású: az öreg Strauss kínozza a családját. A fiúnak össze kell hegedülnie a pénzt, amit az öreg szeretője elpazarol. A legokosabbak azt állították: végeredményben az a fontos, mit tud a fiatal Strauss. A többi mellékes.

Kedden, délután négy órától kezdve valóságos népvándorlás indult kocsin és gyalog a Mariahilferstrassen végig a nyugati Hietzing felé. A Dommayer kaszinó nem is fogadhatja be az ezeket. Legtöbben kívül rekednek majd és a Schönbruuni park falához szorulnak, akárcsak a kórus, míg a hős a tömeg kegyéért küzd. Óriási botrány lógott a levegőben. A kocsisorban feltűnt néhány fiáker, amelyben Pietro Mechetti kiadó emberei ültek, akik a juniorral rokonszenveztek. Haslinger bérencei testületileg megostromolták a bejáratot. Ezek valamennyien az öreg Strauss hívei voltak. „Itt jön a lámpáska-Hirsch“ — kiabáltak egyszerre. Karl Friedrich Hirsehet azért csúfolták így, mert nemcsak mint pénztári őrt ismerték Bécsben, hanem mint világosítót is, aki az öreg Strauss ünnepéyein a kivilágítást hatásosan kormányozta.

Mindég újabb emberek tolongtak a terembe. A rendcsinálók gyöngéknek bizonyultak. Eleinte még az emberek az előttük állók feje fölött odalökték a pénzt a pénztárba. Később ez is abbamaradt. A pénztárt bezárták. Mindenki betódult. A tömeg olyan nagy volt, hogy táncról szó sem lehetett. A „Soirée dansante“-bói ezer ember számára rendezett álló néphangverseny lett. „Egy asztalt — irta másnap Wiest, a „Vándor“ című lap tárcaírója — nehezebb volt szerezni, mint egy ülőhelyet az angol felsőházban.“ De ezen az estén senki sem gondolt arra, hogy leüljön.

Végre megjelent hegedűjével a nagy hős: Johann

Strauss junior. Szép férfi, aki mind a két szülőjére hasonlított. Homloka nem olyan makacs, mint apjáé, de arca épp olyan átszellemült. Nagy, sötét tűzben égő szemét anyjától örökölte. Előreugró álla, asszonyosan dús haja is anyjáé. De arca épp oly sápadt, mint az idősebb Johannes arca. Mozdulatai, alsókarjának kecses-sége, a mód, ahogy a vonót megfogja, mindez az öregtől származik és az idősebb Johannes Straussra vall a gyors, erélyes vonójáték, amely szinte ellentétben áll a kecses tartással.

„Igen, feltűnt előttünk a Strauss-fiú — írja másnap Wiest. — Valóságos tapsorkánnal fogadták. De a Strauss fiú erősen áll a lábán, az orkán nem ingatja meg. Inkább felemeli. Most már az apjára ütő hasonlatosságát tapsolják. A fiatal Strauss meglóbálja vonóját, hegedűjőbe illeszti, játszani kezd és a villamosáram végigszalad egész testünkön. A kis Strauss úgy dolgozik a karmesteri emelvényen, mint a szikrát szóró galvanikus battenia. A termen végigzúg a kiáltás „méltó fia apjának“. Az apák tehetsége ritkán öröklődik át a fiukra. De a Strauss-fiúra nyugodtan mondhatjuk: született keringőkirály.“

Wiest, a jó újságíró, békítően, kiegyenlítően írt. Igazában nem így történt. Amikor Strauss junior a dobogóra lépett, a tetszésnyilvánítással együtt dühödt pizszezés zúgott felé. Haslinger és emberei a zenekar elé állottak. Am Strauss olyan hatásos darabbal kezdte műsorát, amelyet egész Bécs imádott. Így hát azonnal helyre állt a nyugalom. Ez a darab a „Portici-i néma“ nyitánya volt, attól az öreg Auberttől, aki az öreg Straussnak egy ibolyacsokrot dobott Parisban. A fiú pontosan játszott. Határozottan jól vezényli zenekarát. De vájjon tud komponálni?

A második számnál dől el a hangverseny sorsa. A fiatal Strauss saját maga szerzett keringői, amelyek * vonatkozással teljes „Kegykeresők“ címét viselik. Megnyerik a közönség kegyét? A keringők eredetileg az Anyaszív címét viselték. De az okos Anna túlérzélgősnek találta ezt és úgy érezte, túlságosan támadja az apái. Márpedig az apát megtámadni veszélyes játék. Anna lemondott az olcsó dicsőségről. Ő maga keresztelte át a keringőket „kegykeresőkre“.

„Mintha egy háromemeletes házból egyszerre min-

denhonnan énekszó hangzana. . . Ugyanaz a báj, az elfojtott piano, a felcsattanó forte, mintha az apát hallanánk. Basszusok dübörögnek, a középhangok könyörögnek, a vezető hegedűszólam belereszket a hölgyek szívébe.“ — írja Ernst Decsey. Ebben a percben megkezdődik az ötven évig tartó felfokozott hatás, amelyhez hasonlót alig ért el zenész életében.

Az ellentállás gyöngül. A zenekar négyszer megismétli a „Kegykeresőket“. A karmester komoly, keskeny, tűzesszemű arcán mosoly játszik. A vékony bajuszka megremeg, a gyűrűdíszes kéz a vonót szorítja. Az egész zenekar a karmesterre néz. És most egyszerre felharsan a „Szívderítő polka“. Háromszor megismételtek. Johann Strauss most a „Bemutakozó négyest“ játssza. Már nem tüntetnek ellene. Tobias Haslinger emberei elhallgattak. Strauss junior a bejelentett programra végén eljuttassa „Keringőköltemény“-ét. A tömeg tizenkilencszer megismételteti. Ennyi ismétléssel még az idősebb Johannes Strausst sem ünnepelték.

Johann Nepomuk Vogel — a költő, az osztrák reggeli lap befolyásos tudósítója, a „Kegykeresők“ után elment, mert nem bírta a meleget, az órákig tartó tolongást és lökdösődést és nem óhajtott vacsora nélkül lefeküdni. Az elszenvedett kényelmetlenségek dacára lelkes bírálatot írt, amelyben kifejtette, hogy a fiatalabb Johann Strauss örökölte az idősebb Johann Strauss tehetségét. Wiest sem bírta végighallgatni a tizenkilencszer megismételt „Keringőkölteményt“ és izzadtságtól csepegve elmenekült. Annál jobban csudálta a fiatal művész bámulatos kitartását és lelki erejét. Bizony, a Straussok kitartóbban hegedültek mindenkinél. Laube is így érezte, amikor az idősebb Johann Strausst hadvezérhez hasonlította. A huszonöt évvel fiatalabb fiú még nem homályosította el apját, de Wiest helyesen jegyzi meg, hogy az apa húszesztendőskorában nem bírta úgy a hangszerelés művészetét, mint a fiú.

A zsebkönyvébe jegyeztető kritikus kényelmesen kocsikázik a Mariahilferstrassen végig. A kocsit Gumpendorf felé kanyarodik. A sarkon egy kis ház áll. Hiszen itt Lanner lakott Lanner, aki egy év óta halott. Wiest résztvett a temetésén. Johann Strauss és Philipp Fährbach zenekaruk élén a koporsó mögött haladtak. „Fölnéztem

a ház ablakára. Sötét volt és minden csendes, mint a sír. Pedig e mögött az ablak mögött is tetszetős keringőket írt valaha egy bécsi zenész. Jó éjtszakát, Lanner! Jóestét Strauss-papa! Jó reggelt Strauss-fiú.“

Wiest hazakocsizott, hogy újságjában az új csillag feltűnéséről beszámoljon. Ám a bécsiek nem mozdultak a katlanforró Dommayer kaszinóból. Éjjel egy órakor az ünnepelt junior zenekara elé lépett és vonójával csendet kért. Az, amit tett, egészen reá vallott. A nemesszívü. gyöngéd, lovagias emberre. Apja leghíresebb keringőjét, *h* „Loreley Rajnahangok“-at vezényelte. Ez a keringő nem állt a műsoron. A tömeget meghatottság fogta el. Az utolsó hang után az apa hívei, akik most már a fiú híveivé lettek, a dobogó körül tolongtak, vállukra emelték Strauss juniort és diadalmenetben vitték magukkal. Kari Friedrich Hirsch, Lámpácska-Hirsch, aki a fiú első fellépését meg akarta zavarni, sírva követte őket. Az anya boldogan és szerényen, az emberektől fel nem ismerve, némán és egyedül ült a terem sarkában. Lámpácska-Hirsch oda lépett hozzá, a kezét szorongatta. Azután kiballagott a teremből. Kocsit hozatott, az apa főhadiszállására, a „Sperl“-be hajtattott, hogy leadja jelentését.

Azt mondotta, hogy Bécsnek ezután két Strauss nevű zenész muzsikál. És mindenkinek, akár tetszik neki, akár nem. tudomásul kell vennie ezt a tényt.

HATODIK FEJEZET.

EZERNYOLCSZÁZNEGYVENNYOLC

Mi? Én! Állást foglaljak valamilyen államforma mellett — miért? Talán a király festi majd a képeimet, a köztársaság; keveri a színeimet? Jogot formálnak reám, azt követelik, hogy szolgáljak nekik. Ám ez terhes reám nézve, ellopja az időmet — feltevé, hogy nem veszélyezteti az életemet.

Z u n i g a Y C a m p o s .

AZ INDULÓK KORA.

„Ha a zene elhallgat: úgy érezzük, mintha kiesnének a színből“ — írta 1809-ben Reichardt. A bécsi emberek, akik a keringőzene ütemére mozogtak, mintha felhúzott óraműben, szakadatlan, nagy csilingelő-költeményben lejtettek volna. A tömeg játéka és élete fölvette ezt az ütemet. Zelter, Goethe kortársa, ugyanebben az évben azt írja: „Látjuk, itt milyen politikaellenes a nép. Minden pillanatot ki akar élvezni. A politika az unalomból fakad.“ Goethe és Zelter csodálkoztak volna, ha a „keringő Bécs“ a vad 1848-as év februárjában látják. Bécs föladta a keringőt és belevetette magát a politikába.

Az osztrák monrachiába már évek óta beférkőzött a homályos érzés: így nem mehet tovább. A végleges diadal, amelyet Napóleon felett arattak, nem töltötte meg a pénztárakat, amelyeket a húsz esztendő háború alaposan kimerített. A Wallis-féle államcsőd, az 1811-es nagy forintértécsökkenés, kifosztotta a polgárságot. A polgárság sohasem tért többé magához. Tehát nem ragaszkodott a fennálló állapotokhoz. A gyári munkásság számban megnövekedett, nyugati befolyások alá került és még jobban fűtötte a robbanást. Parisban, februárban, Louis Philippe polgáruralma egyetlen kardcsapás nélkül összeomlott. A Habsburgok és a főnemesi családok katonai Monarchiája megingott. Márciusban kitört a forradalom.

A forradalom először nem is a társadalmi, mint inkább a nemzeti kérdésben gyulladt ki. Napóleon kora óta a Monarchia népei nemzeti öntudatukat fejlesztették. A magyarok magyar módra akartak élni, a lengyelek lengyel módra, a csehek cseh módon, a németek természetesen német módon. Az az irányzat, amely 1918-ban széjjeltépte az óriásbirodalmat, nyolcvan évvel azelőtt robbant ki először. Március 3-án Pozsonyban, Kossuth Lajos beszédet tartott és kitért a magyar forradalom. Egy héttel később Bécs is követte Magyarország példáját.

A legmagasabb hivatalnoki kar, amelynek élén évtizedek óta Metternich Kelemen herceg, kancellár állott, bár előre sejtette a bekövetkező eseményeket, mégis csudálatos tehetetlenséget mutatott. II. Ferenc császár halála óta Metternich egyedül viselte a felelősséget. Ferdinánd „a jóságos“, aki II. Ferencet a trónon követte, gyöngé, nehéztestű, szenvedéstől akaraterében gátolt uralkodó volt. Metternich, amíg tehetett, elnyomta a tartományok nemzeti törekvéseit. Eszközeiért mindenki egyaránt gyűlölte. A túlfejlesztett kémkedő rendőrség uralkodott mindenütt. Végül már mindenkit megfigyelt. De amikor komolyra fordultak az események, Metternich visszaretent a forradalom hidrájától és annak szörnyű kettes arcától: demokrácia és nacionalizmus! Ez már túlsók volt az évtizedeken át uralkodó kígyóbüvölő számára: megszökött. Először Délnémetországba, ahol a költő-orvos Justinus Kerneméi rejtőzködött, a kis Weinsbergben. Metternich hegedült és zavaros beszédek tartott. Kerner mesélte: a birodalmi kancellár azt követelte tőle, tüzze ki a szanatórium homlokzatára a forradalom piros zászlaját, mert hátha megrohamozzák a lázadók a házat. Délnémetország is lángbaborult. Metternich Londonba szökött. Bécsset és Ausztriát, ha nem is romhalmazzá, de mint égő házat hagyta maga mögött.

Mit cselekedett a sokak által elátkozott, mások által dicsőített félelmes évben a zene? Masírozott. A népek nem táncoltak többé. A németek abba hagyták a keringőt, a csehek a polkát, a lengyelek a mazurkát. Kiegyenesedtek és mereven kiléptek: egy! kettő! — Egy! kettő! — A törzs, a mell és a fej együtt haladt a masírozó lábakkal.

Mikor a megbénult Habsburgi Monarchia végül össze szedte magát és kardot rántott, hogy megakadályozza

a nemzetek kivonulását az államházból: megint a zene volt az, amellyel a gondolat a csatatérre vonult. Ez a gondolat a Radetzky-induló zenéje.

Napi események, remények, vágyak: minden beleolvad az induló ütemébe. Az őskortól fogva zeneileg áldott nép dallamöröme nem hallgat el a fegyverek zajában sem. Még a keringőkomponisták is tüzet fogtak. Sőt, ők lobogtak leginkább. Ez a tűz tíz évvel túlélte a forradalmat. Azelőtt keringőformában írtak alkalmi költeményeket. Most alkalmi indulókat szereztek. A fiatal Ferenc József császárt csapatszemle közben, 1853-ban egy szabó kése megsebesítette. A merénylőt O'Donnel szárnysegéd és Ettenreich polgár azonnal lefegyverezték. Philippe Fahrbach katonai karmester máris átnyújtotta a bécsieknek az O'Donnel indulót. Hiába, az indulók korát élték.

A KATONAZENE DÉMONA.

„La musique militaire — mondja Madame de Stael egyik okos könyvében — le hennisement des cheveux, cetté foule des soldats revêtus des mémes couleurs, émus par le mérne desir, font éprouver une émotion, qui triomphe de l'instinct conservateur.“ A katonazene, a lovak nyerítése, az egyforma színbe öltözött katonák tömege, amelyeket ugyanaz a vágy mozgat, meghatottságot kelt, és ez a meghatottság diadalmaskodik a létfenntartó ösztön felett. A tánczenének megvan a maga démona. Megmagyarázhatatlan erő ragadja az élet csúcsári a megszállott embereket. De a tánczene fivére: a katonazene démona még hatalmasabb. Ez a démon egyenesen a halálba vezeti az embereket. Észre sem veszik. A katona zene megszünteti a halálfélelmet.

Az induló voltaképen nem egyéb, mint izomsegítő, amely előre serkenti a haladó csapatot. Egyenes, kétütemű taktus, amely megfelel a jobb, bal, jobb, bal ütemének, íme eme használati mozgási zene ritmikus csontváza. A 15. századig dobokkal és sípokkal muzsikáltak az indulókat. Ezt a két hangszert nem tudja utánozni az emberi hang. A harántsípoknak és dobverőknek emberfeletti, sőt emberen kívüli hangja van. Az egyik sötétben fenyegető dübörgése, a másik élesen sikoltó lármája meg-

öli az emberi érzést. A zsoldosok zenéje azt kiáltotta: „Ne gondolkozzatok! Gyilkoljatok! Meneteljetek!”

Am a 16. és a 17. század fordulóján, mikor a katona öntudatosabb és gondolkozóbb lény lett, az emberi hanghoz hasonlóbb zeneszerszámok vegyültek muzsikájába: a trombiták és a kürtök. A menet két részre hasadt. Nagy művészi különbséget alkotott, hogy gyalogosoknak, vagy lovasságnak írták-e az indulót. A gyalogsági indulónak tekintetbe kellett vennie, hogy az embernek két lába van. A lovassági indulónak, hogy a lónak négy lába van és szabálytalanul lépked. A legtöbb akkori lovassági indulót a „könnyű ügetéshez” komponálták. A harminc éves háborúból származó finnországi lovasindulóból kihallatszik a patkók csattogása és a bőrruhás lovagok zökkenése. Még a kantár játékos csapkodását is hallani véljük.

A legszebb indulót a menüett korszakában, a 18. században, komponálták. A világhírű háborúban, amelyet Mária Terézia császárné Frigyes porosz királlyal a német hegemoniáért folytatott. A 18. század indulója a menüett fivére. Elmélyült, kecses, fegyelmezett logika uralja. II. Frigyes a Hohenfriedbergi indulót komponálta: Ezt a lassú, gyalogos indulót. Az első ütemekben szinte látjuk, hogy a zárt oszlop hogyan lopakodik a hegyen fölfelé. Rejtőzik az ellenség elől. A domb gerincén a poroszok hadmozdulatban szélednek szét. A katonák egy része felsorakozik, a taktus jobbról és balról meghosszabbodik. Hosszú sorban a völgy felé menetel, megrohanja a meglepett ellenséget. Mielőtt összezsapnának: a porosz támadás ugrádozó örömben tör ki, amely elsepri az ellenséget,

Geibel egyik verse közel áll ezen induló szellemi szépségéhez. Ez a vers lerajzolja a 18. századbeli hadmozdulatok geometriai kecsességét.

A tábornál láthatod miként a puskatüzben
Regimentek fordulnak, mint sokrétű szörnyetegek.
Fejük felett a lobogók lengenek.
Tompán pereg a dob — rivall a kürt szava
És beledördül, hogy a föld is megremeg
Hirtelen fölbőgő ágyúk moraja.

Ausztriában egészen más zenét találunk Tarka

barkát, mint a törököknél, akiktől a janicsárzene származik. Mikor Rossini a harmincas években Baden-Badenben osztrák katonazenét hallott, jobban tetszett neki, mint a többi zene. Miért? Mit jelent az: osztrák stílus?

Az osztrák katonazene nem hasonlít a porosz kaszánya sakktablájához. A falusi tánchelyekre emlékeztet. Schubert katonaindulója laza. Az egyes ezredek bandájában sok a népszerű, fegyelmetlen és tüzes. A Habsburgok hadseregében nemcsak csehek, horvátok és magyarok szolgáltak, az olasz befolyás, velencei vérmérséklet adja meg az osztrák katonazenének „buffo”-szerű hangját. Az osztrák indulók a halál farsangjára hasonlítanak. Aki 1914 előtt bécsi katonai felvonulásokat látott, még emlékezhet a kis pónilóra, mely a kocsira erősített óriási üstdobot húzta. Felsodrott bajuszú katonai muzsikus mennydörögve verte ezt az üstdobot. Valóságos népünnepélybe illő jelenet. A negyvenes években Haynau tábornok krokodilalakúra formáltatta ezrede bombardonját. Így vitette az utcákon át. Ez a tudatos pojáca-modor vidám járuléka a győzniakarásnak, amely a csatában bátor farsangot látott. Nem ártott a férfiaságnak. Ez élesen kifejeződik az idősebb Johann Strauss művében: az utolérhetetlen Radetzky-indulóban.

Hogy jutott Johann Strauss az egyenruhához? A legpolgáribb módon. Bécs két városi ezredet állított, amelyek veszély esetén kivonultak, egyébként csak az ünnepeken vettek részt.

Ausztriában a békebeli nép felfegyverkezése befolyástalan játék volt, háborúban véres tét. A bécsi polgárezredek a kilencvenes években, mikor Napóleon Stájerországban állott és a Bécs elleni ugrásra készült, európai hírt szereztek. A huszonhatesztendőös Beethoven akkor a polgárezred karmestere volt. Lelkes dalt írt az önkéntesek kivonulásáról és egy indulót is. Ám ez nem gátolta meg abban, hogy egy évvel később, amikor az osztrákokat megverték, Bécsben mindennapos vendég legyen Bernadottenál, a francia követnél és vele politizáljon. Ez felettébb fontos. Nem mintha a nagy művészek meggyőződése megvásárolható lenne, hanem ép ellenkezőleg, a művészek eleme a lelkesedés. A politikai eszmények nem elég szilárdak arra, hogy a formától mámoros lángész huzamosan rabszolgájukká igázzák.

A napóleoni háborúk után a polgári katonaság üres parádé lett. Az óvatos Ferenc császár amúgy sem engedte volna, hogy polgárezredei másban is résztvegyenek, mint a díszes felvonulásokban. Bécs város polgármestere ezredesi rangot viselt a polgárőrségben. Tanácsosai tiszték voltak. Minél kevesebbet jelentett ez a látszólagos katonai rang, annál jobban ügyeltek arra, hogy a csapat hiúságának hízelegjenek. Gyönyörű egyenruhába öltöztették őket.

Az idősebbik Johann Strausst 1843-ban karmesternek nevezték ki az első polgárezredben. Joseph Lannert a másodiknál. Mikor ezt a csendes embert eltemették, aki a légynek sem vétett, katonai pompával kísérték a temetőbe. A második polgárezred nyitotta meg a gyászmenetet. Utána az első ezred zenekara következett, melyet az idősebb Johann Strauss vezényelt. Katonák vitték vállukon a koporsót. A koporsó fedelén csákó és kard feküdt. A koporsó mögött fegyveres polgárezred menetelt. A polgári tüzérség is képviseltette magát a temetésen. A menetet Fahrbach zárta le, aki a bécsi akadémikus művészek zenekarát vezényelte.

Ezekből a részletekből láthatjuk, hogy Bécs, az a német város, amelyben a középkori céhrendszer legtovább tartotta magát. Amíg lehetett, a céhek saját muzsikájukat üzték, művészi teljesítményük felsarkantyúzta a katonaságot, hogy túltegyen rajtuk. A legelső céhbeli karmester, aki átlépett a császári hadseregbe, maga Fahrbach volt, aki aztán évekig vezényelte a „Deutschmeister“ gyalogezred zenekarát. Utódainál, Komzak és Zierernél megfigyelhetjük, hogy a tánc és az induló — a régi bécsi zene alapelemei — egyre dionizikusabban és tragikusabban olvadnak össze. A világháború küszöbéig, 1914-ig, Bécs és Ausztria ajándékozta a világnak a legszebb keringőket és a legszebb katona indulókat. Részegen és kimerülve a kettőtől, az öreg birodalom végre a mélységbe szédült.

APA ÉS FIÚ KÉT KÜLÖNBÖZŐ TÁBORBAN.

A becsvágyó Strauss családnak újabb Eris-alma adott, amikor az ifjabb Johann Lanner halála után a II. ezred karmesterévé lett. A rosszmájú, kíváncsi bécsiek megfigyelték, hogyan fest, amikor apa és fiú nyílt téren felállították egymás ellen „katonáikat“. Az egyik vörös, a másik kék egyenruhában hangversenyezett.

Számos bókeajánlatot is közvetítettek a kettő között. A családi hagyományok szerint 1846-ban az idősebb Johann azt ajánlotta volna a fiatalabbnak: legyen helyettese az apa régi Strauss-zenekaránál. Az ifjabb Johann saját ura volt. Azonkívül gondoskodnia kellett imádott anyjáról. Így apa és fiú fagyosan élt egymás mellett, mint ahogy évtizedekig Strauss és Lanner. Azután kirobban a viharos 1848. örökre elválasztotta az apát a fiútól.

Az ifjabb Johann számára a nagy márciusi felkelés operetthangokkal kezdődött. Bár nem örökölte apja vándorösztönét, mégis éppen Romániában hangversenyezett zenekarával. Bukarestben sürgönyt kapott, amely értesítette a bécsi eseményekről. Podgyászában magával hozta a II. polgárezred elsőkarmesteri egyenruháját. Kék kabát, fehér kihajtó, magas csákó, amelyről fehér lószőr bokréta lengett. Ez a pompás egyenruha már eddig is csodákat művelt. A Belgrádban székelő török pasa azt hitte: Johann Strauss magasrangú hivatalnok, amiért is janicsár-zenével és katonai tiszteletadással fogadta. A szép egyenruha most a Bukarestben élő osztrákokra hatott. Az osztrák kolónia már régi idő óta ellentétben állott az ottani főkonzullal. Valószínűleg valami illetéktelenség miatt, amely kezdetben egészen jelentéktelen lehetett. De a bécsi lázongás híre feltüzeltelte a kedélyeket. A konzul reakcionárius hírben állott. Johann Strausst rábeszélést: hatoljon be a tömeg élén a követség épületébe és kényszerítse kivont karddal a konzult: mondjon le azonnal. Johann Strauss, csodálatos módon, megtette azt, amit kértek tőle. Az izgalom pezsgő mámorában Strauss és emberei megrohmozták a konzul testőrségét. Ez a testőrség azonban nem osztrákokból, hanem hatalmas

markú román parasztokból állott. A konzult tényleg lemondásra kényszerítették. De az általános verekedésben a román testőrség kiszorította a támadókat a házból. A szép, fehér lószőrbokréta, amely Strauss csákóját díszítette, a cselédség kezében maradt és később corpus deliciként szolgált a román rendőrségi eljárásnál. Strausst magánlaksértésért azonnal kiutasították az országból. Persze sürgős jelentést küldtek Metternichnek is. Ám a kancellárnak akkor más dolga volt, minthogy a bukaresti túlkapasokkal törődjön. A bécsi kilengések jobban a körmére égtek. így történhetett, hogy a fiatal Strauss zavartalanul visszaérkezett Bécsbe, sőt még kérkedhetett is román hőstetteivel.

A demokraták már régen felfigyeltek a fiúra, aki egészen másképpen érez, mint maradi apja. így hát szívesen látták, hogy a nemzetőrségnél az első karmesterségre pályázik. A polgárezredekot ugyanis a márciusi felkelés után beleolvasztották a polgárőrségbe. A fiatal Strauss, persze, nem igényelhetett tiszti rangot. Hogy karmesterré lehessen: rangnélküli közlegényként be kellett lépnie a polgárőrségbe, őrségen állt, löni tanult, mint a nép egyszerű fiai.

Augusztus 22-e forró nap volt. Strauss, a rosszkedvű közlegény néhány társával őrségen állt a Carmelita-tóren. Hirtelen riadóhírnök jött: Szervezetlen munkásforradalom tört ki. A nemzetőrségnek szembe kell szállnia a felbőszült munkávsokkal. A dobos és még két másik férfi a Leopoldstadtba sietett, hogy a többi gárdatagokat összedobolja. Johann Strauss egyedül maradt a téren. Rekkenő hőség volt, unatkozott, meg volt győződve róla, hogy magányos őrszem létére úgyszem tartóztathatja fel a munkásokat. A legközelebbi ház falához támasztotta puskáját és elsétált. Hazament a Szarvasházba, a közeli Tabor-utcába. Meglátogatta édesanyját, akit napokig nem látott. Evett, zenét szerzett. Anya és fiú nem törődött többé az egész forradalommal.

Az ifjabb Johann Strauss nem bírta elviselni az unalmat. A forradalom keretein belül is kereste a társadalmi kapcsolatokat. Ha nem a puskáját, hanem karmesteri pálcáját tartotta kezében, úgy nemzetőrökből álló zenekarával lelkesen kivonult a barrikádokra. A golyók

csapkodtak. Sebesülteket és halottakat vittek el. Johann nem törődött velük. Ragyogó szemmel játszotta a Marseillest. Mintahogy apja az angol koronázáson a „God save the queen“-t játszotta; úgy játszotta az ifjabb Johann a nehéz októberi napokban a Marseillest és saját szerzeményeit: „A szabadság és barrikád-dalokat“, a „Liguoriaiak elleni gúnypolkát“ és mindenek előtt a „Forradalmi indulót.“ Ha közben elesett volna, úgy nem annyira a forradalomért, mint inkább a mámoros, szép zenéért halt volna meg.

Bécsre tragikus komolyság borult. Latour hadügy-miniszter a feldühödött tömeg kezébe került. Meggyilkolták. Windischgratz körülfárta és bombázni kezdte a szerencsétlen várost. Október 30-án éjjel, a Leopoldstadt egy része leégett. Anna Strauss leányaival, mint sok más polgári család, a közeli kolostorba menekült. Anna reszketett fiaiért. Már Józsefet is magával ragadta a forradalom. A diákszervezetben szolgált, napok óta semmi hírt sem kaptak felőle. Csak a kis Eduárd maradt anyja mellett. Eduárd tizenhárom éves volt. Nem félt, segített a barátoknak, akik az elesettek hulláit az utcáról a klostomba vitték. A menekült asszonyok matracon szorongtak éjszaka. A lángok oly magasra csaptak, hogy fényüknél leolvashatták az időt a templom toronyórájáról. Anna azt hitte: a Szarvasház is ég. Minden tulajdona elhamvad. A Jágerzeile recsegve-ropogva ontotta a zsarátnokokat. A táborhíd körül égtek az utcák és épületek. A cirkusz-utcában pokoli farsangként égett az Odeonterem, Európa legnagyobb tánc-helyisége. Az Odeontermet Frank tábornok, lengyel gyalogosai gyújtották föl, mert azt mondták nekik: itt demokratikus népgyűléseket tartottak. Ám ezzel a joggal egész Bécszet fölgyújthatták volna, mert a bécsiek többsége forradalmár volt. Hiszen a forradalom eddig kétségkívül győzött. Csodálatosképen ez a forradalom-párti nép rokonszenvezett a császárral. Mindenki sajnálta Ferdinándot, hiszen senkinek sem vétett. Mikor az idegbeteg ember jóságos szemével, előrecsüngő fejével végigkocsizott az utcán: mindenki sírt meghatottságában. „Az öreg Franznak kellett volna kiinnia ezt a levest“ — mondotta egy munkás Hebbelnek, az északnémet költőnek, aki csendes megfigyelőként ment végig

Bécs utcáin. — „Csak fölébreszthetném sírjából az öreg Franzot“.

A lángok lelohadtak. Strauss-mama elhagyta a klastromi menedéket. Vájjon áll-e még a Szarvasház? Alig lépett lakásába, amikor a cseléd sikítva rohant a szobába, mögötte egy káplár, akit négy feltűzött szuronyos lengyel gránátos követett. A káplár egy szót sem értett németül. Valamit hallott arról, hogy lakik itt valaki, aki a diáksapatban szolgál. „Studensky?“ — ordított az anyára. Anna Strauss fejét csóválta. Az egyik katona feltépte a szekrényajtókat. De József egyenruhája a kandallóban csüngött. Ott lapult három puskas is, amely közül egy, az időközben polgári ruhába öltözött Józsefé volt. Ha a fegyvereket megtalálják, a reakciót szolgáló katonák azonnal felhasítják Straussné testét. A lengyel káplár, miután semmit sem talált, zsebre vágott néhány ezüstpénzt és feladta a további vadászatot.

Bécs megadta magát. A vezéreket, akik védték, Messenhausert és Robert Blumot a haditörvényszék halálra ítélte. Rövidesen főbelőtték őket. Velük együtt két zenészt is kivégeztek, dr. Alfréd Július Bechert és dr. Hermann Jellinekét. Becher rajnamenti szülőktől származott, Manchesterben született és eredetileg angol állampolgár volt. Ízigvérig meggyőződéses protestáns, nem érezte otthonosan magát Bécsben. Számos ellenség fondorkodott ellene. Éles, megvesztegethetetlen elme. Richárd Wagner, aki ismerte, Bécs legjelentékenyebb, legmélyebb tudású kritikusának tartotta. Lapjában, a „Der Radikale“-ban Becher a néphez csatlakozott. Egész Európa felfigyelt a kivégzési golyózáporra.

A RADETZKY INDULÓ.

A keserű kivégzések novemberben történtek.

Nyáron még minden másképp volt. Bécs megnyerte forradalma első részét és még nem veszítette el második felét. Elgondolkozva pihent a csaták között. Örült a felvonulásoknak, a vidám augusztusi napfénynek. A lövöldözések szinte úgy hangoztak, mint a tűzijáték dübörgése.

De a legszebb mégis a győzelmi hír volt. Az imádott

tábornok, az öreg Radetzky Olaszországban aratott győzelmének híre. Ez az öröm talán logikaellenes. Hiszen az istenített tábornok nem a köztársaságpárti bécsiek hadseregét vezette, hanem a Habsburgok hadseregét. Ám az érzelmek nem logikusak. Radetzky hadseregében sok bécsi szolgált. Az örömujjongás elhatolt Bécsbe és a köztársaságpártiak ebben a pontban együtt éreztek a császárhűekkel. A fekete-aranyok és a fekete-sárgák együtt éltették a győzöt. Hiszen a győzők amúgy is messze jártak. Bécs a nép kezében volt. Radetzky és hadserege Olaszországban.

Bécsben időszerűtlenül új hang emelkedett az egek felé. Mintha „Eugenius lovag“ alatt éltek volna. Új izgató hang. Egy augusztusi estén, mikor vörös alkonyati felhők koronázták a nyugati eget és a szúnyogok zümmögtek, az idősebbik Johann a Wasserglaci-n, a mostani Stadtparkban, játszani kezdett. A köztársasági Bécs közepén itt össze jöttek a régi hagyományok hívei. Civilruhás katonatisztek, a Monarchia hivatalnokcsaládjai. Vájjon az idősebbik Strauss szíve teljesen az övéké volt? Fiaiban megtestesülve látta a fiatalságot, hálátlanságot, az új idöket. És fiai forradalmárok voltak! Az apa érzelmei a régi napokban gyökereztek. Az érzelmeket nem a meggondolás sugallja. Strauss a császárság árnyékában nőtt fel. Mindent demagógiának tartott, ami Ausztriát újjá akarta tenni és meg akarta változtatni. Radetzky is öreg volt. Mert hiszen Strauss-apa negyvennégy évével már öregnek tartotta magát. És most felemelte karmesteri pálcáját és vezényelni kezdett.

Keringő, szinte csusszanó ritmus, amely majdnem komikusan hat, de semmiképen sem pathótikusan. Ez a téma felpaprikazza a vért. Hol hallottuk már? Hiszen ez kromatikus bevezetéssel, a „Tirolienne“ cikornyás viszsza. Rossini Teli nyitányából származik talán? A nyolc taktus E-dur motívum:

A Radetzky-induló D-dur dallama összetömöríti a melódiát, önkéntelenül travestálja. A fő zenei szakasz szabálytalanul siet. Mintha belső, visszacsengő rímben főzőedények csörgését hallanánk. Az edényeket, amelyek a vidám hadsereg szuronya és fegyvere mellett magával hordoz. Ez nem a támadás zenéje. Úgy érezzük: a Radetzky-induló azt a háborús szünetet ecseteli, amelyben már megtört, az ellenséges ellentállás. Ez a zene a diadal utáni muzsika. Már nincsen szükség erőfeszítésre. Az alsó domináns hangok után azonnal megfordul az üldözés.

De rögtön beleolvad a fő hangnembe, mert a főparancsnok ezredei részegen és nevetve vonulnak le Lombardiába. Üldözik Károly Albert szicíliai király menekülő seregeit. Most oldalról a győzők gyors seregében az induló új szakasza bukkan fel.

Ezek a hangok Bécsre emlékeznek. Leánykarokra, melyekből a katonák kibontakoztak, hogy a csatába siessenek. Szakadozott táncdal-foszlányok. A háromnegyed taktust keresik. De a sereg tovább és egyre tovább menetel. A gyalogság és a lovasság előretörtet. Már nem lövöldöznek, csak kacagnak. Így részegülnek bele a trióba. A felsődomináns Á-dur zászlóként száll felfelé, a szökdecselő terceket eltévedt golyókként ütök át a trillák.

Visszaemlékezések az első téma kromatikus előhangjaira. Tovább! Tovább! A trió még egyszer elrugaskodik, mint egy lovas, aki föláll kengyelében. Az induló egyszerre meggátolt keringővé lesz. Lefelé lebegő hatos hangzatok.

Táncolni és menetelni nem ugyanaz? Megint visszatér a főtéma, átizzadva, nevetve, börszagúan, babérkoszorúsan, melegen a hozzátapadó lombard portól. A Radetzky-induló a század ajándéka. Az életerő kifejezése marad még akkor is, amikor talán már nem értik meg az idősebbik Strauss keringőinek hatását. Mintahogy egy régi pénzt kiásunk és merész vésését megcsodáljuk művészi értékéért: éppen úgy századok múlva is meg fogják érteni a Radetzky-indulót. A Radetzky-induló érc, amelyet az idő vésett. Eduard Hanslik, Bécs vezető-kritikusainak egyike, nem értette ezt a lelkesedést. Búcsúztató szavában így ítél Strauss felett: „Indulóiból hiányzik a férfias, harcias jelleg. Ezek az indulók fényes külsőségek mellett javarészt szökdécselők és könnyelműek.“ Hanslik pathétikusabb indulókat kívánt. Valószínűleg „menetelt karónekeket“. Pedig az osztrák stílus a halálban a farsang fivérét látja. Ha szembe akarjuk állítani a porosz férfiaságot az osztrák férfiasággal, a katonai komolyságot a pajzansággal, úgy adjuk át a zene helyett két nagy festőnek a szót. Nézzük meg Menzel „Gyalogosait“. Mintha a nagy művész a Hohenf riedebergi indulót ábrázolta volna. A gyalogosok egyenesen menetelnek, mintha cementből lennének. És helyezzük e mellé a mű mellé Romako képét, a „Lissai tengeri csatát“. Ugyanabból az érzelmkörből származik, mint a Radetzky-induló. Tegetthoff tengernagy 1866-ban Lissánál legyőzte az olaszokat. Romako képe a tengeri csatát a Radetzky-indulóban ujjongó farsangi elemekkel ábrázolja.

„ISTEN VELED TE CSENDES HÁZ“.

A történelmi fejlődés a Radetzky-indulót igazolta — és nem a fiúk forradalmár-érzelmeit. A „fekete-sárgák“ bevették a várost. Bécs halottait gyászolta. Sok fekete-vörös-arany köztársasági egyenruhát viselő fiú elesett. Vagy főbelőtték őket. Félelmetes események leselkedtek.

Magyarországból rettenetes polgárháború visszfénye de-
rengett át a határon.

Strausst politikailag megpecsételte a Radetzky induló. A győzők közé sorozta. Idegei nem bírták el est a dicsőséget. Mikor az induló szikrája Johann Strauss lelkében kipattant, nem gondolt akasztófákra, sem kivégzési négyszögre. Az induló a hadsereg diadalát ünne-
pelte. Az idősebb Johann most a reakció emberei közé sorolták. Fenyegető leveleket írtak neki.

Lelki egyensúlya megbomlott. El akarta hagyni a várost, amelyben már nem játszottak keringőket, ahol az életöröm elsorvadt, ahol a farsangi könnyelmű jókedvet letaposta a nehéz katonacsizma. Prágába utazott. Szállodájában macskazenével fogadták. Strauss nem gondolta meg, hogy a csehek, akik a Habsburgok ellen harcoltak, neheztelhetnek reá, „feketesárga magatartása“ és a Radetzky-induló miatt. Másnapi hangversenye sikert aratott, de zajongtak is ellene, bár minden olyan számot, amely sérthette volna az érzékenységet, tehát a Radetzky-indulót is, kihagyott a programból. Nyomott hangulatban tért vissza Bécsbe. Ám néhány hét múlva újabb kül földi útra készült.

Mindenekelőtt Németország felé vette útját, mert csodálatosan félreismerte a politikai helyzetet. Münchenben, a régi időkben, imádta a közönség. Most is zenei sikereket aratott. De Württembergben és Badenben semmit sem használt, hogy zenekara széleskarimájú, régi német kalapokat viselt és kitűzte a fekete-vörös-arany kokárdát. A württembergiek ismerték Strauss politikai magatartását, úgy érezték: kigúnyolja őket. Zavargások törtek ki. Heilbronnban és Heidelbergben a diákok elzárták a hidat, amikor át akart menni a Neckaron. A diákok később gúnyosan elkocsikáztak Strauss szállodája előtt. Fekete bársonyszalaggal díszített kanárisárga sapkákat csaptak fejükbe, hogy az osztrák színeket és a Radetzky-indulót kigúnyolják. A hangversenyterem üresen tátongott. De legrosszabbul a német nemzeti gyülekezet városában, Frankfurtban járt, ahová pedig megállapodásai szólították. A hangversenyterem összes hallgatója Berlioz nevét üvöltötte felé; a Rákóczi-indulót, a magyar szabadsághősök himnuszát követelték Strausstól; az indulót, amelyet Berlioz hangszerelt. Strauss visszagondolt a tíz

év előtti párisi órára, amikor éppen Berlioz ünnepelte és halálsápadt lett. Most fölismerte az értelmetlen kettéhasadást, amelybe a politika a művészt és a művészetet sodorta és kétségbeesett. Nem játszotta el a Rákóczi-indulót. Hiszen nem is voltak nála a Rákóczi-induló hangjegyei. De a Radetzky-indulót sem játszotta. Mint üldözött vad menekült tovább, a Rajnán lefelé.

Akkor nevetett föl megint először, amikor Aachen körül a szél néhány régi német kalapot kisodort a nyitott ablakból. A többi régi német főveget lefoglalta a brüsszeli rendőrség, amely egyáltalán nem tűrte el, hogy Belgiumban „ilyen főveget viselő emberek“ lépjenek a hangverseny dobogóra. „Na hála Istennek, csakhogy megszabadultunk tőlük“ — sóhajtott fel szíve mélyéből Strauss. Halálosan fáradt volt az elmúlt esztendő tusakodásaitól és a fiai ellen vezetett háborútól. Mit törődött végeredményben azzal, hogy a „feketesárgák“ vagy a „fekete-vörös-arany színt“ viselők nyerik el az uralmat Németországban. Hog} a Habsburgok hitbizománya vagy a nagynémet gondolat lesz-e a győztes. Strauss zenét akart szerezni, tehát kevésbé tűzhányó talajt keresett. Belgium? Talán az is lángrollobban. Hanem Anglia! Szíve mélyéből visszavágyódott az országba, ahol tíz év előtt olyan tetterős és boldog volt.

Április 21-én ismét angol földre lépett. Londonban Metternich Kelemen herceget látogatta meg először. A herceg felesége és lánya társaságában, a nagykövetség kertjében fogadta. A Bécsből menekült, megbélyegzett, fölláldozott volt kancellár állva és némán fogadta Strausst. De felesége és lánya azonnal könnyekre fakadtak, amikor az udvari bálók ünnepelt zeneszerzőjét megismerték.

„Bécs“ — suttogták a hölgyek és az emlékeiktől leigázott, szerény Strauss elfordult és keztytis kezébe rej-

tette arcát. Viktória királyné és az udvar meghívta Strausst. Ám a polgárság visszavonult tőle. A liberális-pártiak a német köztársaságpártiakkal, de mindenekelőtt a Habsburgok ellen küzdő hősi magyarokkal rokonszenveztek. A Toryk minden alkalommal kitüntették Strausst, de éppen úgy, mint Bécsben és Prágában: ha hazatért szállodájába, hogy lefeküdjön, fenyegető leveleket talált asztalán. „Becher!“ „Jellinek!“ állott a levelekben. Mit tehetett arról Strauss, hogy a két zenészt kivégezték? A világ gyógyíthatatlanul politizált, A politika felőrölte Strauss egészségét.

Nem gondolta meg, hogy az angol klíma árt egészségének. Most már nyáron kezdődött a baj. Lehangolt leveleket írt haza, közeli barátainak és Emiliának. Emlegette: ez az utolsó utazása. Mielőtt hazaindult, még nagy dicsőség érte, három hercegnő — a Gloucesteri, a Cambridgei és a Mecklenburg-Strelitzi hercegnő — személyesen árusította jutalomjátéka jegyeit. A hercegnők állásfoglalása biztosította a liberálisok magatartása miatt veszélyeztetett sikert. A karmester, mielőtt vezényelni kezdett, könnyes szemmel hajolt meg a hölgyek előtt. A hercegnők zsebkendői fehér békegalambként intették az utolsó Istenhozzádot. Mikor a Themzén végighajózott: a legelőkelőbb társaság egy része kis hajókban kísérte. Strauss zenekara Raimund „Alpesi királyából“ játszott a mélabús dalt: „Isten veled, te csendes ház.“

Július 15-én Strauss ismét az ő szeretett Bécsében játszott. Hernalsban, az Unger-kaszinóban. Ha sötét óráiban azt hitte: a politika megfosztotta trónjától, úgy most belátta: csalódott. Ezer és ezer ember gyűlt össze, hogy meghallgassa. De amikor a „Maritana“ nyitányába kezdett, eltörött kezében a vonó. Megtántorodott, szomszédja vonója után nyúlt, végigjátszotta a hangversenyt. De szórakozott volt, rossz előérzés bántotta.

A következő hetekben még egyszer úrrá lett felette az esztelen életöröm. Elfeledte, hogy megfogadta magában: nem foglalkozik politikával többé. Megkomponálta a Jellachich-indulót. Szóval a „legrútabb győzőnek“ hó dőlt. A horvát Jellachichot dicsőítette, akit egész Bécs az „örültek tornyába akart zárni“. Mert hiszen Jellachich azzal hencegett, hogy kardjával írja alá a fekete-vörös-aranyoknak küldött békeultimátumot. Strauss már nem

tudta, hogy mit tesz, amikor új indulóját Jellaehichnak ajánlotta. Mert Jellachich nem volt Radetzky, seregének apja, akit még ellenei is tiszteltek.

Radetzky visszatért Olaszországból. Szeptember 22-ére nagy ünnepélyt terveztek. Strauss, a Radetzky-induló szerzője, vezényli majd a zenekart. De egy nappal az ünnepség előtt, mintha a villám sújtotta volna le, összeesett. Gyermekbetegséget kapott, vörhenyt, amely ő rá nézve halálos veszedelmet jelentett, mert hiszen a kór nem gyermeket, hanem felnőttest terített le. Öt gyermeke született Emíliától. Az egyik vörhenyt kapott az iskolában. Az orvosok, Inhauser és Reimann, mindent megtettek, hogy Strausst megmentsek. Hasztalan! Agyhártagyulladás súlyosbította az esetet. Négy nappal később Strauss meghalt.

A mit sem sejtő Anna Strauss néhány órával később tudta meg elvált férje halálát. Egy piaci árus hozta a hírt. Anna második fiát, Józsefet küldte el a Szarvasházba a Kumpfgasseba. József a szegény halottat egyedül, majdnem meztelenül lelta. A padlón feküdt, pusztá faléceken, amelyeket ágyából húztak ki. A lepedők és a párnák eltűntek. Kimondhatatlan rendetlenség uralkodott a szobában. Mintha rablógyilkosság történt volna. Emilie Trampusch, aki holtrarémült élettársa halála fellett, gyermekeivel együtt elmenekült a gyászházból.

A bécsiek először hinni sem akarták, hogy Johann Strauss meghalt. Kétkedő arcok fogadták a hírt. De amikor a halálhír igaznak bizonyult, mély gyász és fájdalom fogta el a bécsieket. A „palotáról és gunyhóról“ szóló frázis egyszerre valóra vált. Minden társadalmi osztály megsiratta Strausst. Még politikai ellenfelei is meggyászolták. A „zene fejedelme“ meghalt. De ez még nem váltotta volna ki az általános gyászt. A zeneművészet értéke társadalmi fogalom. A nép lelkében más tényezők határoznak. Mint a barokk idők nagy utcai énekesét, a „Lieber Augustint“ magukénak vallották annak idején a bécsiek, úgy most önmaguk kiszakadt részének, darabkájának érezték Johann Strausst. Borzongva néztek vissza koporsójára.

„Anna Strauss, született Streim, úgy a maga, mint gyermekei: Johann, Josef, Anna, Theresia és Eduárd nevében tudatja, hogy forrón szeretett férje megboldo-

gult.“ Amit az élet nem tudott összekovácsolni: a halotti jelentős egy sorba, egymás mellé írta a hitvestársak nevét. Mert az életben maradt hitves most kihangsúlyozott tulajdonjoggal kinyújtotta kezét a halott Johann Strauss után. Fiaiért és lányaiért tette.

Két nappal később, szeptember 27-én, csütörtökön három órakor délután kivitték a koporsót a Kumpfgassei házból. A gyászmenetet a papság vezette. Az emberek tolongtak a szűk Singerstrasseban. A nyitott erkélyeken némán sírtak az asszonyok. A hosszú emberkígyó tekergett a Stephansplatz sarkáig. Megtorpant a dóm óriás kapuja előtt. A zenekar tagjai vitték a koporsót. A koporsót az első hegedűs, Amon, követte. Fekete párnán vitte a halott mester hegedűjét. A hegedűről szétpattant húrok csüngtek alá.

Minden oltárt kivilágítottak. Fáklyafény mellett szén telték be a hullát. Az orgona, a harsonák és az emberek énekeltek. A fekete posztóval létakart koporsót fekete lovaktól húzott gyászhintóba emelték. A halottas hintó lépésben ment végig a Grabenen, a Schottengassen, egészen a Schottentorig, ahol a zenekar tagjai ismét vállukra emelték a koporsót. Felváltva vitték ki Döblingbe az utolsó nyugalóhelyre. A gyászoló család mögött a Ceccopieri gyalogezred zenekara haladt, melyet Reznicek karmester vezényelt. Mögöttük a második tüzérezred zenekara. Ezt Reinisch karmester vezényelte. Tobias Haslinger és Fahrbach gyászindulóit játszották. Johann Strauss sírját Josef Lanner sírja mellett ásták meg. A két egykori jóbarát és későbbi vetélytárs egymás mellett pihent az Örök békében az anyaföld mélyében. A férfizenekar Strauss kardalait énekelte, amíg lassan felhantolták a sírt. Besötétedett, hideg lett. Édes-keserű őszi illat szállt a közeli szőlőkertek felől, ahol a fürtök szüretre vártak. A közeli Salmansdorfból szomorúan és árván hangzott a harangszó. Johann Strauss adományozta ezt a harangot, mert szerette a kis falut, ahol családja nyaralni szokott. A lélekharang csengése még sokáig elkísérte a hazatérőket.

Eduárd Bauernfeld, aki lelkes baloldali párti volt és teljes szívéből gyászolta az elvesztett forradalmat, most még keservesebben meggyászolta Strausst.

Szegény Bécs, már nem szeretnek
Istenek, mert elrablották
leg javadat, a szegény Strausst,
Búdnak kedves oszlatóját.

Helyes ma az uteanyüzsgés
Rendjén panaszos komor szó
S hogy zenészi bánatosan
Porhüvelyét elhamvasztják.

Ami dalol, cseng és beszél,
Mindazt, ami régi Bécs is,
Elhamvasztjuk mindazt máma,
Ami vidám, dús kedély volt.

Diszítsétek sírját mindig
Újra újabb koszorúval
És írjátok fel sírkövére:
Ez az élet, tánc ez biz csak.

MÁSODIK KÖNYV
AZ IFJABBIK JOHANN
ÉS ÉLETMŰVE.

„Ez a legmuzikálisabb koponya, akivel valaha
találkoztam.“

Mondta Richárd Wagner az ifjabb Johann
Straussról.

HETEDIK FEJEZET.

A LÁNGÉSZ ÉS FIVÉREI.

És mégegyszer mondom: *nem* csekélység az emberiségnek tánczenét játszani.

Richard Specht.

IL GENEROSO.

Az idősebb Johann Strauss élete csodálatosabb, mint fiáé. Strauss a közönséges sörkocsmából tette meg az utat az angol udvarhoz, ahol a koronázás alkalmából Napóleon legyőzőjével, Wellington herceggel beszélte meg az egyes zeneszámokat. Ez az ösvény meredekebb, mint a fiú későbbi útja. És mégis a fiatalabbik Strauss élete hasonlíthatatlanul gazdagabb, mint apjáé. Tehetségét az különbözteti meg leginkább apja és mestere tehetségétől, hogy — bár ép oly szorgalmas és termékeny volt, mint a P^aJ^a — hiányzott belőle minden kizsákmányolás. A hajszolt tempót sem ismerte. Az öreg rövid életre, a fiatal hosszú életre rendezkedett be. A fiatalabbik Strauss megérezte, bár nem ismerte a jövőt, hogy bőven marad ideje. Apja zenéjének minden bája megjelenik az ő muzsikájában is: a sziporkaesőszerű ötletgazdagság, a pezsgőbuborékként felhabzó érzékiség, a keringés kifáradhatatlan szenvedélye. De a fiú zenéjében nagylelkű szeretetreméltóság dalol, amit az öreg nem ismerhetett. A fiú keringőiből nemesség szól felénk. Igazi nemesi magatartás nyilvánul meg a „Denevér“-ben és a „Cigánybáró“-ban. Ha Rober spanyol márki 1760-beli kivándorlása nem volna olyan valószínűtlen, úgy ezt az előkelőséget Anna Streim családjára kellene visszavezetnünk. Johann Strauss úgy hordja a dallamot, mint a spanyol grand köpönyegét. Megvillogtatja a hirtelen ötlet finoman ötvözött hosszú, keskeny kardját. Zenéje lovagiasan köszönti a hölgyeket. Egész műve arra vall: nemesi születésű. Csodálatos leereszkedés, szinte császári mosoly játszik számos tánca-

ban, amelyek mégsem maradnak el apja heves lendülete mellett.

Az ifjabb Johann apja halála után nemes szíve ősz tönzésére hallgatott és családi politikát űzött, ami egyszersmint művészipolitika is volt. Azonosságot vállalt a halottal. Elfelejteti, hogy harcban állott a halott mesterrel. Október 11-én, a gyászünnepélyen, az apa zenekarát vezényelte. Mozart rekviemjét játszotta. A., Ludlamshöhle* művészársaság, amelyben az öreg Strauss mellett Grill parzer, Bauernfeld, Castelli és Graeffler ültek együtt, elhatározta: emlékművet állít a megboldogult számára. Johann azonnal a mozgalom élére áll. Hangversenyt ad a „Sofiensále“-ben. Ezen a hangversenyen csakis apja szerzeményeit játssza és nem a magáéit. A Radetzky-induló hangjai mellett lehull a dobogón álló emlékműről a lepel.

Johann a Radetzky-indulót játssza? Hogyne. Ügy viselkedik, mint V. Henrik, aki azonnal kibékül elődje művével. A törvényesség érzése mindég élt benne. Az öreg csak megzavarta, anélkül, hogy elpusztította volna. Johann azonnal eltalálja: mit kell tennie. Kibékül apja zenekarával, holott öt éven át a legkeményebb tusában versengett ezzel a zenekarral. Pedig a kibékülés nem is megy olyan simán. Néhány Parist és Londont megjárt veterán nem bocsátja meg a fiúnak, hogy olyan apró betűkkel nyomtatta plakátjain a „junior“ szót. És mit alkotott ez a fiú, ami méltóvá teszi arra, hogy az ő élükre álljon? De első hegedűsük, az agg Amon, aki évekkel ez előtt a kis Jeannak hegedüleckéket adott, megmagyarázza az öreg zenészeknek: milyen szomorú lenne az, ha ezentúl nem nevezhetnék magukat „Strauss-zenekar“-nak. Ha idegen karmester lépne élükre, vagy ha szétszélednének a világ négy tája felé. Amon rábeszélése és az érzelgős kerülőutak meghódították a vén zenészek szívót. Párnán hozzák Johannák apja karmesteri botját.

Mert minden dinasztikusán és királyian történik. i> ez nem felvett póz. A zenekar egy kis állam, amely felett minden adományozott szabadság és köztársasági modorosság dacára önkényesen uralkodik egy ember.

Két héttel az apa halála után, a fiú először áll a Strauss-zenekar élére. Nyilvánosan játszik a Volksgartenben. Néhány bécsi túlgyorsnak találja az iramot. A bécsi

kegyeletlen, mint minden újdonság után szomjazó emberfaj. De mégis: mindég megóvja a kegyelet látszatát. És bár a fiú tiszta szívében azt hitte: apja művét folytatja tovább, a közönség egy része mégis megnehezített. Elégedetlen mormogás fogadta. Johann Strauss két hónappal később kényszerűségből nyilatkozott a „Wiener Zeitung“-ban. Ez a nyilatkozat — amellyel a publikum-molochnak hódolt, melytől végeredményben függött — valóságos erkölcsi gyónáshoz hasonlított. „Minden fiú sajnálatos, aki apja sírjánál zokog. De még sajnálatosabb az, aki idegen befolyástól szétzüllesztett családi viszonyok között él és aki ellenségei szigorúan bíráló szájából hallja meg ítéletét. Ennek a fiúnak nincsen más fegyvere, mint anyja és kiskorú testvérei iránti szeretete. Kiskorú testvéreit, neveli és táplálja, amikor elszánja magát arra, hogy szerény tehetségét gyümölcsöztesse. Gyenge emeltyű, de nehéz terheket könnyít. Az ellenséges vetélytársak azt hiszik: a fiú harcra akar szállni apja kimagasló erejével... Isten a tanúm: nem ezt akarom! Apám meghalt. Én egyedül állok síró szeretteim között. Meg kell keresnem, hacsak egy kis részét is, a közönség rokonszenvének, amellyel nagyérdemű apámat elárasztotta. Ha sikerül nekem, hogy méltó legyen művészhivatásomhoz és teljesítem anyám és testvéreim iránti kötelességemet, úgy azt hiszem: kibékítettem sírjában a megboldogultat és ez a tudat boldoggá tesz engem.“

Nagylelkű cselekedet volt: számtalan ismeretlen embernek elszámolni érzelmeiről és indító okairól. Azok, akik kegyeletlenségükre neveztek a fiatal mestert: elhallgattak. Johann ösztöne a helyes utat választotta.

Az „apa pártjának“ nem volt középpontja többé. Hiányzott a feszerő, amely arcvonalat alkothatott volna. Hiányzott a zokogó, bosszút lihegő özvegy. Emilie Trampusch eltűnt. Annyira megijedt a fertőzés lehetőségétől, hogy elmenekült a közös lakásból és magával vitte gyermekeit. A szomszédok látták és hallották, hogy örültségi rohamában kínozza kisleányát, akitől férje és eltartója a vörhenyt elkapta. Csak sokkal később került megint elő. Nyomorúságos körülmények közé jutott. Az ifjabb Johann mindent elkövetett, hogy segítsen az asszonyon, akit apja valaha szeretett. Hasztalan igyekezett. Emilie, amikor egyszer éhezett, kisetett a döblingi temetőbe, el-

lopta férje sírjáról a vas díslámpásokat és eladta őket az ócskavaskereskedőnek. Végül keserű szegénységben egy kocsisnál cselédként tengette életét.

A fiatal Strauss előtt még egy kibékülés állott. Ki kellett békülnie az udvarral. Egy tizennyolc esztendőes ifjú, Ferenc József, Ferdinánd unokaöccse, lépett a trónra. Egykorú Straussal. Ám egyelőre még egész világ választotta el őket egymástól. Ferenc József a merev elvet hozta, amellyel megint összekovácsolta az állam keretében a már majdnem szétrobbant országokat. Johann Strauss a baloldaliakhoz vonzódott. Ezt a rokonszenvét sohasem titkolta el. Sőt, nagyon is hangsúlyozta. A forradalom évében egyik örültséget a másik után követte el. Johann Strauss a nemzetőrség karmestere volt. Diákindulókat írt. Mikor Jellachich már meghódította a várost, a „Zöld Kapu“-ban nagyszámú közönség előtt a Marséi Uest játszotta. A rendőrség előtt, mint az 1848 december (>-án felvett jegyzőkönyv bizonyítja, bátran, kijelentette: ő belső értékük szerint választja meg az előadandó zeneműveket és nem a politikai színezetük szerint.

Íme ez az igazság! Strauss alapjában véve nem forradalmár. Lelkes, tüzes, őszinte fiatalember volt, akit elragadtak a színek és formák. „Mulattak azon — mondja Riearda Huch — hogy Victor Hugó egymás után bonapartista, liberális, köztársasági és szocialista volt. Pedig ez csak azt bizonyítja, hogy a romantikus irány egyhangban áll a legkülönbözőbb politikai rendszerekkel.“

Így hát Strauss is őszintén kereste a kibékülést a Monarchiával. A Monarchiát a fiatal Ferenc József képviselte. Straussnak volt érzéke az igazi szertartások iránt. Nem tekintette üres egyenruhának a Habsburgház ifjú fejét.

Ferenc József uralkodása kezdetén — talán mert félt eltitkolt érzelmei lágyságától — beletévedt az engesztelhetlenségbe és az önkényuralomba. De a császár személyében rejtőző emberben hinni lehetett. Strauss nem lett hűtlen önmagához, amikor a császárnak ajánlotta a „Viribus Unitis“ nevű indulóját. Mert hitt az új korszak egyesült erejében. A császár fiatal volt. Lovagias, nagylelkű atmoszféra lengte körül. Strauss és a császár egy generációhoz tartoztak. A közös nemzedék hasonlósághoz vezetett, ez pedig már a szeretet kezdete.

TERMÉKENYSÉG.

Strauss mindég komponált. Ha nem evett, vagy nem aludt: zenét szerzett. De valószínűleg álmában is dallamokat hallott, mint Haydn és Schubert. Jegyzőkönyvét, kezelőit, hálóingét teleírta kottákkal. Ha éjjel túlsóiét volt, úgy betűket rótt, hogy kincset másnap reggel ismét megtalálja. De néha nem is törődött alkotásaival. Miután állandóan komponált, csak töredékeket írt föl. Egyik ötletét alig becsülte jobban, mint a másikat. Feleségére bízta, utolsó feleségére, Adelere, aki jól ismerte tehetsége psycho-physikai oldalát, hogy gyűjtse össze drágaságait zenei kincsesládájába, amelybe, ha szükségét látja, bele nyúlhat.

De mikor látta szükségét? Az volt a legtragikomikusabb, hogy ez a tökéletes művész, aki céltalanul csak úgy ontotta magából a melódiákat, nem alkothatott olyan önkényesen, ahogy szerette volna. Hiszen világhírű apja örököséként használati zenét alkotott egész életén át. Táncczenét kellett írnia. Véghetetlen ötleteit bele kellett kényszerítenie a háromnegyed taktusba. Még ha nem is illettek bele. Ha dallá szerettek volna lenni. Mielőtt opereteket írt — és legelső operettjét negyvennégy esztendőskorában írta — nem volt sem ideje sem bátorsága ahhoz, hogy az emberi hang számára zenét szerezzen, ami pedig a zene legistenibb hivatása. Őt is karmai közé kaparította a legzsarnokabb vállalkozás: a bálüzem. És amikor már fellendült a csúcokra, a könnyű operaének lebegésében is utána nyúlt a tánckényszer. A híres Strauss a „Denevér” felszabadult motívumai köré durva négyest szőtt. Melódiái így is nagyon szépek, de a láb számára éltek.

Nem is lehetne szebbet elképzelni a párisi nagy vásárcsarnoknál. A korai főzelékek, spárgák, karfiolok, kelkáposzták csábítják a szemet. De ha arra gondolunk, hogy mind ebből holnap vegyi értékű főzelék lesz, amelyet a z emberi természet orcusa elnyel, ideges borzongás fut végig rajtunk. A táncczene is ilyen hatást vált ki belőlünk. A gazdag ötletek, a virágok és levelek, a nedves ragyogás csak arra jó, hogy tízezer lábpár széjjelmorzsolja üde hamvasságukat a parketten.

Túlzás? Bizonyára! De aki a táncczenét nézi és hall-

gátja: egyszer mégis csak tisztába jön annak mulandóságával. Már Lannerórt és Strauss-apáért is kár volt, akik kényszerűségből iparosították tehetségüket. Az ipar kényszerítette őket, hogy csakis tánczenét szerezzenek. Johannái, a nagynál, még félelmesebben áll az eset. Egész tehetsége azt mutatja: az abszolút zenész évtizedeken át felázad benne az alkalmi tánczene ellen.

Sikerült ez a lázadás? Nem. A zene sorsa volt, hogy a táncot hordozza. A táncot, amelyet nem vethetett le magáról. A tömeg erősebb, mint a lángész. De ha nem is vethette le a tánczenét: megneemesíthette. Ezt tette az apa, ezt tette, dúsabb eszközökkel és mélyebb tehetséggel, a fiú.

ÚJABB TÁNCTERMEK.

1. Ferenc császárra nagy benyomást tett Franciaország iparosítása, amely a nagy Napóleon műve. Unokájára, Ferenc Józsefere, erős hatást gyakorolt III. Napóleon. Csudálta sikereit. Személyileg nem szerette, politikailag még kevésbé. Ferenc József politikája, uralkodása elején, Oroszországhoz vonzódott. A franciákkal rossz viszonyban állott, mert a franciák délen az osztrákok ellen lázították az olaszokat Már ebben az időben beszélhetünk Bécs „elpárisiasodásáról“. Szinte a középosztály akarata ellenére, a császár önkényes kívánságára, Bécsből világváros lett. Az öntudatos polgárság, az ipar, a milliomosok még itt sincsenek, de a császár máris várost alkot s?ámukra, amelybe majd belenőhetnek. A császár, ez az önkényuralkodó, vasutakat épít, díjakat tűz ki. Minden második szava: kereskedelem és ipar! 1857 decemberében a legfelsőbb császári parancs megváltoztatja a város képét. Leromboltatja az erődítményeket. Beépíti a Glacist. Ferenc József gyakorlatiasan látja a dolgokat. Bécs nem erődítmény. Es ha mégis erődítmény volna: ezek a bástyafalak nem védenék meg a külvárosok ellen. Ferenc József nagy világvárost akar. ő nem maradi császár. A bécsiek megnehezítik munkáját, mert csak lassan látják be: mit akar voltaképpen. Az örök tegnaposok Amerling festőt, küldik a császárhoz. A festő lebegő kabátszárnyakkal áll

a császár előtt. „Felséges uram, jöttem, hogy megmentsem az erődítmény-Glacist. Hiszen már mindent elvesztettünk, a Brigittenausai búcsút, a feltámadási menetben vonuló polgárőrséget és a mi kedves, öreg bástyáinkat. Ha már valaminek történnie kell, elég lenne, ha felséged két nagy medencét ásatna. Nyáron csónakázhatnának, télen korcsolyázhatnának. Emberek csoportosulnának a medencék körül, jönnének az elárusítók, gyönyörű képeket lehetne festeni.“

A festő jellegzetes szavaiból a kezét tördelő régi Bécs beszél, Ferenc és Ferdinánd császár városa. A kedves öreg biedermeier, amelyet Schwind, régi holland modorban, olyan jól megfestett. A császár mégis leromboltatta a régi Bécset. Johann Strauss megírja a „Romboló polkát“. Párisi ütem áramlik az álmos délnémet városba. A császár által támogatott nagyvállalkozók: a selyem és szövőgyárosok, de mindenek előtt a tőzsdések, új életmódot diktálnak. Új színértéket, új zenét, új színnyomatokat, újságbetűket, divatot, szöveteket, szalagokat, cipőket. A krmolin visszatér. Nagymama divatja újra feltámad. A császárság hitelt jelent, — még hogyha el is vesztette a csatákat. Csak egy igazi rosszal kell számolni: és ez a szociális forradalom, amely aláassa a hitelt. A forradalom nélküli országban szilárd a hitel. Íme az osztrák Monarchia kulturális előnye, melyet az ötvenes és hatvanas években élvezett. Nem lehet tudni: miért virágzott úgy fel. De tény az: pompásan felvirágzott.

A polgárság az új tánctermekekbe tódul. A régi helyiségek meghaltak, vagy elhasználták őket. A „Holdsugárterem“ már egy emberöltő óta megszűnt. Ott most a Steinféle zongoragyár dolgozik. Az acélhúrokban, a fekete fában és sápadt elefántcsontban még tovább rezeg a szenvedély, amellyel a régi Bécs a termekben keringett. Wolffsohn híres Apollo-terme, amelyet Moreau 1808-ban épített, megszűnt a század közepén. Apollo-gyertyagyárrá változott. A termeket megtölti a viaszszag.

Ferenc császár idejéből csak a „Sperl“ maradt meg. De a közönség színvonala süllyedt. A Leopoldstadtbeli kottások kiszorították a jó társaságot, A régi, híres Spert lemaradt az új Dommayer mellett. Ferdinánd Dommayer 1888-ban a schönbrunni nyári császári kastély mellett nyitotta meg kaszinóját. Rabensteiner karmester híres

„Mille-fleurs“ báljait tartotta itt. Lanner, mielőtt 1843-ban kiejtette kezéből a hegedűt, még megkomponálta Dommayer számára a „Schönbrunni valcert“. Ferdinánd Dommayer és J. B. Scherzer a Sperl tulajdonosa, végül is uralkodó családok módjára: összeházasították gyermekeiket.

Egy másik európaszerte híres mulatóhely, amely még Ferdinánd császár korából származott, Zsófia főhercegnő nevét viselte. Az egész ferencjózsefi kor kedvelt szórakozóhelyévé vált, nemhiába viselte a császár anyjának nevét. Alapítóját Franz Morawetznek hívták.

Szinte elképzelhetetlen, hogy ez a kis Franz Morawetz szolgálta a legelőkelőbb szórakozásokat. 1813 augusztusában, a kulmi csata estéjén, menekülő orosz hadsereg tévedt a cseh Raudnitz helységbe. Az ezredes szegény kis zsidó szabócsaládnál lakott, gőzfürdőt követelt reszkető házigazdájától. Senki sem ismerte a gőzfürdőt Raudnitzban. Csak a tizenhatéves fiú, aki jó megfigyelő volt, gondolta: „Az orosz ezredes talán azt kívánja, hogy úgy ápoljuk testét, mint ahogy mi szabók a posztót szabás előtt kezeljük. Annélkül, hogy a forró vízzel érintkezne, mert hiszen akkor elégetnénk, gőzölnünk kell az orosz ezredest.“ A gondolatot azonnal tett követte. Valóságos pokoli gőz borította el a boldogan felhorkanó ezredest. Akinek pórusai éppen úgy kinyíltak, mint ahogy a felgőzölt szövet fényessé lesz.

— Te vagy az első osztrák, aki tudja, hogy mi a gőzfürdő! — kiáltotta az ezredes és-kirohant a hideg udvarba. Egy idő múlva visszatért és ismét a gőzfürdőbe vetette magát. Pórusai, amelyek a hidegben bezárultak, most ismét kinyíltak és az ezredes bőségesen izzadt. Franz Morawetznek ajándékozta óráját és azt mondta neki: ha Bécsbe megy megcsinálhatná szerencséjét az orosz gyógy-móddal. Egy évvel később, a bécsi kongresszus idején, a raudnitzi szabólegény gyalog Bécsbe vándorolt. Szorgalmas szabóként kereste kenyerét a dunamenti városban. Tíz évvel később feleségül vett egy tisztos szabómesterlányt, aki óriási hozományt, negyvenezer forintot hozott a házasságba. Sajnos a szabó szeme annyira meggyöngült, hogy más hivatás után kellett néznie.

Mihez kezdjen? Eszébe jutott az orosz ezredes. A szabó szemének ugyan nem használt a gőz, de míg a bécsi

orvosoktól tanácsot kért, óvatosan megkérdezte, hogy nem használ-e a vízgőz a reumatikus fájdalmaknál, benu-lásoknál, görcsöknel és ideggyulladásoknál. Valamennyi orvos javasolta a gőz gyógyító erejét. De még senkinek sem jutott eszébe, hogy gőzfürdőt alapítson. Morawetz ebbe a vállalkozásba fektette pénzét. De mikor az első építkezési terveket elhozták neki: szegény Morawetz máin-em láthatta őket. mert teljesen megvakult. Emlékezet után irányította a ház építkezését és belső berendezését.

Jól számított: A bécsi orvosok pácienseket küldtek gőzfürdőjébe. Bécsben sok a reumatikus beteg. A hideg keleti magyar szél, az Alpések jeges lehellete és a meleg nyugati szél felváltva seper végig a városon. A bécsiek Franz Morawetznél hagyták pénzüket és téli katarusukat. A vak orvosként törődött minden egyes beteggel. Most meg akarta nagyobbítani intézetét. Úszómedencét akart építtetni, amelyben a gőzfürdőtől el lanyhult pórusok ismét bezárulnak. Az egykori ezredes járt Morawetz eszé-ben. Még mindég maga előtt látta a mezítelen férfit, amint este végigszalad a jeges udvaron. Kétszázezer forintos tő-kével részvénytársaságot alapított és elnöknek választotta magát. A leghíresebb építészeknek: Siccardsburg és Van der Nüilnek. akik később az operaházat felépítették, adott megbízást. Az építészei! bizottság eltiltotta a nagy közép-terem felépítését, mert biztosra vette: a tetőzet rá-szakad az úszkálók fejére. Az erélyes Morawetz, aki alig volt nagyobb mint egy kis delfin, vaksága dacára végig-tapogatódzott a falak mentén, szembeszállt az építészeti bizottsággal. Erősebbnek bizonyult náluk. A császár párt-fogolta a vállalkozást és Morawetz nauy terme még ma is áli.

De már nem uszoda többé. Morawetz tévedett, ami-kor azt hitte, hogy a bécsiek télen hideg vízben fürödnek. A nagy Zsófia fürdőtermet csak nyáron látogatták. Mo-rawetz gyorsan átépítette téli tánchelyiséggé. A táncoló-párok óriási koronacsillárok alatt keringtek. Hiszen így is bőségesen izzadtak! A terem teteje néha szétnyílt és mint az antik lakomákon, rózsabimbók hullottak a táncosokra. Farsangban a legnagyobb bálakat a Zsófia-termekben tar-tották: az írók Concordia-bálgját, a jogászok és orvosok ünnepéyeit, a lengyelbált és a technikusbált.

Mindég Strauss vezényelt. Legfőbb ideje volt, hogy

megsokszorítsa magát. Február 13-án reggel hat órakor, álmatlanul és holtfáradtan ül asztala előtt. Előtte a majdnem kiürített pezsgőspohár. A nap már besüt a Zsófia-termekbe, a vendégek az utolsó galopp hangjai mellett elhagyták a helyiséget. Jogászok voltak, vagy a mérnökök? A fiatal Strauss kezére támasztja nehéz fejét. A technikus bál egyik rendezője aggódva kérdezi: vájjon készen lesz-e a 14-ére rendelt keringő?

Még egy hangjegyet sem írt le belőle. Strauss zavarodottan, elkínzottan mosolyog. Egyszerre eszébe jut valami: technikusbál. Tömörített erő ... Erőátvitel... Gépek ... És máris megindul fejében a gépies zúgás, mint a gyermekek zeneszelencjében.

Így született meg az álmatlanságból az „Accelerar tionen“ című keringősorozat. Az étlapra írta, amelyet a vak Morawetz tartott oda neki. Még aznap este eljátszották!

A legnagyobb bálüzemvállalkozó, a hatvanas évek Wolffsohnja, azonban a karlsruhei Kari Schwender. Ez a délnémet henteslegény félkarral emeli fel egész Bécset. Eltérően a kicsi, ideges, akaratember Franz Morawetz-től, Schwender a vígalom Herkulesének tűnik szemünkben. Mint pincér kezdi. Okos spekulációval kibérel az Arnstein-Pereira kastélyban egy istállót és legelőt. Nyári vendéglővé alakítja. Amikor a kastély újra kerül: kávézóval és táncteremmel bővíti üzemét. Nemsokára szállodát épít. Lassan felvásárolja a szomszédos telkeket és kialakul a vidámság és szórakozások városa. Olyan, mint a Práter, csak előkelőbb. Színpadot építtetnek és élőképeket mutatnak be rajta. Tíz évvel később Schwender átépíteti szerencséje kiindulópontját: a tehénistállót. Díz-

lépcső készül, amelyik a második táncterembe vezet. Ruhatárak, éttermek és cukrászdák tízezer ember számára...

A zenekar — mekkora újítás — emeletmagasságban helyezkedik el a táncolók fölött. Óriási kagylóhoz hasonlít. Innen veti ki — akusztikailag okosan felerősített — hangjait a Strausszenekar. Nemsokára az „Amorterm“ és a „Floraterem“ is szűknek bizonyulnak. Schwender a kert egyik részében megteremti „Harmoniatermét“ és az 500 személyes színháza.t. Az előadás befejeztével valamenyny terem ajtaját kitarják. Fénytől és hangtól megrésze-gült emberzuhatok áramlanak a parketre. Pincétől padlásig betöltenek mindent a pezsgővel teli testek és agyak Schwender házibájlai híresek, még híresebbek a rongyosbálok, melyeken Bécs leggazdagabb emberei is rongyokba öltöznek és undorító álarccal borítják arcukat. Hamvazószerdán — a farsang befejezéséül — nagy heringlakomát tartanak. Ezrével állnak készen a körített, savanyú halakkal töltött tálak. A 19. század nem akar elmaradni bő-ségben és pazarlásban a régi császárságok kora mögött. Hamvazószerdán Schwendernól „építészeti párbajt“ vív-nak a főtt rákból készített frízen. Látható ott „pisztrángmenüett“ és „Orpheus az óriáslazacon“ is. Igen Bécs meg-gazdagodott és meghóbortosodott.

De nyárára is egész várost épít Schwender Bécs nyugati kapuja elé. Ez az „Új Világ“, melynek bejáratán az amerikai glóbusz díszlik. Itt mindent a nyár örömeinek szolgálatába állítottak. A park egy részét esténként kis gázlángok világítják meg. Az igazi virágok közt százával található az üvegtulipánok. A természet és a művészet kezét fogtak. Az idők jele ez, melyen gáz áramlik át... Az „Új világgal“ szemben épül az „Alhambra“, a nagy mór stílusban emelt faépület, mely esténként fényárban áll. Nappal seregestül áramlanak a bécsiek, hogy láthas-sák a virágházakat, a narancskertészetet, a kamélia bok-rokat. Schwender híresebb, mint a császár, az ő parkjába többen járnak, mint Schönbrunnba. Schwender találta fel az omnibuszokat, melyek előtte ismeretlenek Bécsben ...

Itt játszik Strauss. De hol nem zenél? Minden terem, minden egyesület őt akarja. A téli és nyári bálók szinte azéttépik és kifacsarják. Korán — sokkal korábban, mint aa apja — összeomlik. Apjának akkoriban már húsz há-borús esztendei szolgálat állott a háta mögött. A fiú hu-

szonnyolcesztendő korában, — amikor egyik hajnalon hazaér, — ájultan esik össze anyja lábai előtt. Frakkban. A cylinder leesik fejről. Eszmélet nélkül fekszik a lépcsőházban. Jönnek az orvosok. Állapota komolynak látszik. Strauss semmit sem tud önmagáról. A zenéről és vezénylésről sem.

JÓZSEF, A CSODÁLATOS.

Párnái közt fekve végigtekintett életén. Csakhogy sajátja-e a sors, mely eddig vezette? Alapjában véve úgy élt, mint apja. De benne nem élt apja szenvedélye, az előmuzsikálás kedvelése. Mi jelentett számára többet, a komponálás, vagy a zenekar vezénylése? Apjának életét az utazás jelentette. Vitorlás hajóhoz hasonlóan haladt át hegedűjével az országokon. Johann párnái közt tudatára ébredt annak, hogy ő alkotóbb tehetség, de kisebb virtuóz, mint az apja.

De ők mindnyájan a Strausskából éltek. Az anyja, ő, Josef és Eduárd testvérei és két húga, Nelly és Teréz. Ha ő most ünnepel is, a vezetésnek a családban kell maradnia. A súlyos aggodalmakba merült Annát elküldte Josefhez az üzenettel: Csináld te helyettem.

Josef Strauss Liszthez hasonlított. Bánatos szemek, melyekben nem tükröződött anyja kíváncsisága. Előrehajló, panaszos és gyöngéd száját azonban anyjától örökölte. Nélkülözte Johann kedélyességét, nevetésének, mozdulatainak napfényét. A holdhoz hasonlított, a nap e komoly elefántcsontszínű kísérőjéhez. Nagyon mutatósán zongorázott. Különben pedig Josef Strauss nem volt zenész és nem is akart az lenni. Először csak gúnyosan nevetett, amikor anyja és bátyja felkérték: vegye át a kar vezetését. Később komolyan megharagudott.

Apja tilalma nála termékeny talajba hullott. Minden hajlama polgári foglalkozásra utalta. Hiszen kedvenc tanulmányát folytatta, melyet kiküzdött magának. Testtel, lélekkel feltaláló volt. Megértette az évszázad szavát, mely új utakat tárt fel az emberi együttélés számára. Josef Strauss mélységes meggyőződéssel vallotta, hogy a technika kora humanizálja az emberi életet. Ezért küz-

dött apja ellen, aki — még rövid idővel halála előtt is — katonatisztet akart belőle nevelni. Josef a felvilágosukult haladás és humanitás német gondolatainak követője, viszszaütasította apja tervét. Nem fél ugyan a haláltól, de sem maga nem akar nyomorékká válni, sem másokat nem akar elnyomortani. „Hagyjon meg kérem ott, ahol vagyok, hagyjon meg annak, ami vagyok. Ne szakítson ki egy életből, mely nekem örömet szerez, melyben elégedett vagyok. Ne taszítson ki abba a nyugtalan, durva, az emberi érzést szétőrítő forgatagba, melynek én nem felelek meg. amelyre én nem születtem. Nem akarom megtanulni az embergyilkosságot, nem akarok embervadászat jutalmaképpen magasabb katonai rangot nyerni. Én használni akarok az emberiségnek, mint ember és az államnak, mint polgár.“ Ilyen kitűnően ír ez az ifjú, pedig még nincs egészen húsz éves sem. Apjának írja, aki nem akarja, hogy fiaiból zenész legyen, mert — és ezt becsületesen és komolyan gondolja — meg akarja kímélni őket a nyugtalan élettől. Es ugyanekkor másodszülöttét becsvágyból és összeköttetés-hajszolásból a nyugtalan élet prédájául dobja. Talán el akarta venni Annától a fiát? Josef és Anna kézzel, lábbal harcolnak a tisztí pátya ellen. Csellel szerzik meg az apától a pénzt, mellyel József beiratkozhatik a műegyetemre. 1850-ig rajzoló Ubal városi építés irodájában. Ebben az esztendőben maga is elnyeri az építési címet. A következő esztendőben nagy vízművet létesít Trumában és vezető főmérnök egy szövőgyárban. Éjjel, nappal találmányokon töri fejét, szabadalmakat jelent be. Ezek közül az egyiket, egy utcaseprőgépet, Bécs városának magisztrátusa szerzi meg. Josef jövője így tisztessnek és biztosítottnak látszott.

Ebbe a sokoldalú nyugalomba — logaritmustáblákat is csinált a bécsi iskolák számára — mint bomba robant be bátyja kérése, hogy helyettesítse őt a karban. Johann szemmelláthatóan súlyos beteg. Üdülnie kellett mennie Ciliibe, Stájerországba. Határozatlan időre. Az csak szóbeszéd volt — ezt érezte József, — hogy fél év múlva visszatérhet a gépgyárba, vagy a rajztábla mellé. Épen, mert hazudtak neki: Josef mélységes felháborodást érzett.

Ezért viaskodott apjával feltalálói pályájáért? Hogy most kiadja kezéből? A zenekar aranybánya volt. De ki

kellett-e aknázni? Az ipar szelleme és a kedve ellenére vállalt életpálya megkövetelheti-e tőle, hogy olyan dolgokat vegyen a nyakába, melyek számára nincsen ideje? Dühöngött. Nem azt mondta: Nincs időm, hanem azt: Nincs tehetségem. Erre Johann rátekintett az ágyból nagy szemével és azt mondta: Te vagy a letehetségesebb. Egész egyszerűen mondta, minden rábeszélési szándók nélkül. Az igazság erejével kiáltotta testvére szemébe: „Nagyobb zenész leszel, nagyobb, mint atyánk és én.” Josef megrökönyödötten hallgatott. Ez már több volt, mint a „Strauss és Családja, zenegár nagyban és kicsinyben” aggodalma. Több, mint anyja megriadt üzleti szelleme. Valami mélyebbről szóló hang kiáltott hozzá.

Néhány napig töprengett. Miért olyan borzalmas hozzártartozóinak kívánsága? A zenei pálya? Nem! Csak a karmesterség, ez a valótlán, nőies, nem egészen tisztos foglalkozás. Hogyan is írtak az újságok Jeanról? Mintha csak atyjukról lenne szó. Kínos dicsőítések: „Hollófekezte hajad jólfésült fűrtjei... Pofaszakálad árnyas sűrűsége... Te meghajolsz, minket mintha villámütés érne... Egy intés a vonóval, fél pillantás jobbra, másik fél meg balra szemed szögletéből sereged két szárnya felé és negyven főnyi hadad kívülről veti magát a 999. opusba... Komor alakod magasan emelkedik a vidám tömeg fölé. Vonód legelői jár. Ha elégikus rész következik, vonód hosszú, puha hullám táncot lejt, kezéd követi, majd karod s végül az egész ember ide, oda himbálódzik csípőjén. Aztán gyorsabb ütem következik, a vonó gyors lendülettel indul, zeg zúgosan cikkázik jobbra, balra. Az egész ember követi a mozdulatot, veri a taktust a vonóval és a vonó együtt jelzi azt az emberrel. A tempó rohamossá válik. Úgy fogod a vonót, mint vívó a kardját: Most már nem jelzed, most már vered a taktust. Hüvelykujjad nyomatékoskossa tesz minden Ütést. Szabályos tercet, majd quartot ütsz, mintha a vívóporondon állnál. Most védekezel, most teljes erőből új ütésre készülsz. Hiszen ez zenébe átírt vívólecke! ... De mindennek betetőzése csak most következik: Hirtelen megmered a levegőben vonód hegye, vad pillantás fut jobbra, dühödt pillantás fűrődik balra — a karmester felveti fejét az eddig csípőjéhez szorított hegedűjét letépi, mint egy etrusk cserépedény fogantyúját, vállához szorítja a hegedűt és bátor hada élén a fortissimóba

veti magát. Most minden ina és rostja vad táncot jár. Őrjögve szaggatja a húrt, hegedűjének hangja átvijjog az egész együttes zúgásán, moraján. Karjai úgy mozognak, mint La Chappes távirója. Frakkabátod szárnya repül, mellsőrészen lebeg az aranylánc a féltucatnyi kis ordóval, a villogó kis medaillon kinyilik és ijedten ugrál mellényén fel alá. Valóban, ez a testet öltött háromnegyedes ütem, mely fekete ruhába öltözött! A felvillanyozott terem minden sarkából őrjögő taps kél és elfojtja az utolsó akkordokat. Egy fordulattal, mely félig meghajlás, félig ugrás a magasból, Johann Strauss egyszerre eltűnt a karmesteri emelvényről... Meg kell hagynunk neked te második Johann, alaposan értesz keringőid rendezéséhez!¹

Milyen kínos stilisztika. Ilyen ripacsszerűnek akarta a világ kedvenc zenészt abban a komoly időben, amikor Young a kábelt, Soerensen a szedőgépet, Nasmyth a gőzkalapácsot, Bessemer a vas széntelenítésőt találta fel! És amellet a világ igazságtalan volt testvérével szemben. Mert Johann (ezt jól tudta József) kitűnő zenész volt.

Tusakodott magában. Mit tegyen? És ekkor legyőzte Johann szava: „Te vagy a legnagyobb hármunk közül.“ Ez a szó feltárta szíve kamráit. Újból a gyermekszobában ült bátyja oldalán. Beethovent játszottak négy kézre... Hiszen akkoriban ő is zenét akart csinálni! Ugrálni azért nem kell neki — hiszen odaállhat komolyan, mozdulatlanul, „mint egy géprajzoló“ és minden „svung“ és minden „fesség“ nélkül is lehet lelkiismeretes karmester. Félig eszméletlenül igent mondott — és Johann elutazott Neuhaus-Cillibe.

Mézői buzgalommal, éjt nappallá téve rágta át most magát Josef a zenén. Elmélet Doleschal professzor nál, aki Johannák is mestere volt. Hegedülni az ösöreg Amonnál tanult. A hegedűjáték neheze esett. Hegedűvel vezényelni? Hiszen azt sohasem tudja megtanulni. Így a karmesteri pálcával vezényel, ami tulaj donképen tilos lenne. Elfogódottan próbálja végig a keringőket. A mozdulatokkal való takarékoskodás mögé rejti el titkos izgalmát. De a hölgyek ezt is meg fogják szeretni! A bécsi nők számára újabb ingert jelent majd a félónk, holdkórosnak látszó Strauss! „Ez a fess Sáninak a testvére?“ Feltámad a tömegnek végtelen szeretete szétbomlás és árnyalatok iránt. Ahol már rokonszenvet érez, ott ezt az érzést min-

den kimélyíti. Mennyire igaza volt Strauss Annának, mikor atya mellé állította a fiút és most, mikor a testvért állította a fiú mellé! Már csak azért is tetszik, mert másféle, mint a másik.

Josef Strauss önmagát figyeli. Meg merje-e kockáztatni a zeneszerzést? Meg kell tennie. A karnagyot csak saját művei törvényesítik. Bécs minden karmestere tánczenét szerez. Ha nem tenné, nem lenne karmester. Fährbach és Morelli is így tesznek ... Még félig ellenszegülve 1853 július 23-án papírra rój ja a címet: „Josef Strauss első és utolsó táncai“.

„Ez bizony nagyon jó zene“ — mondotta röviddel ezután Johann, amikor visszatért Neuhaus-Cilliből. Meggyógyult és elkészült arra, hogy átvegye a kart, Egy pillantás^ melyet Josef sápadt arcára vetett, meggyőzte arról, hogy ez nem is olyan egyszerű dolog. Újból, mint atyjuk idejében, két Strauss kar működik majd, újból két Strauss lesz Bécsben. Johann ezt előbb belátta, mint Josef, aki újabb nehézségeket támasztott, amikor az első keringő után újabbat kívántak tőle. Csupa riadalommal és tüzzel eltelve írta egy papírra a címet: Az utolsó táncokat követő első táncok.

Es aztán egyszerre jött az áradás. A földalatti robbanás, a hirtelen forráscsoda, melybe belefűlt Josef minden porcikája, mely eddig nem volt zenész. Most következett az érthetetlen: egy olyan embernek 222 műve, aki eddig vonakodott, hogy csak egyetlenegyét is írjon. Ilyesmit nem magyarázhat meg semmiféle esztétika sem. A termékenység tüneménye Johannái, az apánál az erős akarathoz kapcsolódik, Johannái, a nagyobbik fiúnál akarata nélkül jön létre, a csodálatos Josefnól pedig akarata ellenére jelentkezik.

1857-ben Josef megnősült. Karoline Pruckmayert vette el, egy fiatal bécsi lányt. Házassága telve van beteljesüléssel. Polgári és romantikus egyidőben. Ennek ellenére József keringőiben olyan izzó tartózkodás hangjai szólnak meg, mintha soha se szerették volna, Azt mondják eredetileg azért nem akart karmester lenni, mert „túl csúnyának“ tartotta magát. Űgy látszik: ennek a meggyőződésének egy cseppje sikerének felszíne alatt mélyebbre szivárgott benne. így magyarázható meg az elégia, a különös „abrupt búskomorság“, mely néha feltárul táncai-

ban. Apjával és testvérével ellenkezően József szemei „mollra“ állottak.

De természetesen ez nem volt mindig így. Éppen aa a műve, mely biztosítja számára a hallhatatlanságot, egy nagy dur-tájék részegítő napsugarában csillog. Ez a „Fajil&i fecskék Ausztriában“. Josef eredetileg nem a természet fia. Sáppadt éjszakai munkás volt, aki előnyben részesítette számtalan szivarja füstjét az erdők és folyamok illatánál. Emberekkel csak akkor jött össze, amikor MZ emelvényről látta őket. Bensejében annyira társaságellenes volt, hogy — hihetetlennek látszik egy bécsi emberről — egy évig nem lépett a Stefansplatzra. De az alkotó fantázia titka végtelen. Épen neki, a szobakúcsoló- &ak sikerült megírni a „Falusi fecskéket Ausztriában“.

Ez a cím, nemcsak véletlenül, jobb hijján való. Olvassuk el, amit Alfréd Brehm a klasszikus állatmegfigyelő mond az igazi fecskékről: „Puha, gyöngéd termetid; mégis van erejük és akaratuk, pajtáskodnak törzstestvéreikkel; megtámadnak kis ragadozó madarakat is. Reptükben felismerhetők az úszás, vitorlázás és tiszta lebegés elemei. Amellett mindig gyorsan szárnyalnak. A fecske hirtelen fordul le, jobbra, vagy fölfelé, rövid ívben majdnem a földig süllyed, aztán újra jelentékeny magasságokba emelkedik s mindezt oly ügyességgel teszi, mely csodálatba ejt minket. Sőt röptében bukfencezni is képes. Űgyesen száll szűk nyilasokon át anélkül, hogy odaütőd-nék. Reptiben tud fürdeni is ...“

Hogyan mutatkozik meg mindez a hangjegyekben? Mintahogy Schubert bevezetése a „Hársfához“ szinte grafikus hűségben ábrázolja a hárslevelek kis kilengéseit az éjjeli szélben — hárslevelekét, mert tölgy, vagy cserlevelek valószínűleg másként zúgnának — úgy József keringőjének alapja is a jámbor, igazi természetérzés, nem a genreszerű ábrázolás. A fecskék és mi egygé válunk. A fecskék viszik a cselekményt, viszik önmagukat, de szárnyuk hegye a lelkünk falát súrolja — és mi érezzük az öröm borzongását, amikor a falusi úton nyílsebesen változtatják kis testük irányát, visszatérnek és újból eliramodnak ...

A kedves állat úgy repül a Strausskeringőben, mint a nyílt természetben. Az enyhe süllyedés a cél előtt és rögtön újra az emelkedés:

Mint minden igazi távolság repülő: a fecske is tulajdonképpen egyenesen repül. De a házak és istállók között, ahol elveszti lendületét, kis lebegésekre kényszerül:

Osztrák az a ház, melynek füstös tetőzetében fészkelnek ezek a fecskék. Ezért veszi elő pallettájáról József * citera színeit és a Landler dallamát:

A zokogva megtörő tercet választja, ahogy azt a falusi emberek énekelik, ha vidámak is, bánatosak is egy időben:

És mintha az elysiumból Schubert csókja érte volna, úgy írja József:

Kinek jutott eszébe Schubert halála óta ilyen dalam? Ezzel Josef eljutott az „Impromptu-k“ a „Moments musicaux“ aterikus világába. Ezek az Isten ötöletei. Bennük van az a tiszta kékség, melyből a fecskék alászállanak.

És a véget nem érő csicsergés, melyet szétszórt az egész művön! „Gyakran ide, oda fordul a mellük és vidám, csicsergő hangulatban csapkodnak szárnyukkal“ —

mondja Brehm. Mi lehet ártatlanabb, mint a mindig visszavisszatérő?

És mégis ezek a csicsergő nyolcadok váltak a keringők symbolumává, melyekről megismeri a valcert az egész világ.

Így emlékezhetünk vissza zárt szemekkel Ludwig Richter egyik falusi tájára. És Detlev von Lilienkron nyolcsoros szicíliai költeményére, melyben négyszer tér vissza e refrain: „Az úton fel alá szálldogál a fecske“ ... Josefnek ez a keringője a német finom kézművesek igaz aágát és szépségét leheli.

A SZENTPÉTERVÁRI FEHÉR ÉJSZAKÁK.

1854-ben Johann Gasteinben kúrát tartott. A magaslati híg levegő, a feketészöld csuhájú fenyvesek és a forrón buzgó forrás megnyugtató hatással voltak rá. Egyik nap delén egy ember lépett hozzá. Tulajdonképpen egy szakáll, melyben ember rejtőzött. Ez a szakáll rögtön elárulta, hogy orosz. Olyan volt, mint a krimi háborút végigverekedő orosz generálisok egyike.

A szakállas ember azonban mégsem volt tábornok. Strauss látogatója a Carskoje-Selo vasútvonal új igazgatója volt. A Pétervár melletti nyaralóhely, Pavlovsk, karmestert keresett pompás zenepavillonja számára. Ha azt akarták, hogy a Pétervárról Carskojeba vezető vonal meg hozza kamatait, akkor ennek a karmesternek világhírűnek kellett lennie... Különben a fővárosi társaság nem vált jegyet. A vállalkozó úr ezt adta elő Straussnak. Mesés szerződést ajánlott neki több esztendőre, azaz pontosabban több nyárra, arra az esetre, ha Johann Strauss teljes karával májustól szeptemberig hangversenyezne Pavlovskban.

Strauss akkor még nem ismerte meg Oroszországban a lehetetlen szuperlatívusok országát. A távolságok a vesz-

tegetések, hűtlenségek és tragikomikus veszedelmek nagysága épen akkora volt, mint fizetése. Nagy-Oroszországban, mely határnélkül terül el Kínáig, Perzsiáig és az északi sarkig, minden lehetséges volt. Johann ellentétben atyjával — nem szerette az utazást. Legalább is állandósult formájában nem. Csak mint gyors, kevésbé fárasztó kalandot kedvelte. Megtudakolta, hogy sok nyugtalansággal jár-e az orosz szerződés — és megtudta, hogy nem kell szálloda, mert egy titkár kíséretében teljesen egyedül lakhatik a rendelkezésére bocsátott hatalmas park közepén épült villában. Erre a hírre aláírta a szerződést.

Azt csak néhány év múlva tudta meg, hogy mi minden lehetséges Oroszországban. Boroszlóban hangversenyezett akkor és onnan Varsóba ment, anélkül, hogy akár neki, akár barátainak érvényes útlevelük lett volna. A Sziléziai-Orosz határon feltartották a muzsikusokat. Hatósági rendelet szerint művészársaságok nem mehetnek be Varsóba. Így hát kitelepítették őket a vasúti kocsiból. Éjszakájukat egy nyomorúságos kis faluban, szalmaágyon töltötték. Végül is a rendőrség megengedte, hogy Strauss egyik zenésze kíséretében Varsóba utazzék a kormányzóhoz. Abramovits tábornok nagyon barátságatlanul fogadta őket: „Maga azt állítja, hogy a bécsi Straussal azonos? Mindnyájan rablók és cigányok vagytok és ebből a fajtából van már nekünk elég magunknak is!”

Az így kidobott Strauss az előszobában ismerősre bukkant. Friedlein műkereskedőre. Friedlein bement a kormányzóhoz: „Kezeskedem, hogy ez Strauss”.

„De ki kezeskedik magáért, ha láncok között küldöm Szibériába, amiért beleüti az orrát a hivatalos ügyeimbe?” Abramovits aztán azt mondta Straussnak: „Határozottan meg vagyok győződve, hogy maga nem a Strauss! Ki maga és mit akar? Forradalmár? Azt akarja, hogy elveszítsem állásomat? Amúgy is kértem a Cárt, hogy helyeztessen el innen!” A kormányzó homlokát törölgette. Nem lehetett megállapítani, hogy csak a félelemtől, vagy a pálinkától izzad-e?

„Takarodjék a szállodájába! — mennydörgött a megszeppent Straussra — és fekdjék azonnal ágyba! Adja le a ruháit.” Strauss engedelmeskedett. Ágya mellé

pálinkát iszogató tisztviselő telepedett Éjfélkor Friedlein visszajött és azt ajánlotta, hogy Strauss öltözzék fel újból, és menjen el ismét Abramovitshoz. Indítványozza a kormányzónak, hogy hozassa el összes embereit a sziléziai határról Varsóba. Mindegyik, hegedüljön vagy fújjon próbát hangszerén. Ily módon bebizonyítják a rendőrségnek, hogy nem forradalmárok. A Strausst őrző tisztviselőt elküldték a kormányzóhoz. Az újabb dührohámot kapott: Ezt jól kiagyalták! Most már csak azért se jöhet be egyetlen ember se! így derül ki, hogy milyen ravasz terveket szőnek a lengyel menekülők külföldön!

Végül is Friedleinnek az a mentőötlete támadt, hogy küldjenek sürgönyt a cárné intendánsának. A cárné udvarával épen a Varsó melletti Laschenski kastélyban tartózkodott. Végül is megjelent egy udvari lakáj és kiszabadította Strausst. Most már — kissé megkésve — jelentkezett a varsói osztrák konzul is, aki eddig — az állandó hadiállapot miatt, melyet az Oroszok fenntartottak Lengyelországban, — nem mert közbelépni honfittarsa érdekében. A haragvó Abramovits parancsot kapott a cárnétól, hogy a másnapi theatre-parén léptesse föl Strausst is. A következő estén aztán a kormányzó mózédesen szólította meg Strausst: „Meg kell bocsátania, Mester. A legnagyobb óvatossággal kell elbírálnom minden esetet. Itt két forradalom közt él az ember. Az elmúlt és a jövődő forradalmak között. Hiszen maga és a zenészei tényleg politikai bűnözők is lehetnek volna. Akkor pedig engem számúznek Szibériába. Ezért nem is veheti rossz néven nekem, hogy amikor volt alkalmam választani, inkább magát deportáltattam volna oda!“

Ilyen volt Oroszország, mellyel Strauss laszanként megismerkedett. Az ország, mely telve vidámsággal és tragikus kiáltásokkal. A nagy, muzsikokkal népes steppe. Tele haranggal, fodros szoknyával, parasztlányokkal és sarkantyúpengéssel.

A pétevári nagyvilág zenei ízlése teljesen francia és olasz volt. Már évszázadok óta, így tartotta ezt a császári ház, a nemesség, a polgárság. A szerelem franciául nyilatkozott meg és az operában olaszul daloltak. Persze, tucatszám akadt német karmester a baltikumban és Nyugatoroszországban (Richárd Wagner például Riga-

tegetések, hűtlenségek és tragikomikus veszedelmek nagysága épen akkora volt, mint fizetése. Nagy-Oroszországban, mely határnélkül terül el Kínáig, Perzsiáig és az északi sarkig, minden lehetséges volt. Johann ellentétben atyjával — nem szerette az utazást. Legalább is állandósult formájában nem. Csak mint gyors, kevésbé fárasztó kalandot kedvelte. Megtudakolta, hogy sok nyugtalansággal jár-e az orosz szerződés — és megtudta, hogy nem kell szálloda, mert egy titkár kíséretében teljesen egyedül lakhatik a rendelkezésére bocsátott hatalmas park közepén épült villában. Erre a hírre aláírta a szerződést.

Azt csak néhány év múlva tudta meg, hogy mi minden lehetséges Oroszországban. Boroszlóban hangversenyezett akkor és onnan Varsóba ment, anélkül, hogy akár neki, akár barátainak érvényes útlevelük lett volna. A Sziléziai-Orosz határon feltartották a muzsikusokat. Hatósági rendelet szerint művészársaságok nem mehetnek be Varsóba. Így hát kitelepítették őket a vasúti kocsiból. Éjszakájukat egy nyomorúságos kis faluban, szalmaágyon töltötték. Végül is a rendőrség megengedte, hogy Strauss egyik zenésze kíséretében Varsóba utazzék a kormányzóhoz. Abramovits tábornok nagyon barátságosan fogadta őket: „Maga azt állítja, hogy a bécsi Straussal azonos? Mindnyájan rablók és cigányok vagytok és ebből a fajtából van már nekünk elég magunknak is!”

Az így kidobott Strauss az előszobában ismerősre bukkant. Friedlein műkereskedőre. Friedlein bement a kormányzóhoz: „Kezeskedem, hogy ez Strauss”.

„De ki kezeskedik magáért, ha láncok között küldöm Szibériába, amiért beleüti az orrát a hivatalos ügyeimbe?” Abramovits aztán azt mondta Straussnak: „Határozottan meg vagyok győződve, hogy maga nem a Strauss! Ki maga és mit akar? Forradalmár? Azt akarja, hogy elveszítsem állásomat? Amúgy is kértem a Cárt, hogy helyeztessen el innen!” A kormányzó homlokát törölgette. Nem lehetett megállapítani, hogy csak a félelemtől, vagy a pálinkától izzad-e?

„Takarodjék a szállodájába! — mennydörgött a megszeppent Straussra — és fekdüdjék azonnal ágyba! Adja le a ruháit.” Strauss engedelmeskedett. Ágya mellé

pálinkát iszogató tisztviselő telepedett. Éjfélkor Friedlein visszajött és azt ajánlotta, hogy Strauss öltözzék fel újból, és menjen el ismét Abramovitshoz. Indítványozza a kormányzónak, hogy hozassa el összes embereit a sziléziai határról Varsóba. Mindegyik, hegedüljön vagy fújjon próbát hangszerén. Ily módon bebizonyítják a rendőrségnek, hogy nem forradalmárok. A Strausst őrző tisztviselőt elküldték a kormányzóhoz. Az újabb dührohalmot kapott: Ezt jól kiagyalták! Most már csak azért se jöhet be egyetlen ember se! Így derül ki, hogy milyen ravasz terveket szőnek a lengyel menekülők külföldön!

Végül is Friedleinnek az a mentőötlete támadt, hogy küldjenek sürgönyt a cárné intendánsának. A cárné udvarával épen a Varsó melletti Laschenski kastélyban tartózkodott. Végül is megjelent egy udvari lakáj és kiszabadította Strausst. Most már — kissé megkésve — jelentkezett a varsói osztrák konzul is, aki eddig — az állandó hadiállapot miatt, melyet az Oroszok fenntartottak Lengyelországban, — nem mert közbelépni honfitársa érdekében. A haragvó Abramovits parancsot kapott a cárnétól, hogy a másnapi theatre-parén léptess* föl Strausst is. A következő estén aztán a kormányzó mézédeseen szólította meg Strausst: „Meg kell bocsátania, Mester. A legnagyobb óvatossággal kell elbírálnom minden esetet. Itt két forradalom közt él az ember. Az elmúlt és a jövő forradalmak között. Hiszen maga és a zenészei tényleg politikai bűnözők is lehetnek volna. Akkor pedig engem számtúznak Szibériába. Ezért nem is veheti rossz néven nekem, hogy amikor volt alkalmam választani, inkább magát deportáltattam volna oda!“

Ilyen volt az az Oroszország, mellyel Strauss lassanként megismerkedett. Az ország, mely telve vidámsággal és tragikus kiáltásokkal. A nagy, muzsikokkal népes steppe. Tele haranggal, fodros szoknyával, parasztlányokkal és sarkantyúpengéssel.

A pétevári nagyvilág zenei ízlése teljesen francia és olasz volt. Már évszázadok óta így tartotta ezt a császárság, a nemesség, a polgárság. A szerelem franciául üÖtközött meg és az operában olaszul daloltak. Persze, tucatszám akadt német karmester a baltikumban és Nyugatoroszországban (Richárd Wagner például Riga-

ban karmesterkedett), de ezek csak egyes személyek voltak. A zenei ízlés nem volt német.

Strauss oroszországi hatalmas szerződését csodálatosképpen politikai megfontolásoknak köszönhetette. Legalább is ilyeneknek is volt benne részük. Ha a vasúttársaság világhírű karmestert akart hozatni, hogy megtöltse kocsjait, akkor abban az időben korlátok meredtek a választás elé. Csak berlini, vagy bécsi dirigens juthatott számításba. Hiszen a többi nyugati hatalommal szemben a legvéresebb háború dúlt. Az angolok elzárták a keleti tengert és Krónstadtra bombákat hajítottak.

Krímbe partra szállottak a franciák, az angolok, a törökök és az olaszok és ostromolták Sebastopolt. Az orosz kormányzat számára fontos volt, hogy a fővárosban öröm és jó hangulat uralkodjék abban az időben, amikor az óriási birodalom fél Európával szemben védekezni kényszerült. Ellenséges államból származó idegenre nem bízhatták a pavlovski hangversenyek vezetését, így jutott eszükbe a berlini Gunkel s mivel annak neve nem csengett elég jól: az osztrák Johann Strauss. Strauss olyan országnak fia, mely a napóleoni háborúk óta szoros barátságot tartott Oroszországgal. 1849-ben Miklós cár fegyverrel segítette az ifjú császárt a magyarok ellen. Strauss hat év alatt elfelejtette, hogy mint a legtöbb bécsi ember, ő is elkeseredett gyűlölettel emlegette a zsarnoki Oroszország nevét. Az is lehet, hogy a fontosabb művészpolitikai szempontnak feláldozta ezt az emléket. Ahogy apja a harmincas években Parisba és Londonba vitte el a bécsi valcer stílusát, úgy ő az ötvenes években a bécsi keringőt szállította el Oroszországba. Az orosz udvar Ferenc József kedvét kereste és azzal biztatgatta magát, hogy Ausztria feladja semlegességét. Ez ugyan nem következett be. A krími csatavesztések sem hatottak lelkesítően. De a vezénylő Strauss élő biztosítéka volt annak, hogy Oroszországot szeretik Bécsben, hogy nem a teljes Európa egyesült Oroszország ellenségeinek sorában!

Johann Strauss tevékenysége ezen évek nyarán nagyon feltűnő. Az udvari társaság és a polgárok, akik vagy Pétervárott, vagy környékbeli nyaralókban éltek, hetenként háromszor vagy négyszer Pavlovskba utaztak, hogy meghallgassák Strausst. A hangversenyterem csá-

szári páholya soha se ürült ki, a cár maga soha sem fáradt ki a tüntető tapsban. Ennek az volt az eredménye, hogy a Péterváriak ezrével utaztak Pawlowskba. A Vauxhall-palotában naponta hangversenyeztek: hetenként négy nagy és három kisebb estélyt adtak. A kisebbek több, mint három, a nagyobbak több, mint öt óra hosszát tartottak. Ez az orosz étvágy. A hangversenynek gyakran erőszakkal vetett véget, ha az előcsarnokban felhangzott a csengő jel: „Vonat Szentpétervár felé.“ Ilyenkor Straussnak tekintettel kellett lennie több ezer szentpétervári hallgatójára. Gyakran a taktus közepén kopogta le a kart. De ez az energia sem használt mindig. Egyik este a közönség a harangjel ellenére sem hagyta el a termet és nem szállt fel a már teljes gőz alatt álló vonatra. Aznap adta elő először Johann Strauss „A pawlowski erdőben“ című polkáját. A közönség tapsolt és helyén maradt. Hiába hatoltak a terembe a nagy sipokkal felszerelt vasutasok. Azzal fenyegetődtek, hogy elindítják a vonatot. Strauss is hiába hagyta el karmesteri helyét és hiába utasította zenészeit, hogy csomagolják el szerszámaikat. A közönség nem engedte őket útkjra. A már öt órája tartó hangverseny folytatását követelték. Hangos kacagás és éljenzés közben hallgatták a Péteivár felé távozó vonat zörejét. Így azonban több ezer ember szakadt el a hazatérés és az éjjeli nyugovóhely lehetőségétől. Az éljenzés egyre fokozódott. Strauss visF.i-atért. Franciául szólt a közönséghez: „Hölgyeim és uraim! Ha fejenként fizetnek két rubelt — valamilyen jótékony célra, a háborús sebesültek javára, — akkor még játszom egy órát.“ Frenetikus üvöltés volt a válasz. Így aztán Strauss éjjel két óráig vetette a saját és apja polkáit a terembe.

De most hova menjenek? Egyike volt ez azon fehér éjszakáknak, melyek Pétervárat el jegyzik a magas éjszakkal. Az óriási parkban csalogányok énekeltek. Részegető jászmin és orgona illatok szálltak a mezők felett. A gyepen és kavicsos utakon csoportosan álltak a tisztek. Szivarjuk tüze fénylett. Az asszonyok nagy krinolinjai gyöngéden és tiszteletet parancsolóan imbolyogtak férfikísérőjük oldalán. Meleg északi fény töltötte meg az eget. Alvásra senki sem gondolt. Asztalokon és székeken táboroztak a parkban. Strauss néhány előkelő-

ségnek, tábornoknak és nagykereskedőnek felajánlotta villáját. De hamarosan várható volt a napkelte és táviratilag már jelentették egy hajnali vonat indítását.. Egy ilyen fehér éjszakán, a hajnalhasadás pirkadó küszöbén látta Strauss először Olga Smirnitzki arcát.

Olga Smirnitzki jó családból származott. Sógorságban állt a tisztviselő arisztokráciával. Typusa volt az Onegin Eugenből ismert Tatjánának. Puskin teremtménye, romantikus, megható, szentimentális és valószínűleg gyötrésre hajlamos. Barna fűrtjeit irodalom övezte, fehér homlokát a gúny és exaltáció gyors változása. Strauss Olga ismeretségében szelleme eddig ismeretlen megnyilatkozását élte meg. Még a levélírást is megtanulta. Lelkiállapotát is papírra vetette, ami eddig még sohasem történt meg vele. Mintha egyszerre — akarata nélkül — egy Turgenyev regényt játszana meg Olgával. És, ahogy ő Olga által mestere lett a szónak, mintha csak hegedű lenne: Olga zenét szerzett. Szerelme zseniálissá tette — legalább is néhány tavaszra. Dalokat írt és egy mazurkát, mely nemcsak Strauss bámulatát keltette fel. Így fokoiták fel egymás képességeit a harminchárom éves férfi és a húsz esztendőös lány. Mély érzelmük hőfokát elsősorban az szabta meg, hogy érzelmeiket mélységes titokban kellett tartaniok. Amikor a titok fellebbent: borzalmas kellemetlenségek támadtak.

Olga Smirnitzki számára övéi vőlegényt szemeltek ki, akire az átlag tisztviselő karrier várakózott. Egy bécsi karmester — még ha olyan ismert is, mint Johann Strauss akinek arcképet Pétervárbán minden pályaudvaron meg lehetett kapni tiz kopekáért — kétségtelenül nem volt a szülők ínyére. Anna Strauss, a Bécsben maradt anya, épen ilyen kevéssé volt elragadtatva, amikor Johannja, akinek eddig mindig az anyja a legfelsőbb törvényszék — megírta házassági terveit. Olga barátnőjén, Paulinán kívül — aki később Swertschkoff udvari festő felesége lett — a szerelmespárnak egy barátja sem akadt, aki segített volna nekik, vagy védelmezte volna őket, csak egy titkár. Leibrocknak hívták. Egy olyan Don Jüannak a Leporellója, aki nem is igazi Don Jüan. Mert Strauss mély, izzó komolysággal szerette Olgáját.

„Egyre inkább az válik meggyőződésemmé — írja július 31.-én — hogy te vagy az Istentől számomra ki

jelölt lény és nincs már helye bennem a gondolatnak, hogy nélküled élhessek.“ De Leibrock kiálthatatlan. Ott ül a levélíró oldalán és azt hiszi, hogy Olga ugyan na gyón szeretetreméltó, csinos lány, de Strauss alapján véve csak tiszteli, de nem szereti igazán. Mert túlságosan szellemes! Talán ez a bécsi ízlés. Olga egész biztosan nem volt „herzig“.

„Végre elaludt Leibrock, most meg vagyok elégedve — jegyzi fel néhány nappal később Johann hajnali négy óra tájban. — Mondd meg nekem Olga — kérdezi aggodva — mit terveznek szüleid? Ha nem is beszéltél velük (mert én kértelek rá, hogy várj néhány napot míg én hírt kapok Mamámtól) mégis érezheted: meg van-e bennük a szándék, hogy teljesítsék kérésünket?“ Ha tényleg lehetetlen lenne a szülőket még ezen a nyáron megnyerni a szerelmeseknek, akkor talán több szerencsésük lesz jövőre? De akkor hat hónapra el kell válniuk! „Mi történik akkor velünk gyermekem.“

Az is igaz, hogy Bécsben él egy Eliza, aki szívesen lenni Johann felesége. Erről is értesíti Olgát és rögtön hozzáteszi: Anca anyám — ha megkérem rá — Elizát és családját „egész finom és gyöngéd módon el fogja idegeníteni tőlem“.

Az ideges hajnali órákban, mikor Johann nem tud aludni (a hangmaradványok még ide, oda tévelyegnek lelke kútjában) vágyódó leveleket ír Olgához. Schumann fájdalmának hangjairól ír, akinek nevét csupa nagybetűvei SCHUMANNNAK írja.

Észrevette-e milyen szomorú volt a ma esti hangverseny alatt? „Már a hangverseny kezdete előtt oktan és megmagyarázhatatlan melankólia lepett meg. Ezt az érzést Schumann zenéje csúcspontjáig fokozta... Miért is nem lehetek olyan, mint a többi ember? Olga, olyan boldogtalan vagyok!... Soha se sirattam el magamat, de ma — ezt csak Neked vallom be — megkönnyeztem sorsomat...“ Strauss nem kézműves. Megnyilatkozásként keríti az hatalmába, amit játszik. Schumann, — aki nagyon szeretett — közel jut hozzá, mert ő maga is szerelmes.

Szerencsés? 27.-én kissé összevesztek. Szeptember 17.-én „Matin“ így ír: „Te rossz kis gyerek, miért szidtal össze a bonbonban.“ Ezek a bonbonok cukorkák voltak.

melyekben, parányira összehajtván, Olga levelei rejtőztek. Ezeket a leveleket a pawlowski park egyik fájában rejtette el. Leibrocknak hetenként háromszor Strauss-hoz kellett őket juttatni. Az óvatosság szükségesnek bizonyult. Olga szülei miatt, akik most jobban őrizték leányukat. Minden hiába! Már a következő napon megbeszélésre került a sor az erélyes anya és Strauss között. Ez a beszélgetés elpusztította minden reménységét. Olga anyja — amint írja — szerencsétlenségét a legrikítóbb színekben tárta szeme elé. Közben meglepően kíméletlenül nyilatkozott saját leányáról. „Abban a pillanatban, amikor azt mondta nekem, hogy ne higgyek neked, hogy mindezt csak azért csinálod, hogy megőrjíts engem; hogy minden szándékod pokoli sugalattól származik — akkor akaratom ellenére önkéntelenül szinte meggyülöltem az Anyát,... amelyik ilyen szégyenletesen nyilatkozik saját gyermekéről. „Aztán így folytatja: „Viselkedése velem szemben szívtelen és ízléstelen volt! Mert, amikor meg akarta szerezni tőlem leveleidet és én megesküdtem neki, hogy leveleid engem elkísérnek síromba is — anyád kezei kijelentette, hogy én gyöngye szervezetemmel bármikor meghalhatok és így ő egy pillanatra sem lehet nyugodt! Mindenre esküdözött, ami szent Que jamais ne s'arrangera cetté affaire.“ (Micsoda Turgenjeff-féle mondat.) Amennyiben Smirnitzki atya — folytatja Strauss — is követelné tőle a leveleket, azt fogja mondani, hogy elégette őket „mert életem főntartásához szükségem van ezekre a levelekre és semmi szín alatt sem nélkülözhetem őket“. Így tobzódik a superlatívusokban, hogy — ez a szerelem rég ismert időváltozása — a következő napon ismét boldognak érezze magát. Újból cukorkákat talál a pawlowski odvas fában, melyeket a kocsiban szeretne elolvasni, mikor a hangversenyre hajt. De a lámpák fénye gyenge. így a szünetben olvassa el és „hagytam, hogy az összes Pawlowski és Carskoje-Seloi hölgyek el-sétáljanak mellettem és csak a bő krinolinok seprése és ruhájuk suhogása szakítja ki álmodozásából. Újból hisz Olga szerelmében. Még Bécsben is hisz benne, ahova november közepén érkezik, hogy (1859-ben vagyunk) vezényelje a nagy hangversenyt, melyet Schiller születésének századik évfordulója alkalmából tartanak. A bécsi nők beszélnek Olgáról (Strauss nem is mulasztja

el, hogy ezt közölje vele) és a legközelebbi álarcosbálon a vigadó termeiben egy névtelen alak a fülébe súgja, hogy örülne neki, ha Olgának hívnák: „Oh bár csak átalakulhatnék“. Így ennek az orosz szerelmi románcnak búskomor szenvedélyessége áhangszerelődik bécsi kedélyességgé és fondorlattá. Lassanként, anélkül, hogy észre venné, elfelejti Olgát. Csak az „Útikaland keringő“ marad, melyet háromszor meg kell újrázni és a mazurka: a L'Espégle, melyet Bécsben Koboldnak hívnak és amelyik talán Olgától származik. Strauss-féle opuszszáma 226. Mintahogy egy magasabb síkon Marianne von Willemer írta Goethe néhány költeményét: Olgából sem maradt vissza más.

Ez nem is különös. Strauss fiatal volt és még nem találkozott az igazi vágyait beteljesítő nővel. Sokkal meglepőbb, mennyire nyomtalanul tűntek el ezek az orosz éjszakák. Nem tanult meg „oroszul“ zenélni. Néhány darabjának orosz címe lényegében csak nemzeti színezet nélküli udvariassági aktus. Ezt a hiányt az magyarázza, hogy Strauss orosz útja főként az ötvenes esztendőkre esett. Amikor Pétervárra jött: Borodin Sándor csak huszonegy esztendőt ért meg. Balakireff nem is húsz, Muszorgsky tizenhat, Rymzsky-Korsakoff 11 éves volt és Glazunoff még meg se született. Akkoriban még nem lehetett szó orosz iskoláról, mely orosz nemzeti zenét szerzett volna még olyan értelemben se, ahogy Chopin lengyelül, vagy Liszt magyarul írt. Legfeljebb Glinka és Seroff írtak oroszosan, míg Rubinstein, aki körülbelül egyidős volt Straussal, gondosan elkerülte az orosz stílust, hogy nemzetközi maradjon. Így Strauss Pétervárról kevesebb ösztönzést vitt haza, mint annakidején apja Párizsból. Csak egy halhatatlan gondolatot, mely persze csak később érett meg benne. Élete és tehetsége delén, megtalálta oroszzhonbéli kalandjai hasonlatát, az orosz élet multságának, túlzásainak és tréfásan veszedelmes durvaságainak példáját: Orlofsky herceg személyében. A pezsgő és az orosz főnemesség ismerete nélkül Strauss számára nem létezett volna a *Denevér*.

EDUÁRD, AVAGY A JÓ IPAROSMUNKA.

Johann évről évre Pétervárra utazott tavaszonként. Kiderült, hogy József egyedül nem győzi a megnőtt hazai „üzemet“. így hát Eduárd is csatlakozott. Első alkalommal 1859-ben..ő nem akadékoskodott annyit övéinek, mint hat esztendővel azelőtt József.

Eduárd tiz évvel volt fiatalabb, mint Johann. 1835-ben született, tehát akkor 24 esztendő, színpadias szépségű fiatalember volt. Sárga, spanyolos arcában anyja sötét szemei süni, takaró pillák mögé rejtőztek. Dél-francia marquishoz hasonlított. Sokkal feltűnőbben viselte a „Strauss“ védjelt, mint bátyjai. Míg Johann Ferenc József császárhoz, József hajviselete pedig Liszt Ferenchez, addig Eduárd feje III. Napóleonhoz hasonlított.

Diplomata akart lenni: Idegen nyelvek iránti tehetsége, fátyolos kifejezési módja és az a művészete, hogy eltalálja ellenfelét, anélkül, hogy az azt rögtön észrevenné, nagy sikerek reményére jogosította a konzuli akadémián. De ekkor őt is elérte a kényszer, hogy együtt vigye tovább testvéreivel a „Strauss“ nevet.

Kevés gátlást kellett legyőznie, mert neki voltak a legjobb idegei. A három testvér közül ő volt bensőleg legkevésbé termékeny, de ő volt a legegészségesebb és ezért ő a legjobb kézműves. Amit ő betanult az felülmúlhatatlan. Atyjával közös vonása lelkiismeretessége minden egyes hangjeggyel szemben; könyörtelen káplárkodása mely lenyűgöző türelemmel párosult. Josefnek és Johannak már nem volt meg a lelkinyugalmuk, hogy kivédjék a bálrendezők intrikáit, és hogy betekintően szabályozzák az új zeneművek felvételét a műsorba. Eduárd a legszorgalmasabb és leghiggadtabb a testvérek közül. Neki köszönhető, hogy a kar Josef 1870-ben bekövetkezett halála után nem szóródott szét a szélrózsa minden irányába. Johann akkoriban már csak vendédirigenskedett saját zenekarában és nem törődött annak „államéletével“ többé. Az, hogy Eduárd 1901-ig, azaz 66. életévéig vezette a kart, bizonyítéka szívósságának, melyben felülmulta apját. Az öreg Strauss tulajdonságait különösképen megerősödve találjuk fiaiban. Johann volt

a trió napsugara, Josef a búskomor hold és Eduárdban található a föld anyagának szilárdsága.

Az asszonyok szerelme rendszerint — minden más férfi előtt — előnyben részesíti a színósz. Ennek egészen naiv az oka: A színész megduplázza a férfit játékával. Ezért tetszett az asszonyoknak a három testvér közül Eduárd a legjobban. Mert nemcsak karmester volt, hanem *meg* is játszotta a karmestert. Játéka és magánélete közt semmiféle úr sem tátongett. Senki sem képzelhette el sóhajtozva, mint Johannt vagy igazából szomorúan, mint Josefet. Az asszonyoknak a „soha se kimerült“ állapotot nyújtotta, mely a mosolygásban öltött testet. A „sourirban“. Ez a francia mosoly, — melyet a pofaszakáll még hatásosabbá tett — a bécsi boldogság állandó alkatrészévé avatta Eduárdot. A szép Edi!

Eduárd Preyernél és Sechternél tanult elméletet, hegedűt pedig az elkerülhetetlen Amontól. 1859 február 5.-én lépett fel először a Dianabadban. A Dianabadnak is meg van a maga históriája. Az Empireidő építkezési lázában, 1804-ben, Napóleon koronázásának esztendejében, tulajdonosai Hümmel és Moreau, az építész, divatos, nagyvilági uszodának szánták. De a tulajdonosok úgy jártak, mint Franz Morawetz később a Sofienbad nagy medencéjével. A bécsiek nem vetették magukat olyan mohón a testkultuszra, ahogy azt reménylették. Ezért a termet télire hangverseny és bálteremmé kellett átalakítani. A Dianabad ezen termében mutatták hát be első ízben a szép Edit a bécsieknek. Óriási ünnepség volt. Mindhárom Strauss-zenekar szerepelt. Ügy is mondhatjuk, hogy a háromfelé osztott Strausskar mindig csak egy Strauss vezénylete alatt játszott. Ezen az egyetlen estén 14 keringőt, 10 quadrillet, 9 franciapolkát és 8 polkamazurkát „fogyasztottak“. Egészében ötven táncot. Jelégük: „Végnélküli tánc“. A befejező kidobogósgaloppnál mindegyik zenekar egyszerre játszott.

Komponált-e Eduárd? Tüstént. Amint egyszer felült a nagy konyhatűzhely, öneki is meg kellett sütnie a maga kalácsát és ő ezt sok kecsességgel és az alkatrészek kitűnő ismeretével végezte el. Gyakran előfordult, hogy valamelyik valceren, melyet bel-, vagy külföldön kiadott, névnek csak annyi állt: Strauss. Ilyenkor csak a beavatottak tudták — és a tömeg soha sem avattatott

be —, hogy ez a keringő Józseftől, Jánostól, vagy Eduárdtól származik-e? Az olasz renaissance nagy festőcsaládjai sem vették olyan szigorúan, hogy melyik fiú, vagy öccs festette ezt, vagy amazt a képet. A fontos csak az volt, hogy leríjjon róla a bevált ecsetvonás és a jó szem.

Ahol Eduárd járt, ott nem lehetett balsiker. Ha Johann sétálni ment Bécsben és vásárolt valamit, anélkül, hogy pénz lett volna nála, öngúnnal telve mondta a csinos árusítókisasszonynak: „Nyugodtan a lakásomra küldheti a dolgokat. Én vagyok a szép Edi bátyja...”

Élete legnagyobb sikerét azonban Eduárd Londonban érte el. Viktória királynő, aki pedig értett valamicskét a férfiakhoz, feltűnően kittintette. Azt mondta: „Az ön arca, mister Strauss, atyjára emlékeztet engem. Óh, mintha csak tegnap lett volna, hogy koronázási bálomon hegedült. Jól emlékszem a darabokra. Eltudna valamit játszani azok közül?” Pedig ez a bál 56 évvel azelőtt történt. A királynénak szívébe vésődött az egyik. Straussal való találkozás emléke. És Eduárd hegedűszavára Viktória újból megfiatalodott.

VIII. FEJEZET.

SYMPHONIKUS KERINGŐK ÉS SORSOK.

„Gyakran megesett táncosnőimmal és velem, hogy Johann Strauss tündérlenéje közben abbahagytuk a táncot, hogy a végtelenségig szőjjük álmainkat. Szinte megszejtelenítésnek éreztük, hogy ilyen dallamokat fizikai élvezet közt hagyjunk kicsendülni ...“

Alexandre Dumas Pere.

RINGSTRASSE ÉS KERINGŐBŐVÍTÉS.

1854 április 24.-én Ferenc József császár eljegyezte unokahugát Bajorországi Erzsébetet. Ausztria és Dél-németország kapcsolatai elmélyültek.

Az osztrák császár Bajorország iránt érzett barátságának fontos következménye annak a vasútvonalnak megépítése, mely Bécsset Délnémetországgal köti össze: A csász. és kir. Erzsébet, vagy nyugati vasútvonalnak. A vasútépítés következménye pedig az volt, hogy a városi polgárság Nyugatauszáriát, az alpokat, Salzkammergutot és Salzburgot mint kiválóan alkalmas nyári utazási területet ismerte meg.

Ez a tipikus esete annak, ahogy a kultúra Ausztriában létrejött. A dynastia megkezd valamit, az utánzásra hajlamos polgárság folytatja. Most csak az a különös, hogy a nemességet átugorják. A vasút az a demokrácia, az exkluzivitás halála. Még 1889-ben Bernadotte azt írja Bécsből Párizsba, hogy Ausztriában abszolutisztikus uralom van, melyet kizárólag a nemesség gyakorol. Hat van évvel később a régi, nagy nemesi családokat már túlszárnyalta a polgárság. A nemesség még mindig gazdag és hatalmas, birtokain, vagy városi palotáiban lakik. De a kultúra, festészet, zene és építészet istápolójának sterepe már kicsúszott kezéből. Azoknak élén, akik mindent előbbre visznek a „császár és a bankárok“ állanak

Ennek az új időnek jelképe a bécsi Ring. Ezt a körutat, melynek sem Párizsban, sem Londonban nincsen párja, 1865 május elsején nyitja meg Ferenc József. A Ring hatvan méter széles és több, mint kilenc kilométer hosszú. A Ring zárja le a Császár kedvenc tervét, melyet kezdetben olyan zsarnokinak éreztek a bécsiek. Nem kör, hanem elipszis alakú és a Ferenc József rakpart könyökén nyugszik, mint egy római aréna. Olyan, mint a végtelenség, mely mindig önmagába tér vissza.

A Ring a szellemiség metszövonala. A régi bécsiek soha sem bocsájtják meg a császárnak, hogy ennek a „pompaútnak“ kedvéért feláldozták a régi városkapukat. A Rotenturmkaput, a Káртner, Stuben, Burg' és Schottenkapukat. A kapukban van valami titokzatos: A bent és kint között szabályozó varázslatos küszöb. Egy kapunak lebontása a „bent és kint“ megszüntetését jelenti. A kapuk tehát a régi, józan és jól alapozott életérzésnek feleltek meg. A Ring azonban a mámor volt. Nemcsak az új, gazdaságilag még alapozatlan rendszernek symboluma. Már is túlméretezett. Nem lehet kétséges, hogy valamelyik eljövendő évszázadnak történésze a Ring láttára így fog következtetni: Ezt az utat abban az évtizedben tervezték és építették, melyben Richárd Wagner operái először arattak sikert.

A Ring palotáiban, ép úgy, mint Wagner zeneműveiben, romantikus és barokk vonások, gótikus és renaissance stílus keverednek. Azaz inkább keveredés nélkül állanak egymás mellett. Óriási építkezési megbízásokat adtak ki, de az építészeti hivatal nem törekedett egységes stílus után. Theophil Hansen, a dán építész görögös parlamentje (Hansen Görögországban tanult) mellé gótikus stílusban sorakozott a Rathaus. Hasenauer új renaissance stílusban építette a muzeumokat. Ezeknek a túlságosan nagy épületeknek kő előterére rengeteg helyet pazaroltak, de a legszebb épület, Siccardsburg és Van der Null operaháza olyan szorosan beékelve áll, hogy azt hihetné az ember: összemorzsolódik az utca forgatagában.

A stílus túltengéséhez a Ring palotáinál még a célzatos félrevezetés is járult. Különös szégyenérzettől vezettetve nem akarták megmutatni, hogy mi a célja az épületnek. Gottfried Semper, a híres építész, például komolyan vitatta azt a nézetet: „Egy háznak, mint a bálo-

zónák, kívül dominót kell hordania, hogy ne ismerhessék föl tüstént“. Semper Wagner Richárddal beszélgetve a „Tristán“-nak is hibájául róttá fel, hogy, a szereplő személyek nyíltan kimondják tragédiájukat és sorsukat.“ A Ringen kétségtelenül érvényesült ez a leplezés. Senki sem tartaná tözsdének a tözsdét és a Burgtheater sem látszik színháznak.

De a Ring zúgott, óriási volt és végtelen életérzésnek vált forrásává. Az ifjú császár a Ring építtetése által önmagára is a bécsiekre is új felfogást tukmált a világról és önmagukról.

Johann Strauss nem szorult ösztökélő kényszerítésre. Régóta elmélyült már benne a meggyőződés, hogy nem szentimentális kispolgár, hanem világvárosnak fia. Amíg szükségét látta: (különösen fiatalkorában) kiélezte a generáció-különbséget közte és apja között. Csak ötvenéves karmesteri jubileumán 1894-ben mondja ki akadozva a szavakat: „A kitüntetések, melyekben ma részesültem, elődjeimnek, apámnak és Lannernek, köszönhetem... Az én érdemeim csak gyöngé kísérletek, hogy tágítsam a formát, melyet tőlük kaptam...“ Hetvenéves korában mondta ezeket a szavakat. Ezek nem bankettmeghatottságból születtek. Noha a fiú apját már ifjúkorában is csodálta, kezdetben majdnem ellentétes művészi álláspontot foglalt el.

Ennek így kellett történnie. Mert a Strausskeringő, ahogy azt az öreg hátrahagyta, tulajdonképpen be volt fejezve. Hanslick kaleidoskopnak nevezte. Ezzel a téma továbbvitelének egyenetlenségét értette. A témák nem folytak át egymásba és egyik nem fejlődött ki a másiktól. Hanslick az öregebbik Strauss halálára írott megemlékezésében a témák kimerítését követelte.

De a fiatal Strauss első ellentéte épen akkor elhunyt apjával az összhangban gyökerezett. 1850 körül más az emberek hallása, mint 1830-ban. Liszt Ferenc jött el azóta, liszttel való ismeretsége (Strauss Bucsuhangok c. ke-fingőjét neki ajánlja) több korai keringőt szinte kísérletként tüntet föl. Bájós önelégedetlenség található bennük. Abban az időben távolról sem érezhető a „klasszikus“ melyet ma hallunk.

Itt azonban nagyon hamar felmerült a korlát: a zenének érthetőnek kellett maradnia a táncolók számára!

A táncos elvesztette talaját, ha nehezen érthető harmóniák hullámoztak a dallamok fölött. A táncos talaját pedig a dallam hangjegyei képzik. Azokon suhan tova. Az öreg Strauss synkopás ritmusa máris idegesített!. Az öreg Strauss keringője nagy figyelmet kívánt a táncostól. Gyakran a basszusok szavára kellett táncolni, mert azok jelezték a háromnegyedes ütemet. Ezalatt a dallam elkalandozott. Máskor meg bízhattak a dallam és ritmus azonosságában. De ez az összhang mindig csak rövid ideig tartott... Ha most a fiatal Straussnál ehhez még a „harmónia forradalma“ is járult, akkor a táncolók hamarosan bizonytalanná váltak.

Ez tehát a természetes határ. Valahol másutt kellett az áttörésnek létrejönnie. Nem a harmónia alapszerkezetében, egyáltalán nem függőleges irányban, hanem széltében a horizont felé következett be a robbanás. A keringő csak belső részeinek bővítése által változhatott meg. Nem úgy, hogy meghosszabbították volna: nem lett volna szerves változás, ha újabb témákat ragasztanak rá. Belülről kellett bővülnie, a dallam tágítása által. Az öregebbik Straussnál a dallam ritkán volt tizenkét vagy tizenhat taktusnál bővebb. Minden ritmusbeli merészsége ellenére, melyeket szelleme belesynkopált, ez a nem túl nagy taktusszám csak a német népdal kis dalának (abab) vagy az olasz áriának felelt meg. A tizenkilencedik század közepe táján a táncosok már túlrövidnek tartották az öreg Strauss keringőit. Belülről voltak kurták; a dallam hulláma túl gyorsan apadt el bennük. Az öreg Strauss nem hallgatódzó természet. Heves ingerlékeny élete megmutatkozik túl rövid költészetében is. Túlságosan aktív, túlságosan parancsoló egyéniség. Keringőben kellene nőies részek is. Benne kell lennie az önátadás kedvelésének a passiv „véget nem akarok érni“-nek is. Lanner keringői sokkal nőiesebbek, de ezek viszont csak „Landlerek“. Az ifjabbik Strauss hosszú keringőiben a kérés férfias melódiája együtt rezgett az odaadás női hangjaival. Hiszen a végtelen melódiában, mely minden időben betölti a világot, nemcsak Wagner hitt egyedül. Strauss is abban a meggyőződésben élt, hogy minden keringőalkotásban csak azok a vonalak válnak láthatóvá, melyek a keringő előtt és a keringő után tovább hullámzanak. Ezért keringője nem lehetett ideges, nem kezdődhetett

karmesteri pálca felemelésével és nem érhetett véget a bot leengedésével. Mint ahogy Laube jelentékeny képe a keringő Napóleonját ábrázolja. A fiu, aki nem volt felkapaszkodó, nyugodtabban, szélesebben, művészetben gazdagabban állt és mélyebben hitt a melódiában.

De a keringőbővítés, melyet elvégzett, művész szem pontból apja becsületének megmentése. Már az idősebbik Johann is állandóan arra törekedett, hogy a tánckeri-
gőből önálló zenei műfajt alkosson, amely — felül emel-
kedve a lábak igényén — tiszta zenévé válik. Még 1836-
ban egy lexikon („National-Encyklopaedie des Öster-
reichischen Kaiserstaates“) elismerte ugyan hírnevét, de
rögtön korlátozta dicsőségét. („Könnyen hevülő újság-
írók és napilapok közreműködésével a Strauss íránt
érezett lelkesedés a legnevetségesebb dithyrambusokká
fajul.“) Lapidárisan hozzáfűzik meg: „Eddig még semmi
komoly értékű dolgot nem alkotott“. „Lannert pedig 1830-
ban nem vették fel a bécsi zeneművészek egyesületébe,
mert a tánczenénél működik.“

Így a fiatalabbik Strauss zeneműveiben egyebek közt az a vágy is élt, hogy „megbosszulja apját“. Ezek az alkotások dallamos hosszúságukkal túllendülnek minden báltermen. Mint ahogy a madarak meglepődnek, hogy az alakzatok szerint, melyekben ők vonulnak a levegőben, ott lent a földön is járnak emberek... Minél öregebb lesz a fiatalabbik Johann, annál hosszabb bevezetéseket ír. Pedig már apja is meglepte hallgatóságát hosszú előjátékával. Vájjon ezekkel a bevezetésekkel mindketten a „keringőtáncosokat akarták bosszantani“⁹ Kuli nősen a fiu élete közepe és vége felé ezekben a hosszú bevezetésekben („Bor, asszony, dal“ és a „Császárkeringő“) az abszolút formák olyan biztos tudását és kifejezését árulta el, hogy a táncosok a respektustól később alig merték táncolni...

D^a ezek a bevezetések mégsem tisztára önkényesek. Mindég a keringő alaptémáiból nőttek fel. Sinfonikusak voltak A fiatal Strauss keringőírásmódja a szonáta felé k&zeiedett, a szonáta felé. Itt már nem állt téma vonatkozás nélkül téma mellett, mint ahogy azt Hanslick gAacsolta. Az ifjabbik Strauss variálva és modulálva, összekötve és kiegészítve teremtette műveit, ahogy ezt a magasabb zene formái tanítják. Messzire kinőtt autodi-

dakta apja fölé. De ezek a zeneművek, melyekben ily nagy művészetértés rejlik, látszólag egészen szándék nélkül jönnek létre. Minél öregebb, annál messzebbre távolodik ifjúsága kísérletező stílusától, egyre dallamosabb és énekszerűbb. 1860 körül a „német Verdi“ név folyondározza körül, természetesen nem a dráma, hanem a melódia szempontjából.

JETTY TREFFZ.

Az idősebbik Strausst nem tudjuk űlve magunk elé képzelni. Minden ránk maradt képén állva ábrázolták ... A sok hegedüléstől és utazástól kialvatlan szemmel mered ránk. Noha a magas arisztokrácia istenítette, csak mint üstökös jelent meg a nagy szalonokban, odahaza úgy élt mint a kispolgár. — A fiatalabbik Johann képében megfontoltság és nyugalom tükröződik. Nem meghívott és rögtön továbbtvelygő, hanem valódi habitué. A második generáció.

Bécs a hatvanas években újra elegánsná vált. Az újonnan szerzett gazdagság vonzódott a színház, zene és festészet iránt. Mintha minden gyáros család palota erkélyéről a művészetbe tekintene. A körüti polgárok sötétvörös és aranyszínű szalonjaiban Carl Rahl képei lógtak. Itt keveredtek össze a kezdők és a már régen befutottak. Az udvari opera kis énekesnője itt találkozott az intendánssal, hogy tea és sütemény mellett pár meghitt szót váltson vele. A tehetséges, de sikertelen festő itt ismerkedett meg arcképei és tájképei leendő megrendelőivel. Segítő ujjak befolyásolták a siker mórlegét. Egy szó, melyet jobbra, vagy balra mondtak, lehetőségeket nyitott meg és kedvezően, vagy kedvezőtlenül befolyásolta a jövőt. A politikát teljesen száműzték. Még soha sem létezett ennyire politika mentes kor egy világvárosban, egy világbirodalomban. Egyedül a művészetre irányúi a medisance és szenvedély. Az érdeklődés, de nem az alkotás virágkora ez. Az irodalom és a színház alig bírják ki, ha csak irántuk érdeklődnek. Ellenkezőleg: erősíti az izmaikat, ha politikai és szociális ideák is keringenek a levegőben.

A hatvanas esztendők szalonjaiban túltengett a pénzember típusa. A férfiak taglejtése fel vette azt a könnyed viselkedést, amelyik a tőzsdei küzdelemben a „veszek ért eladok“ jelentésével bír. Sem nyereségnél, sem veszteségnél nem szabad elárulni a lelkiállapotot. Így kívánja ezt az angol illem. Nem ülnek már egyenesen a székekben be szorítva a magas gallérba, Hanyagul és élvezetkedvelően gázolnak át a tegnapi formákon. A hatvanas évek embere úgy rombolja szét a polgári előítéleteket, ahogy Bécs kitágult és keresztül nőtt a régi bástyákon. Schubert dalaiban és Schwind képeiben Bécs környéke bevonult a városba. A hatvanas években fordított folyamat megy végbe. Az építkezésre mohó Bécs kiáramlik a környékre. A művészet városias, és minden ami városias művészet is egyszermind. Nem mintha megjártsanak a párizsi szokásokat: csak a hasonló fejlődés mozgatja a pénz révén Bécsset. A pénz és megszerzésének módja, hasonló architektonikus formákat alakít ki a városépítésében és a társaság felépítésében is.

Ez az istállótulajdonos mozdulata: Ugyanúgy vetik vissza homlokukat, akár nemes lóban gyönyörködnek, felbecsülve győzelmi esélyeit, akár a Burgszínházban látják új felfogásban Schiller, vagy Shakespeare műveit, vagy Woltert új szerepében. A kornak nincs esztétikus mélysége. Éhez túl gyakran becsüli fel az eshetőségeket. Ez a fogadások, a totalizateur ideje, mely kiszámítja, hogy ki ér először célba. És mégsem barbár ez a kor. Csak akkor lesz azzá, ha lebecsüli művészeit. A hatvanas évek inkább túlbecsüléssel ártottak. Pénzügyi nagyjai túlságosan védik a művészetet. Ezek az emberek, akik rettenetesen verekedtek a pénzért, nem akarták, hogy szeretett védenceik mással is törődjenek, mint művészetükkel. Ez a hatvanas évtized — testvére a hetvenes éB nyolcvanas évtizedeknek melyekben Makart festette légtelen és probléma nélküli képmámorát — mérföldnyi távolságban maradt a politikától, de mérföldnyire maradt a természettől is. Valamivel több barbarizmus talán nagyobb művészetet teremthetett volna ezekből a kortársakból. De így nem volt harcuk, kivéve az intrikákat. Élnek a kornak a jelképe: a Makart-csokor hamarosan «festáradt. Azok közé a különös emberek közé, akik 1860-ban és az azt követő években nem száradtak be (mint a

Makart csokor, tartozott Richárd Wagner és Friedricta Hebbel mellett Johann Strauss is. De Strauss érzelmegazdagságát nem csak a Schubertszerű buzgás, a komponálás, állandósult állapota magyarázza. A hatvanas évek egyik szalonjában megtalálta az asszonyt, akit keresett, egy nagy személyiséget. Ez Jetty Treffz volt, az énekesnő. Ő volt a háziasszony az egyik Todesco báró szalonjában. Bauernfeld, L. A. Franki, Laube, Kompért és Saar jártak hozzájuk. Agglegényotthon volt, de mégsem az egészen, mert oda ugyanazok a családok jártak, mint só gornójéhez. 1830-ban nehezen történhetett volna ilyesmi. 1860-ban a nagyon gazdag polgári körök elhatározták: ebben a kivételes esetben beletörődnek a báró bohémségébe.

Persze, ez a kivétel megérte a megalkuvást. Az akkor már nem fiatal, szép hajú és melegtékintetű asszony neves énekesnő volt. Bécsben született, de már korán a délnémet rezidenciák felé törekedett. Apja kézműves, Nagyanyja révén attól a mannheimi polgárlánytól, Margaréte Schwanntól származott, aki annakidején a Laura költeményekre ihlette Schillert. A szász udvar Gentiluo móval képeztette ki Jetty Treffzet. Alig tizenöt éves korában már felléphetett Schröder-Devrient oldalán a drezdai operaházban. Lipszében Mendelsohn néhány dalt ajánlott neki. Ezután ünnepelte első bécsi diadalát. Hamarosan Angliába utazott, ahol dicsőítették és Jenny Linddel hasonlították össze. Jenny Lind és Jetty Treffz — már a nevek hasonlatossága is arra csábított, hogy a német és a svéd csalógányt egymás mellett emlegessék.

Valószínűleg nem szerelemből költözött a báró palotájába, hanem mert elfogta a pánik, mely néha elkapja a negyven év körüli asszonyokat. Apja ezüstműves volt, Ha Jetty megfigyelte munkaközben, megtanulhatta, hogy mit ér az ami finom és kecses. Ő maga is finommá és kecsessé vált; később telt-termetű, mint a hegedű hangja.

Valójában az okos asszony talán csak menedéknek tekintette a miliomos otthonát. Kipihente magát, reprezentált és várta a nagy élményt. Villámcsapásként érte, amikor Johann Straussal megismerkedett.

Johann tiszta lélekből, mélységesen komolyan vett a szerelmét. Harminchétféves korában — majdnem tíz

évvel fiatalabb volt, mint az asszony — életében először olyan mély szerelmet érzett, mint apja Emilia Trampusch iránt. De mekkora a különbség! A legmagasabb társadalmi körök által körülrajongott apja a mélységbe pazarolta hírnevét, pénzét és nevének jó illatát. Johann, a fiú fölfelé törekedett. Mert Jetty Treffz összeköttetésben, emberismeretben és diplomatikus tapasztalatokban fölötte állott. Talán Strauss nem is meri megkérni a kezét, ha az a kis folt nincs rajta: kedvese csak Todesconak, nem a felesége. De ahogy egy kis folt csak még kívánatosabbá teszi a barackot, úgy ez a körülmény is izgatta a kérőt. Amellett Jetty énekesnő volt. Talán keresztül villant Strauss lelkén a gondolat, hogy Jetty oldalán megszabadulhat a titkos rabszolgatartótól, a táncienétől. Jetty körül az opera atmosféra lengett. Apjának nagy úttörője Hektor Berlioz néhány évvel ezelőtt hallotta Bécsben énekelni Jettyt és megírta ezt Párizsba.. Ennek az asszonynak dicsőség a múltja, Ha Johann Strauss elnyeri kezét, akkor nemcsak a szerelem, hanem az érvényesülés tőkái is fuzionálnak. Eszményi szerelmi és észházaság lehet belőle.

Csak kevés szemtanú figyelte meg, hogy ez a két sajtáságos ember hogyan repült — csillagokhoz hasonlóan — egymás felé. Már távolról lángra lobbantották egymást. Testük közt egyre szűkebb lett a tér, míg egyik nap Jetty nem bírta tovább viselni a titkot. Todesco báróhoz rohant, mindent megvallott neki. El akart menni. Todesco elengedte, mivel nem tudta tartani. Előkelő aján dékkal oldotta fel a szerelmi köteléket, melyből két lánya sarjadzott. Gazdaggá tette az asszonyt, aki elhagyta őt, hogy nőül mehessen Strauss-hoz! Amikor ily különös módon eloszlottak a nehézségek, a szerelmeseket újabb nehézségektől való félelem érzetek lepték meg. Mindenki előtt titkolták a kihirdetést és az esküvő idejét. Utcai ruhában mentek az István dómba. Csak a legintimebb tanuk jelentek meg esküvőjükön. Az a különös félelem, — mely túlradó jókedvvel váltakozott Johami Strauss életében és melyet közkedvelt apjánál is feltalálhatunk — lehetett ennek a titkozatosságnak keresztapja. Itt a túlradó jókedv sem maradt el: néhány órával az esketés előtt a boldog vőlegény egyik gyanútlan tannak — tulajdon kiadójának — a következő vidám le-

vélkét küldte: „Volna kedved hozzá, hogy eljőjj holnap reggel hét órakor hozzám, hogy tanúm lehess az egy órával később tartandó esküvőmön? Válaszolj tüstént, te gyalázatosan összevisszamázolt hangszervigéc!”

A HIETZINGI HÁZ.

Amikor Johann a templomból hazajött meglepetés várt rá. Anyja hozzálépett és azt mondta: „Íme nászajándékok!” A fiú kicsomagolta a meglepetést és elbámult: bankjegyek! Hatvanezer forint! „Honnan e pénz?” — dadogta. Megtudta, hogy a pénz az ő keresete, melyről nem is sejtett. Anyjának egyik testvére Josefine Waber kincstárnoka volt Pétervárott és titokban félrerakta oroszországi bevételei egy részét. Ezt az összeget kapta most „hozományul” anyjától.

Jetty mellettük állott, átérezte ennek a jelenetnek szépségét. Mától kezdve neki kell takarékoskodnia! Mindmáig Johann mindig és mindenben anyjától függött. Megbízott benne pénzdolgokban. Most másik asszonynak kellett átadnia az élet anyagi oldalainak kezelését, a reprezentációt, a szerződések kötésének gondjait, a napot is, az éjszakát is. Anna Straussnak fájt Johann házassága. Nem szólt semmit ellene, de a szívét annál nehezebbnek érezte. Itt van például a korkülönbség. Azután az életmód. Mert Annában — ámbár mint a szerelem gyermekét foganta az ő Johannját — megszólalt a kis polgári asszony. Nem értette a nagyúri szokásokat, melyek a Todesco szalonban uralkodtak. És mit szóllott volna, ha már akkor tudja, hogy Jetty Treffz és Todesco leányai közül az egyiket egy Lichtenstéin herceg, a másikat egy Wimpffen gróf veszi feleségül! A gazdagság épen mindent kiegyenlített.

Az első gazdag Strauss! Jetty felhasználta az alkalmat, hogy mentesítse Johannt a dirigálás kötelezettsége alól. Erre csak kivételes alkalmakkor kerülhetett sor. Többé nincsenek állandó szerződések táncteremtulajdonosokkal. A „kar vezénylésének durvább feladatát” Eduárdnak és Josefnek kellett vállalniuk. A megtakarított időt és energiát fordítsa Johann műveinek elmélyítésére.

Ha Hanslick a szimfonikus keringők hallatára, melyeket pedig először maga követelt, azt mondta „ez már nem tánczene“ és alkalomadtán rosszkedvűen „keringőrekviemről“ beszélt, úgy figyelembe vehetjük, hogy Johann a hatvanas évek közepén gyakran hónapokig nem látott táncot. Most (amiről zseniális apja csak álmodozott) mint abszolút zenét élte át a keringőt. Mint uralkodó, aki bevette az ellenzékét is a kormányba: úgy adta át az abszolút zenének a maga részét az uralomban.

Soha se volt még eddig Straussnak ennyi ideje. A szeretet és jólét őrizetében alkotóképessége mintegy mély cisternában gyűlt össze. Ennek az életnek jelképe kettejük Hietzingbeli villája.

Szorosan odasimult a schönbrunni kastély parkjához. Tehát nyugaton feküdt. Huzamosabb idő óta Európában a társadalmi emelkedést a nyugatra húzódás jelentette. Londonban, Párizsban, Pétervárott, Berlinben, Bécsben és Budapesten a gazdagok villanegyede mindig nyugat felé terjeszkedett. Ezt a jelenséget úgy magyarázták, hogy az uralkodó szélirány mellett a város nyugati negyedei vannak legkevésbé kitéve a gyári füstnek. De ez a magyarázat kérdésesnek látszik... A hietzingi villa megvásárlásával Strauss is „nyugati“ lett. A kis homokkőszinű, zöldablakredős kétemeletes, arany rácsos ház, és az a nemtörődomség, mellyel egy napon Richárd Wagner észlelte élete jobbrafordulását, valószínűleg megvolt Johann Straussban is. A szegénység nem illett hozzá. Apjának ellentétekkel teli élete figyelmeztette. Az öregebbik Strauss annyira becsülte a vagyont, mint a tenger fővényét. Mégis nélkülözött. Ki kényszerítette az öreget, hogy tiz gyermeket nemzen? Zenét szerezni és sokáig élni többet jelentett.

A fehérrefestett földszinten két olyan pompás dolog kergetődött, amilyen talán a mesehős Rober Marquisnak sem lehetett a meseszerű Spanyolországban! Szőnyeggel borított lépcső vezetett fel a lakótermekbe. Sötétvörös tapéták. Az uralkodás színe. Richárd Wagner is szerette ezt az árnyalatot. A hatalmas íróasztal, hengeralakban illő nagy halom kottalappal; két hatalmas lámpa. A befolyásos hírlapírónak, Saphirnak arcképe, akinek dithirambusai annakidején útját mutatták a fiatal Straussnak. Gazdagon metszett tükrök állottak mindenfelé. Aranyo-

zott rózsafabutorok. Köröskörül hatalmas babérmagok elfonnyadt, zöld levelei sisteregtek. Ezüstös feliratú szalagok regéltek új és régi diadalokról.

Ha a látogató szeme megpihent ezeken a trófeákon, akkor Strauss néha kissé zavarodottan mondta: „Kérem ne gúnyoljon ki, hogy a lakásom olyan, mint egy ballet-táncosnőé. Feleségem akarja ezt így...” Ez a mondás azonban csak félig igaz. Johann Strauss szerette a hagyományokat. És a dicsőség a legszebb hagyományok egyike...

Ha Hietzing utcái — meséli Strauss legelső életrajzírója — már néma éjszakai csendben pihentek, Strauss sötétvörös karosszékében szorgalmasan Írdogálva ült íróasztala előtt, melyet nagyszámú gyertya merített fénytengerébe. Néha gyorsan felugrott és kecses piánójához ment. Ilyenkor az éjszakai levegőben hangok szálltak kecsesen és önmaguk létén csodálkozva, melyeknek az a hivatásuk, hogy kedves erejük körülrepítse őket az egész világon.

A SZÉP KÉK DUNA MENTÉN.

Bécsben több zeneszerető ember lakozott, mint bárhol másutt, de nem volt bennük céltudat. A dilettáns zene sok rossz izlést tenyésztett ki és a házi zene előnyeit régen elnyomta az a hátrány, hogy minden féltehetség komponált.

Ebben a langyos zenei üzemben Johann Herbeck jelentette a tisztaság vágyát. Autodidakta volt, eredetileg jogi pályára készült. Ő fedezte fel a bécsiek számára Schubertet. Bármennyire hihetetlenül hangzik: Schubertet elfeledték. Herbeck újra felvétette műveit a hangversenyek műsorába és eddig ismeretlen alkotásait is napfényre hozta. A bécsi újságtársadalom szemtelen viselkedését az a kis, négysoros versike mutatja legjobban, melyet akkoriban Schubert „Lazarus“ című oratóriumára költöttek:

Az Úristennek sem volt könnyű dolga,
Mikor újra életet lehel Lazarusba,

De Schubert Franci újra agyonveri
 És örökké, mindörökké énekelteti.

Herbeck végül mégis sikert aratott. A társadalmi életről a zene újra visszatért a komoly régiókba.

Johann Herbeck már 1856-ban karmestere a bécsi férfikarnak. „Ennek a dalárdának alapítása — mondja Hahslick — olyan esemény, melyet a március előtti állapótok ismerete nélkül nem is méltányolhatunk“. Berlinben Zelter (1808) alapítja meg az első dalkört. Hamarosan minden apró német városkában egyesületszerűen ápolják a négyzóllamu férfiéneket. Ausztriában, melyben pedig Olaszország után a legszebb és legtisztább a hanganyag — egyáltalán nem akadtak dalkörök. Veritékes politikai félelem akadályozta meg létrejöttüket. Amikor 1843-ban Hans Schmitt ennek az egyesületnek magját elvetette, Metternich állítólag egészen komolyan mondotta volna a rendőrfőnököknek: „Tartsa féken ezt a németországi méltelyt ...“ Csak öt évvel később, a bécsi forradalom esztendejében vivta ki a bécsi férfikar jogait.

Ennek az új egyesületnek azonban rákfenéje ü „házas“ műsora. Nem énekelték sem Schubertet, sem Mendelsohnt, csak apró dilettánsok műveit. Persze ezek a szerzők ősbécsiek voltak és sajtóösszeköttetésekkel is rendelkeztek. A rossz bécsi közönség, mely csak fagyosan fogadta 1846-ban Schubertet, nem is akart jobbat. Herbeck és Ottó Nicolai azonban rákényszerítették akaratukat a közönségre. Különösen Herbeck szenvedett sokat a karének rossz műsoranyaga miatt. Remek hangok művek nélkül. A mélyen átértett hiánytól indítatva fordult Johann Strausshoz, kora legdallamosabb emberéhez, azzal a kéréssel, hogy írjon számára karban énekelhető keringőt. Helyesebben csak keringőt. Szövegről majd Herbeck gondoskodik valamelyik háziszervező segítségével.

Farsangi keringőnek kell lennie, mozgalmasnak és vidámnak. 1867 február havát írták. Strauss engedelmesskedett. Alkotás közben, más keringők töredékei közt megragadott egyet a benne fáradság nélkül életre kelő ötletek közül.

Hagyta tovább gyöngyözni magában a szép motívumot.

Jobbról is balról is
 kis patakok társultak hozzá. A
 hullámzó lebegés fenségesebbé, bujábbá, ellenállhatatlanabbá vált:

Strauss akkor még nem Hietzingben lakott, hanem a Práter-utcában közel az öreg Duna partjához, melynek illata gyermekkorára lélegzetét adta. Akkoriban egy vers járt az eszében. Kari Isidor Beckettől származott, egy kis mindig siető emberkétől, aki 1811-ben született és sok mindent élt át. Kari Gutzkow valamikor őt tartotta a német Byronnak. Szociális verseket írt gyönyörű kézírása val. Beteges areát élesen csiszolt pápaszemének üvegei nu gé rejtette.

Beck versének, mely most Strausst megihlette, nagyon szép refrainje van. Szerelmes dal, talán Bécshez, talán csak egy bécsi asszonyhoz:

És láttalak én könnyben ázva
 És láttalak én boldogan,
 Ahol mint aranyat a nemes tárna
 Szív növel hűséget hamarosan,
 A Duna, a szép kék Duna mentén!

A lelkem újra, újra kivirágzik,
 Felolvadt dermesztő palástja hava
 Bimbói nyílnak, már látom virágít
 És újra csattog az édes szép csalogány szava
 A Duna, a szép kék Duna mentén.

Ki látta valaha is kéknek a Dunát? Világos zöld, liánccszinű folyam, néha szürke, gyakran ezüstös, de soha sem kék. Beck versének ez a sora festette át Strauss számára, akinek lelkére ráakodott ez a vers, ez a hangsor: Szép, kék Duna ...

Mint ahogy Rubens számos olyan képet festett, melyekben csak Rubens élt, úgy Strauss is számtalan keringőt írt, tele sugárzó életkedvvel. A témaválasztás egészen jelentéktelen. Ezekben az új „végtelenségkeringőkben“ a kedv megrészegett a világtól és a világ megmámorosodott saját kedvétől. Ha címüket felcseréljük, a keringők azok maradnak, amik voltak. Úgy látszik, hogy legnagyobb részük csak azért hord címet, hogy könnyebb legyen megkülönböztetni őket. De mindnyájan? Hátha a Dunakeringő mégis valami „programzene“-féle. Hiszen itt víz folyt, amikor a kemény D-dur hármashangzat: D-Fis-A-ból kialakult az első téma, hogy tova áramoljon?

Mint József „Falusi fecskéi“, úgy ez sem leíró keringő csupán. A parti környezet nem szerepel a duna keringőben. Nincsenek templomok, sem kis faivak, sem dombok, sem szőlőültetvények. Történelmi emlékekből sem találunk semmit, pedig a Duna az ókor óta a nyugati hatalmak kelet felé törő kultúrájának országútja. És mégis a Dunáról szól. Nem is szól. Maga a Duna: Talán úszni kell tudnunk ahoz, hogy ezt átérezhessük. Itt van mindgyárt kezdetben a zizegő hang, mely a folyam csiszolt medréből felfelé száll. Minden úszó ismeri. A zenészt mint alaphang izgathatta. Megjelenik a bevezetésben és 22 taktuson át tartja víz alatt a kantilenát mielőtt megszabadulhatna.

Most, hogy a melódia felszabadul, azonosul az úszó fizikai teste és a folyam. A gyors Duna, előkelően áramlik a Wachauon át Bécs felé. Két mozgást végez: a kis hullámok és örvények keringőre emlékeztető mozgását egyrészt; egyenesen előre másrészt. Tudják ezt az úszók is, akik a völgy felé haladva védekeznek a könnyű körmozgás ellen.

A zeneszerző megelégedett ezzel a két mozgással. Több impresszionizmust már nem akart rákenni keringőjére. Így például hiányzik a víz hidegsége, az ásványospezsgés, a testet ingerlő elektromosság. Néhány évtizeddel később bizonyára erősebben színezték volna. Straussnál mindez klasszikus kifejezés marad. Nem szín, csak expressio. A folyó táncol és a táncos áramlik.

Ezt az alkotást Herbeck a férfikar háziszzerzőjének, Josef Weylnek adta megszövegezésre. Weyl, akiben még

kísértett egy kisé a régi idők politizáló szelleme (amikor dalszövegekben mondták el azt, ami tilos volt a vezércikknek) az ártatlan Duna-keringőt használta fel ezirányú hajlamai kielégítésére. Így aztán a férfikar tagjai elé az a feladat tárult, hogy a következő szöveget kellett megtanulniuk. Két fél kar kérdezgette egymást:

„Legyetek boldogok Bécsiek —

— Ugyan, minek.

Halvány fényt már lát a szem —

— Nálunk nincsen nyoma sem.

Itt van már a farsang —

— Ja úgy, ezért a vidám hang.

Mit sem ér a bú, a gond,

Hiába nyomja szívetek a bánat —

— Legyetek tehát elégedettek és vidámak.

Az énekesek majdnem forrongásba törtek ki, amikor ezt a szöveget be kellett tanulniuk. És összezavarták a dallamot. Dumba Miklós, egy mecénás, akinek ezt a keringőt ajánlották és maga Herbeck is, csak nagynehezen tudták megnyugtatni őket: Straussnak nem szabad észrevennie, milyen kevésre becsülték az egészszet. Miért nem dobták el a szöveget? Azért mert alapjában véve nem is volt olyan buta. Mióta Bécs az utolsó farsangot ünnepelte, történt ugyanis egy és más. És az a mély depressió, mely betöltötte az egész világot, visszatükröződött Weyl rossz verseiben.

1866-ban úgy tört ki a Porosz-Osztrák háború, mint egy nyári zivatar. Mielőtt még Európa megtörülhetne volna a szemét, már vége is volt. Bécs végzetes vereségével végződött. A nagy olasz sikerek ellenére (a poroszok déli frontnak használták az olaszokat Ausztria ellen) az osztrákokat északon Königgrátnél megsemmisítették. A Bécs felé vezető út nyitva állott a poroszok számára. Csak Bismarck — aki Ausztriát az új Német birodalom szövetségesének akarta megnyerni, — vetett gátat a generálisok terveinek. Négy hétig tartott mindez. Négy hét és az egész Németbirodalom a győztes Poroszország lábainál feküdt. Négy hét — és elszakadt az ezeresztendős kötelék, melyen Ausztria Délnémetországot vezette. Az anyagi veszteség nem is nagy. Sem államcsőd, sem éh-

ínség nem fenyegetett. De erkölcsi hatása borzalmasnak bizonyult. Akkor kezdődött a sértődöttségnek érzete, mely mint árnyék borul az osztrák léleknek legkisebb megnyilvánulásai fölé is. Kényszerűségből indult előre akkor az állam azon az úton, mely német vezető hatalom helyett szláv vezető hatalommá tette. Ezen út végén darabokra kellett zúzódnia ...

Mivel a háború rövid ideig tartott, az osztrák császárság nagy tartalékjai nem merültek ki. A test egyes részei még nem érezték a bajt. De a lélek már megérezte. Északnémetországban sem volt népszerű ez a győzelem. Egy költemény sem dicsóíti. A berlini intelligencia mély szégyenérzetben tartózkodott minden érzelem megnyílva nítástól. És amikor négy esztendővel később Vilmos háborúba vonult a franciák ellen, Geibel így szólhatott hozzá:

Vezess most minket szebb utakra,
Te, ki legyőzted Ausztria Hadát!

A nép érzülete csúnyának tartotta az Ausztria fölötti diadalt.

A vesztett háborúra először a művészi Bécs választott. Októberben, néhány héttel a békekötés után óriás hangversenyt rendeztek, melynek jövedelme az elesettek családtagjainak jutott. Az összes dalárdák, — együttesen 12.000 ember, — egyesültek ebből a célból Herbeck vezetésével. A császári téli iskolában istenhez emelte lelkiüket az ének és túl juttatta a vereség megaláztatásain. Hanslick véleménye szerint a hangverseny esztétikai szempontból kudarcot vallott. A dalárdák mennyiségével azoknak teljesítménye csak egy bizonyos határig növekszik. Ez megfelelne a vegegytan azon fogalmának, amit telítésnek neveznek. Ezen a ponton felül megreked az akustikai hatás, az esztétikai pedig csökken. Grillparzertől származik a mondás: „Ami óriási, az nem nagy okvetlenül ...“

Sokkal súlyosabban sérült a nemrég múlt események által az osztrák lélek, hogysem óriási hangversenyekkel meg lehetett volna gyógyítani. Már is azt kérdezték, hogy a hadsereg vereségét nem a legfelsőbb klikkek absolutizmusa okozza-e. A császárhű Bécsben újra gyökeres

változásokról álmodoztak... Az elégedetlenség általános A Weyl által elkövetett versek ennek a hangulatnak lecsapódását képezték. E hangulat miatt kérdezte a kai-egyik fele a másiktól:

Halvány fényt lát már a szem?
— Nálunk nincs még nyoma sem!

A keringőt Strauss írta. Tetszett, mert Strauss minden műve tetszést aratott. De nem volt meg a kellő sikere. Még egyszer megismételték. Strauss átlagos eredményeihez képest ez tulajdonképpen sikertelenséget jelentett. Strauss a megelőző bálon, február 12.-én, a bécsi Concordia ünnepén, adatta elő először a „Sürgönyöket“, öt nappal később a csodálatos „Művészeletet“. Sem ideje, sem kedve nem volt ahhoz, hogy törődjék egyes műveivel. Akkoriban állítólag válvonogatva mondta Józsefnek: ?tVigye ördög a keringőt. Csak a codát sajnálom — annak nagy sikert szántam volna“.

Akkoriban tehát semmi jele sincs annak, hogy a „Szép, kék Duna mentén“ éri el az egész zenetörténet legnagyobb sikerét. Az ősbemutató után fél esztendővel a Spina kiadócégtől a világ minden tája felé indulnak a Dunakeringő hangjegyeivel teli ládák. Akkoriban rézlemezekkel sokszorosítottak. Sikeres művek számára is elég volt rendszerint egyetlen lemez. Ez tízezer levonatot jelentett. A Dunakeringő nem kevesebb, mint 100 lemezt fogyasztott. Ázsiát és Ausztráliát is elárasztotta hangjával ... Hogyan történhetett ez? Amit Bécsben lánccravert a politika, azt másutt épen a politika indította új szárnyalásra. Strauss dunakeringő jenek hihetetlen sikere ugyanebben az évben Párizsból indult ki. Ez a siker politikai siker volt.

A PÁRISI VILÁGKIÁLLÍTÁS.

Párizs 1867. III. Napóleon mégegyszer — már ingadozni kezdő — trónja köré gyűjti a föld pompáját és hatalmát. A párizsi világkiállításban tükröződik talán utoljára a második „Empire“ botor fénye. Ennek a költőket nem nélkülöző kornak egyik csodálatos költője, a dán Andersen így dicsőítette: „A Marsmező terített ka-

rácsonyi asztalhoz hasonlóan az ipar, a gazdagság és a művészet csodapalotáját hordja. A bűvös kastély körül a világ minden országából való kis csecsebecsék állanak, nagyok számára teremtetett játékok. Itt minden nemzet fia mosolyogva gondol hazájára... Franciaország zászlója lobog minden bejárat felett, a világbazár körül pedig ott leng minden nemzet lobogója. Zúgás hangzik a gépházak felől. A tornyok ormáról szinte cseppenként hull alá a harangszó. A templomi orgonák hangjával elkeveredik a keleti kávéházakból kiszűrődő orrhangú zene. Ez Bábel birodalma, a világ csodája...”

Akkoriban minden nemzet versenyezve akarta kimutatni hatalmát. Az osztrák követség palotája a legfontosabb központok közé tartozott. Itt Metternich egyik fia uralkodott. Richárd herceg, azonban sokban különbözött apjától. Neje Sándor Paulina grófnő.

Ausztria politikájának képviselője Párizsban akkoriban igen nehéz feladatot jelentett. Két súlyos veszteség után. Az elsőt ezek közül a franciák okozták, akik 59-ben az olaszok pártját fogták. Ennek következménye a rettenetesen véres solferinói csata. A második katasztrófáról a poroszok tehetek. Königratznek hívták és még nem múlt el egy esztendő sem.

Ebből a helyzetből kellett volna Richárd Metternich hercegnek új vizekre vezetnie az osztrák politikát. A herceg nyugatiasán gondolkozott, igaz meggyőződésből liberális felfogást vallott. Éles benső előítéletekkel viseltelt a porosz, orosz és osztrák abszolutizmussal szemben. Igaz, hogy ezeket az előítéleteket mesteri módon leplezte. 4 „puha kezelő” embere, tele társadalmi képzettséggel. Ititűnően zongorázott. Első azon osztrák követek sorában, akik később annyira gyakoriakká váltak. Tulajdonképpen tőle származik a szokás, hogy országát mint „maitre de plaisir” képviselje az idegenben. Viselkedése a francia császári udvarban különösen célszerűnek mutatkozott. Itt könnyű politikai quadrilleben kocsikáztak egymás mellett az üde bálokon, színházi estéken és vadászreggeliken a politikusok és diplomaták. Ha III. Napóleon és Metternich Richárd herceg futólag egymás szemébe néztek, arra a megismerésre juthattak: Jobb, ha Franciaország és Ausztria megférnek egymással. Poroszország túlságosan megerősödött!

A legfőbb aktívumot azonban Richárd felesége, Paulina hercegnő jelentette. A híres magyar lovas, Sándor gróf leánya, akiről azt a jellemző mesét regéli a családi krónika, hogy még a koporsóból is megvadította temetésén a gyászhintót vonó lovakat. A megriadt állatok a temető falán zúzták szét a koporsót... Leánya Sándor Paulina ugyan nem örökölte apja lovasszenvedélyét, de igenis örökölte merészségét és ezt a merészséget akkoriban istenítették Párizsban, ő volt Eugénia császárnő meghitt tanácsadóje. Metternich Paulina nem volt szép. Az udvarnál „Bell-laide“-nek tartották. Bűbajos szeszélyeivel ennek ellenére is elbűvölte az egész világot. Egy téli álarcosbál alkalmával a fehér burnusban beduinnak maskirozott III. Napóleonra — annak ellenére, hogy tüstént felismerte, rákiáltott: „Honnan veszed te szegény rabló azt a sok drágakövet, ami a töröd markolatát díszíti?“ A császár másnap ajándékuul küldte neki a tört.

A nagy estély, melyet az osztrákok 1867 májusában a világkiállítás megünneplésére adtak, már csak politikai okokból is felülmúlta minden más nemzet ünnepét. A bécsi kormány 165.000 frankot engedélyezett erre % célra. Paulina elsősorban is a városi közmunkák igazgatójával, az elzászi Alphanddal lépett érintkezésbe. Ketten óriási tánctermet terveztek, amelyik a követség kertjébe vezetett. Falai fehér és arany színűek, a tapéták rózsaszín és zöld selyemből készültek. A csillárok virághajók, melyekből gyertyák emelkedtek ki. A virág díszítést a geranium uralta, a francia gyalogság színe. Ezzel a vadul lobogó vörössel a francia vendégeknek kedveskedtek. A lépcsőfordulóknál és a sarkoknál mindenütt növények torlódtak, óriási tükrökön vetődött a házba a kivilágított kert képe. A követség nagytermének közepén gigantikus sziklavízesés zuhant sok tízezer rózsára, anélkül, hogy benedvesítette volna őket. Ez a látvány elragadta a francia felségeket... Ki írhatja azonban le Paulina kedvétlenségét, amikor a külföldi fejedelmi személyiségek között megjelent a porosz trónörökös is. A trónörökös is megszemlélte a világkiállítást — és így udvariassági lépésnek számított, hogy megjelent az osztrák bálon. Kedvesen bizonygatta a háziasszonynak: „Nagyon boldog vagyok, hogy itt lehetek...“ Lehetséges — sóhajt

fel később naplójában a hercegnő, hogy a trónörökös boldog volt. „Én semmiesetre sem voltam az.“

Ennek a bálnak szenzációja Strauss volt. Hogy jutott Párizsba? Egy aristokrata, d'Osmont gróf hívta meg. Ezt a francia nembest, aki párbajban fél karját elvesztette, Wagnerrajongónak ismerték. Rajongója volt Straussnak is. Most Metternich herceggel együtt gyámolította a művészt. Strausst sokan megcsodálták. De saját zenekara nem kísérte el. Ezenkívül kiderült, hogy nem ismeri a francia tempót. Keringőit túl gyorsnak találták hallgatói. A franciák épen a lassú valcert szerették, melynek a Gounod féle Faustkeringő a legszebb képviselője. Ezenkívül a quadrillet kevésbé ünnepélyes időmértékben akarták hallani. Metternich hercegnő elment Strausshoz és megkérte, „de hater la mesure“ (gyorsítsa a quadrille ütemét). Az idősebbik Straussal aligha történhetett volna ilyesmi. Az megérezte, hogy mi a közönség kívánsága.

Majdnem kereken harmincadik évfordulója volt annak, hogy apja megkezdte diadalútját Párizsban. Vájjon a fiú is akkora sikereket arat? D'Osmont gróf, noha napokig rótta a várost, nem talált alkalmas helyiséget ahol Strauss hangversenyét megtarthatta volna. Végül is a kiállítás területén bérelnek helyiséget a „Cercle International“-ban,

Itt egy délelőtt — egészen véletlenül — a „Figaro“ című lap történetesen arra járó tulajdonosa Jean Hypolyte de Villemessant meghallotta a berlini Bilsze zenekar játékát és fölfigyelt. A porosz zenészek élén — Villemessant mosolygott — Strauss karmester állott, osztrák császárszakállal. Valóban eredeti! A fordított Kőniggratz! A berliniek engedelmeskednek a bécsi mester vezényszavának. Ebből nemcsak tárcacikk adódott, hanem kulturpolitikai lehetőségek is ... Villemessant őrnagynak fia. Akkor 56 esztendő. Sokan féltek tőle, de még többen keresték kegyeit. Eddig már több mint féltucat újságot Alapított, melyek minden irányt képviseltek. Ezek a lapok azonban kártérítési és becsületsértési pörök, valamint betiltások következtében megszűntek, még a Figaro alapítása előtt. Ez a nagysikerű irodalmi és politikai lap «lőször hetenként kétszer, de legújabbán naponta jelent roeg. Villemessant is a Metternich-estély vendégei közé tartozott. A herceg terve, hogy az elvesztett porosz há-

ború kiegyenlítéseként szorosabbra kösse az osztrák és francia szálakat, visszhangot talált lapjában. A Figaro ugyan nem kormánypárti; ellenkezőleg a vad Rochefort ebben rágta meg minden kínálkozó alkalommal Napóleon szívét. De Franciaország közeledése Ausztriához és Dél-németországhoz azokban a politikai körökben is népszerű, melyeknek a Figaro a szószólójuk. Talán mégis csak ez az igazi Németország, ez a keringőző, életvidám Németország és bizonyára érdemes arra, hogy egy francia toll megvédje az ellen a nagy Krupp ágyú ellen, melyet a poroszok állítottak ki a világhiállításon. Villemessant mosolyogva kereste fel a szerkesztőséget. Tanácskozott belső munkatársaival, Scholl, Jouvin, Villemot és Albert Wolffal. Kezét dörzsölve kérdezte: „Mit teszünk”? Olyan embereknek, akik életükben sok rosszat cselekszenek? néha jót is könnyű tenniük. A főnök belebolondult Strauss zenéjébe. A főnök maga nem is tud írni (a tíz esztendővel később megjelent „Egy újságíró emlékiratait“ Philipp Gille írta), de azt akarja hogy mások írjanak, így június első hetében Johann Straussról reklámorkánna fajúldó újsághír áradat indul meg. Strauss időközben meglátogatta jóakaróját. A párizsiak megszokták, a németek hibás francia kiejtését. „Zil fous blait“ mondják S'il vous plait helyett. Strauss remekül beszél franciául. Nem olyan sután szenvedélyes, mint az apja, hanem tökéletes világfi, akit az orosz udvar és a bécsi polgárság világa kicsiszolt Párizs számára. Hippolyt de Villemessant el van ragadtatva és továbbra is Strauss szolgálatába állítja szerkesztőinek karát.

Már a következő héten „Strausssoirét“ ad a szerkesztőség összes termeiben. Ahogy egy évszázaddal ezelőtt a párizsi opera félistenei jóindulatú szimpátiával csodálták meg az úrhatnám-félénk apát, úgy tódulnak most. hogy a városiasabb fiút láthassák. Ezen az estén a nagyirodalom jön Strauss-hoz. És ki mindenki jön? Megjelenik a két mondai név viselője; Turgenjeff és Gustave Flaubert, hogy kezet szorítsanak a keringőíróval. Azzal az emberrel, aki a vidám Németországot képviseli, aki az osztrák ritmusok követe. Kezét nyújtja felé Ambroise Thomas, aki bizonyára barátja a „Vieille Allemagne“-nak, aki a Mignon operának és dálnak megteremtője. Thomas csábítóbban tudta a németek olaszországvágyát kifejezni.

mint Beethoven. Itt van a fiatalabbik Dumas és Theophil Gautier, aki még az idősebbik Strausst is ismerte. A párbajhős Henry Rochefort, akitől pedig mindenki retteg, olyan csodálattal teljes szemeket vet, mint egy kis gyerek. És az entuziasta Victor Tissot mindnyájuk érzését fejezi ki, amikor Strauss művészetét finom himzésnek nevezi, mely telve van vidámsággal, telve elnyomott, máskor pedig újra szabadon engedett bohó vidámsággal. Kis áriákkal, piruettekkel és rövidrefogott incselkedésekkel spékelve... Zene, melynek testében az ördög lakik és amelyik szitakötőként ugrál szikláról sziklára. Strauss! Micsoda varázs rejlik ebben a névben. Az ő zenéjének hangjaira táncol a fejedelmi udvar és a kaszánya, erre forog a város és a falu, a kis cipők és a fapapucskok, a tündérek és a konyhalányok. Ez a zene benn lakik a lélekben is, a lábakban is. Eredeti és általános. Johann Strauss keringői túlcsendülnek, a mi kultúránk határain. Eljutnak Amerikába és Ausztráliába is. És Kinában ezeket visszhangozza az öreg kínai fal... ““

Nagy szó ez ebben a városban és ebben az évben, melyben Offenbach az egyeduralkodó. Offenbach zenei üstökösként állott Párizs és a világkiállítás fölött. „Gerolsteini Hercegnő“ című műve, a katonaszatira típusa, Francisque Sarcey szavaival élve „örülettel határos sikert aratott“. Ebben a műben benne élt a párizsiak min 4en gúnyja udvaruk hamis pompájával szemben, de benne élt a porosz militarizmus előre megsejtett gyűlölete is, 4 főpróbán a cenzornak húznia kellett néhány sort, melyek a königgrázi győztes ellen irányultak. Strausst is isért ünepelték Offenbach mellett, mert ő is Königgrätz áldozatának látszott. Ugyanúgy, mint az egész osztrák állam, melynek veresége az európai egyensúly fenyegető kitolódását jelentette.

Straussnak viszonznia kellett a meghívást. A Cercle Internationalba hívja vacsorára Villemessant egész szerkesztőgárdáját. A különben egyáltalában nem gyöngéd-érmű Villemessant valódi francia finomérzéssel tiltja meg, hogy Strauss a borokat beszeresse. „Nem ismeri az itteni márkákat“. Ezáltal megakadályozza, hogy Strauss fizesse az italokat. A vacsora alatt a kar a Villemessantnak ajánlott új Strauss szerzeményt, a Figaropolkát játszta. Később a beszéd egy keringőre terelődik, melynek

Dunakeringő a címe. „Le beau Danube bieu“, ez majdnem úgy hangzik mint egy nemzeti himnusz címe?... És hirtelen felcsendül pörögve és nyúlankul — szöveg és kurta lélegzetű énekkar nélkül — a könnyű dallam. Mintha csak most született volna! A franciák őrző lelkesedése dajkálja. Strauss egészen meglepődve sürgönyöz Bécsbe anyjának és testvéreinek. Jules Barbier szóló énekes számára való szöveget ír a keringőhöz. Párizsban, ha Bécsre kerül a szó az egész város dúdolja:

„Fleuve d'azur
Sur ton flot pur
Grlisse la voile
Comme une étoile“

Oh, milyen fontos ez a hangulat a Metternich házaspár számára. Milyen kedvező ez a kis entente cordiale a párizsi ízlés és Johann Strauss zenéje között. Mozaik darabka Metternich terveiben. Most cselekedni kell. Most, vagy soha. Most kell Párizsba hozni az osztrák császárt. Hiszen a világiállítás máris vége felé közeledik. A magentai és solferinoi ütközetek emlékét mindörökre el kell temetni. Perfektuálni kell a szerződést Ausztria és Franciaország között. Ez Metternichék haditerve. Ennek a tervnek szolgálatába állítanak mindent. Ennek a tervnek árnyékában válik világsikerré a Párizsból kiinduló Dunakeringő ... Strauss mint világhírű zeneszerző bucsuzik a párizsiaktól és angol meghívásnak engedve Londonba megy, ahol körülrajongják. A walesi herceg, a későbbi VII. Eduárd Párizsban lelkesen hallgatta játékát. A „Beau Danube bieu“ sikere rohamosan fokozódik. Strauss hat nagy hangversenyt ad a Coventgardenben. Felejthetetlen apja állott itt 1849-ben. Apját és az atmoszférát tiszteli meg azzal, hogy megismétli Viktória számára a koronázási zenét. Saját szerzeményű variációkat játszik angol népdalokra. A hűvös angol újságok az égisz magasztalják. Bécsben pedig Spinánál, a boldog kiadónál, kezdődik a posta ostroma a Dunakeringőért...

Boldog Strauss! Jócsiliaga óvta attól, hogy továbbra is Párizsban maradjon, ahol egyik éjszakáról a másikra politikai baisse kezdődött, mely újból kérdésessé tette azokat a gyöngéd kötelékeket, melyek Ausztria és

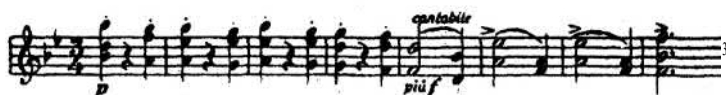
Franciaország közt szövődtek. Júliusban nem hangzik a Dunakeringő, mely júniusban lelkesítette az embereket. És miért nem jön látogatóba Ferenc József?

Borzalmas dolog történt. Június 19-én, túl a nagy tengeren. Mexikóban, halálos golyó fürta át a mexikói császár szívét. Mielőtt császár lett volna Ferdinánd Miksa főhercegnek hívták. Ferenc József testvére a francia szuromyokbari bizakodva ment Mexikóba. III. Napóleon politikájának sürgetéseire és rábeszélésére vállalta a császárságot. Amikor a francia politika egyszerre érdeklennel mutatkozik, amikor a túlságosan költséges francia csapatokat visszahívják, a fiatal Miksát foglyul ejtik ellenségei és kivégzik... Június 30.-án, tizenkét napos késéssel jelenti Washington a szinte hihetetlen katasztrófát. Eugenie császárné, aki a vilákiállítás területén épen idegen kiállítóknak osztogat arany és ezüst medália kat, elveszti eszméletét. Minden ünnepséget lemondanak.

A tőzsde meginog. Sok párizsi, aki könnyelműen bent hagyta a pénzét a mexikói kölcsönökben, most elveszíti vagyonát. Bécsben fájdalom és fölháborodás uralkodik. Zsófia főhercegasszony, a meggyilkolt császár anyja nem is titkolja elkeseredését. Álnoksággal vádolja a francia császárt. Metternich politikája kútbaesett, Napóleon és Ferenc József között közös porosz-ellenzenvük alapján sem jöhetett létre a közeledés. De Richárd herceg nem adja föl a reményt. Azt tervezi, hogy Napóleon és Eugenie Bécsben mintegy kiengesztelésül, látogassák meg Zsófiát, a császári anyát. De nem merik kitenni a francia császári párt a bécsi népharagnak. így tehát Napóleon és Eugenie végül is augusztus 18.-án, Ferenc József születésnapján jelennek meg Salzburgban. A francia császárné szándékosan szerényen és egyszerűen öltözik, hogy Erzsébetnek, Ferenc József feleségének juttassa az elsőbbséget, ősszel Ferenc József — neje nélkül — viszonzza a látogatást. Az udvari gyász szigorú korlátokat szab. A Párizs és Bécs közötti szövetségre, melyet júliusban hízelkedve dalolt a lelkekbe a Dunakeringő, soha sem került sor.

BOR, ASSZONY ÉS DAL.

A Dunakeringő világhírét húsz más valzer ugyanúgy megérdemelné. Csak válogatni kell köztük. Elsőnek itt van a „Reggeli kiadás“. Strauss ezt a keringőt az újságírótestület báljára szerezte. Offenbachhal versenyzett, aki Bécsben vendégeskedett és „Esti kiadás“ című művét a hírlapíróbálnak ajánlotta. Strauss húzta a /övidebbet. Műve nem tetszett a közönségnek. A bánatos szerző állítólag könnyek közt töltött egy éjszakát. Ma már senki sem gondol elsárgult újságpapírra, ha az első motívum felüti fejét. Ez a zenei ötlet rózsaszínű cukorból készült. Ritkán fordul elő, hogy Strauss keringőinek kezdőtémája a legjobb. Az első gondolat néha még merev, mintha nem ébredt volna fel teljesen. Vagy, mintha a táncos lába még nem lendült volna be egészen a zenébe. Ebben a kermögőben is csak lassanként nyilatkozik meg Strauss, míg a negyedik valcernél zenevizesés zuhog előttünk:

Így zúgva és könnyedén, a természetes nehézségi erőnek engedelmeskedve hull körül köre a vizesés.

Strauss másik híres alkotása a „Bécsi erdő meséi“ Bevezetésük kart karba öltve bandukol novellistikus motívumokkal. Mottójuk Friedrich Uhl néhány szava lehetne: „A délszaki népekkel közös vágy él bennünk a szabad természet után. Szívesen lélegezzük be mélyen a tiszta levegőt, örömmel szemléljük a kék eget és boldogan lakmározunk az erdő árnyékában szép vasárnapokon. Ha a hegyek betekintenek a városba, de mégsem jönnek el hozzánk, akkor nekünk kell a hegyek közé mennünk...“ Még senki se vette volna észre, hogy a bécsi erdő meséinek landlertempója az idősebbik Strauss egyik keringőjét variálja? Az a bizonyos mű (Opus 208) így hangzik:

Apja motívumának ábrándos őszintesége szinte üldözte a fiút. Már 1864-ben felhasználta idézet alakjában a „Reggeli kiadásban“, 1868-ban a „Bécsi erdő meséinek” ez a főrésze. Egy évvel később újra megemlékezik róla a „Bor, asszony és dal”-ban is. Az ismétlés nem a szegénység jele, hanem valóban tudatos vezérmotiválás. Kindaz, amit keringőben mondani lehet, az végül is egymásba folyik. Ha egyik valcerben megemlékeznek a szomszédról, az csak azt jelenti, hogy szigorúan parancsoló alaptermészetük szerint sem tekinthetők a keringők zárt képződménynek, hanem egy hatalmas folyam dagasztja őket. Az az igazi csoda, hogy az ennyire hasonló művek a szakértő számára összetéveszthetetlenek. A „Bécsi vér”-nek ugyanazok a belső szervei, mint az öt évvel korábbi „Művészet”-nek (Opus 316.). Mégse cserélheti őket össze senki. Milyen kecsesen és könnyelműen élnek a művészek:

És milyen nehezen, fátyolosan, álmodozó érzékiségtől homályosulva kering a „Bécsi vér”.

Ezekből az alkotásokból Rubensre emlékeztetően csendül ki a testiség, a hús. De Strauss és Rubens testiségében akad valami teljesen anyagtalán is: szellem és lélek. A hatvanas évek óta minden Strauss alkotásban megjelenik a hús, a szellem és lélek háromsága. Ezért nem tulajdonítunk kivételes fontosságot a Dunakeringőnek.

1869 januárjában a bécsi férfidalárda tiszteletbeli karmestere egy keringőt talált íróasztalán: „Johann Herbeck barátomnak ajánlom“. Címe: „Bor, asszony és dal“. Opus 333. A három hármas számot babonás emberek kedvező előjelnek tekintik.

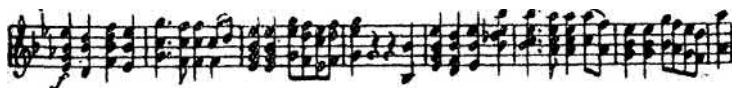
A Dunakeringőnél még úr tátong a ritmus és az énekhang között. A karnak vagy a keringőtaktus, vagy az énekesek javára kell döntenie. Ez a két tényező kölcsönösen annyira zavarta egymást, hogy az ének mindig túl gyorsnak hatott. Aki a Dunakeringőt énekli az iramlást veszi át belőle. A taktust valami lökdösés és ütődés tölti meg... De mégis énekelhető dalárdában keringő is: csak megfelelő mesterműnek kell lennie.

A „Bor asszony és dal“ négy keringőből, bevezetésből és codából áll. A bevezetés 91 taktus. Utolérhetetlen erejű mű. Szigorú fantáziának tekinthető, mely kapcsolatban áll a későbbi keringő témákkal. Azt is mondhatjuk, hogy azok itt már előlegeződnek, de ezzel nem érintjük a lényegét, mely abban rejlik, hogy a keringők csak akkor kezdődnek, amikor a bevezetés már egészen kicsendült. Nem is bevezetés ez, hanem önálló instrumentális forma, mely csak későbbre, souverain módon bocsátja ki magából a keringő formát. Épen ezért barbár dolog ezt a művet darabolva játszani. Rendszerint csak a keringőtémákat adják elő és elsikkasztják eredetüket.

Gondolattal teli andantino. Mendelsohntól ismerjük ezt a sötétszínű mondatot, mely szószerint állhatnála is:

És a szemünk könnybe lábad. 1869. Huszonkét éve fekszik már sírjában a berlini nagymester, a német kar-tene megteremtője. Amit Weber megkezdett, daloló lé-legzettel fejezte azt be Mendelsohn. Karénekeiben a né-met középhegységek cser- és tölgyerdei illatoznak. A szelíd halmok kéksége és a völgyek vízben dús árnyéka. Ki épített fel téged te szép erdő ott a magasban? Te vol-tál az Félix Mendelsohn... „Dicsérni akarom a mestert, amíg csak hangzik szavam“ gondolja Strauss és zenébe önti hódolatát. És továbbmegy az út napsütött dombokon át. Itt gomolyog már az ónémet induló Nürnberg kapui előtt:

Gyülekeznek. Tömegben állanak együtt. Láncsal a mellükön, fekete ruhában fehér gallérral. És egyszerre kitör maestoso, tele ujongással. Nem dölőfős kevélység-nek, hanem töprengő életének gyümölcseképen szakasz-totta Luther a szavakat:

Aki nem szereti a bort, az asszonyt, a dalt — Az egész életén át csak bolond marad.

Bölcsességből válik az erő. A kísérletből diadal. Micsoda őserő zakatol ebben a kitörésben! És csak most kezdődhetik a tánc:

Majdnem szerényen (hiszen csak variáció) kezdődik, míg egyszerre a 27. taktusban bacchantikusan ugrik a fortissimo az Es-ről a G-dur hármashangzatra.

A második keringő;; önidézet. Újból elmondja a „Bécsi erdő meséit“.

A mesék csodálkozva nézik: Hogy kerültek ők ide. Mi tudjuk miért. Világot vetnek a múltba. A fiúnak üdvözlete ez apjához. Amikor a többi német mester közt apja emléke után is tekintett ez a motívum alakult ki benne:

És egyszerre váratlanul megváltozik minden. Ugrán-dozó, nemtörődöm tercek stakkatója D-mollban. Hiszen mégis csak táncteremben vagyunk. Ettől a résztől kezdve már nem az agy, hanem a lábak gondolkoznak az erősen nyújtott basszusszóra.

A negyedik keringőben visszatér a bevezetés megfontolt gyöngédsége. De most főtémává magasztosul. Es végül a befejezés: Visszatér az egész keringő összejtje, a leszálló Es-D-C. Bor, Asszony és Dal! Lélek, hus és szellem! Az óriás zeneszökőkút kicsendült.

Hét évvel később Richárd Wagner kedvenc zenekar rával, melyet Anton Seydel vezényelt, Strauss keringőket húzatott, 63. születésnapja volt épen. Élete legsikeresebb nyara maradt mögötte. Az 1867. esztendő döntő augusztusa elviharzott. A nagy Bayreuthi operaház kitarta kapuit. Egész világ zarándokolt oda. Ki vonaton, ki kocsin, ki gyalog. És a névtelen tömeg fölött, akik éljenezve, ünnepelve, tisztelettel mászták meg a bayreuthi dombot, ott lebegtek a koronás fők: Hohenzollern, Wittelsbach, Braganza. A német császár, a bajor király és Brazíliai Pedró császár. Most hát elmúlt ez a nyár és Wagner halálos kimerültséget érzett. Októberi születésnapjára csak az volt a kívánsága, hogy szabad legyen és szabadon

játszhasson. Strauss táncai most meglepték buggyanó frissességükkel. Teli poharat tartott kezében; élettársa, Cosima, Liszt leánya ült mellette... Ekkor felugrott és hirtelen kivette a karmesteri pálcát Seydel kezéből. Bor, asszony és dal! A férfiak hitvallása!... A zenészek elé lépett és elvezényelte Strauss művét. A nagy problémákkal viaskodó mester a problémamentesnek; a súlyos terheket hordó művész, a könnyed szerzőnek művét játszotta.¹⁾

És tizenkét évvel később Brahms ült zongorája mellett, gyönyörködve ezekben a ritmusokban. „Ez nem karnak való — gondolta. Át akarta írni a szonátát zongorára. De az mégis zenekari műnek bizonyult. A quartettből származott, mint minden jó. Az erős kantiléna ellenére, melynek csillogása és ereje csábított és tévedésbe ejtett, Strauss ebben a művében is megmutatta, hogy mennyire ért az instrumentáláshoz... A gondolat nélküli könnyelmű Strauss. Milyen erős itt a keze. Éc nem is az ő érdeme — a zene gondolkozott helyette. Emiatt az értelemben gazdag könnyedség miatt irigyelte őt a nehézkes Brahms. És egyszer Adélnak, a harmadik Strauss feleségnek legyezőjére a Dunakeringő kezdőtaktusai alá azt írta: „Sajnos nem tőlem származik.“

JOSEF HALÁLA.

„Életpályám a szerelem és az öröm“. Ez a meghatározó keringő cím Josef Strauss lelkéből fakadt:²⁾

*) Strauss is régóta szolgálta már Wagnert, gyakran szülővárosa akarata ellen is. 1861-ben Wagner Bécsbe akarta hozni a Tristant. Hanslick dühödten tiltakozott és „ennek az örült műnek az előadhatatlanságát“ hirdette. Akkor Johann Strauss, a karmester szinte érthetetlen bátorsággal, a Strauss zenekarral kibérelte meg Tristán zenéjének ősbemutatóját. Egy kerti hangverseny közepén csendülnek fel először az elítélt hangok. A hallgatók meglepődnek, aztán zúgó éljenzésben törnek ki. Strauss anyóka, — akkoriban hatvan éves — ünnepli a leghangosabban Tristant.

*) Jó ismerőseink ezek a hangok. Josef sorsához tartozott az is, hogy félévszázados elfeledés után a hangos film újra feléledt. Persze csak tehetsége, nem a neve tért vissza a filmbe. Kevesen tudják, hogy az újonnan szövegezett keringő kitől azár-

A testvérek sok keringőjének címe kipattanó játékos ötlet. Tréfák, vagy újságtárcacímek. A „Transzaktió“-ban a pénz és a börze gondolatát támasztották fel a táncotokban. Bécs mindig az újságtárcák városa volt és a kiadók régen is, most is eredeti címeket követelnek.

„Életpályám a szerelem és az öröm“. Ez a szó tiszta szívből eredt. A legjobb hitves és atya szívéből. Amellett Josef életpályáját a szakadatlan munka, szivarozás, kávéivás tölti ki. Hiszen már régóta magára vállalta Eduárddal együtt a terhet, melyet Johann levett válláról. Igaz, hogy ezzel együtt sok megtiszteltetés járt, melyek különben nehezen szálltak volna le szerény fejére. így ő is sok éven át utazgatott Oroszországban, hogy ott képviselje Johannt. Sok pénzt keresett és hevesen ünnepelelték.

Nagyon jól érezte magát Pavlovskban. Természetének megfelelt az orosz búskomorság. Még akkor is, ha jóindulatúan gúnyolódik „a sóhajtozó, epedőfürtű cellóról és az ábrándozva pengetett gitárról“. „Az orosz asszonyoknak a higgadt, határozottan velős alkotások csak kevésbé felelnek meg“. De mit is jelentettek számára az orosz asszonyok? Felesége, kis leánya után vágyódott. Mozarti szerelmi hang járja át leveleit, melyeket feleségéhez írt. Irigylí Johann bátyját, mert azt elkísérte orosz útjára az ő Jettyje és a reárárt megpróbáltatásról beszél.

mazik... Kevéssel 1900 után népszerűvé vált Bécsben és Németországban a „Tavaszi szellő“ nevű operett. Melódiáit Josef Strausstól adaptálták. Az elhunyt neve azonban annyira rejtve maradt, hogy John Philipp Sousa, ki akkoriban hallotta ezt a darabot Bécsben „Megemlékezéseiben“ nem is említi, hogy a zene Josef Strausstól származik. — A világháború következtében Josef Strauss utódai a legsúlyosabb nyomorba estek. Július Bittner zeneszerző a „Der Merker“ című folyóiratban közzétette, hogy Josef leánya Lina, hatvanéves korában éhségedéma következtében halt meg.

„Óh bár megölelhetnék és biztosíthatnák afelől, hogy nincs más törekvésem, minthogy boldogan egyesülve, mint a te hű férjed éljek veled. Nem akarok többé elválni tőled. Abból merítek erőt az itteni élethez, hogy folyton Rád gondolok. Írd meg, hogy mit csinálsz napközben..“

Josef 1870-es orosz útja — mely Varsóba vezetett a „Schweizi udvar“ nevű mulatóba — rossz csillagzat alatt állott. Hét héttel fia elutazása előtt meghalt Anna Strauss. Bécs úgy gyászolta, mint egy fejedelemasszonyt. Ez az asszony majdnem kétharmad évszázadot látott és három híres fiút hozott a világra. Láta a Ferenc, Ferdinánd, majd a Ferenc József korabeli Bécsset. Állandóan szerényen a háttérben maradt, de lelke múzsák adományaival és makacs akaraterővel volt tele. A Strauss dinasztia egyedül az ő műve. Amit azért teremtett, hogy hűtlen férjéért kárpótlást nyerjen, az végül is urának utólagos dicsőségére vált. Így szövődtek Anna cselekedeteiben az öntudatlan érzések szép nagy szövetté.

Johann mélyen szenvedett Anna Strauss halála miatt., Ö, akinek egész művében csodálatosképen sehol sem fordul elő a halál, aki mindig telve volt életkedvvel: nem is ment el anyja temetésére. De a keringők árja megszakadt. Néhány hónapig egyáltalán semmit sem írt. Josef Strausst még súlyosabban érinti anyja halála. Eszméletlenül esik össze a halálos ágynál. Ki kell vinni a szobából.

Josef sohasem volt egészen egészséges, örökölte apja ideges ingerlékenységét. Diákkorában gyakorta elájul. A vezénylés és a zenekar tagjaival való érintkezés csak fokozta ingerlékenységét. A benső hidegség és az a komédiásra emlékeztető biztonság, mely a karral szemben Eduárd testvérének viselkedését jellemezte: Josef bő hiányzott. Művészi ellenkezés, rendetlenség, vagy apró pontatlanságok annyira ingerelték, hogy bele betegedhetett.

Április 17.-én hangversennyel búcsúzott a bécsiektől. „Nilushabok“ és „Női méltóság“ című keringőit játszották. A közönség azt kiáltotta: „a viszontlátásra“. Josef közben aggódó szívvel szedte Össze hangjegyeit. Fáradtan utazott Varsóba. Ott izgalmak vártak rá. Csak harminc zenészt talált, heten hiányoztak. Riadt sürgőnyeire Eduárd pótembereket küldött, úgy hogy a meghatározott napon megkezdhette a hangversenyeket. Három simán

lezajlott, a negyedikben a sors ragadta kezébe a vezény lést.

Próba közben Josef nagy elégedetlenségére a primhegedűs többször hibázott. Végül Josef azt mondta neki, hogy az esti előadáson egyszerűen hagyja ki a veszélyes részt, viselkedjék nyugodtan, míg a többiek lejátszák azokat az ütemeket. Este azonban ennek ellenkezője történt: Josef tilalma ellenére épen a primhegedűs játszott azon a helyen, míg a többiek kihagyták a nehéz részt. Minden fáradozás ellenére sem lehetett többé összegyűjteni a szétzilált hangsereget. A fúvó és vonós hangszerek minden másodpercben távolabbra kerültek egymástól. A karmestert rettenetes félelemérzet lepte meg. Ájultan esett össze az emelvényen. A pódiumon át négy lépcsőfokot gurult. Le a közönség közé. Megsértette hátsókoponyáját. Tüstént kivitték a teremből. Szája és orra vérzett.

„Agyrázkódtatás“ mondták az orvosok. Az aggódo környezet tüstént Bécsbe telefonált a feleségének. A holtra rémült asszony Johann kíséretében érkezett Varsóba. Teljes eszméletén találták Josefet, de életét nagy veszedelem környékezte.

Időközben Fama a legbolondabb híreket szórta szét Európa minden sarka felé. Amúgy is az izgalmak korában történt. A kora tavaszi levegőt már megrontotta a poroszfrancia háború. Bismarck, III. Napóleon, Vilmos király és az emsi sürgöny... A nagyközönség minden kardcsörtető hírt elhitt. Az angol, német és osztrák lapokban ha sáros cikkek jelentek meg arról, hogy Josefet orosz tisztek kaszabolták össze és súlyosan megsebesítették, mert állítólag vonakodott eljátszani egy sovíniszta darabot.

Mi volt a magja ennek a történetnek? Hét évvel korábban a cár vérbe és a száműzetések tengerébe fojtotta az egyelőre utolsó lengyel felkelést. A mélységesen felizgatott lengyel polgárság hajlamos volt arra, hogy még a hangversenyteremben kiontott vért is a kormány számlájára rója föl. Éhez a hangulathoz járult egy különös esemény is, a történések kettősségének szép példája, ami az említett hamis hírt az igazság küszöbéig juttatta.

A „Schweizi udvar“ ajtónállója Stroutza nevű nyugodt öreg ember volt. Ez észrevette, hogy néhány tiszt

kétes hölgyek társaságában a kert felől akart bejönni a hangversenyterembe. Nem volt jegyük. Egyideig tárgyaltak a portással, aki nem engedte be őket, már csak azért sem, mert a hangverseny már megkezdődött. Az öreg ember nyugalomra intette a tiszteket és a rendőrséggel fenyegetődött. Erre az egyik válaszul kardot rántott és levágta az öreg embert, aki vérző fejjel rogyott a pénztár asztalra. A gonosztevő és társasága elmenekült.

A Stroutza és Strauss nevek hasonlósága, a sebesülés rokonsága és a közönség mérhetetlen gyűlölete a megszálló garnizonokkal szemben — ezek a tényezők együttesen hozták világra a tévedést, mely ezer nyelven szaladt végig Európán. Ezt a tévedést többé nem lehetett kiirtani. Ami különösen Konstantin nagyherceget érintette kínosan. A nagyherceg, mint előkelő dilettáns, régebben gyakorta játszott udvari ünnepek alkalmával Johann Strauss vezetése alatt a karban. A hír nem ült el akkor sem, amikor a nagyherceg kívánságára Brenner, a varsói osztrák konzul cáfolatot adott ki. Az általános orosz gyűlölet tápanyagot kívánt.

A legközelebbi hetekben Josef látszólag magához tért. Ágyában írta alá a Wlodkowskivel, a Schweizi udvar tulajdonosával kötött szerződést, melyben Wlodkowski a nyári idény hátralevő részére szept. 21-ig bérbe adja üzemét a Strauss testvéreknek. A szerződés július 9-i dátummal kelt. Kizártnak látszik, hogy a testvérek arra gondoltak volna, hogy a súlyos beteg addig már felléphet. Csak kezükbe akarták keríteni ezzel a bérlettel a Schweizi udvart, hogy a már szerződötett kart egy helyettes karnagy vezénylete alatt tovább játszassák. A Tbérösszeg, melyet a testvéreknek négy részletben kellett fizetniük, 3000 rubelt tett ki. Míg Karolina kétségbeesve Hit halálosbeteg férje ágya szélén és a sápadt, nyögő urának fejére jeges borogatást rakott, Johann a dobogón állt és dirigált. Pedig közel állt a síráshoz. De nem sokára Ő se bírta tovább. Először Gustav Carlberget hozatták el, Hátán Josef Fahrbachot Bécsből. Fahrbach az idény végén nyugta ellenében majdnem 14.000 forintos felesleget ftyujtott át Johannák. Johann ezt a pénzt már csak Josef oasvegyének adhatta át. A beteg állapota július 9-ike után újra rosszabbra fordult. Eszméletlenül és táplálékfelvétel nélkül feküdt párnái között. Abban a hitben,

hogy a bécsi orvosok talán megmenthetik férjét, Karolina kimondhatatlan nehézségek közepette Bécsbe szállította urát. Ez az utazás Raimund utolsó útjára emlékeztet. A haldokló költőt harmincöt évvel korábban menyaszszonya hozta Bécsbe.

Josefen gutaütés tünetei mutatkoztak. Három orvos, akiket Eduárd hívott betegágyához, megegyezett a diagnózisban: Egy már régóta fennállott agydaganat megrepedt fejében. Július 22.-én Josef kilehelte lelkét. Nem is ért meg annyi időt, mint atyja. Mindössze 43 éves volt. A hasonlóság az öreg Strauss halálával kézenfekvő. Nem a súlyos betegség nemében, hanem annak hirtelenségében rejlett az azonosság,

Másnap az orvosok azt kérték, hogy Karolina engedje meg, hogy meglékelhessék Josef fejét, hogy ily módon fényt derítsenek betegségének helyére és kifejlődésére, így talán magyarázatot nyernének azok az ájulások, melyek miatt fiatal korában szenvedett. Karolina nem adott engedélyt. Emiatt a néhány órája elhunyt zenész koporsója mellett feltámadt a pletyka: Josef még Varsóban meghalt, de az orosz kormány pénzt adott özvegyének, hogy hallgasson. Josef teste helyett pedig egy viaszbabát hoztak volna Bécsbe. Egy bizonyos Wimmer nevű úr lenyomtatta ezt a hírt. A pletykának azonban véget vetett annak a papnak a vallomása, aki Josefnek feladta az utolsó kenetet.

Josef után rémület és gyász maradt vissza. Ha idegenebbül is élt Bécsben, mint a ritka fellépte dacára is hallatlanul népszerű Johann és a jó üzleti érzékű Eduárd, azért mégis sok ismerőse többre becsülte testvéreinél. Ezen csendes zeneértők közé tartozott Péter Cornelis is, a „Bagdadi borbély“ komponistája. A négy zeneszerző Strauss közül Josef a legtöprengőbb kedély. Ezenkívül órá hatott legerősebben Richárd Wagner zenéje. Tehetségének sokoldalúságára jellemző, hogy épen ő írta a legszemtelenebb polkát. Soha sem járt Berlinben, de olyan taktusok, mint a következő

alakították ki később a berlini stílust.

Johannt lelke mélyén sújtotta, hogy néhány hónappal anyja halála után testvérét is elvesztette. Nagyon jó testvérek voltak. Művészetükben egyikük tanult a másiktól. Irigység nélkül élvezték annyira különböző sikerüket. Néhanapján ugyanazon műre mindketten ráírták nevüket. A pezsgő pizzicato-polka

is ilyen alkotás. Josef polkaspecialista volt, Johann pedig a csintalan tempók mestere. Az egész világ hangversenytermeiben még ma is boldog mosoly születik, ha a zené szék gyorsan és merészen pengetik elő ezt a pizzicato polkát, mintha nem hangszereik húrját, hanem véreiket tépdésnék.

Néha Eduárd is együtt írt velük. „Trifoliumok“ és egy „Vadász quadrill“ a hármaskör művek címei. Eduárd jól tudhatta, hogy szoros együttéléskor és szomszédos műhelyek mellett az enyém és tiéd nem olyan szigorú törvény, ha három testvér dolgozik együtt és nem három idegen. Épen ezért nem kellett volna kifecsegnie műhelytitkaikat. Eduárd óvatlanságára vezethető vissza az a hit, hogy Johann meglopta Josef hagyatékát, hogy annak befejezetlen vázlatait saját munkájaként adhassa ki.

Ez a vád nemcsak annak a termékenységnek mondott volna ellen, amelytől Johann alig tudott menekülni. Ellenkezett jóérzésével is. Igaz, az valóban feltűnő, hogy Josef Strauss íróasztalában, melynek tartalmát Karolina engedélyével Johann őrizte, egyáltalán nem akadt vázlat, csak már megjelent munkák. Azonban ez a körülmény csak annak a bizonyítéka, hogy Josef termékenysége ellenére sem mértéktelen. Amikor Richárd Wagner meghalt, az ő irodalmi hagyatékában sem találtak egyetlen vázlatot sem. Maradék nélkül minden gondolatát felhasználta operáiban. Kimerített, kiadott magából mindent halála előtt.

Az említett pletyka és más hasonló históriák kis

elhidegülést okoztak Johann és Eduárd között. Túlságosan különbözött a természetük. A gyerekes „Melódia Rubens“ lelkében távol állott Eduárdtól, a diplomatától, aki simán és erősen fogta a karmesteri pálcát. 1870 óta a Strauss kar terhe és megtiszteltetése egyedül Eduard vállát nyomta, aki 1901-ig vitte tovább a kart és ápolt annak tradícióit.

IX. FEJEZET.

A „DENEVÉR“ VILÁGA.

Nietsche egy alkalommal azt mondta Wagnernek, hogy Mozart „Figarójában“ az „Intrikazenét“ teremtette meg. Wagner erre így felelt: „Épen ellenkező leg. Mozart a Figaróban zenévé oldotta fel az intrikát...“
Du Moulin Eckart.

OFFENBACH NAGYSÁGA.

Ki az az ember, akinek példája megváltoztathatta a negyenedik évét taposó Johann Strauss célját és életét?

Jákob Offenbach „III. Napóleon korának Shawja“ 1819-ben született Kölnben.

Ha kitekint ablakán, akkor a kölni karnevált látja. Áthatja érzékeit a farsangi maskarák bohóckodása. Bacchus isten hordón lovagol. De a fiu biztosan tudja, *hogy* ez nem az igazi Bacchus, hanem valamelyik borkereskedő, aki odahaza retteg a feleségétől. És most thyrsusfootot ragad kezébe és istennek álcázza magát? Itt valami nincsen rendjén. Jákob Offenbach átérzi ezt. És a gyerektermészetben már feltámad a gúnyolódó, a parodista hajlam.

Az ifjú zenész akart lenni. Kölnben azonban nem volt konzervatórium. Így apja Párizsba küldte 14 esztendőes fiát. Cherubini és Fromental Halevi vállalták Offenbach tanítását. Nemsokára azonban elmaradtak a szerény pénzösszegek, melyekkel az apa Kölnből támogatta fiát. Ekkor a művésznövendéknek sok mindennel meg kellett próbálkoznia, hogy megszeresse a kenyérrevalót. Amikor az idősebb Strauss 1837 telén hosszúra nyúlt vendégszereplésén Párizsban időzött, a fiatal Offenbach fejest ugrott a valcerlázba és első ke-reingőszerzeményeivel mutatkozott be a francia közön-

ségnek. „Les trois graces, Les Amazones, Brunes et Blondes“: ezek a címek Strausstól is származhatnának. Későbbi időkben Flotownak a „Márta“ című kitűnő opera szerzőjének segít munkájában. De semmi se használ. Nem tudja tartani magát Párizsban. Mint világjáró cellóművész hangversenyezik Kölnben és Londonban. Újból visszatér Párizsba, ahol az Opera Comiqueben előszobázik. Szereti a vigoperákat. Ha úgy komponálhatna, mint Boieldieu vagy Donizetti. Ha olyasmit írhatna, mint a „Regiment leánya“. De nincs kilátása eredményre. A párizsi „Operaistenek“ szövetségben állanak minden betolakodó ellen. így tehát Offenbach gyűlölet nélkül — a gyűlölködést átengedte Wagnernak — de telve elégi-kus gúnnyal, a periférián telepszik le. A vig opera mellett, mely nem is volt vidám és a nagy opera mellett, melyben nem volt nagyság. Offenbach nyugodtan dolgozott és cizellálta műveit. Megteremti elragadó „Bouffes Parisiens“-jeit. Ő maga a színigazgató és kezdetben maga írja a szövegeket. Nemsokára az ő vendégei az Ígyencek, de az ő vendége a nép is. Hogy történhetik ez? Az opera deflációja, melyet minden oldalról majdnem annyira vártak, mint a barokkidőkben a „Koldusoperát“, egyszerre itt van. És az emberek fellélegzenek. Amit Wagner jobbról támadt, azt Offenbach balról rohamozta. Meyerbeer nagy operáját valótlannak érezte tömegjelenetei, rikító színei, túlzott pompája és lármája miatt. Akkor is, ha művészi értékű a láрма. Jobb oldalról tekintve Wagner szintén óriás eszközök felhasználására törekedett. Az optikai és zenei művészetek összműködésére, melyeket a szó hegeszt egygé. De mindezt másképen akarta mint Meyerbeer. Valószínűbbnek kívánta tekintet nélkül a könnyű érthetőségre. Hiszen Wagner is nagy operákat írt. De ezek tagozatlanok, mint maga a természet. Egy zivatarnak Wagner szerint úgy kellett megszabnia saját taktusát, mintha csak az égbolton mennydörögne. A Rajnának saját törvényei szerint kellett zúgnia: tagozatlanul, mint a természetnek. A wagneri zene gigászi tömege úgy zúg el mellettünk, mint az őskövek, vagy mint óriások csordája, melynek tagjai synkópabaltákat tartanak marukban.

Wagner szemében a francia opera és Offenbach ope-rettje majdnem ugyanannyit jelentett. Offenbach is

ugyanabban a vonalban látta Meyerbeer nagyoperájának és a Wagner féle zenedrámának paródiára ingerlő „szamárságát“. A politikában, jobbról is, balról is támadják a centrumot. Amit pedig Wagner és Offenbach más más oldalról műveltek, az végeredményében legnagyobb méretű zenepolitikának tekinthető.

Offenbach credója, amelyben sziklaszilárdan hisz, így hangzik: „Az opera azért fajult el, mert eltávozott a 18. századbeli apróbb méreteitől. A 18. század mesterei — Gretry, Lully, Gluck és Mozart, — valamennyien kis operákat írtak. (Hiszen az operetté szó ezt jelenti) Tiszta instrumentálással, halkán, higgadtan, telve iróniával. Hiányzik ezekből a művekből az érzések és ideák féktelensége, melyeket csak a tizenkilencedik század honosított meg az operairodalomban. Spontinitól Wagnerig! Menyire túlzottan épül fel minden stílus! Mekkora terjedelmek. Micsoda igényesség. A közönségnek, amelyik operacskát akar hallani, „összművészi alkotást“ tálalnak fel. Életet minden dimenzióban, amely végeredményben mégsem élet, hanem csak Meyerbeer, vagy Wagner műterméke.

A „bonyolultan unalmas“ igényével állítja szembő Offenbach saját követelményét a „génre primitív et gai“-t. Ez a jelszó alapján véve nem különbözik sokban Rossini felfogásától. Hiszen Rossini a legbaloldalibb és legkönnyedebb a párizsi operanagyságok közül. Rossini zenéjét Rossini írta, de szövegük bonyolult szövegírók szüleménye, akik kényszerítették a zeneszerzőt, hogy addig nyújtsa a „génre primitív et gai“-t, míg gyakran semmi sem maradt belőle. Offenbach minderről lemondott. Első célja az egyfelvonásos. Színültig töltve, mint a földi érzelmű tizennyolcadik századbeli cukros doboz, de dallamos és könnyű, hogy az embernek ujrázáera támadjon kedve. Ennek a zenének nem szabad jóllakatás ürügye alatt túltáplálnia a hallgatót.

Offenbach kis egyfelvonásosainak tengelye a francia couplet, az egyforma többszakaszos ének. Refrainben végződik, melyet hamarosan együtt énekel az egész színház. A couplet, mely megfürdött minden célzásban, iróniában és kacagásban, eredetileg igazi népdal volt. Rendszerint érzékenykedés nélkül, gyorsan és száraz vidámsággal adják elő. Ez az a műfaj, melyet egyaránt szerettek

a polgárok, a nemesek és a csőcselék. Offenbach azzal bizonyította be, hogy a tizenkilencedik század embere, hogy operáskáiba átvette a couplet, az utca minden kinek érthető hangját.

Ezáltal az. egyfelvonásos sem arisztokratikus többé. Pedig erre kecsessége miatt különben hajlamos. A couplet, mellyé a nagy opera áriáját, cavatináját és románcát átalakította, Offenbaeh gemmákra emlékeztető apróléko művészetéből a tömegek műfaját hozta létre.

A „Bouffes“-oknak, ezeknek a kis egyfelvonásosoknak párizsi sikerei után Offenbaeh világhírt szerez „Offenbachiádáival“. Antik paródiái (Orpheus az alvilágban 1858-ban és a Szép Heléna 1864-ben) a csúcspontig segítik fel. Mi az, ami ezekben megragadja a hallgatót? És hol hatnak ezek a hallgatóra? Nemcsak a rekeszizmon át, bár természetes dolog, hogy a nyomorúságos oktáv, mely az antik mythos és a modern ember közt szakadékszerűen tátong, nevetésre ingerel minket. De a hallgatóra mégis a legvidámabb részek szomorúsága hat olyan édesen. Az istenek bohóságának burlesk virágait szűz zeneszerszámok, a pásztorsipok keretezik be, mintha Offenbaeh csak azt akarta volna mondani: „Mi mindnyájan és mindörökre a Hadesbe vagyunk zárva. Nem marad más számunkra, mint megértő mosollyal szemlélni szenvedélyeinket. Emiatt száll föl cancanjaihoz is földalatti hűvös lehellet. Csak Heinének sikerült legjobb prózai munkáiban kikeverni az érzékiségnek és szomorúságnak, a sexualitásnak és halálnak ezt az ötvözetét. Ezért is ért el Offenbaeh mellett olyan tágkörű hatást a népnél.

Párizs után hamarosan Bécs is hazájává vált Offenbaeh dicsőségének. Nem csak utánzási ösztönből, hanem azért is, mert Offenbaeh témái rokon talajra találtak. Az offenbachi operett közvetlenül csatlakozott — mint parodisztikus műalkotás — a régi bécsi külvárosok színházaihoz. A bécsi néplélekben két különböző tényező él látszólagos összefüggés nélkül egymás mellett elrejtve. Az elsőt a hazugságig terjedő szentimentalizmus, azaz a túlzott kedveskedés a Szent István templom, a császár, a bor és a bécsi asszonyok iránt. De emellett meg van a másik pólus is: a rosszindulatú, lappangó kritika ugyanezekkel szemben. Egy földalatt morajló nem, amelyik a gúnyolódás és rosszindulat szinte robbanásszerű kitöréséig vezet.

Ezt a különös rosszindulatot megtaláljuk a legnagyobb népi írók műveiben. Ábrahám a Santa Claran, a XVII. század barokk szatirikusán kezdve egészen Nestroyig, a zseniális íróig és színészig, aki a bécsi népi bohózat vezető egyénisége. Raimund, a másik bécsi fajtának, az önimádónak és szentimentálisnak képviselője, nem lappangott benne ez a gonoszság. Talán épen emiatt kénytelen engedni Nestroy számos követőjének. Azokban egymás mellett lapult a becsület és a szégyen, a merészség és a gyávaság, a menyegző és temetés rikító keveréke, melyeket csak a megfigyelő belsőleg érzett káröröme képes egygyé olvasztani. Maga Nestroy a parodista vezette be elsőnek Bécsbe Offenbach műveit. Ezekbea lustálkodnak az istenek és gyávák a tábornokok. Ar istennők csak kis nőcskék és a misztikus szertartások, csak komédiák. A sok édes és édeskés után Offenbach művei a savanyut is megizleltették a bécsiekkel. Ők pedig kitörölték szemükből a szentimentális könnyeket és nevettek, kacagtak. A bécsi ember újságjai és gyűlései közepette töredékét sem nyilváníthatta annak, ami Offenbach zenéjét oly érdekessé, oly ingerlővé tette. A „Gerolsteini nagyhercegnő“ és „Kékszakai“ zene nélkül nehezen jutott volna át a császári cenzúra gátján. De a cancau zenéjétől szárnyra kapott minden probléma, még a fejedelmi házak kigunyolása is. Mindenki tudta, hogy mi van a dolgok mögött, de senki sem botránkozott meg rajtuk. Ezért Offenbach könnyed művészetét, mely látszólag megvalósította a lehetetlent is, tökéletesen bécsi zenének érezték.

Éhez járult, hogy a szövegírók, mint például Walzel, aki F. Zell álnév alatt írt, megbécsiesítették Meilhac éi Halévynek, Offenbach eredeti szövegíróinak szavait. Paprika Jancsi és Bolond Istók, akik már száz és kétszáz évvel ezelőtt is a nép tréfájának fegyverévei végezték ki az isteneket és nagyurakat, most Offenbachal együtt visszatértek. Az offenbachi stílussal, a most operettnak nevezett zenei paródiával szemben minden bécsi művésznek állást kellett foglalnia, ha időszerű akart maradni.

Így tárult fel ez a feladat Johann Strauss előtt is.

STRAUSS NEM AKAR A SZÍNHÁZ SZÁMÁRA ÍRNI.

Nagyon nehéz feladatnak bizonyult Johann Strausst rábírní egy operett megírására. De Jetty asszony ezt céljául tűzte ki. Számíthatott e sikertelenségre?

Törekvése évekig nem járt eredménnyel. Offenbach Bécsben járt és a Concordia ünnepélyen beszélt Straussal. Sok bókot mondott neki. Offenbach fiatal korában az idősebbik Strauss követője volt. Talán őszintén gondolta, talán csak hátsógondolat nélküli udvariasság, amikor Strauss fiát arra biztatta, hogy írjon operetteket.

Jettyben termékeny talajra hullott ez a szó. Straussnak kezdetben csak kifogásai voltak ellene. Lénye legbelsőbb rétegeiben féltékenység fajult óvatosság lappangott. Konzervatívvá tette őt a kisművészetek iránti hajlam és az a tudat, hogy ennek a kis művészetnek ő a mestere. Richárd Wagner a legrepresentatívabb helyen, egy írásban a bécsi operáról (1863) megerősítette felfogását: „Egyetlen Strauss féle keringő is felülmúlja kecsességben, finomságban és igaz zenei tartalomban a legtöbb — gyakran csak nehézségek árán importált — gyári készítményt, mint ahogy szent István templomának tornya is felülmúlja a párizsi boulevardokat szegélyező kétes és belül üres oszlopokat.“ Ha ezekből a szavakból le is vonjuk Wagnernek Offenbach iránt érzett gyűlöletét, akkor is becsületes értékítélet marad vissza. Ez az ítélet meggyezett Strauss érzésével, melyben kevés dolyf is lappangott. Ahogy egy bankház sem fogad el akármilyen üzleti ajánlatot és a festő is megmarad az ő genréjében, úgy vonakodott Strauss kilépni megszokott keretei közül.

Talán az a telített polgáriasodást bosszulta most meg magát elsőízben, melyet Jetty kezével nyert el. Azonban még mélyebb oka is akadt, melyet ő ismert egyedül. Theodor Fontane, az epikus, a körülmények kényszere következtében egyideig színházi kritikákat írt. Amikor egyszer egyik kritikája alatt neve kezdőbetűit Th. F. olvasta, egyik barátjának azt mondta, ez a jelzés bizonyára azt jelenti: „Theater Fremdling (színházidegen)“. Strauss még sokkal több okkal tarthatta magát színházidegennek. Azon (különösen Bécsben nagyon ritka) embe-

rek közé tartozott, akik semmit sem értenek a színházhoz. Akiknek belső érzéseik teljesen távol állanak a színpadtól.

Strauss még lírikusabb természet mint az apja, aki néha mégis csak hajlott kitörésekre. Birodalma a végtelen, önmagába visszakanyarodó keringő. Ha Hanslick minden nagyrabecsülés ellenére később a Strauss féle operettek ellen és az Offenbach operettek mellett foglalt állást, ennek az az oka, hogy ez a kritikus valóban többet értett a zene drámaiságához, mint Strauss. Hanslick azt találta — és pedig joggal —, hogy a keringő feltartja a cselekményt. Ha a színpad lényege a cselekmény — hiszen a görög dráma szó cselekményt jelent, akkor joggal azt kívánhatjuk a műalkotástól, hogy haladjon, de nem azt, hogy körben perdüljön.

Strauss ösztönszerűleg úgy érezte, hogy ő nem való színpadra. Hozzájárult még az is, hogy teljesen idegenül állott szemben a szó értékével. Ezt már a Dunakeringőnél is láttuk, ahol a szöveg majdnem víz alá merítette a dalmatot. Az opera és operettírók függöttek a librettó szerzőitől.

Strauss mindezért a lírikus kedvetlenségével hallgatta felesége, a kiadók és a színingazgatók követelőzését. Hiszen ő lenne ugyebár az első ember Schubert után, akinek minduntalan jut valami az eszébe. Mintha Schubert nem mondott volna csődöt, amikor a színpad számára írt. És őt követően a nagy Róbert Schumann is. Minél több dal izzott valakinek a lelkében, annál jobban iszonyodott a színpadtól. Ezzel szemben Straussban isbuzgott a vágy, hogy az ő dalaiban úszó énekhang csendését hallja. A lábakon át jutni a szivbe és a gégébe. E^ a keringők jelszava. Dalolhatnak-e egyszer teljes este csak az ő zenéjét? Teljesíthetetlen ez az óhaj?

Igen — ha Suppének hívnák az embert. Ez a csodálatos Franz Suppé hat évvel idősebb, mint Strauss. Offenbachnak kortársa. Olasz nemzetiségű, de osztrák állampolgár. Mégsem beszél szót sem németül. Szülőföldjéről, Dalmáciából Olaszországba utazik és jogot hallgat Páduában. A milánói Scálában hallja meg Bellini, Rossini és Donizetti operáit. Fuvolázni tanul és miséket ír.

Donizetti Bergamoból Északolaszországból származik. Alpesi völgyből, ahol Itália még nem napos és könnyed, hanem északian komor. Valamennyi olasz közül

talán csak egyedül Donizetti írhatta meg a Lammermoori Luciát, melyben a délszaki koloratúrán kívül a tébolynak és az északi egyedüllétnek alapos ismerete él. Ennek tragikus operamesternek Suppé unokaöccse. Ugyanaz » könnyedség, mellyel hanggá változott mindaz, amit » nagy Rossini érintett, Donizetti idegeit tönkretette. A szó szoros értelmében halálra komponálta magát. Egész élete operává változott. Kezdve a reggeli ébredéstől, öltözéstől, az ebéden és déli sétán keresztül a vacsoráig ét elalvásig — mint háрпиák vetették magukat agyára a zenei ötletek és kiszívták életét. Donizetti rövid idő alatt hetven operát költött, de elborult elmével halt meg.

A fiatal Suppé is örökölt valamit maestro Donizetti termékenységből, de annak örökös zeneéhsége nélkül. Franz apja meghalt, ekkor anyjával Bécsbe költözött. Csak most tanult meg németül. Bécs március előtt, Metternich idejében sokkal olaszosabb volt kis egyemeletes házikóival és szép főúri kastélyaival, mint manapság. Dt legolaszosabbnak a színház bizonyult. A színház az tömenny fény, díszletek, festék, mázolt függöny, eltúlzott nagy taglejtések. Mindezeket a dél küldönceinek tekinthetjük.

Így Suppé színházi karmester lett. Rövid idő alatt zenésített darabokat. Élesen figyelte, hogy mi hat a közönségre. Kerülőúton, a színházon keresztül vált igazi bécsi belőle. Mert a bécsi ember színházbajáró természetű, akárcsak az olasz.

Offenbach óriási sikerei, melyekről az ötvenes években az összes újságok beszámolnak nemcsak Nestroyt és Bindert, a Carltheater karmesterét, hanem Suppét is éles hallásúvá csiszolták. Rábeszélte főnökét, a Theater an der Wien igazgatóját, Pokorny, hogy utazzék Párizsba, nézze meg in natura Offenbach műveit és vásárolja meg a legjobbakat Bécs számára. De ebből az utazásból nem lett semmi. Az igazgatóság bukás előtt állott, az együttes szétesőben volt. Offenbach valamivel később a Carltheaterbe vonult be. Az „Esküvő lámpafénynél“, a „Varázshegedű“, Savoyardok“, „Férj a kapu előtt“ és más egyfelvonásos darabjai közönségsikert arattak. Erre Suppé arra a gyors elhatározásra jut, hogy maga is megpróbál közlik ilyesmivel. Persze Offenbachi iróniákra ő túlságosan naiv. Rossinitől és Donizettitől érkezett, az áriától,

nem a kupiétól. így könnyű dallamaiban nincs meg a testhezálló rövid francia szabás és az Offenbachi kifejezés. Inkább az ingszerű olasz egyenruhára hasonlítanak művei. Suppé 1860-ban lép először színpadra egy kis operettel, a „Penzionatussal“. A „Szép Heléna“ után írja a „Szép Galatheát“, egy travesztált görög darabot. Nem régiben adtak Párizsban egy vígjátékot. Nagyon illetlen darab: „Fiiles de marbre“ a címe. Egy Pygmalionról szól, akinek márvány leánykái hússá változnak. Leopold von Kahlenegg, egy 1859-ben nyugalomba vonult osztrák tiszt ezt az anyagot feldolgozta Suppé számára. Kahlenegg Galatheájából nem hiányzott az Offenbachi fény. De a zene, melyet Suppé írt hozzá csak vidám. Nincs meg benne az az él, amit az ironikus anyag megkövetelt. Az olasz Suppénak jó óráiban olyan ötletei támadtak, melyeket Rossini sem vetett volna meg. így például, mikor a „Könnyű lovasságban“ a jó iramú nyitányban megkezdí az örjítő galoppot:

De ízlése bizonytalan. Karmester szokás szerint hot jobbra, hol balra nyúl. Unalmassá és polgárisán németté válik. Európára szóló sikerek ellenére, melyek közül a „Fatinitza“ az első és legnagyobb, meglepően gyakran tévedett a zenei stilizálásban. A legfeltűnőbbben a „Bocaccio“-ban, melyet hatvan esztendőskorában írt. Ez az operettanyag, mely a flórenzi élet legkicsapongóbb szakában, a XV. században játszik, vidáman mozgalmos olaszos zenét igényelt. Ezzel szemben Suppé a német Lortzing opera motívumát foldozta bele:

Csak szeress, szeress engemet,
A hűség fölösleges.

Ezt a benső stílustalanságot, nagy kezdeti sikerei után végül mégis csak észrevette a közönség. Amelyik műalkotás arra hivatott, hogy soká éljen: abban nem lehet törés, vagy repedés. Így Suppé operettjei már a második nemzedékben eltűntek.

1870 körül azonban Suppé élő bizonyítéka annak, hogy Bécsben is akarnak látni olyan operetteket, melyeket nem Offenbach szerzett. 1870-ben kissé már csökken Bécsben Offenbach dicsősége. Ennek oka politikai körülményekre vezethető vissza. Csak a legnagyobb műalkotások függetlenek a politikai áramlatoktól. A kisebbek a napi érzelmek árjában úsznak s maguk is hozzá tartoznak a nap történetéhez. Mindig újra átélhetjük: az operett is függvénye a napi eseményeknek.

A porosz hadseregek Franciaország felett kivívt diadala élénk visszhangot vert Bécsben is. Csak négy éve annak, hogy a poroszok Bécs városát fenyegették. A visszhang nem tisztán rokonszenvező. Egyetlen igazi osztrák sem üdvözölhette Berlin elsőbbségét Németországban és Európában. Másrészt azt sem bánták, hogy Napóleon és franciái elvesztik világraszóló dicsőségüket. Ez az érzelemváltozás egyidőre a bécsi művészi világban is megnyilvánult. Offenbach operettjei most inognak meg először a játéktervekben. A Suppé által ütött résen most Strauss is behatolhatott a házba.

De ő még most sem akar. Tudta nélkül helyeztek el híreket az újságokban, hogy Strauss már néhány éve befejezett egy vigoperát, a „Don Quichottet“, de elzárva tartja Íróasztalában. Amikor ez sem használt semmit, Jetty Strauss titokban kivette az asztalfiókból férje néhány szerzeményét és elvitte Max Steinerhez, hogy szövegeztesse meg. Strausst így az a meglepetés érte, hogy orvul meglátogatta néhány énekes, akik egy előtte teljesen ismeretlen szövegre az ő zenéjét dalolták. Végül is beadta a derekát.

AZ ELSŐ SZÍNPADI MŰVEK.

A magyarországi születésű Steiner 1869-ben vette át a Theater an der Wien vezetését. Kezdetben Marié Geisteringerrel, a kitűnő subrettel együtt igazgatta a színházat. Steiner nagy, átfogó ízlésű színpadi embernek bizonyult. Offenbachtól Anzengruberig, az új népi dráma íróig minden kedvére való. Az ő energiája szakította ki a vonakodó Straussból első operettjét, a „Bécsi vidám asszony okát“. A szöveget Josef Braun írta, aki már mint Suppé librettistája is bevált. Strauss gyorsan komponált.

Amikor azonban elkészült művével, önfejjén ragaszkodott ahhoz, hogy a főszerepet Josefina Gallmeyerre, a Carltheater subrettjére bizzák. Kívánságát nem tudták teljesíteni. A „Vidám asszonyok“ szerződés szerint a Theater an der Wien tulajdona volt, viszont ez a színház nem tudta a főszerepet megfelelő színésznőre bizni. Ezért Strauss rövid úton visszavette darabját.

Strauss nagy hírnévnek örvendett. Meglepő, hogy egyik szerzeménye egy énekesnő miatt előadatlanul veszett el. Az okot a korszellemben találjuk. Talán első ízben sugárzott át Bécsbe a párizsiak feltétlen nőkultusza. Különösen Offenbach színháza a szép asszonyok színpada. Rossini és általában az olaszok csak szép hangot óhajtottak. Bécs, — mely művészi tekintetben közelállott az olaszokhoz, — hasonló álláspontra helyezkedett. Párizs azonban a tudáson felül akarta még a nőt is. „Kedves barátom — írta Offenbach az egyik lap tulajdonosának, aki ajánló levelekkel akart rátukmálni egy énekesnőt — a te szép és fiatalnak híresztelt énekesnőd az én szememben sem szép, sem fiatal. Siess, keress számomra valakit, de tedd föl a pápaszemedet. Tudod, hogy az én kis színházamban a közönség nagyon közel ül a művészekhez. Ezért nálam szebb nőknek kell szerepelniük, mint másutt“ ...

A hatvanas években a párizsi színházakat a habituék versenyistállójának tekintették, ahol a legfeltűnőbb és legdrágább asszony szükségszerűen és logikus következményképen a legnagyobb művésznő is egyszersmind. A híres Hortense Schneider, aki 1920-ban halt meg, teremtette meg elsőnek 1855-ben a nagy diva típusát, akinek Európa fejedelmei hódolnak. Aki kétségbeesésbe kergeti a színigazgatókat, librettistákat és zeneszerzőket; aki középpontjában él a naponta újra felszított városi és újság pletyka áradatnak. Hortense Schneider kékszemű szőke nő volt. Elzászi asszony Franciaország fővárosában. Bécsben Gallmeyer próbálta meg, hogy Hortense Schneider módján lábai alá kényszerítse a várost. Terve sikerült, ellenségei ellenére, akik egy Offenbach szerepben közönségesnek találták és legutolsó lokálénekesnőnek nevezték. Általában játéka, mely a kecsességnek, humornak és frivolitásnak fauni keverékéből állott, fellelkesítette a nézőket. Állítólag Offenbach „Párizsi életében“ mint

kis keztyűvarrólány túlszárnyalta a szerep francia alakítóját. Strauss számára írta művét.

Időközben Steiner új librettót hozott a mesternek. „Indigó, vagy a negyven rabló“. Bécsben évekig mondogatták, hogy a negyven rabló talán negyven librettista lehetett. Annyira zavaros, minden égtájból összeszedett és összeeszkábált ez a darab. Mivel maga Steiner sem tudta megadni, hogy ki mindenki segített összefércelésőben, a színlapra szerényen csak annyit írt: „Régi ötletből színpadra alkalmazta Max Steiner“. Hanslick így jellemezte a szöveget: „Céltalan és értelmetlen, szégyenletesen ki tömött babákat szolgáltat a komponistának. Egyetlen pathosuk a badarság, egyetlen tréfájuk a bécsi kiejtés. Ez a közönségesen komisz librettó mindenütt érezhetően ártani fog a mű sikerének. Olyan tehetségű embernek, mint Strauss, nem szabadna eddig a darabig alacsonyodnia. Fantaska váltakozva hol úgy beszél mint az amazonkirálynő, hol meg úgy, mint egy mosogatólány. Indigó király és főpapja Offenbach Bobéche királyának és Kalchasának erőtlen másolatai. És ha még gyorsan menne mindez végbe. De ez az operetté négy óra hosszát tart. Az egész harmadik felvonás csupa „tömés“ aminek semmi köze a cselekményhez, de ami kínpadra vonja a közönség türelmét. A komponista úgylátszik előre megsejtette műve leírásakor a közönség elháríthatatlan kedvetlenségét. Be-fejezésül még gyorsan előhossa az opera összes csinos táncmotívumait, mint ennek a kifogásolható végkifejlődésnek daloló enyhítőkörményeit...“ .

Ennek a komor kritikának ellenére Strauss véghez vitte a hihetlent. Nagyon szép zenéjével kirángatta az operettet a szöveg mocsarából. Indigó nagy sikert aratott. Hanslicknak nincs igaza, mikor azt írja, hogy a közönség zavarba esett és kifáradt. Ilyesmit önmagával szemben sem tehetett a közönség. Hiszen napokkal előbb óriási izgalomban rohamozta meg a pénztárat. „Az első előadás jegyeivel lefolytatott üzérkedés virágzó üzletnek bizonyult“ — írja Speidel kritikus. Az igazgatóság a nagy páholyt két kisebbre bontatta szét. A ház ezen az estén egészen sajtóságos látványt nyújtott. Megjelentek az írók és hírlapírók, a legjelentékenyebb zenészek és zeneszerzők. Valamennyi színháznak történetesen nem szereplő tagjai. Herbeck karmester, az udvari opera igazgatója,

aki nem jutott helyhez a nézőtéren, a karban számára rögtönzött ülésről figyelte az előadást...“ Így nem is bukhatott meg a darab. A Theater an der Wien nemcsak revueszínház volt, hanem a klasszikus megemlékezések színpada is. Itt lakozott Schikaneder, a szíinigazgató és Mozart felejthetetlen varázsfuvolájának szövegírója. Innen csendült 1805 novemberében először a világűrbe Beethoven Fideliója. Ha még akadt operaigazgató, aki más hely híján a zenekarból is hajlandó végighallgatni az előadást, úgy élőkben és holtakban a legillustrisabb társaság gyűlt össze Strauss művének bemutatójára.

Johann a bemutató előtti napot a legnagyobb izgalomban töltötte. Délelőtt egyik barátjával a városba hajtatott és ott az egyik utcasarkon meglátta a nagy színlapot, melyről az „Indigó“ szó, mint hatalmas fenyegetés meredt rá. Ájultan dőlt hátra. Bensőleg mély meggyőződés élt benne, hogy olyasmibe fogott, aminek nem lehet sikere ... Estére azonban más emberre vált. „Mint valaha a táncteremben, merész lendületben ment a karmesteri emelvényhez:“ Izzó pillantás jobbra, izzó pillantás balra — és megadta a jelet a kezdéshez. Amikor az este legfőbb slágeréhez: („így dalolnak a városban, melyben születtem“) értek, az egész ház ujongásba tört ki és a zárt-székek és páholyok közönsége táncmozdulatokba kezdett. Azt hihette az ember, hogy Strauss mindgyárt kitépi az első hegedűs kezéből hegedűjét, állához emeli és maga is együtt játszik a karral, mint valaha a Sperlnnél vagy Bommáyernél.“

így ír Speidel. A valóságban lélektanilag érdekes a közönség viselkedése. Lappangva várták „a Strausst“. A nyitány kezdetekor a közönség teljes tömege csak érdeklődött és idegenkedett. Ezek a harmincketteses kürtök Rossini Semirámisának, vagy Weber Abu Hassánjaaaak világából származnak. Lehet, hogy nagyon szépek, de ez nem a „Scháni“ zenéje. Azután következett az andante moderato jellegzetes keleti hangjaival. Hullámzó terzlépések E-molban. Idegenesen ható ritmusok. Mindez nagyon szép, de hidegen hagyta az embereket. Csak amikor kis idővel később előjött a bécsi, amikor hirtelen napfényre jutottak a Strauss zene jellemző sajátosságai — akkor futott mosoly végig az emberek arcán. Indigó hálisútnak Strauss zenének bizonyult. Csak most bocsáj-

tották meg a kompozíció nagy átfogó méreteit, melyek a lokálistól a romantikus keletig terjedtek. Amikor Marié Geistinger, a Fantaska alakítónője megkezdte G-moll balladáját „A merev sziklafalhoz kovácsoltak engem“ már megépült az operához vezető hid. Bájos Álla Turea me lismák:

Mint Ali Baba dala (Szika adta a tevehajcsár szerepét) és a mukasar hadiinduló ujongó tapsvihart váltottak ki. De már néhány nap múlva kiderült, hogy a közönség csak a zenét kedveli, nem a darabot és az előadást. Most, amikor mindenki a szöveget szidta, még több toll faragta a balul sikerült művet. Más címmel átköltve adták elő Strauss operettjét Nápolyban, Londonban, Párizsban és Berlinben. Bizonyára annak a jele, hogy a zene önmagában is hatott.

Sikerült-e igazában Straussnak Bécsben pótolni Offenbachot? Offenbach egyik ellensége, a lipcsei zenei újság ezt állította szokatlanul goromba hangon a „Trapezunti hercegnőről“ írt lesújtó kritikájában: „Bécs különben nemsokára abban a helyzetben lesz, hogy maga állíthatja elő az ilyesféle jelentéktelenségeket. Nemrégiben Strauss úr, a híres keringőgyáros egész operát eszkábált össze eszerint a recept szerint, melynek Indigó, avagy a negyven rabló a címe. Ez az igazi keringőopera, mely máris elérte az első huszonöt előadást.“

Tény az, hogy — ebben élesen látott az ellenség szeme — az Indigóban előfordultak Offenbach féle melodiók. Strauss első operettsikereinek javára vált, hogy Offenbach néma maradt. A párizsi mester kikapcsolódott. A politika száműzte. A franciák igaztalanul őt hibáztatták a német győzelem miatt. Azt rebesgették minden felé, hogy Offenbach zenéje aláasta a francia férfifegyelmet és ezáltal megnyitotta Bismarck seregeinek az utat Párizs felé. A németek — ép ily lovagiatlan módon — gyűlöltek az egykori kölni lakost, mert franciává vált. Így Offenbach két szék között a pad alá esett. Még az addig hűnek maradt Bécsben is átengedte a mezőnyt Straussnak.

Strauss második művével, melynek „Római Farsang” címe, megint teljesen eltávolodott Offenbachtól.

A Farsang szövegkönyve, melyet Josef Braun szerzett, valószínűleg azért csábította Strausst, mert főhőse festő. Ez is mutatja a zenész járatlanságát a kulisszák között. Festő a színpadon — talán minden lehetőség közül ez a legkevésbé drámai alak. Tehetségét csak a vásznon tudja érvényesíteni, melyet vagy nem is látunk, vagy pedig csak olyan kicsinek tűnik fel, hogy abból nem győződhetünk meg képességeiről. Gottfried Keller bizonyára nem szabott volna nagy festőregényéből a „Zöld Henrikből” színdarabot. Az sem tekinthető ellentmondásnak, hogy a „Bohéme” egyik szereplője is festő. Puccini, aki értett a situációkhoz, csak azért hagyja Marcellt, a festőt pingálni, hogy a képet is, az olajfestéket is tüstént a kályhába rakja. Ilyenmódon próbálja felfűteni kihűlt manzardszobáját...

Johann Strauss, mint apja fia, örököse és utóda a romantikának. A Farsangban pedig romantikus Goethei téma nyert feldolgozást: a művészember olasz utazása. Artúr Bryk, a festő délre megy. Egy schweizi falucskában megismerkedik egy lánnyal, Máriával, beleszeret, megfesti képét és megígéri, hogy elveszi feleségül. Azután tovább utazik Rómába, belekeveredik egy méltatlan olasz szerelembe. Mária, aki savoyard fiúnak öltözve utánnak* utazott, tanoncnak szegődik hozzá. Bryk nem ismeri fel, de elfogadja szolgálatait. Mária mint Beppino nevű fin kimentei Falconi grófnő szerelmi hálójából jegyesét. Meggyőzi Bryket is a gróft is a grófnő hűtlenségéről, akitől szép duett után csókot rabol. Most következik a legszebb jelenet: Beppino szemére veti a festőnek, hogy eddig még egy szerelmese sem maradt hű hozzá. Mestere előtt vászonra festi az összes könnyelmű asszonyok fejét. Az utolsó kép azonban azé a lányé, aki egyedül tartotta be a megfogadott hűséget. Ez Mária képe. Csak most ismeri fel a festő a savoyardot, meghatva és csodálkozva nyújtja kezét.

A cselekmény nem nélkülözötte a feszültséget, noha nem drámai. Sok szín izzott benne, melyet a mester megtenésíthetett. Strauss egyik operettjében sincs annyi daltétel, mint a Farsangban. Ez az anyag Goethére emlékeztetett. Mária viszonya urához, Mignonnak szeretete Vil-

mos mester iránt. Nagyon ismerős ez a motívum, mely egy bizonyos érzelmi alakot igényelt: az ismeretlenül szolgáló asszonynak érzését. Ez a nő végül is harsogó diadalt ünnepelhetett: a Római Karnevál végén Mária Artúr karján jelenik meg mint hitves.

Ez egyáltalán nem operett szöveg. Itt Strauss a lírai opera felé tapogatózott, a dalopera felé, melyet Schumann táplált és mely eddigi csúcspontját Gounodnál és Ambroise Thomasnál érte el.

A romantika minden színe, mely már kétségessé vált a festészetben, s melyet teljesen elhasznált az irodalom, most egy operai estére csillogó hangokba burkolva lépett megegyeszer elő. Schweiz, Róma romjai a műteremben rendezett ünnepség, a carnevalone. Marié Geistinger hangja ennek az Eichendorfnovellának:

részegítő, szívbéli igazságot kölcsönzött.

Herbeck akkoriban azt tervezte, hogy átviszi a karnevált az udvari dalszínházba, mint lírai operát. Talán végre is hajtja tervét, ha a halál meg nem akadályozza benne. Talán ez a jelentékeny esemény — egyik művének stilisztikai előléptetése — megváltoztatta volna Strauss életét és céljait. Egyelőre a közönség mint operettet is szerette a Farsangot, pedig az nem is igazi operett. Straussnak zenei dolgokban csalhatatlan érzése nem egészen elégedett meg második művével. Így tehát harmadszor is megpróbálkozott, de ismét egészen más irányban. És most sikerült neki élete nagy ugrása: a „Denevér“.

SZERENCSE EGY SZÖVEGKÖNYV ALAKJÁBAN.

Mi tulajdonképpen egy „Réveillon“? Hogy mi a „Réveille“, azt mindenki tudja. A katonák ébresztője. A francia nyelv szabályai szerint tehát „La réveillon“ az ébresztőnek felsőfokát jelentené ... Ilyesmire gondolt Steiner szíinigazgató, amikor először hallotta, hogy Meilhac és Halévy ilyen című darabot írtak és hogy az Párizsban bombasikert aratott. Tüstént megvásárolta a mű

vet. Amikor azonban elolvasta, az a világos érzése támadt, hogy a Theater an der Wien ezzel nem kezdhet semmit se. Az alapgondolat teljesen lehetetlennek látszott. Mi is tulajdonképpen az a réveillon.

Alig volt akkoriban néhány ember Bécsben, aki megmagyarázhatta volna a különös szó jelentését. Ezek közül néhányan — milyen különös véletlen — a Strauss-féle zenekarban ültek. Most már 36 éve annak a lassanként mondába vesző utazásnak, mely Louis Filippe országába vezetett. Ennek résztvevői megértek egy Réveillont. Rouenben történt az az emlékezetes karácsonyi botrány, mely kapcsolatban állott egy álarcosbállal. Akik megértek még ily sok idővel később is borzongva meséltek róla. A zöld fenyőfák és a „Csendes éj“ hangulata helyett a franciák istenkáromlásnak feltűnő álarcosbált rendeztek, amelyiken még kapucinus barát kámzsájába öltözött maszk is keringőzött egy apácával.

Álarcosbál karácsony estéjén? Ezt nem lehet a bécsi-ekre rátukmálni. Ez Max Steiner véleménye és így gondolkozott fejcsóválva Jauner, a Karltheater igazgatója is. Steiner tőzsdések szokása szerint — tüstént rá akarta sózni a Theater an der Wien számára értéktelenné vált darabot. Steiner most itt állott kezében az eladhatatlan áruval. Ekkor Lewy zeneműkiadó, aki Straussnak személyes jóbarátja volt, azt ajánlotta, hogy csináljanak a „Réveillonból“ szövegkönyvet Strauss számára. Steiner belement a dologba és magához rendelte Richárd Genée és Kari Haffner librettistákat. Ezek a hozzáértő emberek már az első negyedórán látták, hogy a „karácsony „esti vacsora“ az év bármely napján lejátszódhat, csak éppen karácsony estéjén nem. Ezzel megszüntették a francia darab idegen ízét, kiirtották a dissonanciát és megmentették a „Denevér“ szövegkönyvét.

Lewy óhaja, hogy ezt a szövegkönyvet Straussnak juttassa, egy képzettársításnak eredménye. A darabot Meilhac és Halévy írták, Offenbach diadalmas szövegszerzői. Halévy és Meilhac remekül kiegészítették egymást, fetten együtt pedig Offenbachot egészítették ki. A „réveillon“ azonban a beszélő színpad számára írták. Vajon azt a szövegkönyvet nem ajánlották föl megzenésítésre a nagy franciának? Offenbachnak talán már teljesen vége? Hévyt felizgatta, hogy Strauss esetleg olyasmit alkothat,

amit eredetileg Offenbachnak szántak. De Offenbach talán visszautasította a darabot? Ez sem lehetetlen... A mű különös... Egyrészt erkölcsdarab, egy esztendővel a nagy vereség után kigúnyolja a párizsi felső tizezer elpuhult dőzsölését. Másrészt azonban szellemtelen alkotás. Romantikus stilusu összetévesztési komédia. Olyan jelenetet is tartalmazott, mely már évszázadok óta ismeretes a Harlekin hagyomány házasságtörési tréfáiból: Letartóztatnak valakit, mert összetévesztik valaki mással. Például az asszony szeretőjét, mert a férjnek tartják. Meilhac és Halévy darabjában Gaillardin úrnak be kell vonulnia a dutyiba, hogy leülje a rá — valamilyen apróság miatt — kiszabott nyolc napot. Ehelyett azonban Marquis de Valangoujar néven elmegy egy exotikus herceg estélyére. Madame Gaillardin ezalatt régebbi udvarlóját fogadja, Alfrédet, a karmestert. Amikor jönnek a poroszlók, hogy elfogják Gaillardint, Alfrédnek, hogy szive hölgyét ne hozza rossz hírbe, azt kell színlelnie, hogy ő Gaillardin és el kell vonulnia a fogházba... Ezeu a közepes értékű burlesk összecserélésen — játszódjék ax akár karácsony éjjelén is — nem jöhetett lázba Párizs. Nem magyarázza az 1872-es óriási sikert a „Palais Royalban“ a második felvonás, mely a keleti fejedelem estélyen zajlik, de a harmadik sem, melyben Gaillardin önként jelentkezik a börtönben és ott Alfrédot találja. Ezen események fölött azonban valami meghatározhatatlan lebegett: a gúny aromája. Most meglátták az emberek, hogy mit is csinál ez a társaság egy évvel az elvesztett háború után. Éhez járult még az előadás ingere is. A pajzán realizmus eddig páratlannak nevezhető. Nem elég az, hogy a részegséget még soha sem ábrázolták ilyen realiztikusan, hanem a szereplők (amit eddig az illemszabályok szigorúan tiltottak) tüntetőleg hátat fordítottak a közönségnek és igazi párolgó ételeket ettek.

A nagy párizsi siker tehát helyi okokon alapult. A részben művészi, részben politikai helyzeten. Ilyesminek Bécsben nem lehetett hatása. Könnyen megeshetett, hogy Genée és Haffner balszerencsével jár és a német átültetés nem sikerül. A nagy teljesítmény annak köszönhető, hogy nem alkalmi szövegírók, hanem igazi művészek voltak.

Haffner, aki néhány évvel a Denevér világsikere után nagy nyomorban halt meg Bécsben, a Carltheater

adlatusa volt. Nyomorúságos éhbérért minden hónapban írt egy bohózatot, vagy egy szentimentális darabot. A mesterség szabályait és a technikát csalhatatlanul értette. Tudta, hogy mi kell a népnek. Majdnem hetven esztendő korában fogott a Denevér átírásához. Haffnert különös sorsa vetette el Königsbergből, Immanuel Kantnak porosz szülővárosából, a könnyüvéru Bécsebe, hogy ott darabokat írjon. Haffner csak a maga négy fala között lehetett mélyértelmű. Az északi köd soha nem bocsátotta őt egészen szabadon.

Richárd Genée egészen más ember. Húsz évvel fiatalabb, mint Haffner. Sokat utazott. Már 1848-ban karmester Révaiban. 1866 óta a prágai Landestheater dirigense. Felbecsülhetetlen értéke, hogy nemcsak szövegíró, hanem zenész is. Ezért ismerte az operanyomorúságot, Tudta, hogy mi minden mond csődöt a szövegkönyv miatt. Ő maga romantikus operákat írt, például a „Tiroli hegedűst“, melyhez maga szerezte a szöveget is. Írt sok operettet is, de egy sem érte el a halhatatlanságot. Csak becsületes kézműves alkotása maradt fönt, melynek Strauss soha párját nem találta. Mert a legtöbb librettista, akiknek műveit Strauss megzenésítette, csak újságíró, írónak már alig nevezhetnők őket. Ha mégis írói tehetség buzog bennük, mint Hugó Wittmannban és Viktor Léonban, akkor sem zenészek.

Genée, aki igazán átértette a Straussi zeneszerzés lehetőségeit, magával ragadta Haffnert is. Meilhac—Hallevyből a következő háromfelvonásost hámozták ki. A szövegkönyvnek legszerencsésebb változatát:

Eisenstein Gábielnek, a pénzembernek fogházba kell mennie. Feleségének Rosalindának régebbi kedvese, Alfréd a tenorista beállít lakásába. Az asszony nem elég eiős, hogy visszautasítsa az udvarlót, hanem megengedi neki, hogy visszajöjjön, ha férje távozott. Eisensteinnek azonban esze ágában sincs, hogy még aznap jelentkezzék a fogházban. Ma álarcosbál van Orloffsky orosz hercegnél, ott először alaposan kimulatja magát. Alfréd Rosalindánál ül, amikor egyszerre kinyílik az ajtó és belép Frank fogházigazgató, hogy elvigye Eisensteint. Tableau. A meglepett szerelmes, aki nem kompromittálhatja Eisensteinnét, a férj szerepében bandukol a börtönbe.

Eisensteinnak azonban él egy ellenséges érzelmű ba-

rátja, Falke a közjegyző. Ez a jogász, aki társa Eisensteinnek annak titkos lakomáin és kicsapongásain, egyszer berúgott egy bálon. Eisenstein magával vitte s közönség nagy multságára denevértümben végigfektetette a fűvön.¹⁾ Most Falke bosszúból, elmondja Rosa lindának, hogy férje nem a börtönbe, hanem az Orloffsky bálra ment. Rábeszéli, hogy menjen oda maga is és érje férjét „in flagranti“.

Falke azonban kettős szerepet játszik. A Maitre de plaisir feladatkörét is ő tölti be az excentrikus Orloffsky hercegnél, akit be is avat titkába. Mint színjátékot találja fel a házastársak találkozását. Rosalinda valóban eljön a bálra. Ismeretlenül, fekete félálarcba rejtve arcát, elbűvöli az urát. Hízélgésével mint corpus delictit, kicsalja tőle az óráját, aztán eltűnik. A férfinak is távoznia kell, anélkül, hogy tudná, ki volt a nő.

Ezen a bálon azonban Rosalinda nemcsak az urát találta meg. Még egy kevésbé kellemes meglepetés is éri. Ez a meglepetés pedig tulajdon szobalánya Adél, aki úrnője ruháiban szórakozik Orloffsky hercegnél.

Ez a szöveggönyv óriási szerencsét jelentett. Miért? Strauss rögtön átérezte. Ez a szöveg egy bált helyezett a cselekmény középpontjába. Egy bált, melyre az első felvonás úgy vezet föl, mint fennsíkra és amelyről a harmadik felvonás, mely megoldja a bonyodalmakat, újból levezet. Ez nagyon fontos körülmény. Strauss nem hallgatta süket fülekkel Hanslick elítélő véleményét a tánc és keringőoperetről. Hiszen eddig abban a dilemmában élt, hogy a keringőhöz szokott bécsiék egy Strausst a színpadon is keringőritmusra kényszerítettek. Ezalatt a kritika megállapította, hogy a keringő körben járó természete megakasztja a cselekményt. A Denevér cselekményének azonban ünnepség állott a középpontjában. Maga

*) Régebben a ma már kevésbé érthető denevér maszk uagyon népszerű volt a bálokon. Divatba egy francia emigráns. Antoine Rivarol hozta, aki 1799-ben egy udvari ünnepélyre denevérnek álcázva ment és Lujza porosz királynénak a következő verset nyújtotta át:

Puisque le sort m'a fait chauve-souris
Je vois en Vous le belle astre des nuits.
Mivel a sors denevérré változtatott át
Megláthattalak Téged, az éj legszebb csillagát.

a bál a cselekmény. A szereplők minden vágya, izgalma, vagy a bál felé törekedett, vagy attól távolodott. A táncritmus (keringő, polka, csárdás) tehát nem értelmetlen öncélúság, hanem beépül a drámai célba.

De ebben a szöveggönyvben más is rejlett. A helyzetek ingere — és pedig olyan pompás bőségben, amilyen Straussnak később is csak egyszer, a Cigánybáróban adó dott. Ez a helyzet már jóformán önmagában gyártja az alakok jellemét. Bármily illanékonyan látszanak is erköcsi szemszögből nézve a Denevér jellemei: esztétikai - pszichológiai szempontból könnyűek ugyan, de korántsem üresek. Mindenkinek két arca van. Eosalinda hajlandó megcsalni az urát, de mégis szereti. Adél bájos és közönséges, Eisenstein megcsalja feleségét, de mégis elbűvöli lényé mély varázsa abban az álöltözet jelenetben, mely fölér Mozart *Così fan tutte*-jének magasságáig.

Csak helyzetekről van szó. De az ellentétek nagy feszereje tehetségének legnagyobb mérvű kifejtésére serkentette az igazi komponistát.

Szerencsés szöveggönyv! Nem követi ugyan Mozart Figarójának példáját. Még súrolva sem világít kora problémájára. Dúsan halmozott színekben sem egyenértékű a Rózsalovaggal. Mégis él benne az igazi zenés vigjátéknak dionyzoszi ereje, melyet *vigoperának* hívnak.

Strauss elragadtatással olvasta a szöveget. Azután, szinte őrzöngve vetette rá magát. Egész teste zenévé vált Alig hajlandó italt, vagy táplálékot venni magához. Bezárkózott Hietzingi villájába és Jetty asszony kivételével mindenki elől eltorlaszolta a magányos házat. 43 éjszaka alatt papírra lángolta az egész zenét.

Soha át nem élt trance. Testi, lelki kitörés, mely örömkönnyekig és az örület határáig rázta meg lelkét.

A FEKETE PÉNTEK.

A levegőben intő jelek szálltak. Jelek, melyek óvták Strausst attól, hogy éhez a szöveghez nyúljon. Hiszen ez frivol írásmű.

Ilyen frivolitást alig zenésítettek meg Mozart Figarója óta. Annak berlini első előadása után írta egy ottani lakos Mozart operájáról: „Egy énekes színművet láttam

itt, mely sérti az erkölcsöket, bántja a józan észet és láb-
bal tapodja az erényt. Aligha maradhat közömbös aat
ember, ha három teljes órán át csupa olyan cselekedetet
lát, melyek közül egyetlen egy is elég lenne, hogy jogos
felháborodást váltson ki bennünk.“ Ilyen ítélet talán még-
sem lehetséges Bécsben. Itt mégsem lakozott álszentes-
kedés. Itt csak nem írhattak hasonlót? Nem is írták le,
de ilyesmiket gondoltak. Egy olyan isteni alkotás, mint
a Denevér, csak tizenhat előadást ért el abban a város-
ban, mely különben Strauss térdei előtt hevert.

Miért. Mi történt Béccsel? Azt a társaságot, melyet
a szinpad ábrázolt, villámcsapás érte. Az ötvenes, hatva-
nas évek jó társaságát. Mivel az ijedelem megpörkölte
őket, nem akarták látni tüköképüket, melynek különben
megörültek volna.

A villám derült égből csapott le.

1873 május elsején nyitotta meg a császár a nagr
világkiállítást. Hét évvel a vesztett háború után Ausztria
meg akarta mutatni, hogy a gazdasági hatalom csúcs-
pontján áll. Franciaország, mely szintén elvesztette
utolsó háborúját, melyet Bismarck ellen vívott, most
tényleg elgyengült. Hiszen nemrég kellett kiizzadnia öt
miliárd frank hadikárpótlást a németek számára. Ausztri-
át azonban 1866-ban a politikában mértéket tartó Bis-
marck szándékosan nem tette tönkre, csak meggyöngí-
tette erkölcsileg. A párizsi tőzsde kiválása óta a bécsi
ragadta magához a vezetést a szárazföldön. Érdekesképen
nem Berlin. A berlini nagytőke a milliárdos áldás ellenére
is a régi porosz tradíció józanságával övezte magát és
sokkal óvatosabbnak bizonyult mint a bécsiek.

Ferenc József császárt már régóta a gazdag polgár
ság uralkodójának, az ipar és bankok barátjának tar-
tották. Már a kiállítás első hírére is Bécs felé áram-
lott a nemzetközi nagy tervezetek készítőinek hada.
Ugyanazok az emberek bizakodtak most minden alap
nélkül Bécsben, akiket két évvel azelőtt a második csá-
szárság összeomlása kergetett ki Párizsból.

Bécsben 1873 fekete májusán nagy nemzetgazdasági
összeomlás volt. A „Denevér“ zenéje ebben az atmoszfé-
rában keletkezett.

Strauss tudhatta volna, hogy a pezsgőre írt hymnu-
szok kevés visszhangra találhatnak olyan embereknél,

akiknek pillanatnyilag vinkóra is alig akad pénzük. Mire jó az egyik napról a másikra koldusbotra jutott embereknek a grisettek, semmittevők és dőzsölők örömkötőrése. Mennyire jellemző, hogy Strauss ezt nem vette figyelembe. Pedig tudnia kellett róla. Még a legelzárkózottabb művész is kortárs, ha igazán nagy ember. De a hangoktól részegült Strauss nem törődött a napi eseményekkel. Hietzingi tuskulánuma résein és repedésein azért mégis csak beszivárgott a polgári osztályt ért csapásnak fanyar aromája. Kérdezte-e már valaki, hogy honnan származik az a gyöngéd szomorúság, mely még a legfőbb vidámságban is ott vibrál a denevér bacehanálban? Az a bánat, amely a frivolitás mellett és a frivolitás fölött mosolyog? A páratlanul jellemző mondat:

„Boldogan csak az él,
Aki feled s remél.“

nemcsak a pezsgő szülötte. Felszálló buborékaiban méz siiről visszhangzik a letűnő idők jele.

Abban a pillanatban, amikor a Denevér meglátta a rivalda fényt, már csak a múlté szereplőinek szerencséje és pajzánul túláradó jókedve. Ez az emberiség a krach előtt élt. Ma csak kostüm a ruhájuk. Alig kevésbé ironikusan bánatos Offenbach isteneinél. És édes mint minden „volt egyszer“.

A PEZSGÓ OPERÁJÁNAK ZENÉJE.

E-Eis-Fis! Három akkord. Egymás mellett állnak, gyorsan zárulnak. Pezsgős üvegekké válnak. Három dugó ugrott ki a palackból. Most füstölögve csurog belénk a hidegen habzó lé... A Denevér nyitánya: mintha szonátához hasonlítana? Itt az expositió, itt a főétel a fővid átmenettel a subdomináns felé, a melléktétel felé ... De Strauss nem akart szonátát írni. Ez egy egyvelegnyitány és nem is akar más lenni. Csak Strauss biztos ízlése, a legbiztosabb ízlés Rossini óta, képes lezárt komplexekkel és cyclikus ismétlésekkel szonátaszerűen egyesíteni ezt az egész szép szilajtságot. Érdekesítő beveze-

tésével, lassan átértett közepső tételével és villámzó strettájával a Denevéryitány zártan rohan az örökkévalóság felé. Jobbra e vidámságtól tajtékozva a Sevillai borbély nyitánya vágat, balra pedig a „Szöktetés a szerájból“.

Most kezdődik az első felvonás. Ez Adélé a szobalányé és Rosalindáé. Ha valaki egy negyedszázadon át zseniális keringőket írt, akkor jogában állna, hogy ne értsen az emberi hang drámai karakterisztikumaihoz. Strauss azonban mesterien tartja távol hangbelileg az alakokat. Adélnak nincs olyan hangja, melyet Rosalinda is énekelne. Fordítva ugyanilyen a helyzet. Adél jellemének a nevetés az alapvonása. (Ha kellemetlen helyzetbe kerül: robbanó nevetése elveszi annak élet.) Ugyanez uralkodik énekében is. Nevetése az első jelenetben azon a levélen gyúl ki, melyet kezében hord. Ez a nevetés a második felvonásban éri el a drámai helyzet csúcspontját, amikor Orloffsky báltermében megszégyeníti Eisensteint. Itt kineveti gazdáját. És a harmadik felvonásban meg jutalmazza a kacagást. A nevetésből tudatos színészi teljesítmény válik. Műélvezők előtt mutatja be:

Ha játszom a falusi ártatlanság szerepét,
— Ruhám persze kurta ilyenkor és nagyon merész. —
Én meg pajkosan ugrálok körbe körbe
Mint kis mókus, mely az ágról lecsöppent a földre.

A szép kacajú nőt szerződtetik és színésznőnek képezik ki.

Rosalinda a kacajvizesós egyetlen hangját sem énekelhetné. Nem illenék a hűtlenséghez, nem illenék éhez a legnőibb nőhöz, akit „Cosi fan tutte“ óta megzenésítettek. Moderato espressivoja:

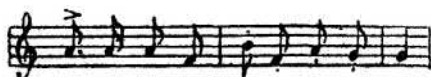
Tehát bús özvegységre jutottam nyolc napig
Ki ad szivem sebére oly írt, mely segít.

E-mollban jellemzi őt. Ez az álnokság, már nem is álnokság. Egyedül Fiordiligi búcsújához hasonlítható Mozart operájában. De — azóta eltelt száz esztendő. A két hitves búcsújához, akik kölcsönösen csalják egymást, Strauss a legszemtelenebb, lábdobáló codát írja. Pianissimo, kétnegyedes taktusban:

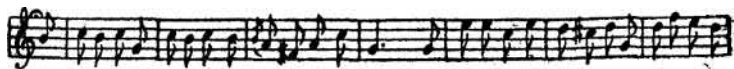

„Ah ez megindító, Ah ez nagyon megindító, Ah ez nagyon megindító. Ah ez megindító.“

Prochazka, a kitűnő Strauss biográfus szerint itt el kellene pirulnunk. De az elyziumban nem szokás az elpirulás. Mint Offenbach legjobb idejéből származó művei, úgy Strauss Denevérje sem a földön játszódik le. Minden emberi dolog szép, épen azért mert emberi.

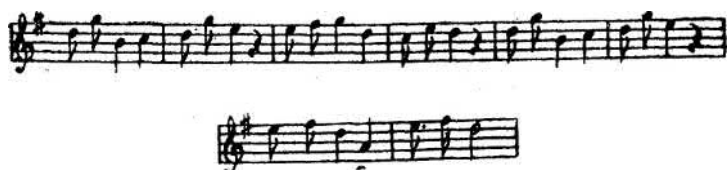
Az egész első felvonás füstölgő hideg pezsgésben áll előttünk. A pezsgő párája támadja meg bőrünket. Kitölti pórusainkat. Ennek a pezsgésnek nincsen sehol párja. Csak a tizennyolcadik század „Mozarti hűvösségéhez“ hasonlít, de annak más az oka. Néha Offenbachnál is akad hasonló, de élesebb. Strauss műveiben sincs előfutárja a Denevérnek. Ebben a zenében nincsen szentimentalitás, csak csín és erő. Minden sóhajtás nélkül. A szerző mint diszkrét, de feledhetetlen indulók kigondolója is bemutatkozik.

Az allegretto, mellyel Frank a börtönigazgató bevonul:

Közel van a kalicka-ház, hol a fogoly tanyáz. Azonkívül sok jómadár potya lakást talál.

Igazi egyptiumi induló. Mindenféle elmennék hangjain. A börtönbe is? Szegény Alfréd! De Alfrédnek adott az ének. Az énekes dalában lakozik. Az a körülmény, hogy Alfréd énekes, nehézséget okozhatott volna egy operában, ahol mindenki énekel. Hogy jellemez az ember egy énekest? Strauss úgy oldotta meg a problémát, (de Schubert és Strauss nem is ismernek problémákat, nekik legfeljebb eszükbe jut valami) hogy Alfrédnek olyan magas tenort ír elő, hogy énekének tartamára összetéveszthetnénk egy népdallal. A földi valóságban Alfréd eg? „Cochon“, aki behatói az idegen házba, ott zsarol és erőszakoskodik. De amint énekre nyitja száját:

Pásztorszerűen kék tisztaságban áll előttünk az élet. Alfréd azt dalolja, hogy a hűség hab csupán. De mi nem hiszünk neki. Mert amikor vidám szomorúsággal zengi: Nincs a nap alatt

akkor régi Raimund féle kadencia becsületességét halljuk És egyre kékebb az ég, amíg eljutunk a valódi népdalhoz:

Hogyha ránk jön a sírás
És az elkeseredés,
Borban a vigasztalás
És a feledés.

Gyengéd, jóságos felismerés. Egyszerre csak édesen nyílik meg ezeknek a szavaknak feledhetetlen csengése: Boldogan csak az él, aki feled s remél.

Itt minden más érték mellett filozófiai magaslatra is emelkedtünk. Olymposi szabály ez, mely azóta erkölcsi szerepet játszik az emberiség életházartásában.

Második felvonás. Orloffsky báljának vendégeit meghatározhatatlan fény lengi körül. A polka-indulóban sé táló tömeg vállait valószínűtlen fény borítja. Mintha csak pezsgősphorból származna. Nemzetközi társaság. Diplomatak a barátñöjükkel. Művészek. Talán ez az 1868.-iki Párizs. Talán ez a világkiállítás közönsége? Táncosnök. Exotikus alakok. Nem! Itt semmi sincs kötve az időhöz, semmi sincs helyhez rögzítve. Felmerül ez a szó: „Amusement“. Strauss ezt különösképen pianissimo énekelte. Nincs minden rendjén — gondolja az ember — ezekkel az álmoképszerű bálozókkal... És ekkor színre lép ennek a különös Vénushegység nevetéséges gazdája és eldalolja kupiját.

Csak nagy zenészek juthatott eszébe Orloffsky herceg As-Dur kupléja. Tűskeszerű intervallumokkal, macskaszem lágysággal, de egyszersmind durván következnek a hangok. Orloffsky fiatal. Olyan fiatal, hogy azt hihetjük: Csak most változik a hangja. Halljuk nevetéséges falsettóját. Ha azonban zongorán játszuk el a dallamot és nem képzeljük hozzá a herceget: a legszebb orosz templomi zenét kapjuk. így hallható a keleti emberek orrhangu litániája, mely cirill basszusokban nyúlik el. (Két negyed és egy félhang.) Strauss eredetileg nem kolorista és nem is tarthatjuk jó jellemzőnek. Hiszen általában gondolkozás és összehasonlítás nélkül komponál. Ezért nem is ábrázol hűen. Itt azonban zseniális a rajz. A túlságosan bonyolult lelkű fiatal ember rajza, aki Párizsban hág vagyona nyakára. A mulatságnak gyerekesen durva zsarnoka, unatkozó vendégeinek fejéhez vágja az üveget, mert az unatkozás jogát egyedül a saját számára tartja fenn. Különösen jellemző rá ebben a „situation franco-russe“-ben a brutális kecsesség:

S, hogy ezt miért csinálom, ki kérdezi okát
Hát ez a módi nálam ...
Ki, ki, hogy szereti.

Kialakul Eisenstein tragikomédiája. Először Adélnak, a komornájának nevetészuhatagával kerül szembe, később pedig álarcos felesége hálójába kerül. Eisenstein cholерikus jellem. Így tehát rendszerint cholерikus hangjegyeket énekel. Így van ez már az első felvonás hajszolt, bohó belépőjével is:

Ördögadta pervesztője,
Szinte félni kezdek tőle,
Ments meg tőle, Istenem.

Ebben a szalmaláncszerű impetuósból megismerhetjük az egész embert. Megcsalja feleségét, bálókba jár, megszökik a fogdából. Benne van a vidám dezertor, a ravasz és mégis buta ember, a darab áldozata, akit mégis megkedveltet velünk meggondolatlan vérmérséklete. A cholерikus természet majdnem drámaivá fajul, amikor a harmadik felvonásban kitör:

Én, vagyok, kit megcsaltatok, én, akinek hazudtatok.

De hiszen ez a szemrehányás a pezsgősüvegek durrogása a nyitány első taktusaiból. A darab legjobban kigúnyolt szereplője egyszersmind a pezsgő legjobb hive. Dramaturgiai szempontból is érdekes: Strauss nem akar gúnyolódni. Nem olyan kegyetlen, mint Ottó Nicolai, akinél a „Vig nők” zárójelenetében a tündérek éles hangon csúfolják ki a felszarvazott Fallstaffot. Eisensteint is bosszantják, de a tréfának nem sajtó seb a maradéka. Az elyziumban nincsen fájdalom.

A pezsgő, a pezsgő! A lelkek támolyognak: a magyar Rosalindát Eisenstein nem ismeri föl. Félig részegen kezd játékba feleségével és órájával. Az óra hamarosan olyan fontossá válik, mint Othello zsebkendője. De mindez bohóság csak. Tovább, tovább. Eisensteint megszabadították órájától. „Túl drága e tréfa nékem, pórul jártam én úgy vélem“. De ez a póruljárás enyhe. Mámoros állapotban épen csak enyhén szégyenülhet meg az ember... Soha még nem rejtőzött gúnyos zenében ennyi szívbeli jószág.

Láthat az ember álmában csárdást? Úgy látszik Ely

ziumban mindenre van példa. Miért nem történhetne ugyanez Magyarországon is. Rosalinda, pompás altjával megkezdi:

A szőlő türelemének, tra, la, la, la, szóljon ez
az ének, tra, la, la, la, la, la

Ezekben a hangokban születik meg a cigánybáró szerzője.

Kezdődik a finálé. Ez a látszólagos vég, melyből majdnem új felvonás születik: végül aztán a pezsgődal, az operának ez a belső mottója mint látható allegro con brio száll az egész gyülekezet feje fölött.

„őfelségét elismerik. Éljen az első Pezsgő“. Ez nem érzékenykedő allegória, mely bánthatná Ízlésünket. Szó szerint az az igazság. Ennek a zenei vígjátéknak láthatatlan hőse a pezsgő. Más zenei alkotások a levegő védnöksége alatt állanak (gondoljunk csak Weber Oberonjára) másoknak ura a víz (Repülő Hollandus, Rajna kincse). A Denevér közege a pezsgő. Drámai cselekményeit a champagne varázsravaszsága és logikája tölti meg. Jól átérzte ezt Reinhardt, aki új rendezésben adta elő a De névért. A szereplőkkel már az első felvonásban megjártatta a mámoros embert. Ezt a kísérletet 1929-ig azért nem merte senki megpróbálni, mert az Orloffsky estélyre tartogatták, mint scenikai fokozást. De a pezsgőmámor a Penevér világában nem rendezői fogás, — hanem alapfeltétel.¹⁾

¹⁾ A Denevér 1929-es Berliini előadása Reinhardt legjobb rendezései közé tartozott. Vezércsillaga a szöveg kiaknázása volt és a drámai megjelenítés. Így például az előjátékban Halmay Tibor, a táncos színész, háromszögletes kabátkában denevérként lebegett egy terasson. Most értették először az emberek, hogy miért Denevér a darab címe. Ez volt az első alkalom, hogy Oritaffsky szerepét nem asszony, hanem férfi, Oskar Karlweiss játszotta. Strauss se tenné ezt manapság máskép. A nadrágszerep, melyet írt, ma már nem ingerlő, hanem mesterkélty, A reinhardt

Mivel a Denevér mámoros emberek közt játszódik, tovább kell inniuk. Azt mondhatnánk, hogy a mámor valami kábulat fajta, melyben nem érezzük a lelkünket. Megszabadultunk önmagunktól, elszöktünk önmagunktól. De a mámornak mégis vannak ormai, ahonnan lenézhetünk és ahol testvérünknek érezzük önmagunkat. Drámai szükségesség ezért Falke alakja. Falke bonyolított össze mindent. Ő az oka Eisenstein minden megszügyenyülésének. Hamisított levéllel ő csalta el a bálra Adélt, Rosalindát is ő csábítja ugyanoda. De Falke sem rossz ember. Csak ő is — mint a többiek is mindnyájan — a pezsgős serlegek megtört fényének világánál cselekszik. Strauss most épen ennek az alaknak juttatja a következő ajánlat megtételét:

Tehát ünnepélyesen egyesülünk,
Testvérek, ímgocskák leszünk.

Enyhe F-Durban, majdnem olyan féhéren, mintha C-Durban hangzanék, kezdődik most a testvériség dala.

Öcsikém, öcsikém és hugocskám
Legyünk ezután Te mindahány.

Mintha régi ütőóra melódiája szólna, melyet Raimund, vagy Drexler karmester hozott működésbe. De a dallam gazdagabbá, burjánzóbbá válik. Nyoma sincs már a kispolgári meghatottságnak, amikor felcsucsosodott quintben először megjelenik a Te:

A magázás oly unalmas ...

Ennél a Cis-nél, melyet megismételnek „az örökkévalóság számára“, hideg fut végig hátunkon.

dramaturgia, melyet E. W. Korngold támasztott alá zeneileg, mintája annak, hogy hogyan kell megtisztítani öreg mestereket a tradíció iszapjától.

Soha nem végződik be ez a felvonás? Hiszen bálban vagyunk. Vendégek vagyunk magunk is. Most táncmutatóványokkal akarnak gyönyörködtetni bennünket. Nemzeti ruhákba öltözött párok balettet lejtének. Oroszok, csehek és magyarok... Nem, kérjük, ne mutassanak be több táncot! Drámai cselekmény közepette járunk, nem kell nekünk a balettbetét. Orloffsky hercegnek teljesen igaza van, a mi véleményünk is az, hogy „Elég. Pihenjenek a táncosok“. Most mi magunk szeretnénk táncraferdülni. J&s most kezdődik a Denevérkeringő.

Szakértők szerint a Denevérkeringőnek neve: Az összetéveszthetetlen“. Nem hasonlít egyik Straussvalcerre sem. Rengeteg drámaiság lüktet benne. Teljesen megfelel a színdarab pillanatnyi drámai helyzetének. Épen ebben áll egyedülállóságának és zenei nagyságának magyarázata. A darab szövege szerint: „Mindenki feláll a keringőhöz“. Ezért nagy tömeg számára írt zenét várunk. Számptalan lábnak demokratikus lendülését ugyanabba a ritmusba. És a százlábú keringő tényleg fortissimo kex dődik... Csodálatosképen a nehézség nyilvánul meg benne ... Nem a könnyed mozgás ... Mintha Strauss úgy érezné, hogy az Orloffsky palotában megadott jelzése tengereken és szárazföldeken terjed tova. A jelt fénycsó-

vák segítségével segéd-dirigensek közvetítik. Ennyire lassan, sűrűn folyón hámozódik ki bábójából a keringő.

Az első quartsexakkordnál rendszerint csörömpölni kezd valami. Vagy a színpad csillárjai, vagy zongora-

szobánk ablaka. E jelenség symbolistikus értékű. Johan Strauss itt elveszti műve egyeduralmát. Az élettelen világ is beavatkozik. Az anyag is táncolni akar. És most kezdődik a kar. ES-től DIS-ig lefelé, majd az A-n és C-n keresztül fölfelé az oktávig. A magasságkülönbség miatt még nehezebben mozog a keringő. De csengőbbé és fenségesebbé válik. Maestoso! Még soha nem használták keringőnél ezt a jelzést. Ide azonban jól illene. És csak kissé kellene változtatni a kíséreten, hogy keringő helyett nagy „Álla Marcia-t“ kapjunk. Az öröm legfőbb fenségének jobban megfelel az induló, mint a valcer. Ha a bevezetőtaktusok hat nyolcadán át tánc helyett menetelünk: megfigyelhetjük, hogy Strauss pontosan ismerte ennek a zseniális zeneműnek lehetőségeit.

Harmadik felvonás. Melodráma. Frank jön. Köpenyét ferdén gombolta, kalapját a szemére húzza. A kalap a sarokba repül. Accelerando. Ritardando. Fermate. — Keringőttempó. Frank táncütemben ringatózik és halkán füttyörészik:

Frank egyre élénkebbé válik, most már félig levetett kabátban keringőzik a szobában. Tempó di marcia moderato: a börtönigazgató megáll, fontolgatja helyzetét. Hol vagyok én tulajdonképpen? De a valzer visszatér és vele együtt feltámad újra a jókedv is: A bálteremben vagyok. — „Olga gyere ide! Marquis, add kezedet, legyünk barátok!“ — Fermate. — Az igazgató énekel: „Éljen az első pezsgő!“ Csuklás. Pst! Szünet.

Polka un poco moderato: Észreveszi a teakészletei az asztalon. Néhány sikertelen kísérlet után meggyújtja a spirituszégőt. Kimelegedett, legyezgeti önmagát, vizet iszik, beleszédül a karosszékbe. Walzer piu moderato. AB újság leesik, Frank elaludt.

Ezt a melodramát Genée írta, Strauss pedig megjelenésítette. Marié Geistinger, az ősbemutató nagy színházi tapasztalatokkal rendelkező Rosalindája duzzogott: „Hallja e Strauss úr, nagyon unalmas ám, ha ilyen hosszú ideig nem szólnak egy szót sem“. Mert olyan dúsgazdag művész, épen mert olyan termékeny: Strauss is bizony-

talán. Csak a szegény képzelőerő ragaszkodik az első fogalmazáshoz. Strauss majdnem engedett Geistinger kívánságának, Genée kezét tördelte, de sikerült megmentenie az operairodalom egyik legpéldásabb jelenetét, melyet a „Mesterdalnokok“ harmadik felvonásának Beckmesser melodramájával mérhetünk össze.

Bejön Frosch, a porkoláb. Sok évszázados tréfái ősi színpadi viccek. Ezért fognak még néhányszor száz évet megélni. „Fidélis börtön“ ez a kifejezés jóformán minden nép szókinsének alkatrészévé vált. A börtönigazgató pezsgőzésből érkezett, a porkoláb bepálinkázott: a „hivatalos“ most úgy támolyog kettőjük közt, mint a laza pányva. A második felvonásban mámorában hullámozott a világ és a zene, most pedig a másnaposság szédületében tántorog. Apránként megjelennek a bál vendégei. Mit is akarhatnak a börtönben? Személycsere történt: Alfrédet, a tenoristát tartóztatták le Gábrriel Eisenstein helyett. Eisenstein pedig jelentkezik! Hiszen ez lehetetlen? Fejfájás, szédület, hideg borogatás. Ki kellene aludni a má mórt.

De az asszony?! A hitves! Mit tett Rosalinda és Alfréd, amikor a tenoristát lefógták. És mit cselekedtek volna, ha Frank nem fut be idejében. A harmadik felvonás súlypontja erre a „ha“-ra tolódik. A vérmes Eisenstein detektív munkába fog. Óvatos andante, As-Dur. „Ha torkon ragadnám, nagyon megijedne“. Eisenstein ügyvéd szerepkörét színleli. így akarja megtudni mi történt Éosa linda és Alfréd között. Rosalinda allegrettojából azonban másról nyer felvilágosítást:

Hogy az uram egy szörnyeteg.
Kinek én nem bocsátok meg
Mivel magát csúnyán viselte.
Tegnap az egész éjszakát
Leányokkal dőzsölte át
Szeret mulatni és kurizálni.
De jöjjön egyszer még haza
Majd megtanítom ökelmét.
Előbb kikaparom szemét
S aztán el fogok válni.

A fenyegetést borzalmasan aláfesti a hosszú H és E-ig

terjedő trilla. Eisenstein nem enged. Leveti álarcát az olasz nagyopera recitativojában:

Remegj te nőgyalázó, bűnöd lakolni fog,
Itt áll a bosszúálló, im itt áll Eisenstein.

Tiszta paródia. De zenei része oly nagyszabású, hogy minket is magával ragad s a jelenet végéig szinte együtt örjögünk a szereplőkkel. „Még maga beszél, ember, az én hálóköpenyemmel?“ „E hálókabát a végzetem, a maga kabátja beismerem“.

Szerencsés szerző, aki ilyet írhat egy víg opera harmadik felvonásában. Wilhelm Busch buffostilusa bújtt ebbe a zenébe. Most vidámságával bombáz minket. Soha se fáradnánk ki a mókák hallgatásában. Csak Strausí* teremő értelme, mely egyesíti vidámságunkat a szöveggel: tudja azt, hogy az operának be kell fejeződnie:

„Oh denevér, oh denevér, elég, amit vele tevéi.“

És a kis, különös állatka, mely repkedve tántorog a szürkületben, az állat, melynek még soha senki sem nézhetett a szemébe: most elengedi Eisensteint. Falke mindent megmagyaráz ... Boldogság, lélek, ártatlanság! Sőt túlsókat magyaráznak meg: A vacsora: mesebeszéd! Házi kabátom: Csak kellék!

És még egyszer felcseng a megismerés, hogy ki uralkodott a három felvonáson át:

Champagni vitt a bajba!
Tra la la la la,
Mert a sors akarta
La la la la la la.

Az antik drámában az istenre háritják a vétket és ez a megismerés mentesíti az embert. Ebben a darabban a pezsgő, ez a hatalmas heros felelős mindenért. Az elragadó, sohasem bárdolatlan, az igazság és valótlanság határán mozgó darab ért véget. Elsőrangú zenei vígjáték. Ma is olyan új, mint az első napon. A kisszámú német vigoperák egyike Figaró megírása óta.

TIZEDIK FEJEZET.

A „CIGÁNYBÁRÓHOZ“ VEZETŐ ÚT.

Szavamra mondom, mindezt megteszem én
S nehezebbeket is — vagyok én olyan legény.
Amit egyszer tudunk úgy körülbelül
Az már mindig biztosan sikerül.

A Cigánybáró.

UTAZÁS AMERIKÁBA.

Strauss híres ember volt. És Amerika meghívta a világ összes híres embereit, amikor függetlenségének századik évfordulóját ünnepelte. 1876-ban dicsőítették az apák eposzát, akik 1776-ban elszakították Európától az új Amerikát. Az Unió városainak élén Boston haladt, a hősi város. Massachusetts állam fővárosa négy évvel előbb megkezdte az elszakadást. Itt dobták György király és az angolok teáját a tengerbe. Mert ilyen uzsora vámok mellett nem akartak több teát inni. Ebből az eseményből, mely a jókedvű nép csinyjének látszik, az újkori történelem legsúlyosabb eseménye alakult ki. Ezt a tréfát ünnepli a Yankee Doodle, a világ legkülönösebb, legőszintébb nemzeti himnusza is.

Boston városa Európába írt és szerződtette a leghíresebb embereket, hogy azok vezényeljék az óriási hangversenyeket. Ebben a fiatal Amerikában Boston a legrégebb zenekedvelő város. Az ottani Händel és Haydn társaság élén a század közepe óta a mecklenburgi Kari Zerrahn állott. Zerrahnnak és Schöpfernek, a „Bostoni Múzeumi Hangversenyek“ alapítójának, gondolata valószínűleg a Verdihez, Bülowhoz és Strausshoz intézett meghívás.

Mindnyájan elfogadták. Csodálatosképpen Strauss is eljött. Pedig már esztendő óta iszonyodott az utazástól. A sok vonásában apjukra emlékeztető Eduárddal ellentétesen Johann Straussban megtalálható az a növény-

szerűség, mely — Hoffmansthal állítása szerint — fél a helycserétől. A földhözkööttség és a gyökerekért érzett aggodalom neuraszténiás tiltakozásban nyilvánul meg minden helyváltoztatás ellen. Az ellenkezés csak fokozódik a korrallal. Strauss ha a Semmeringre kocsizott, a hintó fenekére ült le és leeresztette a függönyöket. Csak akkor nyugodott meg, amikor kiszállhatott. Lelke ilyenkor újra gyökeret vert — újból komponálni kezdett.

És most megérkezett az amerikai ajánlat! Jettynek elő kellett vennie minden rábeszélő képességét. De a meghívás egyik pontja rendkívül csábító. A 100.000 dolláros összeg a legnagyobb honoráriumok közé tartozik, ama 30.000 tallér óta, melyet Goethének Cotta fizetett, amit középeurópai művész valaha is egydarabban láthatott. A hír olvasói akkoriban sajtóhibának tartották. Ezt a százezer dollárt Boston városa előre elhelyezte a bécsi Angol-banknál. Egyszersmind teljes útiköltséget ígértek Straussnak, feleségének, inasának és komornájának is.

A dicsőség varázsához tehát a pénz bővölete is járult. Olyan biztonságot kölcsönöztek Straussnak, hogy a hajón egyedül ő nem kapta meg a tengeri betegséget. A Norddeutscher Lloyd hajójára szálltak. Velük utazott egy porosz gárdazenekar is. Strauss szivarral szájában és telt pohár cognaccal kezében táncdarabok játszására kényszerítette a porosz zenészeket.

Remek hangulatban érkezett New-Yorkba. Akkoriban még nem épültek felhőkarcolók. Nem készült még el az a leírhatatlan homlokzat, melyet ma mutat Amerika az idegennek. Amikor Stevenson a költő a hetvenes években partra szállt, New-York lapos városnak tűnt fel szemében, mely Liverpoolra emlékeztetett. Így hát Strauss sem borult térdre, amikor a Batteryt és a Broadwayt megpillantotta. Nem is róhatjuk meg emiatt. Azért azonban már hibáztatnunk kell, hogy később se látta meg Amerika nagyságát.

A külsőségek félrevezették s így teljesen elzárta lel két ennek a számára idegen világnak igazi értékei elől. Tudjuk, hogy szerény ember volt. Ostoba túlzásnak találta a bostoniak toronymagas plakátjait az utcasarkokon, melyek őt, Strausst, a földgolyón állva és császári jogarral dirigálva ábrázolták. Pedig az amerikaiak igen realisztikusan jelenítették meg híres vendégük viláгурalmát.

A bostoni közönség drasztikus viselkedése miatt Strauss önvédelemből lelki páncélt öltött. Tréfásnak kellett mindazt felfognia, ami érthetetlennek tűnt szemében. Az asz szonyok ostromát is. Az angolszász örület erősebb minden más tömegmegmozdulásnál. Talán mert nagyobb megfontoltság talajából nő napfényre. Az idősebbik Strauss soha sem felejtette el a lármát, mely 1838-ban Viktória koronázási menetét körülzibongta. Blücher tábornok, aki 1815-ben kocsin hajtatott keresztül London utcáin, egy keztyübe burkolt műkezet kényszerült kilógatni az ablakon, hogy megmenekülhessen a kézcsókoktól, melyekkel a londoniak Napóleon legyőzőjét elhalmozták. Strauss élő Neufundlandi kutyájának szőrét áldozta fel, hogy kielégíthesse az amerikai asszonyok vágyát, melyek azok hajfűrtjei iránt tápláltak.

Strauss bizonyára komolyabban vette volna Amerikát, ha ismeri az Amerika nagyságával és méltóságával foglalkozó irodalmat. De soha sem olvasott. Hiányzott megkülönböztetőképessége és így a legfelületesebb külső benyomások rabságában élt. Benső érzése is ellentállt az európai megszokással ellentétes amerikai méreteknek.

Bostonban százezer embert befogadó óriási fa csarnokot építettek. A hallgatóság váll váll mellett, fej fej közelében ült, állt, vagy kuporgott. Hat óriási rendőr nyitott utat az emelvényhez Straussnak és a hegedűt vivő szolgának. A kíséret dacára is félőnek látszott, hogy az autogrammvadászok rohama áttépi a kordont és Összeyomja a feketehajú embert.

„A zenészek emelvényén — mesélte később egyik barátjának Strauss — húszezer énekes tolongott. Azok előtt a zenekar tagjai. Ezeket kellett vezényelnem. Az óriási tömegek uralására száz segéddirigenst kaptam, de én csak a legközelebbieket láttam. Az előzetes próbák ellenére gondolni sem lehetett művészi előadásra. Csak életem árán mondhattam volna le a hangversenyt.

Képzelve el helyzetemet a százezer amerikai előtt. Ott álltam a legmagasabb karmesteri emelvényen. Hogy kezdjem, de még inkább, hogy fejezzem be a darabot? Egyszerre csak ágyúlövés dördül. Szelid figyelmeztetés húszezrünk számára, hogy kezdhethénk már végre. A programmon a Dunakeringő állott.

Jelt adtam. Száz segédkarmesterem tőle telhető leg-

gyorsabban követte mozdulatomat. Óriási láрма következett, melyet soha életemben nem fogok elfeledni. Mivel úgy nagyjából egyforma időben kezdtünk, mindenképen arra törekedtem, hogy egyszerre is fejezzük be. Hálaistennek sikerült. Ez a legtöbb, amit ember tehetett. A százezer főnyi hallgatóság éljent rivallt, én pedig fellélegzettem, amikor újra a szabad levegőre értem és szilárd talajt éreztem lábam alatt.

Másnap menekülnöm kellett az impressáriók serege elől, akik egy amerikai turnéért egész Kaliforniát nekem ígérték. Éppen elegendő volt egy zeneünnepélyből és ezért & lehető legnagyobb sebességgel visszatértem Európába,“

Ez az ábrázolás adoma — és nem is nagyon szerenés adoma. Strauss a valóságban nagy örömmel vezényelt végig további tizenhárom hangversenyt és két óriás bált Bostonban. A segéderők barbársága nem keltett benne olyan haragot, mint ahogy hangoztatta.

Az a szokás, hogy nagy kartömegek vezetésére segédkarmestereket alkalmazzanak, egyáltalában nem amerikai eredetű. Berlioz is üzte. Honoré Daumier egyik rajza is mutatja gyakoriságát. Strauss csak a szám fogalmát ismerte félre. Mint a legtöbb európai, ő is nagyzási hóbortnak tartotta azt, ami az igazi nagyság érzésének megnyilvánulása csupán. Ő nem ismerte az „egymás mellett“, a számok kéjét, mely Walt Whittmann költeményeiben, úgy tör napvilágra, mint az életösztön ordítása. Óriási embertömegek zúgásában is lehet elementáris rend. Miért ne lehetne összhangba hozni húszezer énekest, akik egymás mögött állanak és száz karmesteri pálca intésére merednek.

Talán nem tartottak elég próbát. Itt, a szakkérdésben Strauss jól ítélte. Amerika akkor még nem fedezte fel, hogy milyen fontos a próba. Ma már zenét is, szindarabot is sokkal hosszabban és gondosabban próbálnak, mint Európában. Az amerikaiak csak későn tudták meg, hogy „a zenét naponta kell olajozni, mint a gépet, ha azt akarjuk, hogy használható állapotban maradjon“ A próbák hiánya miatt nem boldogulhatott a tizenkilencedik század folyamán Amerikában állandó zenekar.¹⁾

*) Mekkora nehézségekkel küzdött Bergmann, amikor 1858 körül beutazta az Egyesült Államokat, Csak 1869-ben tudott győ-

Strauss nem értette meg Amerikát. De vájjon megértette-e Amerika Strausst? Az ilyesféle ideges, táncos és előkelő jelenség újszerűnek tűnt az amerikaiak szemében. A francia Jullienre, aki 1853-ban jött át Amerikába — emlékeztette őket. „Francia volt — írja 1892-ben a San Francisco Argonaut Jullienről — és mint a legtöbb francia, színpadias természetű. Aki vissza tud emlékezni negyven esztendővel ezelőttre, az maga előtt látja kecsesmosolyát, és bő harangszerű kabátját. Kézelőjét visszahajtotta, úgy állott a dobogón. Kecsesen hajolt meg a közönség előtt. Kezdet előtt ezüst tálcán hozott számára fehér kesztyűt a szolgál. Csak ezután ragadta meg a pálcát. Míg, példának okáért, Sousa lábai meg se mozdulnak ve zénylés közben, a francia Jullien úgy hömpölygött ideoda, mintha villanyozná. A darab végeztével kimerülten rogyott egy bárnykarosszékre és a közönség előtt le gyezte magát csipkés zsebkendőjével...” Ebből a kecses idegenszerűségből és szenvedélyes színjátszásból hozott magával valamit Strauss is. Latinos viselkedése hatott a közönségre.

Amerika egész biztosan inkább Strauss óriási világ hírért, mint művének belső szépségét ünnepelte. Így mindketten belső élmény nélkül váltak el egymástól. Mert Strauss azt sem vette észre, hogy a zenészek ellenállása, a kezdés akadályai és az ütem megtartásának nehézségei, melyeket minden Amerikát járt karmester emleget, mélyebb okokra vezethetők vissza, nemcsak a zeneértés hiányára. Amerika füle másképp hall. Akkoriban már készül a hangsúlytalan ütemrész forradalma a hangsúlyos ellen. Már megszületőfélben állott a synkopa egyeduralma, mely negyven esztendővel később egész Európa könnyű zenéjét tédre kényszerítette Amerika előtt.

Ebből azonban Strauss semmit se sejtett.

keret verni New-Yorkban. Ebben az évben alakult egy másik híressé vált zenekar is, ez a német Theodor Thomasé. Egy harmadik német, Leopold Damrosch, a kitűnő zenész 1871-ben New-Yorkban alapított férfidalárdát, nyolc esztendővel később pedig New-York Symphony Society-t. Mindezek a zenészek rettegett „pedáns” emberek. De az a nagy lelkiismeretesség, mellyel ma Amerikában komolyan veszik a próbákat, kétségtelenül az ő művük.

A KÖZELI OLASZORSZÁG.

A Denevér megbukott Bécsben. Tizenhat előadás a műsor cseréig — nem jelentett semmit se. Hanslick „trivialitásokat“ állapított meg: az Orloffsky kupié és a pezs-gődal, mellyel szerinte Strauss valószínűleg egy ismert pezs-gőgyárat akart dicsőíteni... Berlin inkább átérezte és átélte Strauss zenéjét. A berlini Denevér júniusban kezdődött, egyfolytában ment századik előadásáig. A bécsiek, akik az áprilisi premieren „a kezükön ültek“ most felfigyeltek. Még azon őszön Steiner igazgató megkísérelte az újabb előadást. És most a Denevérből lett az „Operett“, a canon, melyhez minden mást mértek. Egészen az igazságtalanságig, mert Offenbachot nem lehetett Straussal cáfolni.

Párizst a minden nagyvárosban bent lakozó hűtlenséggel jóformán az elárvult Offenbach szemei előtt kapta el a Denevérmámor. De mielőtt a mű új címmel előadásra kerülhetett volna a Théâtre de la Renaissance-ban, újabb zátonyt kellett kikerülnie, mely újból felhívta rá a párizsiak figyelmét. A Reveillon szövegének két szerzője, Meilhac és Halévy ugyanis bejelentették kárigényüket, ha az ő vígjátékuknak bécsi átdolgozását bemutatnák a párizsiaknak. így tehát a bécsi szövegkönyvet két másik párizsi, Wilder és Delacour alaposan átírták. A mű új címet is kapott. Most La Tzigane-nak (a cigányasszony) nevezték. Rozalinda az új főszereplő. Óriási sikert arat tak. A Boulevardok divatkereskedéseiben á la Strauss nyakkendőket és kesztyűket árultak. A közönség Indigót is kegyeibe fogadta, de most egész Párizs a Denevér hang jaira lebegett és hullámozott.

Még a példátlan világsiker bekövetkezése előtt újabb szövegkönyv-felhőszakadás áradt a Denevér szerzőjére. Minden bécsi librettista Strauss zenével akart világhírré szert tenni. Strauss azonban hű maradt Genéhez. és annak barátjához, Camilló Walzelhez. Valami újabbat kerestek. Mászt mint a Denevér. Történelmi témát választottak: Cagliostro bécsi kalandjait. A történet, mely Straussnak végtelenül tetszett a következő: A bécsi töröksáncon 1783-ban vidám nép ünnepli a törökök elűzésének századik évfordulóját. Megjelenik Cagliostro, a

világhírű csaló is szolgájával, hogy dézsmát vessen ki a bécsiekre. Cagliostro a néppel és a tisztekkel (a magyar Fodorral és a belga Lievennél) a legbohóbb tréfákat űzi. Aranyat gyárt, és férfitárogató özvegyeknek szerelmi bájtalt kotyvaszt. Feje tetejére állítja egész Bécsset. Kezdetben az emberek túlságosan hiszékenyek. Elhiszik Cagliostronak, hogy néhány ezer éves, hogy ismerte Noét, hogy vitatkozott Lutherrel és hogy ő fedezte fel a könyvnyomtatás mesterségét. A becsapottak csak akkor eszmélnek a valóságra, mikor Cagliostro két alkalmazottja, Lorenza Feliziani és Blasoni túlzásba viszik a csínyeket. Megjelenik a rendőrség is, de a zseniális csaló megszökik.

Kisebb zenész természetesen olyan szöveggönyvet választott volna, mely a lehetőség szerint hasonlít a De-nevérhez. Strauss azzal bizonyította be nagy átfogóképességét, hogy a legtávolesőbb történetet választotta. Ő nem akart utánozni. Egyik munkájának fáradalmát a másik megalkotása alatt szerette volna kipihenni.

A szöveggönyv kitűnő. A vígjáték negyven évvel Hoffmannsthal és a Rózsalovag előtt kidomborította a bécsi élet sokoldalúságát. Rokokó, mely nem fakult ki, mert a barokkból és a népi hagyományokból táplálkozott. Talán túl jó is a szöveggönyv? 1876-ban már nem olyan egyszerű zenét szerezni, mint Lortzing idejében. Lortzing bizonyára néhány szép zenekari tréfával búcsúztatta volna el a taljánokat. Strauss modernebben költött. Richárd Strauss 1912-es zenekara, azonban még nem állott rendelkezésére. A bécsi Cagliostro, épen úgy, mint a Rózsalovag finom gobelinmunkát igényelt. Népcsődület, markotányosok, katonák, vásári kikiáltók, polgárok kara. Mindezt úgy kellett egybeszőni, mint azt Richárd Strauss tette negyven évvel később az ének és parókavilággal, a marsalné „Lever“-jénél. Mivel pedig ez a művészet hiányzott Johannból: az első felvonásban „a német egyszerűség“ hibájába esett. Stilisztikai átalakítások nélkül elemi módon írta a csődületet. Nála a durva egyszerűen csak durva maradt. Ez azonban kettős hiba — mert Straussnak nem természete a durvaság... így a kitűnő szöveggönyv népi zamata csapdává változott Strauss számára. Ami azért is sajnálatos, mert a vígjáték mindezek

felül még eleget tett minden drámai követelménynek: Két ellentétes világ találkozott benne.

A zene két atmosféra kontrasztjából születik. De Strauss épen itt mondott csődöt. Nem az ő eleme a falusi durvaság és a bécsi külvárosok érdekessége, melyeket kierőszakolt magából. Ezek a részek csökkentik a színvonalat. Strauss csak akkor tér magához, amikor fellépnek az olaszok is. Egészen határozottan jelenik itt meg lelke egyik dimenziója, az olaszhoz közelsége.

Amikor a „Római farsangot“ szerezte, úgy viselkedett, mint a német, aki először jár Olaszországban. Romanitikusan. Bryk, a festő nem úgy dalol, mint az olaszok. A „Cagliostroval, a „Királynő kendőjével“, a „Vidám háborúval“ és a „Velencei éjjel“ Strauss elolaszosodik. Ebben a négy színpadi művében belsőleg megváltozik. Az Indigó és Denevér bécsi vonásai a francia vígoperák erős pilléreire nyugszanak. Most azonban Strauss az olaszok javára dönt. Ide kapcsolja őt a román cantiléna iránti vonzódása.

Strauss röviddel a Cagliostro megkezdése előtt zenekarával beutazta Olaszországot. Újra megismétlődött az, ami a viláckiállítás Párizsában történt. A környezet és Strauss kölcsönösen lángralobbantották egymást. Triesztben, Rómában és Nápolyban hangversenyezett. Tudatára ébredt, hogy ez az ő világa. Ebből a zenei levegőből tevődnek össze elemei. Nem ivott sok bort, nem mászta meg a Vezúvot. így viselkedett volna egy északi ember. Strauss ezekben a hónapokban olyan takarékosan élt, mint az olaszok. Mint akinek egészen természetes Itália. Eddig csak vére emlékezett rá, most elvitte Itáliát Bécsbe. Még különösebb Olaszország állásfoglalása Strauss zenéjével szemben. Theodor Billroth, akinek mint sok más nagy orvosnak második életét jelentette a zene, rövid idővel Strauss után Itáliába utazott.

Csodálkozással eltelve írja Hanslicknek, hogy erre felé kizárólag csak Strauss-melódiákat hallani. A nápolyi narancsárus, a velencei gondolás és a campagnai pásztor csak Strauss-dallamokat fütyörésznek.

Ebből az Olaszországból hozta magával Strauss Cagliostro keringőjét. Ez az ária, melyet tánc közben Cagliostro segítje, Blasoni a megfiatalított özvegyel énekel,

stílusbiztonságában első pillanatban meglepően úgy hat, mintha Verdi paródia lenne:

Ha repülhetnék az ön oldalán
Az életem át, babám ...
Az ön közelsége, micsoda kéj...

De tüstént észrevesszük, hogy ez nem tréfa. A Straussban lappangó olasz így énekel a bécsi nőhöz, akit karjában tart. És még egy meglepő benyomás: ez a Verdi ária a legbécsiesebb keringők közé tartozik, melyeket Strauss valaha írt. A bemutatón a közönség, mely külön-külön, de nem kontrapunktak ismerte Strausst és Verdit, annyira fellelkesült, hogy Girardi és Wieser asszony újra és újra kezdték a dalt.

Jó úton járt Strauss, amikor egybekapcsolta a bécsi és olasz zenét. Ez az ő operettstílusa. Ha azonban Offenbachizált, mint 1877-ben a „Matuzsálem Herceg“ ben, akkor kikerült saját bűvköréből és ezért lakolnia kellett. Viktor Wilder és Delacour rosszindulatú szöveget szállítottak Straussnak, melyhez természete ellenére rossz indulatú zenét írt. A mese ugyan Itáliában játszódik, de rokkó franciák adják elő.

A Matuzsálemben csak ott erős, ahol melodikus lényét adhatja. Néhány áriában és keringőfínálában. De ezek az áriák nincsenek meg a szövegben. Itt is megnyilvánul Strauss szuverén hajlama az öncélú zene szerzésére.

Nem tud addig várni, míg áthatotta a szöveg valamelyik részlete. Önmagától túl koráéi válik aktívá és nem megfelelő szövegrészt dobál tele hangjegyekkel!

Sokkal közelebb állott már Strauss lényéhez a „Királynő csipkekeszkenőjének“ olaszos operai köre. A szöveggönyvet Heinrich Bohrmann írta. Lissabonban kis korú király uralkodik, akit miniszterelnöke az orránál fogva vezet. A királyné változtatni szeretne ezen az állapóton, ezért csipkekeszkenőjére írja a következő szava kat: „Egy királynő szeret téged, de te nem vagy király“. Cervantes, a költő, aki az udvarnál él és szintén azt szeretné, hogy a király nemesebb dolgokra fordítsa idejét, mint lakomázásra, egy udvarhölgy segítségével eléri, hogy a király a Cortez megnyitásakor az előre megírt trónbeszéd helyett saját nagykorúsítását hirdeti ki. A miniszter úgy akar bosszút állni Cervantesen, hogy el hiteti a királlyal, hogy azok a szavak a csipkekendőn nem a királynak, hanem Cervantesnek szólnak. A köny nyen hívő, még tapasztalatlan király kolostorba kergeti a királynőt. Cervantest számúzik.

Az utolsó felvonás hozza a megoldást. Cervantes a kolostor közelében bérelt ki egy kocsmát, melyben a királynő lakik. Amikor a király, aki titokban vágyódik felesége után és undorodik az államügyektől, ennek a kolostornak a közelében vadászik, Cervantes úgy intézi a dolgot, hogy az álrúhás királynő urának egy pástétomot szolgál fel. Azt a bizonyos pástétomot, melynek receptjét csak ő ismeri, s amelyik annyira ízlett a királynak esküvői lakomáján. Erről az uralkodó felismeri nejét. A kendő körül szótt cselszövőny kiderül, a házastársak kibékülnek és együtt uralkodnak tovább.

Ez a hangulatos könyv sok lehetőséget nyújtott Strauss zenéjének. A latinos légkör, mely ez alkalommal Portugáliából származott; néha a méltóságtól megdermed, máskor az intrikák és a humanisztikus tréfák lazítanak rajta. Hangulatos a Collégium Medicum, melynek örüllté kellene nyilvánítania Cervantest, de ártalmatlan bolondnak mondja csak. A király táncórája. Mindez együtt a jó zene lenge esipkefátyólat adta. A cselekmény csapnivalóan rossz. A jellemek rajzolása torz. A királyt is nadrágba bújtatott nő adja. Tehát két nő tesz a színpadon szerelmi vallomást egymásnak, ami a Rózsalovag dacára

is visszataszítóan hat. A Cervantes személyét körülvevő cselszövények üresek, de a számuk túlnagy. Legrosszabb a befejezés. Az újra egyesülés megokolása, a pástétom okozta kibékülés. A gastrónómia nem alkalmas színpadra. Rossini, aki értett az evés művészetéhez, soha sem kísérte meg, hogy kedvenc ételét zeneileg is életre keltse. A pástétom szeretete sokkal anyagiasabb érzés, mintsem, hogy hangokba lehetne önteni/ Hogy ilyesmi lehetetlen, azt Richárd Strauss „Tejszín“ című balettje is mutatja. A sikertelenségnek fiziológiai oka van. A tele fülnek semmi köze a telt gyomorhoz. Étvágy és jóllakottság már csak azért sem lehetnek a zenének tárgyai, mert a táplálék felvétele, sőt annak csak elképzelése is önmaga számára veszi igénybe a test minden energiáját.

Mi manapság anyagtalánabbak vagyunk, mint a korábbi évszázadok, a maguk asztali zenéjével. Hiszen az asztali zene hangjainak valószínűleg az a rendeltetése, hogy sikamlósabbá tegye a falatozó garatját. Bármenny nyire szeretjük Strauss zenéjét, amikor olyan mint a kézzel vert csipke, annyira ellenszenves mint pástétom illusztráció. Ennek a műnek drámátlansága és hamissága nem is kerülte el Strauss figyelmét, összegyűjtötte a legszebb keringőket, egyveleggé csoportosította a szöveg nélküli „Pástétomkeringő“ köré és „Dél rózsáidnak keresztelve Umberto olasz királynak ajánlotta művét.

Ami a Csipkekendőben jó, az olasz: a köríves kanti-lena. A „Víg háború“ is olasz zene. Massa e Carrara hercege és a genuai dogé viszályba keverednek egy táncosnő miatt. A kitörő háborúban Massa seregében minden tiszt nőnemű. Az erélyes Violetta Lomellini a főparancsnok. Eddig még egészen érthető a bohózat. Most azonban az összetévesztések valóságos felhőszakadása következik. Ezekből a cserékből a szövegírók már nem tudnak ki-keveredni. A hősnőt feleségül veszi egy spanyol, de egy harmadik személy megbízásából. Egy holland tulipán-tennelő (talán egy másik darabból futott át ide) kiadja

magát ennek a harmadiknak. A hollandusnak a háborús zavargásokban elveszett neje megkerül és féltékeny Violetára. Violetta megelégtelte a hollandust és megelégtelte a háborút is“. Beleszeret a spanyolba, aki érvényesíteni akarja férji jogait... Ez a rettenetes badarság, melyet nem szentesít a mámor, mint a Denevért — óriási sikert aratott. Ennyire atmoszférikusan szárnyaló, ironikusan szelid, érett és gyöngéd a zene. Amikor a D-Dur quintett „Jönni és menni“ felhangzott, mint egy előkelően hangszerelt kánon, egy lelkes zenész térdreborult az ősbemutatón. De ezúttal még a szokottnál is nagyobb a zenekar csodálatos diszkréciója. Mint a jó elbeszélő, aki hangemelés helyett csak a szemöldökét rebbenti meg.

A darab hamarosan elrepült Berlinbe, Münchenbe, Stockholmba, Pétervárra, New-Yorkba és Chicagóba. Egészen különös, hogy Bécs mennyire ragaszkodott a Vig háborúhoz és Strausshoz. A darab bemutatója után tizennégy nappal leégett a Ringtheater (1881 december 8.-án). A romok közül százával vitték ki az elszenesedett hullákat. A közönség hónapokra került minden színházat. Csak a Theater an der Wienbe áramlottak az emberek. Elriogatták borzalmukat. Strauss és a „Víg háború“ erősebbnek bizonyultak, mint a rémület. Látni kellett volna Karoline Finalyt mint Violetát és Girardit, mint Sebastiani zászlós urat. Az egyik betétkeringőt közvetlenül a bemutató előtt hízelegte, kényszerítette, fenyegette ki a fiatal színész a tapasztalt mesterből. Strauss csak akarata ellenére adta oda a „Csak a természetet szerette“ nevű akkoriban híres keringő hangjegyeit. Ez a valcer drama-

turgiai szempontból (de érvényes-e itt a dramaturgia) idegen test a darabban. Mégis ez döntötte el világhírét.

Ha Strauss beleszeretett egy bizonyos légkörbe, akkor törvényes keretek között alkotott. Rosszabb a helyzet akkor, ha hangjegyekkel dobált meg olyan szöve-

geket, melyekhez nem állott semmilyen benső vonatkozásban sem. Ha két teli marokkal szedett elő zenét a „hangjegyládából“ és elhajította, amíg valahol megakadt az űrben.

A „Velencei éj“ hozta a természetes katasztrófát. A berlini ősbemutatón kinevették a darabot. Pedig a porosz fővárosban mindenki tisztelte Strausst. Ott sok százszor adták a Denevért. De a Lagúnakeringő alatt a közönség fellázadt — nem a gyenge melódia, hanem a hülye szöveg ellen:

Minden macska szürke éjjel
Miaut dalol szenvedéllyel.

A közönség is miaut ordított és készen állott a színházi botrány. A „Velencei éjszaka“ kompozíciójának különös története van. Genéének és Walzelnak akkoriban nem is egy, hanem két témájuk akadt. Az egyik szöveg Olaszországban, a másik pedig Krakkóban játszódott. A második a két „Koldusdiák“, szövege. Genée és Walzel számára fontos volt, hogy mindkét szöveget jó áron érvényesíthessék. Az egyiket Straussnak szánták, a másikat a fiatal Millöckernek, egy bécsi aranyműves fiának, aki a „Dubarry“-val és az „Apajune“-val már sikert aratott. Strauss ösztönszerűleg és joggal először a lengyel szöveg után nyúlt. Anélkül, hogy ismerte volna a színpad törvényeit, ösztönösen átérezte, hogy a Koldusdiák jó szöveg. Két világ élt benne, két elektromosan töltött pólus, melyek kitűnően süllhetek volna ki a zenében. Itt Strauss kis barokkstílusú operát írhatott volna. Vidám harc a szászok és a lengyelek között. A lengyel táncok formája is ingerelhette Strausst. Liszt Chopinről írt könyve szerint a polonaise „Olyan, mint a kigyó vonaglása. A fényes társaság, mely a parketten tovairamlott néha teljes kiterjedésében tűnt fel, máskor dús idegekkel húzódott össze. Kanyarulataiban színpompa szikrázott: arany láncok, lelógó kardok, szalagok és pántlikák, damasztanyagok. A faj, mely a zene fölött úszott, már távolról jelezte a vándorló csoport érkezését...“ Mekkora lehetőségek tárultak föl itt Strauss számára. A politikai kapcsolatok miatt, melyek Bécsset Krakkóhoz fűzték, rendkívül kézenfekvő, hogy ezt a szöveget választja. „Ha régi bécsi táncrendek között turkálunk — meséli egy könyvben Ottó Hipp —

feltűnik, hogy minden bál polonaisezel kezdődik. Miért? Talán Lengyelországot tekinthetjük Európa táncmestereinek? Polonus saltans. A táncoló lengyel. A lengyelek jól megtermett emberek, de mozgékonyak, kecsesek, udvariasak és előkelők. Amit nem hoztak magukkal hazulról, azt eltanulták a franciáktól, akikkel évszázados kapcsolatok kötik egybe őket.“ Hiszen Strauss Európa legnagyobb táncmestere? A Koldusdiák helye és ideje alkalmat adott volna neki, hogy a szász barokk táncokat viadalra vigye a polonaisezel és mazurkával... Tudjuk, hogy Millöcker mit csinált később az anyagból: egy közömbös operettet, melyből már csak a közönséges fordulat:

„Óh én csak a vállát csókoltam meg.“

él tovább.

Strauss tehát a „Koldusdiák“ után nyúlt. A szövegkereskedők megijedtek. Tudták, hogy a „Velencei éjszaka“ egy alig kidolgozott, csak éppen fölvázolt erőszakolt tákolmány. Mit kezdett volna a „kis tehetségű“ Millöcker ezzel a szöveggel? Ezért elhittették Straussal, hogy Millöcker a „Koldusdiákot“ tartja a gyöngébbik szövegnek és hogy éppen ezért semmi árért sem hajlandó lemondani a „Velencei éjszakáról“. A bizonytalan és fölingerelt Strauss erre megszerette az el sem olvasott „Velencei éjszakát“. Végül is a darab Itáliában játszódik, Verdi hazájában, melynek kultúrkörében ő tudatalatt olyan otthonosan érezte magát. Zell és Genée elbeszélése szerint az operetteben szerepelt egy Pappacoda nevű fecsegő szakács is, aki Velence egész nagyságát a macaronin át látja. Álarcos csínyek, gondola, galambok, s Tizek Tanácsa, röviden az öreg Carlo Goldoni világa. Itt csak nem rejthető veszedelem? Ezt a szöveget fel kell díszíteni velenceiesen és kész a komikus opera. De minden másképp történt. A bukás után Strauss különös levelet írt személyes jóbarátjának, Kari Lindaunak. Ennek a levélnek leleplezése, most, ötven esztendővel később éppen olyan frissek, mint akkortájt. „A szöveg a legteljesebb jószándék ellenére sem nyújt semmi ihletet. Nincs sem költői, sem humoros színezete. Zavaros és dagályos mese. Cselekménynek nyoma sincs... Soha sem feküdt előttem a librettó és a dialógusok, csak az énekek szö-

vegei. Ezért sok mindent túl nemesen fogtam fel, ami ártalmára volt az ügynek. Ebben a könyvben nincs semmi, amit nemesnek lehetne felfogni. Az utolsó próbákon, amikor megismertem az egész történetet, megrémültem. Nincs becsületes érzés, nincs igazság, se értelem, csak bolondságok!!! Zenéje egyáltalán nem illik ehhez a zavaros művészietlen vacakhoz.

Isten veled, kedves Barátom. Kérlek ne közöld más-kai ezeket a leleplezéseket. De mindez így igaz. Én csak annak örülök: hogy nem lehetett megakadályozni Berlinben a teljes bukást. Legjobban annak örülnék, ha hamarosan el is felejténék az egészet. Tőlem ugyan el-lophatnak. Nem ejtenék egy könnyet sem utánna.“

Ennek a levélnek navitása majdnem a cynizmussal határos. Akkora bőségben még a gazdag sem élhet, hogy bankóval gyűjtson szivarra és ne sirassa meg a bankjegy hamuját. „Vigjátékzenét költeni — mondja igen találóan Richárd Specht — anélkül, hogy tudná a jelenetek sorrendjét, anélkül, hogy tudná, milyen hangulatból sarjad ki az énekszám: ennél nagyobb fokra már nem lehet fejleszteni a nemtörődömséget a dráma iránt.“

Talán Strauss is osztotta Rossini megvető véleményét: „A basso le parole“? Offenbach és Wagner kortársa nem gondolkozhatott így. Hiszen mindkettőjük minden hangjegye bizonyítja, hogy a hang és a szó elválaszthatatlanok egymástól és együtt a cselekvésnek függvényei. Emellett Strauss időnként — legalább elméletileg — tudta, hogy mire van szükség. „A szöveg- és zeneszerzőnek egy ágyban kell hálnia“ — írja később Earlbecknek. Annál könnyelműbb és lelkiismeretlenebb Strausztól, hogy esztendőig „abszolút“ módon komponált anélkül, hogy a szövegekkel törődött volna.

Ilyenkor mindig kár a zenéért. A vízesésének sziklakon kell lezuhognia, hogy zúghasson és tajtékot verhessen. Ha csak kartonon folyik és papírmásén, pillanatig sem marad vízesés. Drámai alap nélkül nincs drámai sene. Feloszlik csinos ötletek ködös sziporkáiba. Elpárolog.

Strauss legtöbb operettje elpárologott a Denevér, Oagliostro, Jabuka és Cigánybáró kivételével. A melódiák anyaga visszavándorolt a hangjegyes ládába, amelyből

származott. A drámai művészetet nem lehet becsapni. 4 líra mindig líra marad és azok a szerzők, akik Spechí kívánsága szerint új szövegruhába öltöztették az elszabott Strauss szövegeket, kis kivételektől eltekintve, valamennyien csalódtak.

Ha Strauss Itáliát érinti, akkor dallamai legalább megtartják „konzisztenciájukat“. Ha nem is töltik be a drámát, de betöltik önmagukat. A napkeltét és a felhőket ügyelve Josef Kainz egyszer Nápolyban ezt írta: „Itt minden forróság és forma...“ Olaszország szerelmesei tudják, hogy a déli levegőben még a tartalmatlan *te* tetszetős formába sűrűsödik. — De mi történt akkor, ha nem délen játszódtott a darab? Akkor Strauss olyan zenét írt, melyben még melegség és forma sem volt. Legbalul sikerültebb színpadi műve a „Waldmeister“, egy német - ország nyolcvanas éveit ábrázoló ártalmatlan vígjáték. Hetvenéves korában írta (1895-ben), de évei száma nem magyarázza meg ennek a zenének lappangó vérkeringését. Strauss sohasem kispolgár, philister és képmutató. És a Waldmeister ilyen emberek közt játszódik le. A darab és ezáltal a zene is arról szól, hogy egy kisvárosban hársfatea helyett bólét isznak. Fellép a polgármesternő; a segéderdészek kara velős német férfidalokat zeng. Weber és Spohr a sírjukban is forognak tőle. A klarinét, fagott és kürt romantikája teljesen hamisan hangzik.

Girardiról föltételezték, hogy meg tud jeleníteni egy szászosan beszélő, Timoleon nevű tudóst. Üres bohókás alakot, minden visszhang nélkül. Girardi vonakodott. Strauss és kedvenc színésze összeveszett. Straussban minden alkotó erő aludt, amíg a Waldmeisteren dolgozott. Különösképen az egyetlen jelenetet sem vette észre, melyben a helyzetnek volt némi ingere. Itt tennis játékot kellett illusztrálni angolul éneklő karral. Strauss, ha bensőleg részt vett volna ebben a folyamatban — visszaadhatta volna az ütők puha és hárfaszerűen tompa ütését. A labdák szép parabolapályáját hangjegyekbe rögzíthette volna, ő azonban konventionális nyolchatodos témát írt, melyet bármely más szövegnek ugyanakkora jussal juttathatott volna. A partitúrának egyetlen továbbélő darabja a „Bízz, de nézd meg kiben“ keringő, mely kétségtelenül már régóta készen állott, amikor ez a szöveg a kezébe került. A D-Dur felső quintjén kezdődik és ha nem

is témája, de harmonikus szempontjai miatt érdekes. Az abszolút zene finomságai találhatóak meg benne. Első ízben nem bőségükkel, hanem épen gyér voltuk miatt tűnnek fel.

MENEKÜLÉS A TRAGIKUS ELŐL.

E-EIS-FIS! a Denevér kezdőakkordjaiból a kortársak ezt a három szótagot értették: Jetty Treffz. A nevető nép szája ezt átalakította; Jetty treffts.

Jetty sajnos kilenc évvel idősebb mint Strauss. A valóság kissé más mint a tiszta aritmetika. Egy évtized múlva a házastársak jóval messzebbre jutottak egymástól tíz évnyi távolságnál. Már nem olyan mutatós pár, ha együtt ültek a páholyban vagy együtt mentek társaságba. Hová tűnt az az idő, mikor Jetty Strauss, Johann utolsó orosz útján a cár előtt énekelt. Most már csak nagy ritkán dalolt. Már csak öregedő énekesnő, akit Strauss feleségül vett. Matronaszerű formái anyás alakot öltöttek. Fészekatmoszféra vette körül. De bárannyire szüksége is volt Johannak a melegségre: a hiúsága megsérült. Az érettebb asszony olyasvalakihez illett volna, akinek az alkotásai is érettebbek. De az operettzene ifjúságot kívánt. Vájjon Jetty maradt a zene istennője?

Talán már Johann Strauss sem fiatal. Férfi létere azonban könnyebb számára járásában, viselkedésében, nevetésében magára mázolni a fiatalságot, amit a közönség és barátai megkívántak. Öt nem vénítették szülések, sem az opera, mely elmúlt Jetty mellől. De Jettyn meglát szottak gyermekei, akik emellett még nem is Strauss gyermekei. Amennyiben Todesco leszármazottai: nem lehetett ellenük más kifogást emelni, mint hogy öregítették anyjukat. De voltak itt senki fiai is. Például az a fiatalember, aki néhány hónapja kijárt a hietzingi villába és anyjának szólította Jettyt. Honnan jött ez az ifjú és mit akart?

Johann réműletére pénz kellett neki. Mióta Strauss meggazdagodott, törődött a pénzzel. Sok művész addig hajlamos az adakozásra, amíg viszonyai meg nem adják

neki az adakozás lehetőségét. Ha vitte valamire, úgy benne is — még sokkal inkább mint a polgárban — feltámad a takarékos családapa szelleme. Talán Strauss alkalmasabb lett volna arra, hogy fiút neveljen föl, mint apja, aki természete ellenére — mondhatnánk zseniális rendetlenségben — tizenegy gyermeket nemzett egymásután. Egyik feleségével hatot és ötöt a másikkal. A fiatalabbik Straussnak nem volt fia. Most Jettyét etesse? Johann úgy érezte, hogy megszarolják és kitiltotta a házból a titokzatos látogatót. A puha asszony néhány hónapig ütésekkel felfogó matrachoz hasonlóan feszült ki a két ellenfél között. Kimondhatatlan sokat szenvedett, mielőtt férje mellett döntött. 1877 április 9.-én fiától zsaroló levelet kapott. Johann Strauss nem volt odahaza. Mostanában Jetty megalázkodása ellenére is gyakran ingerült a hangulata. Sokat járt barátaihoz, talán fiatalabb nők társaságába is. Amikor hazaért, Jettyt holtn találta. Agyonizgatta a zsaroló levél. Szélütés érte.

Johann, amikor Jetty holtteste fölé hajolt, azt hitte, hogy megőrül. Kezdetben nem is a fájdalom marcangolta. Lelke mélyén még föl se fogta Jetty halálát. Az esemény határtalanul idegenszerű. Ez a történet nem tartozott öhozzá. Hiszen nagyszámú alkotásai egyikében sem főidül elő halál. Strauss a probléma nélküli elevenség zenéjét szerezte. Már a halál ezen első stádiuma is elrémítette. Mielőtt még megkezdődött volna a rothadás és a hulla megromlása. Kalap nélkül rohant testvére lákára. Segélyt kérő pillantásában a fájdalom, kétségbeesés és rémület kusza szövevénye tükröződött.

Kleist egyik anekdotája Johann Sebastian Bachot jeleníti meg felesége halála után. Amikor — megszokva, hogy a nap minden követelményét az elhunyt intézze — az inasnak, aki azt kérdezi tőle, hogy honnan szerezzenek gyászszalagot. Könnybenázó arccal feleli: „Kérdezzétek meg a feleségemet“. Ha van menyország, akkor ez az adoma az Úristen jobbán ül: olyan szép, mint Sebastian Bach zenéje. Johann Strauss, a zenész kevesebb szépség tői, kevesebb méltóságról tett tanúbizonyságot, amikor megkérte rokonait, hogy gondoskodjanak Jetty földi por hüvelyéről. Ő nem mehet haza többé. Neki tüstént el kell utaznia.

Eduárd ránézett. Eduárd a fiatalabbik fiú ritka

ellenszenvével ismerte az ó Johann bátyját. Temetés, temetési menet, jogi formalitások — ez nem Johannnak való. Megígérte, hogy mindent elintéz és — bármily lehetetlen — Johann két óra múlva már útban volt Olaszország felé.

Nem szabadna halálnak lennie. Johann már sok nagy ivet írt le, hogy elkerülhesse. Majdnem nem ment el Amerikába, mert az ilyen tengeri utak előtt végrendelkezni szoktak. Még ebben az alakban sem akart megemlékezni a halálról. Visszatértekor megriasztotta a hír, hogy Bécsben kolera járvány ütött ki. így Baden-Badenben rekedt és inkább az ottani zenekart dirigálta Vilmos császár nagy örömeire, aki boldogan hallotta meg a lombos fák alatt Strauss zenéjében elmúlt fiatalkorát. Hiszen ő már Strauss apját is ismerte... Most minden reggel eljárt szatta a fiúval a Bécsi erdő meséit. A vörös sasrendet ajándékozta hálája jeléül a művésznek. Mindez pedig azért történt, mert Strauss azt hitte, hogy Bécsben meg kell halnia...

Halálfélelme egészen különös. Eduárd nem minden káröröm nélkül jegyzett föl erről egyet s mást. Amikor a hatvanas évek közepén kiásták a szent István templom katakombáit, József és Eduárd belépti jegyeket szereztek erre a premierre. Hiszen művészek voltak és olyasféle képzeik támadhattak, mint III. Ottónak, annak a német császárnak, aki Aachenben kiásta Nagy Károly tetemét. Három fáklyavivő szolgálta világított Ernst építésmesternek és a kis társaságnak, mely lassan szállt le a föld gyomra felé. Rögtön az első gallériában koponyákat és bordákat találtak, melyek szárazon töredeztek össze H lábuk alatt. A másodikban egymásrarétegzett fakoporsókat leltek. Egy földszinti fedelet megemelték: a fáklyák fényében kapucinus barát tűnt elő. Szikár ujjain a rózsafüzér. Tisztán látták a kék körmöket és a bőr enyhe pihéjét... A következő koporsóban egy hölgy nyugodott. Valószínűleg magyar, mert ezüstgombos paszományos dolmány volt rajta, A harmadik galleriában, melybe ezután leszálltak, negyven meztelen hullát találtak. Csodálatosképen olyan ép volt a hús testükön, hogy amikor József és Eduárd ujjukkal benyomták, rövid idő alatt újból visszanyerte alakját. Ekkor a fáklya lángja egyszerre megváltoztatta színét. Itt pestis vermeknek kellett len-

niük, mondta vezetőjük. A Strauss testvérek a mélységben ezer egymásradobált álló, fekvő, lógó emberi csontvázat láttak. Valószínűleg pestisben meghaltaknak tetemeit, akiket sietve, ing nélkül, ruha nélkül dobáltak a verembe. Eduárd és József a látottaktól felízgatva odahaza elmesélték anyjuknak és testvéreiknek: „Mennyi halál van a lábunk alatt. És mi mégis körbe járunk, mintha mi nem lennénk máris a halál szolgálói, mintha nem a halál lenne az egyetlen bizonyosság...” Johann véletlenül meghaltotta testvérei elbeszélését. Néhánypercnyi hallgatás után egyszerre fivéreire ripakodott: minek tapogattak meg múmiákat? Vesztegzárba valók. Veszélyeztettek saját életüket is családtagjaikét is! Így szólt, beszaladt régi szobájába, bezárkózott néhány órára, majd elszaladt és több napig nem jött vissza a Hirschenhausba.

És éppen Strauss, akitől minden távol esett, aminek nincs nap- és élet illata később, nyolcvanas éveiben a harmincéves háború sötét és fenyegető korához jutott, mint zeneszerző. Egy szöveggönyv, melybe hirtelen fülig szeretett, vezette el a mély világfélelem korába, ahol mindaz diadalmaskodott, melytől ő ösztönszerűleg mindég elfutott. A szöveg a Grimmelhausen féle Simplizius Simplizissimusból bújt elő, a legkomorabb, Faust előtti német műalkotásból.

Hogyan jutott Strauss ehhez a talán legeslegalkalmatlanabb témához. Művészi féltékenység révén. Azaz inkább a bizonytalanság által, mely mindig végigszáguldott rajta, ha azt hallotta, hogy valakinek fiókjában lappang a legjobb librettó... Zamara igazán nem komolyan vehető vetélytárs. Még sokkal kevésbé mint Millöcker. Mégis Strauss felfigyelt, amikor meghallotta, hogy Zamara kézhez kapta a fiatal Viktor León szöveggönyvének egy részét „Melyben megvan az opera minden csábja éb mely mégis halálosan komoly“. Strauss magához rendelte a fiatal író és elmondatta a darab meséjét.

León írta később Lehár Vig özvegyének szöveggönyvét, melyben kiderült, hogy alaposan érti mesteriségét. A Simpliziusban azonban a legnevetségesebb módon melléfogott.

A Simplizius szerzője a tizenhetedik században élt. Róbert Nadler, az irodalomtörténész a következőket írja róla: „Grimmelshausen egy Offenburgi kaszárnnyában éle

sítgette tekintetét. Ott lett író belőle. Az élet napról napra különös alakokat tárt elé. Huszárok és tüzérek, hadvezérek és tisztek, elítéltek és számkivetettek hosszú sora sodródott el mellette. Az étel jelentések és akták fölé hajolva és egy tábori irodának minden sietségével és hirtelen indulatával körülvéve kialakult benne az a tárgyilagos stílus, melynek dicsőségének oroszlánrészét köszönheti...“ És most gondoljunk Viktor Leonra. A régi német irodalom egyik legkomolyabb és legmélyebben szántó jelenetét választja darabja színhelyéül. Egy öreg, erdei magányban élő remete Simpliziuszt állatként neveli fel. Hogy ne váljék belőle ember. Mert az emberiség telítve van háborúval és gonoszsággal. A harmincéves háború idejében járunk. A vértések behatolnak a magányba és meglátják Simpliziuszt, aki tudatlanságában ördögöknek tartja őket. A katonák a remete könyörgései ellenére is magukkal viszik a félelmében inkább holt, mint eleven fiút, hogy megmutassa nekik az utat. Magukkal viszik a világba. Simpliziusnak sem marad más hátra, mint hogy belőle is ember és gyilkos váljék.

Ezt a jelenetet, mely Grimmshausen művében világirodalmi mértékkel mérve is becses, választja León rossz szöveggönyve kiindulópontjává. Simplizius kalandjai a két következő felvonáson át hadi cselszövényeken, ostoba összetévesztéseken, szerelmi történeteken és leleplezéseken át vezetnek. Röviden: mindaz az operett ostobaság, melytől Strauss menekülni szeretett volna: most pallossal és nyereggel megtarkítva tér vissza. Svéd csepürágók csapata és egy Schillertől kölcsönzött markotányosnő, akinek lányát Simplizius feleségül veszi... Már az is bizonyítja, hogy León mily kevésbé tudta át érezni az akkori idők szellemét, hogy Simplizius menyasszonyát Tyllinek nevezi. Ő Ottiliát akarta így rövidíteni, de megfélemedezett arról, hogy ez a név minden műveit emberben azon kor leghíresebb hadvezérének, Tilly grófnak az emlékét idézi fel.

León fél éjszakán át mesélt. Strauss elragadtatva hallgatta. Nem vette észre a fiatal ember túlzásait. Még azt se érezte, — ami még sokkal súlyosabb beszámítás alá esik, — hogy neki semmi kapcsolata sincs ezzel a témával. A szövegben valami frissesség érződött, valami katonás durvaság, egy lehellet Wallenstein táborából, mely-

nek megzenésítésére bizonyára Strauss a legalkalmatlanabb zeneszerző. De őt épen ez ragadta meg. Örökké kielégítetlen étvágya és a szövegírókkal szemben táplált bizalmatlansága, mely néha a legmeggondolatlanabb bizakodással cserélt helyet: mindezek vonzóvá tették számára a darabot, „mely végre egyszer komoly és nagy^{éi}. Hiszen Schiller is sokat írt a harmincéves háborúról. Amikor Strauss még azt is meghallotta Leontól, hogy Zamara kompozíciója már meglehetősen előrehaladt és, hogy 1887 augusztus 15-én tervezik Münchenben az első előadást, tüstént megrohanta Leont: azonnal bontsa föl szerződését Zamarával. Neki, Straussnak szüksége van erre a szövegre! Strauss világhírű ember, műveit egyaránt ismerték Délafrikában és Ausztráliában. Zamara csak kis senki hozzá képest. León is senki. Nem csodálhatjuk, hogy a fiatal ember örömeiben elvesztette fejét. Nagy veszteségek árán, melyeket Strauss fedezett, León fölbontotta Zamarával kötött szerződését. A Simplizius szövegkönyve Strauss tulajdonába jutott.

Majdnem olyan érthetetlen, mint a téves darabválasztás, hogy senki se óvta Strausst ettől a szövegtől. Csak a megbízható Gustav Lewynek voltak aggályai. De ezek az aggályok hamis irányba terelődtek. Lewy attól félt, hogy Leonnak nincs elég gyakorlata. Strauss igazat adott neki. Milyen jó lenne ha Leont rábírhathná arra, hogy vegyen társszerzőt maga mellé. Strauss máris Zell és Genée után sóhajtozott, ezen a tetőtől-talpig gyakorlati érzékkel megáldott emberek után, akik értik a módját annak, hogy hogyan lehet az anyagot a színház és a közönség szája ize szerint elkészíteni. Ugyanakkor azonban azt mondja, hogy León Simpliziusa a legkitűnőbb szövegkönyv. Strauss tehát elvesztette biztonságát. Hogy gondjait elnémíthassa, León közreműködésével személyesen írta át a második felvonást. Ettől azonban természetesen nem javult meg a szöveg. A tátongó törések máris megbénították Strauss alkotó erejét. De a művész ezt sem vette észre.

Mentül jobban gyarapodott Strauss boldogtalansága, annál jobban nőtt a külvilág érdeklődése. A szöveget senki sem ismerte, de mindenki buzdította Strausst. Ebben a vállalkozásában még olyan tényezők is serken tettek, akiknek véleményére mindig biztosan számítha-

tott. Hányszor értette például félre igyekezetét a haragos Hanslick. Most ő is fokozta Strauss vállalkozókedvét. „A töredékek, melyeket eljátszott nekem, annyira tetszettek, hogy már előre örülök az egész műnek.“ Igaz, hogy Strauss környezete látszólag eltitkolta a kritikus előtt, hogy a Simplizius nem operettnek készül, mert a gyanútlan Hanslick így folytatja: „Az operett műfajban már csak az Ön művei érdekelnek. Minden más, amit az utóbbi esztendőben itt előadtak, amennyire én ismerem, teljesen kibírhatatlan. Ezek közül a fiatal emberek közül egyiknek sincs egyetlen eredeti gondolata sem. Csupa rossz „nagy operát“ írnak. Ahol kedvesek vagy kecsesek akarnak lenni, vagy öntől, vagy Offenbachtól kölcsönöznek.“

A rossz „nagy operákról“ írt sor valószínűleg aggasztotta Strausst. Mert amikor a León—Strauss féle terméket december tizenhetedikén előadták, a komponista nem hajlandó megjelölni a műfajt. A színlapon nem volt feltüntetve sem opera, sem operetté, csak annyi: Előjáték és két felvonás. A közönség a csodálattól megdermedve hallotta, hogy Strauss műzsája komolyan veszi a kóristák páncéljának csörgését, hallották a remete imáját és a félig elállatiasodott erdei ember panaszát. Mire a közönség elhitte, hogy mindez komoly s alig tekinthetől kevésbé nagyoperának, mint a Tanháuser bizonyos jelenetei, — akkorára a szöveggönyv átcsapott a bohókásba. Megjelent a táborban Melchior von Grübben nevetségés alakja. De a megzavart közönség nem tudta, hogy hányadán áll és nem mert nevetni... A darab nem bukkott. Természetesen. A kitűnő Girardi, aki az erdei Parzifálból katonává és emberré válik, az ember jellemzés művészetének csúcsára ragadta a darabot. Nem történt semmi, amit a „Velencei Éjszaka“ berlini botrányához lehetett volna hasonlítani. De mindenki valami visszásságot érzett. Ez a visszásság nem a tudás és akarás között, hanem tudás és tudás között tátongott. Egymást ki nem egészítő szándékok imbolyogtak ide oda a színpadon. A remete nemes nyugalomát szellemtelen vidám ugrabugrálás követte. Aztán újra komoly dallam kért bocsánatot a tréféért. Az egész partitúra rendezetlennek tűnt fel.

A remete keringőrománca, melyet Josef Joseffy énekelt a bemutatón: pániktól mentette meg a telt házat.

Joseffy alig végzett, amikor egy hölgy tüzet rikoltott. Az egyik kórista kalapjának tolla hozzáért a nyitott gázlánghoz. A közönség emlékezetében még nagyon is élénken élt a Ringtheater égése. Veszedelemről szó sem lehetett, de a publikum a kijáratok felé tódult. A torlódás pedig veszedelmesnek látszott. Már is eldugult az emberáradat... Ekkor Strauss, az ideges, félős Strauss. felemelte a pálcát és fölkiáltott az színpadra: „Da capo Joseffy“. A remete kiállt a lámpák elé és énekelt... A közönség pedig megnyugodott és újra elfoglalta helyét ... „Csodálatos zenéd és lelkinyugalmad — írta Tilgner, a szobrász, levelében Straussnak, — ezeknek mentette meg életét.“

A darabot azonban nem mentette meg semmi sem. Zavartan vánszorgott a színpadon. Még harminc előadás — ez nem eredmény Straussnak. Háromszázra számítottak. A szerző a balsiker után szokott előkelő viselkedését mutatta. Noha senki sem kívánta tőle, Pétervárról és Münchenből előadatlanul vont vissza darabját.

Strauss egész életében menekült a tragikus elől. Most, amikor hamis önhittségből olyan anyag után nyúlt, melyet csak tragikus légkörrel lehetett kitölteni és megjelenítem: elfutott előle a komolyság és a dráma. A hiba kisebbik fele León szövegében rejlett.

Strauss küldetése a vidámság. Minden kontinensek megörvendeztető zenésze mosolyogva vont vállat Simplizius sorsa fölött. „Küldjétek vissza — írja később kiadójának, Albert Jungmann-nak — mindazt, ami még maradt a megbukott Simpliziusból. Jobb ha akad később néhány szegényes lélek, amelyik rágcsálni szeretne rajta. mintha a sajtkereskedő áruját a Simplizius hangjegyeibe csomagolva juttatná hozzám.“

Straussnak, mint nagy művésznek volt humorérzéke.

ANGELICA - DIABOLICA.

Asszony, asszony, asszony — kiáltja estónként a Theater an der Wien a vörös ég felé. Strauss, Suppé és Millöcker operettjei az asszony apotheózisát hirdetik. Minden kornak megvan a maga asszonya és minden korban megismétlődik a csodálatos esemény: a javak az

asszony irányában folynak az örvény felé, ott felvillannak és elhasználódnak. A selyem, az elefántcsont, a bőr áramlik. Dolgoznak a szabók, az illatszergyárosok, az ékszerészek, a virág és csemegekereskedők. Mint minden más ipar: úgy a zene és színház is az asszonyhoz rohan és mint minden mást: őket is magába szívja az örvény. Elhasználódnak a mámorban, melyet létrehozta ...

Nincsen ebben semmi újság. Így az sem csodálatos, hogy eljött a nap, amikor Johann Strauss is lerótta adóját az előtt a hatalom előtt, mely trónhoz juttatta Bécsben. Az ő zenéjének minden másnál jelentékenyebb a szerepe. Ennek áldozott a kishivatalnok, amikor a jálékszenvedély ördögének karmai közé keveredett, a ke reskedő, aki idegen pénzt sikkasztott. Az öngyilkos ka tonatiszt. Mennyi szerencsétlenség született a sok boldogság között az operettzene következtében világszerte. Straussnak is meg kellett néhány keserű csöppet Ízlelnie.

Megkóstolta. Jetty még csak rövid ideje halt meg. Amikor Heinrich Roch, a karmester és nótaszerző mégis mertette Johann Angelica Dietrichhel. Angelica Nyugatnémetországból, Kölnből származott és énekelni tanult Bécsben. Már első találkozásuk — a fiatal nő ijedt zavarban énekelt egy részt Strauss valamelyik operettjéből — nem annyira zenével, mint ingerlő hízelkedéssel végződött. Strauss megszokta a hízelkedést. Ő nemcsak teremtő zenész, aki hatalmas Melos-ával megbolondítja az asszonyokat, mint Liszt tette virtuóz zongorajátékával, hanem színházi összeköttetései alapján igazi nagyhatalom is. Ezért óvatosnak kellett volna lennie és nem lett volna szabad bízni a fiatal, kezdő nő epedő szemében. Azonban ösztöne cserben hagyta.

Jetty halála mélyen sújtotta Strausst. Ő nem erőszakos ember, mint az apja, hanem enyhe természetű. Szüksége volt a legnagyobb kényelemre, hogy hangjegypapírra róhassa a folytonosan bugyogó zenét. Strauss valójában grottaéletet élt. Tudjuk, hogy mennyire elkésérítette már az utazás is. És ő, aki alig bírta elszenvadni a kocsirázás gyötrelmeit — most egy veszedelmes szerelmet keresett volna? Nem kereste. Ez a szerelem meglepte. Akarata és értelme ellenére.

Csodálatosképen megtévesztette a külszín. Angelica szőke és kékszemű volt. A német Gretchen. Első látásra

hüvösnek, gyöngédnek és szűziesnek ítélték. A sötétbőrű Straussal most Meluzina találkozott és sok más német mesebeli alak: Agáta a Vadászból, Annácska, Lortzing nő alakjai, Wagner Sentája, a Mesterdalnokok Évája. Az egész német galéria. Meglelte a háziasszonyt, akire szűksége volt, de valami Olyasmivel párosulva, ami Henriette ben már régen elmúlt: az ifjúsággal.

Ezek a klisék elrabolták Strauss eszét. A zenében oly finom hallású és mindennel elégedetlen művész, aki a királyné csipkekendőjében tizenkétszer írja le a kupié végét: azonnal feleségül vette Angelikát.

Így hát Angelica Dietrichből Lili Strauss asszony lett, Híres férjével együtt abban az Igelgassei palotában lakott, mely a Denevér és a többi darabok tantiémjeiből épült. Ennek a háznak a terveit még Jetty okos és komoly szemei vizsgálták felül. De az elkészült házba már nem tette be lábát. Strauss 53 éves volt akkoriban, azaz biztosan nem öreg és Henriette mellett kifejezetten fiatal. De a húsz eszendős nő számára már nem elég fiatal.

Ami azonban most végbement, az talán nem is az öregedő férfi tragikomédiája a fiatal asszony oldalán, hanem az örök eltérés a tartalom és az űr között. Lili fiatalabb ember mellett is unatkozott volna, ha annak akkora a kapacitása, mint Straussnak. Strauss mindenek előtt munkás lény. Érték-alkotó, aki éjét és napját egyedül művébe fektette. Lili pocskoló természet. Nemcsak Strauss dicsőségét és pénzét, hanem saját semmittevését is elpocskolta. Pedig a munkátlanság gyakran keservebb zsarnok, mint amilyen a munka lehet. Mert a semmittevés sokkal fárasztóbb. Angelica Dietrich csak magára pomádézta az éneket. Nem volt ő sem énekesnő, sem háziasszony. Hamarosan lelke mélyén haragudott Straussra, a „szórakozottra“, amiért hozzáment.

Mindaz, ami ezután következett, olyan banális, hogy nem szívesen mondja el az ember. Angelica ahelyett, hogy bevallotta volna az igazságot: hogy a zenélő mellett a zenenemértő nem bírja ki sokáig: Lili titokban hazugságokat kürtölt széjjel. Angelicából Diabolicává vált. Öregedésére tett célzásokkal ócsárolta Strausst. A szerelem dalosa, aki esténként Bécsben, Londonban, Berlinben, Pétervárott és Rómában nőhöz kergette a férfit, most csődöt mondana odahaza? Az asszonynak nemsokára vi-

gasztalói akadtak. Ezek közül sajnos Max Steiner, a színingazgató az első, Strauss dicsőségének első társa.

A történelem nem bocsájtja meg Sainte-Beuvenek, hogy elcsábította Victor Hugó feleségét. Mit mondjunk akkor Steinerre? Egy nap Lili eltűnt. „Ez a legjobb, ami történhetett“ — volt Decseynek epitáfiuma erre a házassági epizódra.

Az epizód azonban öt esztendeig tartott. 1878-tól, a „Vak tehén“ balsikerétől 1883-ig, a „Velencei éjszaka“ bukásáig. És a bécsi közönség gunysziszegéssel kísérte Angelica Diabolica kiválását a mester életéből. Csak halk sziszegés, nem hangos fütty. A kielégült káröröm mosolya szállt palotáról palotára a Ring mentén: világhírű embert is érhet ilyesféle balszerencse. A férfi az csak férfi. Mindenki, aki nem volt világhírű úgy érezte, hogy életigényei boldogító igazolást nyertek.

Strauss jóindulatú és ügyetlen, csak később ragadja el a harag. Ebben a rossz időben egyszerre megérzi, hogy egy szempár pihen arcán. Ezek a szemek egy aszszony arcából világítanak, akit csodálatosképen szintén Stniussnak neveznek. Fiatal lánykorában Adélé Deutsch a neve. Azután mostoha lánya Albert Straussnak, annak a bankárnak, aki a Hirschenhausban a másik Strauss családdal élt. Nem rokon, de jó barát. Johann anyja gyakran kért tanácsot tőle pénzügyi dolgokban. Albert Strauss azok közé a zsidó patríciusok közé tartozott, akikben a realitás érzéke mellett megvan a szellemi alkotás megbecsülése is. Az ő tiszteletének tárgya Grillparzer volt.

Fia, aki nőül vette Adele Deusch, korán meghalt. A fiatal özvegy elefántcsontszínű bőre és komoly megérett szemei ismerősnek tündek Strauss előtt, mintha halott anyja kísértett volna vissza. Jetty túl öreg, Lili túlságosan fiatal. Adele Straussnak egy lánya élt: Alice. Milyen bájos az, ha gyerek van a házban... még akkor is ha csak félig a miénk, ha csak a házasság révén kötődik hozzánk. Hiszen saját gyermekei talán nehézségeket okoztak volna Straussnak, talán még a komponálásban is zavarták volna... De ez a már élő, kész ember. És az anyja: Strauss újból lánggra lobban a környezeten. Adele igent mond, ámbár a családja az ellenkezőjét tanácsolja. Strauss egyszerre olyan energiával veti magát a prakti-

kus dolgokra, amilyent senki sem tételezett volna fölrőla. Mivel a katolikus házassági törvény neki, aki csak most vált el Lilitől, nehézségeket okozna, megváltoztatja, vallását és protestánsná válik. Még azt is megteszi, hogy leveti az eddig olyan gondosan Őrzött osztrák állampolgárságot ... Németországban, Koburgban tartják meg %z esküvőt.

Az asszony mindennél értékesebb előtte. A kényelem barátja ennyi kellemetlenséget vesz vállára. De legbensőbb ösztöne ez alkalommal jó tanácsot adott. Adele a harmadik feleség a legjobb. Mint ahogy Henriette nélkül nem született volna meg a Denevér, úgy az Adele által nyújtott nyugodt öröm ott örökdik a Cigánybáró ajtajánál.

A KÖZELI MAGYARORSZÁG!

Egy májusi este egész Bécs kiment a Práterbe, hogy beszívja a hintók és virágok porától nehéz, édes tavaszi levegőt. Vadgesztenyefák fehér és piros gyertyái csüngöttek az utak fölött. A nép sétálva és báméskodva nézte kedvenceit, az arisztokratákat, akik erre sétakocsikáztak.

Hátrafelé tekintettek az úton. Nem tűnik-e elő Sándor gróf Phaetonja, ez a bársony villám. A bakon maga a gróf ül keskeny cilinderral fején. Rövid szakállt hord és a monokli mélyen bevágódik arcába. Hosszú ostora lány arabeszkeket rajzol a levegőbe négy izgatott lova felett... De Sándor gróf ma sétálni ment. Kiszállt kocsijából és egyszerre az úttest közepén termett. Dörgő hangon megálljt kiáltott Czartoryski hercegnőnek. A ponnyk megálltak. Sándor gróf mosolygott. Megfogta az egyik hátsó kereket. „Viszontlátásra hercegnő“.

„Eressze el a kereket!“

„Minek?“

„Megsebesülhet, ha megindulok!“

„De nem tud megindulni, hercegnő!“

„Tréfál.“

„Egyáltalán nem. Egykézzel megfogom a kereket. Üssön a lovak közé. Nem tudják tapodtat sem elmozdítani a kocsit.“

A hercegnő vérvörös arccal ugrott le a kocsiról. „Jó, tartom a fogadást.“

„A discretion?“ (Feltétel nélkül?)

„Eh bien, alors!“ (Legyen!)

A hercegnő meghúzta a gyeplőt, a lovakat biztatta. Végül dühösen csapott közéjük. A kocsi remegett, de nem mozdult. Hatalmas taps futott végig az egész Práter-sétányon — mintha csak színházban lennének. — Hangos brávókiáltások harsantak. Sándor gróf vigyorgott: „Mit szól hozzá, hercegnő?“

„Megnyerte a fogadást. De most engedjen el.“

Sándor gróf kihúzta kezét a küllők közül, udvariasan köszönt és távozott.

Ez egyike annak az ötven adomának, melyek miatt Bécs istenítette a magyarokat és szokásaikat. Ebben a történetben minden megvan, ami a magyarokat kitüntette. A bőség és az erő, a lovak és fogadások szeretete, és a kevélység az asszonyok előtt. És mindez minden cél nélkül. Ahogy az ötlet villáma megvilágítja. Magyar ország Bécs kapui előtt kezdődött. Arisztokratáival, pusztáival, lovaival és tüzes borával. Magyarország, melyben az élet oly merész, testvére a kacagó halálnak. Hogy szerette a bécsi ember ezt az országot, melynek nyelvét képtelen megtanulni. Színes környezetet kerestek Strauss számára? Hiszen itt volt közvetlen közelükben és sokkal titokzatosabb, mint a délibb Itália, melynek megértették nyelvét. Magyarország idegen, éles és vad, mint a piros paprika.

A kedélyes bécsiek addig soha sem érdeklődtek lovak iránt, míg a magyar nemesek 1780 táján magukkal nem hozták lovaikat. Most annyira meghitté vált a bécsiek előtt a patkódobogás és a kerekek zörgése, mint a tengerparton lakóknak a tenger lehellete. Átment a kedélyes városlakók vérebe és meggyorsította az iramot. Bécs a futtatók, a kocsik, a nagy- és kisemberek számára épült istállók városává vált. Aki maga nem hajtatott, az legalább is nézett, dicsért, fogadott, vagy kritizált.

Sándor gróf népszerűségét csak egy ember érte el: a most már agg Eszterházy Pál. Ez az az Eszterházy herceg, aki 1838-ban, amikor az idősebbik Strauss Londonban járt, olyan jó tanácsokat adott az angolok pénzügyi szokásairól, ő maga, mint követ, nem fogadta meg ezeket

a jótanácsokat. Most gondnokság alatt állott, bár távolról sem szegényedett el. Az agg ember lassan járt Bécs utcáin. A házak tövében. Nefelejcskék szeme valaha sok asszonyt győzött le. Most egyik szeme merev, a másik elé lorgnont szorított. Ha tavasszal közelébe kerültek a virág árus gyerekek, gépies mozdulattal nyúlt zsebébe és észrevehetetlenül csúsztatta az adományt, anélkül, hogy elfogadná a virágot... A bécsiek tiszteletteljesen néztek utána. A herceg, mint saját életének újabb megkisebbitett kiadása, még mindig pazarolt...

A pazarlás jellemző a magyarokra. Hogyan pazarolta el önmagát 1848-ban az egész nemzet, polgár, paraszt és nemes az ideál szolgálatában. Legyőzték, de nem törték meg és egész Európa és Amerika háborzongató megbecsüléssel emlegette a magyarokat. A Habsburgok minden állama közül ismeretesképen a magyarok követelték először az autonómiát és a nemzeti önkormányzatot. Amikor a bécsi centralisztikus kormány elvetette ezt a követelést: Kossuth Lajos detronizálta a Habsburg-házat. Ferenc József ugyan legyőzte Bécsben és Olaszországban a forradalmat, de a magyarokkal nem bírt. Csak orosz segítséggel tudta egy esztendei küzdelem után letiporni az országot. Akkoriban Ferenc József még nem olyan fáradt és enyhe, mint amilyenné későbben vált a sorscsapások következtében. Akkoriban megteltek a börtönök és bitók. Nem kímélték az ősnemeseket sem. Az Andrássyak és Telekyek vagyonát elkobozták, az egyik Batthyányit kivégezték. De az ellenállás nem tört meg. Halálos felejtleni nem tudás szállt meg minden szívet — míg húsz esztendő múlva végre jött a bosszú.

A lovagiasság bosszúja volt. Talán a legkülönösebb mód, ahogy valaha is bosszút állt egy közösség. Két bölcs hazafi, Andrassy Gyula és Deák Ferenc vezetése alatt a magyar nemzet az osztrák császárság segítségére sietett, amikor a monarchia a legnagyobb veszedelemben lebegett. 1866 július 3-án Ferenc József elvesztette a könignttzi ütközetet. Hat nappal később Deák és Andrassy a császárnőt fogadták a pesti pályaudvaron. A fölizgatott közhangulat visszaemlékezett egy jelenetre, mely több, mint száz éve játszódott le. Akkoriban Mária Terézia, örökösével, Józseffel a karján megjelent a magyar országgyűlés előtt és segítségül hívta a magyar nemzetet a poroszok

ellen. Most megint egy császárnő jött el. De keskeny alakú, riadt lelkületű. Aki mindennél inkább híve a lovaglás nemes művészetének. Azokkal az angol szokásokkal, melyek arisztokratikusak is, demokratikusak is egyszerre, a melyek tetszést arattak Budapesten. Erzsébet kezét nyújtotta Andrássy grófnak. Megszületett a kibékülés és egyszerűs mind egy új államforma: a kettős monarchia. A magyarok majdnem mindazt megkapták, amit olyan makacsul kívántak: saját államukat, magyarul beszélő hadsereget, parlamentet. És mindenekelőtt királyt, akit Magyarországon kellett megkoronázni.

Egy évvel később megkoronázták Ferenc Józsefet. Azzal a koronával, melyet Szemere, a forradalmi kormány minisztere 1849-ben elásott a földbe. Most Andrássy gróf lovagias bosszújában annak az embernek a fejére tette a koronát, aki annakidején megerősítette az ő és az övéi halálos ítéletét. A nép, mely mindezt átérezte, éljent kiáltott. Az éljenzés hangja a Lánchídon olyan erős volt, hogy a miniszterelnök, a kis Beust lova oldalra tántorodott, mintha ágyúgolyó szele érte volna.

Ilyen ez az ország, mely közvetlenül Bécs kapui előtt kezdődött. Sorsát lélegzetelállító kíváncsisággal figyelték. A lóidomítók, a legbátrabb férfiak, a legszebb asszonyok és a legeredményesebb politika hazája. Mely demokráciára és alkotmányosságra kényszerítette a császári házat. Bécs lelkes együttérzéssel nézett a napkeltébe, mely Magyarország irányából vakított feléje.

A CIGÁNYBÁRÓ.

A cigánybáró azzal kezdődött, hogy Strauss Pesten vezényelte „Vidám háború“-jának első előadását. Feleségének biztatására meglátogatta Jókai Mórt. Jókai, a magyar Balzac, a magyar átélésnek megtettesült anyagraktára. A „mesemondó“, aki száz kötetbe gyűjtötte a multat és jelent, a napszámost és földbirtokost; az ügyvédet és kereskedőt, a várost és a falut. Mintha az ezer egyójszakából lépett volna elő. Mellette nem lehetett elfeledni, hogy kétszáz év előtt a budai várban még török pasa uralkodott...

Jókai elmesélte egyik regényének tartalmát a nagyon is felügyelő Straussnak és feleségének. A történet a tizen nyolcadik században játszódik. Barinkay Sándor apját száműzte az osztrák kormány. Politikai amnesztia révén a fiatal Sándor visszatér hazájába. A királyi komisszárius visszaadja birtokát. A jól művelt földből a sok esztendő alatt kietlen pusztaság vált, melyen most szegény cigányok tengetik életüket. Zsupánnak, a „Disznókirály“-nak földje határos Sándor elárvult birtokával. A ravasz, meggazdagodott proletár Zsupán, úrinőnek nevelte lányát, Arsenát. A lány megtetszik Barinkaynak, de a kérőnek nincs szerencséje, Arsenát visszautasítja. Ő csak báróhoz megy feleségül. A megsértett Barinkay a cigányok közt talál vigasztalást. A tündérszép Saffi mint saját árva sorának példája jelenik meg előtte. Megszeretik egymást, egymáséi lesznek, templom és pap nélkül. Barinkayt a cigányok vajdájává választják. Most báró lett belőle, igaz, hogy nem olyan, mint amelyet a büszke Arsenát akart. Barinkay, a cigánybáró.

Czipra, az öreg cigányasszony időközben kincsekről mesél, melyeket Barinkay apja elásott a pusztaságba, mielőtt bujdosni indult. Barinkay keresi és meg is találja a kincset, örömét azonban megzavarja a császári komisszárius fenyegetése: A kincs eltitolása büntetendő cselekmény, kockára teszi az amnesztia érvényét... Hornonay főispán bevonul huszársjai élén: Spanyolországban kitört a háború. Ausztria minden országában katonákat verbuválnak. Barinkay hősi vére felforr. Kincseit a hadipénztárnak adja, maga pedig cigányaival együtt felcsap katonának.

A befejezés Bécsben játszódik. A lakosság a diadalmas csapatok érkezését várja. Barinkay hősiessége jutalmul bárói rangot nyer. Az új főnemes azonban nem Zsupán lányát, hanem Saffit veszi feleségül, akiről kiderült, hogy nem a pusztaság szalmatetős kunyhóiból, hanem a budai királyi várból származik. Az utolsó budai pasa hagyta vissza a kis gyermeket, amikor elmenekült.

Jókai meséje varázslatosan sűrített atmoszférában játszódott. Száműzetés és jószágelkobzás, visszatérés és elásott ékszerek; hiszen mindez kísértetiesen aktuális. 1848 és 1868 között ilyen a romantikus valóság Magyar

országban. Barinkay, az emigráns és visszatérő hazafi, akinek lelkét büszkeségből és gyors reakciókból szőtték: igazi magyar jellem. A cigányvilág, mely valójában szociálisan mélyen a magyarság alatt áll: ebben a mesében a magyar nyugtalanságnak tükrözése. Straussban teljes akkord zúgott fel. Zsupán felfűvódottsága, Homonnay lovasszelleme — minden alak máris magával hozta zenéjét. Mintahogy egy nyári éjszakát ki tud tölteni az állandó távoli villámlás: úgy párologtak ki ezekből az eseményekből a cimbalom mély hangjai.

Ha Európa Magyarországra nézett, nemcsak politikát látott. Most már ötven esztendő óta figyelt arra a hatalmas zenére is, mely a pusztára felől zúgott. Történelmileg először a bécsi kongresszuson érte meg Európa a magyar cigányokat, akiket odahaza a mágnások zenelakájként tartottak. Mindegyik cigány varázsló és genie. Hegedűjük hangja olyan tiszta, mint az erdei mohán végig guruló forráscsepp — de a másik pillanatban már olyan, mint a földben tátongó mély repedés, melyből tűz csap elő. Ez a cigánymuzsika öregebb, mint az európaiak zenéje (talán azonos az indiaiak elvesztett dallamaival). Határtalan természetközelségük néhány pillanat alatt úgy varázsolta el a hallgatóságot, mintha erős méreg lenne. A kultúrnépek zenéje ezekhez a kitörésekhez hasonlítva, csak kis társasjáték, az ösztönök és hajlamok domesztikációja. Az ösztönök tüstént felszabadultak, ha a cigány álláshoz emelte hegedűjét és elkezdett mollban rögtönözni. Féktelen quartakkordok, csökkentett sextek és nagy septimák. Körbeugráltak, mint a tűzijáték lángnyelvei. Kettes vagy négyes beosztás helyett hármas, hatos és kilences tagozatú témák jelentkeztek a bengáli fényben. Az a hirtelen ütemváltás, melyet Bihary, Kecskeméty és Sárközy játszottak hegedűjükön, még hamisítatlan nomádok vérmérsékletét tükrözte vissza.

Egy ideig Európa és a cigányzene elmentek egymás mellett. Aztán jött Liszt. Az európai zenét most nemzetközinek, a magyar-cigány zenét pedig nemzetinek nevezték. A negyvenes esztendőök óta Európában a nagy jel-Sió a nemzetek felszabadítása volt. A centrális állam ellen folyt a küzdelem, akár Oroszország, akár Ausztria a neve. Ami Lisztnek nem sikerült teljesen Chopin könyvében: higy a gyöngéd embert a lengyelség faltörökösának hasz-

nálja a cárizmus ellen, az teljes mértékben sikerült, amikor zeneirodalmilag a cigányzenét a magyar néplélek forradalmi alkatrészévé emelte.

Lisztben zenei meggyőződéséhez személyes érzelmek társultak. Amikor viszontlátta hazáját, melyet nagyon fiatalon hagyott el, már ő volt korának leghíresebb zongoraművésze. Honfitársai határtalanul lelkesedtek a huszonnyolc éves Lisztért. Díszpolgárságokat és díszkardokat adományoztak. Azt kívánták a császártól, hogy emelje nemesi rangra Lisztet. Ezek az események Magyarország pártjára hódították a zenészt. Mint nemzetének képviselője alkotta 1840 óta magyar rapszódiait. A század legnemzetközibb tehetsége évekig hordja a nemzeti zeneszerző maszkját.

Liszt propagandája nyomán a cigányzene lánghoz hasonlóan fut végig a világon. Liszt partitúráiban egész oldalak akadnak, ahol egyik hangjegy sincs megelégedve önmagával, hanem arpeggióval, trillával, remegő diszi téssel kezdődik. Féktelen „ad libitum“ terült el az egész mű fölött. Erőről és tempóról egyedül a művész dönt. 1854-ben Josef Joachim a hegedűs így ír Lisztnek: „A Duna szép itt Pesten, a cigányok most is lelkesen játszanak, a hang szívtől szívig röpül. Ezt tudod. A cigányokban több rhytmus és lélek él, mint az összes északnémet karmesterekben együttvéve ...“ Talán Brahms egyike ezeknek az északnémet karmestereknek. 1853-ban elragadta a „magyar ördög“. Utána utazott egy magyar hegedűsnek, a nagy Reményi Józsefnek, hogy öbelőle i± „zenei magyar“ váljék... Talán csak ma tudjuk felmérni, hogy mekkora közvetlen veszedelemben forgott akkoriban Európa zenéje. Ha a kontinens már akkor úgy elgyöngült volna a háborúk következtében, mint 1918-ban, akkor talán a cigányok szabták volna számára ugyanazt a sorsot, melyet később az amerikai jazz-band.

De a magyar hullámot elnyelte a kultúra, amelyik még el tudta viselni az idegent, anélkül, hogy összetört volna. A Cigánybáró komponálása már abba az időbe esett amikor a „Bacillus Hungaricus“ veszett erejéből Ez a körülmény kedvezett Strauss alaptermészetének. Hiszen arra nem gondolhatott, hogy magyar operát írjon. Egész lényé osztrák, tehát megalkuvásra kész. Csak a birodalom két fele, Ausztria és Magyarország közti ki-

egyenlítődést akarta megírni, mely a Saffi mese mélyén elásott kincsként rejtőzött.

Jókai nem maga írta a szövegeknyvet, de kijelölte közvetlen környezetéből az embert, aki megfelelt Strauss-nak. Ez Schnitzer Ignác újságíró. Schnitzernek lelkiismeretessége és izlése kölcsönzött alkotó erőt. Nemcsak kiirtotta Jókai elbeszéléséből a keleti mesék nyomait, hanem le is beszélte Strausst a magyar zenei formák túlkorai és túlsúrti alkalmazásáról. Strauss például Barinkayt, amikor az idegenből hazatér csárdással akarta bevezetni. Schnitzer meggyőzte róla, hogy ez hiba lenne és így keletkezett a keringőbelépő:

Szavamra mondom ezt, könnyen megteszem én
[mindezt.

Mivel Barinkay nem Magyarországból jön, hanem oda megy, a nemzetközi keringőnek a rhytmusa megfelelőbb.

Egy gulyásból és pezsgőből álló vacsora alkalmából Strauss és Schnitzer barátságot is kötöttek egymással. Összetegeződtek. Mert kétségtelenül könnyebb azt mondani „Te szamár“ mint azt, hogy „Maga szamár“. Schnitzer bizonyára alaposan megfontolta, hogy mi Strauss legtöbb operettjének (még a legjobbaknak is) hibája. A zeneszerző hamisan szavalta a szöveget. Ahol a mese süllyedt, emelte a zenei hangsúlyt és fordítva, emelkedő szavak alá süllyedő hangokat rótt. Most már nagyon téves az a hiedelem, hogy az operettet hallgatók figyelmetlenebbek lennének, vagy megelégednének rosszabb kiszolgálással, mint egy dráma közönsége. A laikus is megérzi a hang és a szó között tátongó űrt. De ez az űr ott tátong a legtöbb Straussoperettben. Strauss sokkal türelmetlenebb volt hogysesem kivárja, míg a szöveg bevésődik lelkébe, vagy míg a dallam összetöri és átsziszolja a meg nem felelő szöveget...

Hogy lehetne elkerülni ezt a hibát? Schnitzernek megelőően nagylelkű ötlete támadt. Azt mondta: „Beszéljünk meg mindent. Minden jelenetet, dalt. Megállapítjuk

hosszúságukat, hangulatukat és tartalmukat. Aztán szerzd szabadon a zenét. Majd én a te hangjegyeidhez írom a szöveget!“ Csak így ment a dolog — de így remekül ment. Hogy Schnitzer mennyire átérezte a zenét, azt mutatja az is, hogy Strauss a duettben megkérhette szövegíróját: írj nekem sok A-t és I-t. Ezeket nagyon szeretik az énekesek. Mire Schnitzer habozás nélkül írta:

Und mild sang die Nachtigall ihr Liedchen in die Nacht
Die Liebe, die Liebe ist eine Himmelsmacht.

Szelíden szól éjjel a csalogány dala
A szerelem, a szerelem az ég legfőbb hatalma.

Schnitzer szcenikailag vezette Strausst. Az ő érdemének tekinthetjük, hogy Strauss sohasem tévedt el a szöveg útvesztőjében, hogy soha nem ütött meg egészen tragikus hangokat és soha sem csapott át a kizárólagos vidámságba. Strauss rászorult arra, hogy reákény szeri t-sék a legnagyobb sikert. Így például eredetileg tiltakozott az ellen, hogy Schnitzer a híres szöveget:

Igen az én életem ideálja
A disznóhús és sertés hája.

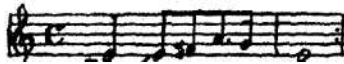
felhasználja Zsupán jellemzésére. Strauss aggályoskodott: Túlságosan erős, ezt nem követi majd a közönség. Nem is sejtette, hogy a szöveg és a zene itt nem egy kuplét teremtettek, hanem megöntöttek egy alakot, miként a harangot szokás.

A cigánybáró megírása majdnem két évig tartott. Strauss még soha sem vetett ennyi gátat tulajdon tehetsége elé. Tudta, hogy erre az anyagra nem szabad kész golyókkal lövöldözni, melyeket a muníciós ládából, ahol a feljegyzett ötleteit tartotta, szed elő. Amikor a meglepett Jókai sürgette és azt szerette volna, hogy a Cigánybáró készüljön el a milléniumi ünnepekre: nemet mon-

dott Nem takarékoskodott az idővel és a sötétségbe érlelte meg művét.

1885 október 24.-én, a hatvanadik születésnapja megelőző estén tartották a teljesen kiárusított ház előtt a Cigánybáró bemutatóját. A színházban Carmen hangulat uralkodott. A közönségnek az az érzése, hogy valami meg soha nem hallott gyönyörűségben vesz részt, amelyik azonban érthető mindnyájuknak. A félévszázados magyarománia előmunkása ennek a sikernek. A hallgatóság zokogott, őrjöngött, kiabált. Csak a színpadnál van igazi plasztikája. A színpad — nem Liszt — teljesítette be a magyar környezet végleges sikerét.¹⁾

Strauss már régen túljutott a környezetén. Szemesarkában kis ráncai elárulják, hogy mulat rajta. A „világismeretnek“ ez a kis borsszeme mely keveredik az igazi érzéssel, drámaivá és erőteljessé teszi a zenét.

Mintha nem is Strauss emlékeiből, hanem őseitől örökölt ösztönéből eredne. Talán nagyanyja látta egyszer a hullámzó nádat, a csak lappangva mozgó vize. A klarinét szava halkán emelkedik, mint rhytmikusa synkopált basszus, míg az oboa halk-remegő hullám mozgásban festi a majdnem mozdulatlan folyót. A komor magányosság érzését fokozza, hogy hiányoznak a közép magas hangok. A kontrabasszus kromatikusan veszi át a motívumot és kissé később az árnyalást is, mialatt a kürt és a fagottok madárcsicsergést szőnek bele. Különö skálaidegen hangok. Bizonyítják, hogy Strauss tudott polyfón módra is írni, ha összefogta képességeit ahelyett, hogy vidám sietségben kurjantgasson.

Az első jelenet láthatatlan halászok karénekeivel kezdődik. Barbár idill, melyet a kürtök és kontrabasszusol

*) Ennek a környezetnek sikere olyan példátlan, hogy mosz már ötven esztendeje tart. A bécsi és budapesti utánpótlók operett gyárai nagyrészt Strauss Cigánybárójának folytatásából élnek meg, ritkán születik önálló termék, mint Lehár Cigányszerelme.

hangja keretéz be. A cigánybúskomorság mindenfelé érezhető. Úgy kíséri a vidámságot, mintha árnyéka lenne. De a zene meglepően gyorsan felszökik a nád és folyam viz illatából és újra visszatál a Durhoz és a tréfához. Mint a cigány a lassútól a friss zenéig. Itt az „esküvői kalács“ kara, igazi Strauss féle polka:

közönséges, ámbár Straussnál soha sem tudjuk, hogy mi az, amit csak a vulgus szeretete tett közönségesé. Okos ember mondotta egykor: „Ha a Dunakeringő és egyéb valcerei állandó játszásával már végleg eltemetik Strausst, akkor is újból születik valamelyik polkája révén.“ Igaz mondás. Strauss a polkaírásban pihente ki a könnyet, melyet Bécs megkívánt kedvencei szemében. Móg a keringő hőskorában is keveredett kevés glycerin ehhez a könnycsepphez. A polkákban azonban nyomát sem érezhetjük. Ezekbe „szinte bele esnek a lábak“. Physikai élvezetből állanak. Tiszta férfiaság mindegyikük.

Saffi dala „Óvakodjatok az éj gyermekeitől“ igazi operaária. Mágikus erővel vonja szívünket az útra, melyről óva visszariaszt minket.

A duett talán a föld legsűrűbben dalolt operaáriája. Királyi hanggal rendelkező alténekesnök épen úgy nem tudták elvenni szüzi üdeséget, mint a dilettáns kispolgárnők.

A „Sternengold“ sem hiú csillogás. Túl él még néhány generációt. A német dal csillagive elfelejteti velünk a kevésbé előkelő befejezést:

Lelkiismeretlen énekesek a D-ről G-re szokták felhajtani.

A sötétvörös rövid ütemű toborzó állítólag nem

Strausstól származik, hanem egy 1848-as dalból. Szerzője, amint ezt Heinrich Glücksmann elmondja — egy Martinovits nevű hegedős. Az első magyar cigány, aki zenei nevelést kapott. Homeros is — mondja Rudyard Kipling

— átvette azt, amit a hajósoktól hallott. Berlioz is átvette a Rákóczi induló eredeti ütemét... Egyedül az a fontos, amit Strauss a második felvonás fináléjában a toborzóból csinál. Elragadó, mint a tokaji. Mellette örjögve száguld a Rákóczi induló. Fenyeket. Mintha Bachus és Mars együtt kugliznának egy falusi pályán. Néha kifogásolták is, hogy milyen komolyan fejezte be

— vig operában — Strauss a második felvonást. Dramaturgiailag nem tehetett másként. Az egyes szereplők sorsának a hazafias ritmusok vad kitörésébe kell fulladnia. Legalább is egy időre. Különben ki lennének szolgáltatva a romantikus vigjátéknak, sőt a bohózatnak.

A harmadik felvonásban minimumra csökkenti a zenét. Ez a felvonás jellemtréfának készült, melyben Zsupán tör az élre. Zsupán: Girardi. Mint katona, skarlátvörös köpenyben tér vissza a spanyol háborúból. Diadalait az is mutatja, hogy övét nemcsak fegyverekkel, hanem órákkal is telespékelt. Valaha a háború nem csak titkos, hanem nyílt harácsolással járt. A harcosok büszkén mutogatták a zsákmányt. Augereau tábornok például az olasz hadjáratból olyan sok órával körülaggatva érkezett Párizsba, hogy még a direktórium és Bonaparte is felháborodtak ... Amikor Zsupán megérkezik, minden vidámság ellenére is megborzadunk. Ez a háború? Ez a háború! Ebből a hízogó és hencegő figurából Girardi Sakespeare alakot szabott. Fallstaff határán mozog. Mégis egészen új szabású, magyaros kiejtése és a zenekar könnyű bőföggése miatt, mely már fellépténél finoman jelzi a disznókereskedőt:

Az este oroszlánja Girardi volt. Esetlen és szemtelen egyszerű. Ravasz és mégis buta. A feledhetetlen apró szemek, a lábacsák, a kampós bot és a pusztalako kalapja láttára percekre elnémul a zene is. A befejezés és-

a bevonulási induló azonban Girardit is elseperte. „A bevonulásnak nagyszerűnek kell lennie — írta Strauss Schnitzernek — nyolcvan száz katona gyalog és lóháton. Markotányosnők, spanyol, magyar és bécsi öltözetben. Mindenféle nép és gyerekek és virágok — a színpadot ki kell nyitni a hátsó kapuig...“ „Hiszen ez egyszer az osztrák nép és katonaság ünnepe diadalt“. A hatvanéves művész tudja, hogy osztrák győzelemre ritkán került sor. A diadalmi hangulat elkapta a közönséget is. „Ha nem téveszt meg minden — írja Strauss Schnitzernek — szép pénzt keresünk közös munkánkkal“. Jauner remek rendezése, igazi színeket, illatokat, cigányokat, rongyokat és valódi szalmát varázsolt a színpadra. Streitmann sugárzó Barinkayja, Grete Collin Saffija valóra váltották a szerzők reményeit. Nyolcvannégyszer ment egymás után rögtön az első rohamban Bécsben a darab. Aztán a Cigánybáró sikere villámsebessen végig rohant az egész világon.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

**ÖREGSÉG, HALÁL ÉS A LÁNGÉSZ
VISZFÉNYE.**

Egy öreg bécsi udvari tisztviselő azt mondotta: „Ha pontosan vesszük, Ferenc József Johann Strauss haláláig uralkodott.“

Decsey Ernő.

Még ma is látják Girardit az emberek a fekete-fehér kockás pepitanadrágban, a keskenyszegélyű cilinderrel fején, amint elragadtatva emeli pilláit... így dalolta a bécsi fiákernótát, a legkülönösebb himnuszok egyikét, melyekben csak valaha is megénekelte önmagát egy város.

Így állt gomblyukkivágástól a keztyűig kocsisarisztokrata. De a bőr és ruhaanyag alatt a bécsi nép szíve dobogott, amely büszke a fiákerekre, ezekre a „szeretetre méltó szörnyetegekre“ (ahogy Friedrich Uhl nevezte őket) és büszke a ravasz és nagy tudású kocsisokra, akiknek olyannyira báróra emlékeztet a modoruk, hogy senki se meri követelni tőlük a visszajáró aprópénzt.

Ha Girardi rákezdte:

I ftihr zwa harbe Rappen
Mei Zeug dös steht am Grab'n
A so wia dö zwa trappen
Wern's net viel g'segn hab'n,

elakadt a hallgatóság lélegzete. És amikor gyors hajtásának művészetét dicsérte a Práter főstányán, antikkorbéli versenyhajtóra emlékeztetett, aki négyesfogatával dicsekszik. És most a feledhetetlen ritardando:

A Kutscher kann a jeder wern,
Aber fahr'n dös kennans nur in Wean!

A polgár önérzete élesen elkülönül az urak szolgáitól.
A fiakeres ugyan utánozza az arisztokratát, de nem lakáj:

Als Bua war i a Stallpag,
Beim Fürsten Esterhaz,
Der grosse Stall voll Schimmeln,
Dös war mei höchster G'spass.
I hatt bei seiner Durchlaucht
A Reitknecht werd'n soll'n
Mi aber hat's kutschiern g'freit,
I hab net reit'n woll'n

Az öreg herceg ugyan előkelő, jólelkű ember volt, de

Mi aber hat d'Livrée géniért,
Dös hat mi allerweil sekkiert.
Zu so was san mir net gebum,
Drum bin i a Fiáker wurd'n.

Ez a dal szociális magva. A kocsis a mesteremberek ősi — a középkorba visszanyúló — büszkeségével, nem is akart más lenni, mint kocsis. Jellemző rá, hogy igazi bécsi kölyök tetőtől talpig. Egy szem sem maradt szárazon, ha Girardi azt énekelte: „Fiáker, de nincsen párja“ és mindnyájan érezték, hogy ereikben ugyanaz a könnyű, szellős vér kering, mint az énekesében.

Ez az időtlen dal, mely még akkor is érthető marad, ha már nincsenek sem lovak, sem kocsisok, Raimund fájdalmasan jelképes kézművesdala után a bécsiek második himnuszának számított. Versszakai alapján ismerték fel egymást távoli országokban az osztrákok. Különösképen a dal kevéssé ismeretes embertől származik, Picketől, a zeneszerzőtől és írótól. Strauss maga nem írt dalokat, de ha írt volna, ez a nóta az ő művei közé tartoznék.

Strauss színpadi sorsa egyetlen panasz a szövegírók ellen. Egyszer életében találkozott csak az igazi együttteremtő művésszel. Ez a művész Girardi volt. Csak színész, de sok esztendőn át ő Strauss alkotásának lelkiismerete, mértéke, ízlése, sőt hajtóereje is. Strauss behunyttal szemmel látta: beható arcjátékát, ijedt, ravasz szemét és keskeny, kifejezéstelen ajkát, amint a célzásokkal spékelt kuplékat előadja.

Az olasz származású, gráci lakatossegéd huszonegy-

éves korában jött Bécsbe. 1871-ben, amikor Strauss Indigójával meghódítja a színpadot, Girardi Stampfer Tuchlaubentheateréhez kerül. Ez a kis kabaré, annak a humoros kultúrának terjesztője, mely akkoriban keresztül-kasul burjánzott Bécsben. Három évvel ezelőtt még Girardi mesterlegénykötényt hordott Grácban. Önmagának szavalt és ugyanazokat a pofonokat nyelte, melyeket Strauss atyja kapott, amikor még könyvkötészetet tanult. Később az asszonyok kegye és a vidéki nők lelkesedése kiszabadítja Girardit a lakatosműhelyből és eljuttatja a színpadra.

Nemsokára ez a színész egymaga teszi lehetségessé a Theater an der Wien-ben az operettet. Girardi tehetségében elmerült a stilisztikai bizonytalanság. A tapogatózás, mely el akar szabadulni Offenbachtól, de hol a latin játéköpera, hol meg a német daljáték felé kacsint. Ahol Girardi fellép, ott nincsenek stíluskérdések. Mérhetetlen tehetsége igaz jellemet formál minden papirosalakból. Évtizedekre elnémítja azokat a kételyeket, melyek az egész műfaj jogosságával és esztétikai értékével szemben felmerülnek. Csodálatos, de veszedelmes dolog a tehetség. Nem helyes az, hogy egy egész világ egyetlen színészre támaszkodjék.

Egyelőre azonban Girardi az operetté támasza. „Az ön vállain — írja Strauss — nyugszik nemcsak minden mű, hanem a Theater an der Wien egész léte. Megértheti, hogy minden szerző, aki ennek a színháznak ír, olyan erősen kapaszkodik Önbe, ahogy csak teheti. Megragadják fejét és lábait, mert egyedül Ön dönt lét vagy nem lét fölött.“

Ezeket a fellengzős szavakat Strauss annak a színésznek írta, akit saját sikerei „mascotte“-jának tartott. Blasoni, Frosch (a Denevérben), Sebastiani (Vidám háború) és Zsupán. Különösen Zsupán alakja vált jelentékennyé és végzetterhessé Strauss számára. Zsupán szerepe kiegészítést kívánt. A monarchia dunai terében éltek más nemzetek is, A magyarok mellett laktak szlávok is. Így Kalbeck és Davis az új környezetre vágó Straussnak horvát meséjű témát ajánlottak: Jabuka, vagy az almák ünnepe.

Eredetileg Joschkónak akarták keresztelni a kis vígoperát. Strauss teljesen Girardi hivatalsszolgájára alapította, aki — Frosch vérbeli utóda — vándorló, élő pálinka-

reklámkuplé. A zeneszerző Joschko szövegét pontozott nonákban írta. A nona egy hanggal többet fog át, mint az oktáv. Ezzel a részegséget mázolta, mint fő jellem vonást Girardi homlokára. „Csak adjatok alkalmat a remeklésre Joschkonak“ — könyörög Strauss a librettistáknak. Más alkalommal pedig így ír Girardinak: „írd meg, hogy hogy akarod. Nem folytatom a kupié instrumentálását, amíg nem ismerem a véleményedet“.

De a zene egyre jobban kilendült az egyes ember sorsán túl a tájba. Nemsokára tényleg almafa kertté vált. Az ágak közt a horvát hajnal friss levegője csillogott. Benne égett a szerelem és a föld szeretete. A nép közelsége nemcsak színpadi ruha. A szöveggönyv is költői hangokat üt meg:

Ha vidáman felnyerít a ló,
Nincs már messze az itató.
Ha kalap hentereg egyedül az út porába —
Elérsz hamarosan a kocsmába.
Ha haragosan tekintenek rád
Gyöngéd női szemek:
Gondold: a csókok közelednek.

Nikisen és Brahms igaz elragadtatással hallgatták a bemutató előtt az első felvonás végének andantino-sostenutoját, chromatikusan fékezett lángolásával, a szerelmi négyest az almafa tövében és a harmadik felvonás F-dur előjátékát. Mennyi új akadt a hetvenéves művész ütemeiben. Ma talán még élesebben látjuk, hogy Strauss megelőzően megelőzte a következő évtizedet a szlávós írásmóddal. A változó és feltartóztathatatlanul előrehúzódó sep timakkordok a huszadik századba áramlanak át, Lehár idejébe. Amikor Strauss a rhythmust bővítve megkezdi: Oh. Jelka, te gyöngye a nőknek, akkor már felmerül a Lehár triola...

Jabuka mérsékelt sikere a bécsi élet megmagyarázna tatlan rejtélyei közé tartozik. Megmutatkozott a közönség elkapottsága. Évről-évre túl sokat tálaltak fel a publikumnak. Ha Strauss kevesebbet ír: mámorosan ünnepel ték volna a hetvenéves szerzőt. így még Girardi sem tudta tartós sikerre segíteni Jabukát, pedig az ő népszerűségének nem volt határa. Hiszen Girardinak megadatott

a különös hatalom, hogy, miként egy tükör, látszólag önmagát mutassa meg minden embernek. Mindenki igyekezett hasonlóvá válni éhez a tükörképhez. A „nagy suggestióról, melyet ismeretlen hasonmásunk okoz“ beszélgetett egyszer Hermann Bahr. „Hallgassanak meg egyszer egy bakát, amint a szakácsnójának csapja a szelet. És figyeljenek meg egy jótársaságból való fiatal urat. Mindketten úgy intonálnak mint Girardi. Úgy tartják a fejüket és ugyanúgy mozgatják ujjait. Húsz év óta minden színész, még a legutolsó falusi fészekben is, ha ellenállhatatlan akar lenni, Girardi vulgáris és mégis titokzatos, remegően izgatott hangját és ártatlanul cynikus kézmozdulatait utánozza.

A legjobb társadalmi körökben is feltámadt a tudatosan utánzó hajlam. Az emberek együgyűnek tették magukat, noha addig az a divat járta, hogy okosabbnak mutatkozzanak a valóságnál. Készakarva úgy beszéltek, mintha egyszerű emberektől származnának és csak nem régebbe tanulták volna meg az irodalmi németiséget. Miniszterek, udvari tanácsosok, generálisok és nagykereskedők „Lüpö DamÖh“-t mondtak „Liebe Dame“ helyett. Mert egy egykori lakatoslegény öngúnyában kitekertén beszélt.

Girardi éppen olyan szeszélyes, mint bármelyik diva. Ennek a divának kegyeiért Strauss majdnem félve küzdött. Amikor sok évi együttműködés után végre össze-tegeződnek, Strauss gyengéd, de tisztelettel teli levelet ír Girardinak, melyben ismételten leszögezi a tegezés tényét, mintha félne, hogy újra elveszti...

Ha mindketten Ischlben pihenik fáradalmaikat, akkor néha éjszakánként, amikor a sötétség mint csuklya borítja be a hegyeket, egy szolga kis lámpással kezében szerelmes levelet visz át az utón. Feladó: Johann Strauss. Címzett: Alexander Girardi. Sürgős! De ha alszik, ne ébresszék föl!! Hiszen későbbben megy aludni mint én!! A leneszerző szerelmes levelei első színészéhez. A Theater an der Wiennnek nincs olyan divája, aki Strauss szemében olyan fontos lehetne, mint Girardi.

A színész majdnem húsz évvel Strauss után halt meg. Meghívták a Burgtheaterbe. Erre a meghívásra ugyanúgy vágyakozott, mint Raimund. Igaz, hogy kacér mosollyal, mert „Nem tartozik oda, hiszen ő népi színész“.

Girardi kétértelmű alázatossága a régi Ausztria tükre. Könnyes mosolya balzsamként gyógyította azt a titkos rossz érzést, melyben a külső vakító fényesség ellenére Ferenc József birodalma szenvedett.

Művészet, mint gyógyír! Girardi utolsó óráit jámbor csalás édesítette. Levágták egyik lábát. Funke professzor, az emberséges orvos úgy tette föl az óriási kötést, hogy megtévesztette vele a tévesztés nagymesterét. Girardi mindvégig elhitte, hogy csak az öregujját amputálták. Mosolyogva kérdezte a professort, hogy ez a körülmény nem fogja-e meggátolni a föllépésben. „Ez a körülmény biztosan nem fogja zavarni“ mondotta meg az igazságot a sebész. így Girardi nem tudta meg sorsát és meglegegetten halt meg.

A CSÁSZÁRKERINGŐ.

1889-ben elterjedt Bécsben a hír, hogy Johann Strauss megkísérelti újra alkotni a keringőt. Vissza akarja adni a valcemek a nagy stílus lassú mozdu latait. Strauss új tánca megmaradna lassú keringenek, de magába foglalná a menüett előkelő szépségét. William Ritter: „Johann Strauss utolsó művei.*

Strauss ismerte az olyan ember egyedüllétét, akiből bálványképei farag a nyilvánosság. És ismerte azt a tévedést, melyből a népszerűség fakad: Amikor húsz esztendő szünet után újból Pétervárra érkezett, az orosz rendőrségnek ki kellett ürítenie a pályaudvari negyedet... Mit akarnak tőle a százezrek? Ha már haza szaladt mindenki: az ember egyedül marad művével.

1888-ban Ferenc József már negyven éve uralkodott. A császár ötvennyolc esztendő. Még nem aggastyán, még nem az a mondabeli személyiség, aki dédunokái előtt halt meg. De már „Öreg császár“-rá vált. Negyven év hány réteg változott meg ezalatt Ferenc József lelkében, hány elképzelés halt meg benne, hogy újabbnak engedjen tért. Végtelenül népszerű sokrétű birodalmában és — nem ismeri senki. Szelíd volt? Némelyek azt állították,

hogy természettől fogva makacs és csak a sorscsapások tanították megbocsátásra. Egyszerűen élt, mint egy polgár. Mindenki ismerte déli étlapját, takarékoságát és hivatalnokéletét. De kedély nem élt benne, mint nagypapjában Ferencben, vagy az aggályoskodó, kissé korlátolt Ferdinándban. A császár spanyol ceremóniák, barokkszokások nélkül lépett föl. És mégis: alig jelent meg, máris a mystikus távolság gyűrűje övezte. Hadvezér volt. Mindig szerencsétlenül küzdött, 1859-ben a franciák elvették Itáliát, 1866-ban Németországot a poroszok. És mégis december másodikán úgy ünnepelte mindenki, ahogy Bécsben még nem ünnepeltek uralkodót. Az előkelőséget ünnepelték, a tántoríthatatlan becsületességet, de leginkább azt az embert, aki egyszer sóhajtván mondotta egy város küldöttségének: „Uraim, az én kezem szerencsétlen...” Ez a kéz a szerencsétlenségtől szelidült meg. A személyes balszerencse aurája — elvesztette a trónörökösöt és senki nem öröklő már trónját — oly erővel vette körül Ferenc Józsefet, hogy már most, hatalma csúcspontján mindenkinek az volt az érzése, hogy szeretettel kell kárpótolni az uralkodót a csapásokért. Az új Bécs, melyet ő teremtett: kétkötetes művet tett lábai elé. Strauss legszebb keringőjével, a császárvalcserrel hódolt koronás urának.

Ám a byzantikus ujongásnak egyetlen hangja sem zavarja meg a császárkeringőt. Hetvennégy halk taktus indulójával kezdődik, árnyékszerűen kecsesen és szépen. Látogatás Mozartnál:

Ez a kezdet a *Cosi Fan Tutte* tisztindulójára emlékeztet. Sejtetés, mely alig lép színre. Piétinements Lointains, távoli dobogás hangkulisszáira emlékeztet, melyek elvonulnak, anélkül, hogy közeljutnának. Ebben a keringőben a nemes tárgy visszahat a művészre. Strauss ta-ha soha nem írt szebbet — és a bécsi tánc entuziaszták szerint kevésbé straussosat, mint ez az induló. Álla turca főmotíumaival:

feltámasztja a janicsárdicsőséget, II. József idejét. A császárét aki — bár sikertelenül meg akarta ostromolni Konstantinápoly városát. Mozarti pillanat él ebben a zenében.

A zenekarban felduzzad a főmotívum sejtelve, majd elhal, aztán fortéban tér vissza újra. Ahol minden a bekövetkezendő fortissimora utal, ott lélegzetállító piano következik, melyet fűvós jelek vonzanak elő. Egész már lelki levegőrétegben mozog, mint Strauss többi alkotása. Ilyet nem ismertek Mendelsohn óta... Kinek szólnak ezek az egész hangok, kinek ez a várakozó lassulás, ennek a diminuendonak szívverése? És most ez a pianissimo? A hegedű felszálló átmenetekben kezdi játékát. Mint keringő madár szeli a levegőt, fellendül a csúcspontokra. Ezen a „locus superioron“ kezdődik talán a keringő? Nem még most sem. Ebből a zenéből nem születik ujongó valcer, melyet Strauss Ófelségének ajánl. Ezért még elrejtje a motívumot és előbb még átmegy Tristán kapun. Az ünnepi előkészítés kapuján:

Wagneri vedute zárja az indulót, mely Mozarttal kezdődött. És most háromütemes lélekzétvétel után a wagneri hyperkapun át végre kilép a keringő. Ben legato ed espressivo:

Talán ez a várt fejedelem? Ez szerelmi vallomás M uralkodóhoz. Szégyenkezzen bensőséges, tisztán szűzies.

Chopini pillanat. Azt hihetnénk, hogy csak zongora tudná kifejezésre juttatni csendességét.

Ez a császár? Ha nem ez az, akkor más már nem jön helyette. Nem ünnepi császár, nem hős. Előkelő, csendes, távoli ember. Csak azért áll közei hozzánk, mert szenvedett és mert még sokat fog szenvedni.

Strauss egyszerre csak a bécsiekhez fordul. Ma ünneptünk van, ami nemcsak az ünnepeltek szól, hanem az ünneplőknek is. És most egyszerre elkezdődik az öröm. Evő, Felség. Nem téged ünnepelünk, hanem saját szerencsénket. És milyen kedves, bájos történeteket tudunk rólad mindnyájan. Meséljük el egymásnak tánc közben. Hiszen te vagy a vadászok és favágók császára is? Aki naphosszat kóborol az Alpesekben? Meztelen térdel? Hiszen itt meg írták a ländler minden örömeivel:

És most a coda, melyben összefonódik minden, amit láttunk, énekeltünk és mondtunk. A fordított nyitányban ajra visszatér a császár képe. Minden rendek császáráé. Mindenki örül. Még a közönséges nagyképű hang is,

mely megriaszt minket kocsmai durvaságával és marcato trombitáival, az is úgylátszik hozzátartozik ehhez a népképhez. És végül Mendelsohni áldás, mely a főtémával- „Éljél sokáig“-gá egyesül.

Harsonák kerekítik le az egész alkotást.

A francia Ritter könyvet írt Strauss öregkori kerin-gőiről, melyben ezeknek az akotásoknak szépségeit Beet-hoven, Wagner és Bruckner mellé helyezte. A császár-keringőről azt mondja „Ez a Strauss zene fantasztikum fájának legszebb virága hetvenöt év alatt“,

ADELE STRAUSS ÉS A BARÁTOK.

Strauss ötvennyolc esztendőös korában vette nőül har-madik feleségét. Hetvennégy éves korában halt meg. Adelenek köszönhette harmadik ifjúságát. Adele férjének halála után vallomást tett: „Egy pillanatra sem támadt bennem az az érzés, hogy öreg embernek vagyok a fele sége“.

Strauss belsőleg fiatal maradt. Zenéjének hőfoka sem változott tulajdonképen soha. Nem öregebb, vagy hűvö-sebb. Meg se komolyodott. Ha az érettséget tekintjük, úgy a zene ősalapja, az ember soha sem változott Strauss-ban. Ezért nem tanulhatott semmit az eseményektől vagy az évektől. Neki nem felelt volna meg Beethoven vagy Brahms adománya, akik „csalódásokon nőttek föl“. Strauss olyan tökéletes mint gyermek, hogy nem volt szabad csalódnia. Adele lehetővé tette, hogy állandó hang-adással boldogíthassa önmagát és másokat.

Strauss egészen hetvennégyéves koráig hangsúlyozta rugalmasságát. Talán túlságosan is hangsúlyozta. Meg-festette fehér hajszálait: „mert valami hamisság van bennük.“ Senki sem látta másként, mint üdén. Vidám, nagy fekete szemei villogtak. Leghatásosabb képét Lenbach festette. Ezen az arcképen úgy hatnak Strauss szemei, mint a mindent megpörkölő ifjúi erő kiszülései.

A hatvanéves Strauss leveleiben tobzódik a fékte-lenség: „Drága Adelem! Érted megyek a lakásodra... mert akkor néhány perccel előbb ölelhetlek meg. Légy meggyőződve, hogy allegrot csinálók a maestosoból, csak hogy hamar érhessek Hozzád. JEANOD.“ „Legyünk vi dámák, Adele — írja más alkalommal — on ne vit qu'une iois (Csakis egyszer élünk)...“ Ahol a szavak már nem szárnyalnak tovább, ott hangjegyeket ír. A Cagli

ostrokeringő zseniális kezdő ütemeit: Ha Önnel repülhetnék az életen át...”

„Te vagy szerencsém és életem úrnője“ — írja máskor. Ha néhány órája nem látta, egyik szobából a másikkba is levelet küld. És amikor Adele kislányával bálba megy és reggel négyig nem jön haza, féltékenységei rokokoszerűen jelentésbe stilizálja: „Egy negyed három. Nincs feleség. Fél három. Helyzet változatlan. Három óra. Helyzet a régi“. Egyszer udvariasan bocsánatot kér, amiért más lényeknek is ír levelet, nemcsak feleségének: „Azt hiszed, én nem gondolok másra, mint Fritz Simrockra Berlinben, a Friedrichstrasse 117 alatt. Tévedsz! Csak irántad érzett szeretetem vezeti tollamat. A kiadóknak „fontos a szerepe. A szerelmi nyilatkozatok, amelyeket feléd röptek s amelyek pénzbe kerülnek, meg kell szerezni. Ne veszekedj mindig, ha Fritz Simrocknak írok Berlin, Friedrichstrasse 117 szám alá. Neki írok, de Terád gondolok.“

Mentül öregebb Strauss, annál inkább napvilágra jutnak a már régebben is észrevehető spanyol nemesi vonások. Hogy örül a lovaknak és kutyáknak. Mióta megszerezte a schönauai birtokot Leobersdorfnál, mániákusan rajong a lovakért. Aki lovat ajándékoz neki, megvesztegetheti. És ha rossz kedvében van, nem talál erősebb hasonlatot, mint azt, melyet egy orosz turné után ír barátjának, Priesternek: „Idegeimmel épp olyan rosszul mennek a dolgok, mint a lovakkal. A lovak is, én is, túlerői tettük magunkat Oroszországban. A lovak túl fiatalok voltak a munkához, én pedig túl öreg.“

Strauss csak kivételes esetekben pendíti meg ezt a szót: öreg. Már Adele kedvéért sem öregedhetik meg. Ha látogató jött az Igelgasseba, az nemcsak Strauss-hoz jött. És Georg Brandes hódolattal írta a háziasszony lejegyzőjére: A zseni és szépség szövetségével szemben hallgat a kritika és csodálattal telik el a kritikus“.

Az Igelgassei palota sok embert tudott befogadni. Ha eljöttek, kétharmad évszázadnyi straussiker kísérték el őket: Az apa képei, Josef életnagyságú szobra, melyet Tilgner faragott. Girardi és Streitmann szobrocskái. Üvegúra alatt az apa és a fiu hegedűje. A múzeumi beszélgetések előtt Strauss menekült el elsőnek. Jobban

érezte magát a kis szalonban, a mindennapi élet családi ebédlőjében.

Strauss életének értelme a munka. Minden szobában akadt hangjegypapír és ceruza. Reggel kilenckor kelt, tiztől fél kettőig dolgozott Rendszerint állva. Időről időre, mintha álmjáró lenne a billiárdszobába ment. A siető labdák nemes hűvössége és a telt elefántsonthang úgylátszik valamilyen kapcsolatban állottak munkájával. Igaz, hogy tüstént ezután már nem is tudta, hogy elhagyta dolgozószobáját és megérintette a dákot. Ebéd után újra billiárdozott, de most már tudatosan. Délután vendégeket fogadott, esténként tarokkozott. De tizkor már újra munkához látott és hajnali két vagy három óráig egyfolytában dolgozott. Csak ekkor feküdt ágyba. A nap vagy éj minden órájában eljátszotta új gondolatait feleségének.

Ennyi társasági zenének szerzője a saját személyét tekintve nem túlságosan társas lény. Nem mintha hiányzott volna az érzéke, hanem mert fukarkodott az idővel. Strauss ugyan irigykedett Tewelere, a komikusra, ak* villája homlokzatára e szavakat festette: „Minden vendég ujjabb teher“. De még sem bírta elviselni a magányt. Az embereket csak pihenésre használta. A túlzott társasági életet gyűlölte. „Összejövelekről, melyek Ronachernél kezdődnek és Bradynál végződnek — írja Adalbert Goldschmidtnek — soha sem jövök haza hajnal pirkadás előtt.“ Akkor aztán a művész bosszankodik a mulasztás miatt. Napokig zavart és semmiféle munkára sem alkalmas.

Még az idejénél is kevésbé szívesen pocsékolta az eszét. Könyvet nem szerető emberek rendszerint személyes érintkezéssel akarják pótolni az olvasmányból merített hasznot. Ám Strausst a túlságosan kihangsúlyozott társadalmi érintkezés megzavarta a komponálásban. Kerülte az olyan emberek társaságát, akik szellemi problémákat vetettek fel. A társalgás nem haladhatta túl az animális jólét meghatározott fokát. Ezért Strauss barátai sétapartnerek, kártya-, asztal-, fürdő-, vagy billiárdpajtások voltak.

Okos emberekkel érintkezett. Mégsem beszélt absztrakt témákról Goldmarkkal, Brahmszal, Leschetitzkyvel és

Alfréd Grünfelddel. Strauss személyiségének varázsa olyan lenyűgözőnek bizonyult, hogy olyan emberek sem nélkülözték társaságában a szellemiséget, akik más alkalmakkor szükségesnek tartották a gondolatcserét. Strausp. animális kedvsége, mosolya, barátságos modora és kis fiús tréfái mindnyájukra élénkítően hatottak. Ha éppen jó napja volt, azaz ha a zene nem terelte el túlságosan gondolatait, öreg és fiatal egyaránt felvidult társaságban.

Brahmshoz különös barátság kötötte. Igaz barátság, nemcsak társadalmi érintkezés. És olyan különös, mintha a kavicsokkal kirakott kerti utón egy medve és egy pillangó bandukolna egymás mellett. A medve — Johannes Brahms — megéri és csodálja a pillangót. Strauss pedig átérzi a másik „kulturális nagyságát“. Strauss bizonyára nem érezte nélkülözhetetlennek Brahms hatásvadázatmentes zenéjét. Igaz, hogy szerette a Wagner muzsikát, mely éppen olyan komoly, mint Brahmsé. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy milyen hatásgazdag, milyen érdekes Wagner zenéje.

Brahms úgy csodálta Strausst, mint ahogy a nagy testét nehezen mozgató óriás bámulja a könnyűszerrel tovairamló ifjút. Strauss művei iránt táplált érdeklődése kimeríthetetlen. Kiterjed minden új alkotásra. Pillanatra sem fogja el a nagyobb és mélyebb értelmű mester (könnyen megbocsátható) fennhéjázása. Pillanatra sem nézi le népszerűbb barátját, amiért az a tömeg szórakozását szolgálja. Inkább Johannes Brahms keresi Strauss kegyeit. Max Kahlbeckkel irat Strausznak levelet. Ebben a Pázmán lovag partitúrájának egy részét kéri ajándékba. A mindig szerény Strauss válaszában „a gyenge lábakon álló Pázmán agg'apjának“ nevezi önmagát. Aztán így folytatja: „Ami pedig a Brahms által kért kéziratra vonatkozik: Ma reggel kerestem, de egyetlen oldalt sem találtam belőle. Általában nem teszem el kézirataimat. Csak Adele őrizi a Cigánybárány egyik részletét. A Pázmán eredeti partitúrájából kitéptem az első felvonás végét. Kérlek, add át üdvözlömetem kedves feleségednek, én pedig maradok odaadó barátod: Johann. — Brahmsnak add át legszívélyesebb üdvözlöteimet“.

Tudjuk, hogy Brahms milyen különc. Bensőleg egyrcjobban elszakadt az emberektől. Bizonyára Adele asz-

szonynak és Adele háztartásának is köszönhető a gyöngegség egy része, mellyel Brahms Strauss iránt viseltetett.

Egy jótékony ünnepség alkalmával Adele két „tiszte löje“ művet írt, melynek „Udvari szolgálat A. S.-nél (Adele Strauss nevének kezdőbetűi). Fúga, írta J. Brahms, Walzer, írta J. Strauss“ a címe. Brahms sértően hideg modora megbántotta még legközvetlenebb környezetét is. Mintha az északnémet születésű művész meg akarná mutatni a bécsi puhányoknak, hogy milyen kemény és érdes a „társadalmi hazugság“ felszíne alatt az élet. Johann Strauss az egyetlen ember, akit sohasem sértett meg, akit élete végéig gálánsán kezelt. Strauss lényének rokkó vonásai kényszerítették erre a viselkedésre. Brahmsot, a medvét elbűvölte Strauss kecsesen fölényes kisugárzása. Amikor Brahms egy utazás alkalmával Bernben meghallgatja a Denevért, tüstént szerelmes levelet ír Bécsbe: Strauss az egyetlen ember, akit irigyel.

Brahms 1896-ban súlyosan megbetegszik. Tisztelői az igazgatói páholy előtt hódolnak neki, a filharmoniku sok hangversenyén, amikor Hans Richter eljátsza a negyedik Brahms-symfóniát. Megrémülnek egészségi állapota rohamos romlásán. Hat nappal később a halálosan beteg Brahms elvándorog Johann Strauss legújabb operettjének, „Az ész istennőjének premierjére. Az előadás végéig ott marad. Egy hangot sem akar elmulasztani. Három héttel később meghalt.

Brahms lelkes keringőjátékos volt. Liszt nyilvános hangversenyeken gyakran sziporkázott az idősebbik Strauss keringőivel. Brahms egy emberöltővel később ugyanígy tett a fia alkotásaival. Saját valcereit — melye ket 1865-ben írt — összeötvözte a bécsiek lelkével. Bizonyára nem véletlenül nyújtja át a bécsieknek zenei név jegyét, melyet straussi hangban tart. Lindau elbeszélése szerint Brahms kontrapontos, szabadon fantáziált bevezetéssel játszotta, a Dunakeringőt. Játéka igazi csodának tekinthető. Sajnos nem jegyezte hangjegyebe sohasem.

Mindnyájan játszottak Strauss-keringőket. Strauss — igen ritka ez a szerencse — sok vele teljesen ellentétes művészre gyakorolt hatást. Lehetett-e közös vonása Bülow-val? A könyörtelen Bülow Kölnben egy hangversenyen meglátta Ferdinánd Hillert, a kritikust. Megfordít tatta a hangversenyzongorát, hátat fordított a teremnek.

úgy játszott tovább. Azt hihetné az ember, hogy az ilyen engesztelhetetlen szellem nem érezhet közösséget Strauss zenéjével, akiben annyi engedékenység él. Mégis épen Btilow előszeretettel játszott hangversenyein Beethoven művei után Strauss-darabokat, hogy megnyugtassa a közönséget. Az is különös, hogy Strauss zenéje diéta szerűen hatott a művészekre. Wagner például Strauss műveket játszott, ha egy kellemetlen eseményt akart el felejteni. Liszt után Rubinstein vette észre először, hogy mennyire elkápráztathatja a zongoraművész Strauss-kerिंगökkel a közönséget. „Ami fellelkesített minket — írja egy alkalommal —, amit szerettünk a zenében, ami térd-hajtásra kényszerített minket a zene előtt: mindaz kétség-telenül meghalt Chopinnel és Schumannal.“ Meggyőződése ellenére átültette lelkébe és óriássá növelte Strauss kerिंगőit. A valcerok hatalmas orkánokban vágattak elő a zongorából. Nekirohantak a hatalmas basszushangokból épült szikláknak, melyeket Rubinstein balkezével vetett a dallam útjába. A művész arcát veríték borította. Hallgatói nem értették, hogy a keringő alapépítményében hogyan fér meg ennyi haragos dac. A keringő-alapépítmény olyan igaz zenének bizonyult, hogy minden zongoratehetőség saját értelmét hámozhatta ki belőle. Annette Essipoff a „Csak a természetért“ című Strauss-kerिंगőt úgy játszotta, mintha Chopin egyik nocturnója lenne.

A „tavaszi hangok“-at Strauss, Alfréd Grünfeld zongoraművésznek ajánlotta. A zongorista egyik hangversenyén újra előadta a keringőt. Utána Strauss csodálkozva mondta: „Tudod-e, hogy ez a keringő nem is olyan szép, mint ahogy te eljátszod? Alfréd Grünfeld minden vonatkozásban ellentétes egyéniség, mint Rubinstein. Mozartivá alakította a Strauss-kerिंगőt. Tisztán játszotta, pedál használat nélkül. Gondosan vigyázott, hogy a basszusok ne zúgjanak és hogy semmiféle instrumentális árnyék ne essen a zongoratóra fölé.

A zongoristák meghódítása Strauss világralmának záróköve. Kisoperáit az egész világon játsszák. Tánc- és zeneműveinek hatása fel sem becsülhető. Amikor művész-pályája kezdetének, az első Dommayerbeli felléptének, ötvenedik évfordulóját ünnepli, New-Yorkból sürgőnyt kap, melyben értesítik, hogy legújabb keringőjét tizen-

három színpadon játszák egyidőben. Talán még soha nem ért el zenész nagyobb sikert.

A Strauss-karral csak árnyékszerűen törődik. A kalmár nem az övé, hanem testvéréé, Eduárdé. Eduárddal nehéz érintkezni. Az egyetlen zeneszerszám, melyen Strauss nem tud játszani, tíz évvel fiatalabb testvére. Minden levelének címzése stereotyp módon: „Kedves Eduárd.“ Többi ismerőseinek megszólítását ugyanakkor átburjánóznak Johann rokonszenvének jelei. Eduárd lényéből azonban — egészen mélyen a föld alól — rosszindulat érezhető. A közönség felé mindig a legmelegebb együttérzés látszatát keltik. Strauss azonban egyik levelében előlről rohamozza meg öccsét: „Te még mindig feketén látsz mindent, Eduárd. Azt hiszed, ártani akarok Neked. Hány évet kellene tulajdonképpen megélned, hogy belásd: nem szabad bátyádat ellenségnek tekintened. Te sem vagy fiatal — én pedig tíz évvel idősebb vagyok. Talán még ezer esztendőskorunkban is találnál okot az ellenem irányuló panaszra. Én lelkem mélyén mindig az maradtam Veled szemben, aki valaha voltam. Ha visszatekintenél a múltba — neked is megváltoznék a véleményed.“

Eduárd családi háborúját, melyben az apa-fiú harcának minden borzalma visszatért — Johann csak távolról érte meg. Neki pedig nincs gyereke. Csak mostohalánya, Alice, aki iránt nagyapai érzelmeket táplál. Alice számára kedvesen simogató szavakat talál leveleiben. Némely színdarab, mint azt mama joggal találja, nem elég erkölcsös ahoz, hogy fiatal lányok is megnézhessék — de „Hívd meg tüstént vasárnapra barátnőidet“ Victor Hugó „Art d'être grand père“-je, a nagyapáságnak művészete csillog kettejük viszonyában.

„BRÜDERLEM FEIN.“

A „Ninetta hercegnő“ első előadásán megjelenik Ferenc József is. Alexandrine Schönerer, a színgazgatónő izgatott. Bemegy a páholyba és mély bókkal érdeklődik, meddig szándékozik őfelsége maradni. Ne hívják-e be Strausst? A császár mosolyog. Végig akarja hallgatni az előadást.

„Nem akartam közben elmenni — mondja a függöny leeresztése után Straussnak. — Remekül mulattam. Különös, hogy se ön, se az ön zenéje nem öregszik a korrall, ön sem változott semmit — pedig már régóta nem láttam. Gratulálok az operához...“

A császár „operát“ mondott. Strauss gyerekes boldogsággal emlegeti mindenki előtt ezt a szót. Pedig a „Ninetta hercegnő“ leggyengébb művei közé tartozik. Csak a „gondolatok“ nem öregszenek. A zenei dolgokban járatlan Ferenc József ugyanazt érzi, mint Félix Mottl, A dirigens, aki azt mondja Straussról: „A Wagner halála óta dúló rettenetes szegénységben“ Strauss azon kevesek közé tartozik, akiknek még eszükbe jut valami. Pedig A zenei gondolatot nem pótolhatja semmiféle ravasz kontrapont.

Opera! Straussban fájó seb sajog a Simplizitis bukása óta. Állandóan „szöveget“ keres. Elfelejtji, hogy a Denevér és a Cigánybáró korának két legjobb vígoperája. Neki komoly szöveg kell! Schnitzerrel még a Simplizius megzenésítése előtt megbeszélte a „Bergeni kópé“ témáját A régi német hóhértörténetet páni félelemben hagyja cserben, amikor meghallja, hogy Sir Artur Sulii van sikeres Mikadojában szintén hóhér szerepel. Nem szeretné, ha plagizátornak tartanák. Azután arra gondol, hogy Max Kahlbeckkel átalakíttatja Shakespeare „Ahogy tetszik“ - jót. Ez a terv, sajnos, nem valósul meg. Ehelyett Dóczy Lajos kínálja föl a „Pázmán lovag“-ot. A darab Magyarországból jön. Magyarországból, mely egyszer már meg lepte élő alakjaival Strausst. Most komoly, de vér nélküli „drámát“ kap. Szöveget, mely önmagát drámának nevezi, pedig nem is az. Strauss megzenésíti!

A „Pázmán lovag“ meséje a lovagkorból származó románc: A magyar király beleszeret öreg hűbéresének. Pázmánnak feleségébe. Fejére csapja Pázmán lovag sisakját és alkonyatkor homlokon csókolja a lovag feleségét. Pázmán apródjától megtudja a történeteket. A becsületéért bosszút forraló daliát a király udvari bolondja rábeszéli.. hogy csókolja meg a királyné homlokát. Megtörténik. így a darabban visszaáll az egyensúly és az erkölcsi világregd. Sajnos, egyik sem forgott komoly veszélyben. A versek gyöngéd, szinte üvegszerű ironiája azt mutatta, hogy Dóczy igazi költő. A szöveg azonban kínosan hasonlít a

magyar történelem legtragikusabb drámájának, a Bánk bánnak meséjéhez. Strauss tájékozatlansága magyarázhatja csak meg, hogy az első pillanatban nem vette észre a hasonlóságot. Hiszen ez a téma Bécsben is ismeretes, mert Grillparzer is megírta „Urának hú szolgája“ című drámájában. A „Pázmán lovag“ Bánk bán tragédiájának unalmas vígjátékváltozata... És a Hofoper már oly rég óta sok vággyal ostromolt kapui mégis a Pázmán előtt nyíltak meg.

A komponistát kezdeti, rövid ideig tartó elragadtatás után aggasztotta a szöveg. Sok helyütt húzásra kényszerítette Dóczit, pedig a hiú költő tiltakozott műve megnyirbálása ellen. Simrock, a kiadó kételkedett: Jobban szeretne egy Strauss-keringőt. Adele is aggódva kérdezgette, hogy nem vész-e kárba a kétesztendei munka, melyet férje erre a szövegre fordított. Ignaz Schnitzer, aki látogatóban járt Straussnál, alkalmatlan vigasztalásul mondta: „Akár sikered lesz, akár nem: elmondhatod Valentinnel: Mint bátor katona halok meg...“ Strauss majdnem kidobta tapintatlan vendégét. Akkoriban a klasz szikus idézetek korában éltek, de Strauss nem akart halani a halálról.

Az első előadás a Hofoperben tiszteletteljes gyászszertartás benyomását keltette. „Az operát — írja a nyugodt Speidel — csodálatossá teszi a belefektetett komoly munka és a szilárdan fenntartott stíluskarakter.“ Több mint műalkotás, igazi erkölcsi cselekedet... Önmegtagadás él benne. Mi mindent kellett elfelednie Straussnak, hogy megírhasa a Pázmánt! Le kellett mondania a könynyedségről, hogy ildomosán írhasa a nehéz zenét. A Pázmán zenéje komoly opera. Középuton jár Wagner affektusa és Verdi parlandoja között. Jó zene. A szöveg teljes egészében gondosan megzenésítve. Nem pislog egyes számok kiugró sikerei után. Bátor Fonódallal kezdődik, mely más körből érkezik és ezért semmi közös vonása sincs Wagner fonódalával.

Észrevenni, hogyan küzd Strauss ebben a művében tulajdon melódiája ellen. A „Vadászkar“, „Bordal“ és a „Halászkok kará“-nak ostroma ellenére mindent megtesz, hogy a dalok ne nyerhessenek önálló életet, hogy ne nőhessenek ki érett gyümölcshöz hasonlóan az opera keretből. Mekkora fáradságába kerülhetett, hogy elvegye

a cantilena puhaságát és hogy az új német kromatika szövegeit beleüthesse a következő mondatba:

Arám, az Csehországban él, de ott reám nem vár

[a szerencse.

Strauss végül is bebizonyította, önmagának, hogy mit tud. De ki köszönte meg neki a fáradságot?

A Pázmán lovag egyik részét mindenki hálával fogadta, A harmadik felvonás baletzenéjét Eduárd Hanslick „a partitúra messzire fénylő ékszerének“ nevezte. „Miert — kérdezi a továbbiakban — nem ír Strauss egy egész estét kitöltő baletet? Hiszen a legjobb francia balettek nagy sikerüket Herold, Adam és Halévy zenéjének köszönhetik. Delibes balettjei ma is elhomályosítják operáinak sikerét. Straussnak csak akarnia kellene, és olyan színpadi művet teremthetne, melyben pompás csokorba foglalhatná össze legsajátosabb tulajdonságait.“

Johann Strauss, mint már oly sokszor életében — ismét megfogadja ellenséges barátjának kritikusi szavát. Egészen különös jelenség lelkének kötődése Hanslickhoz, akivel azonos esztendőben születtek. Hanslick már az idősebbik Johannt is kritikával illette és az első hangtól kezdve figyelte az ifjabb Johannt. Pedig Hanslick nagyon sok lényeges dologban tévedett. Amit egykor elvetett, azt tíz évvel később az égig magasztalta... Ha Hanslick most balettre utasította Strausst, akkor biztosan ez az ő igazi műfaja.

A szöveget versenypályázattal szerezte meg. A bírálóbizottság tagjai közt ült Gustav Mahler, a Hofoper igazgatója is. Nem csoda tehát, hogy Strauss elfogadta a bizottság döntését. A szövegekönyvek nagy számban futottak be, az első díjat a „Hamupipőke“ nyerte. Senki se tudta, hogy kinek az alkotása. A pénzért egy ügyvéd jelentkezett, mint a szerző megbízottja. Sokan találgattak — még egy főherceg nevét is emlegették —, de a fátyol Áthatolhatatlan maradt.

A hamupipőke régi meséjét kiemelték a mondák világából és átültették a nagyvárosba. Áruházban játszódot, Gréte, a kifutólány a hamupipőke és Gusztáv, a főnök

a hercegi kérő... Az irónia jó atmoszférát teremthetett. A hetvennégy esztendőös Strauss vidáman fogott munkába.

Gustav Mahler tisztelte Strausst. Ő vitte a Denevért a Hofoper színpadára. Oda is való, mint az osztrákok reprezentatív műve. A Hamupipőkével szemben aggályokat táplált, noha kötelezte magát rá, hogy előadja. Kétségeiről Strauss soha sem hallott. Súlyos összeveszés lett volna belőle, ha akkoriban előadják a darabot. Csak Johann halála után tíz évvel jelent meg a munka, mint „opus posthumum“.

Strauss 1899 tavaszán minden idejét a Hamupipőke csiszolására fordította. Állandóan újabb keringőötlei támadtak, melyeket beillesztgetett a műbe. Hiszen ki kergetne el egy pillangót... Halk, öregkori napfény nyugodt kezén. De zenéjén nyoma sem látszott a gyöngeségnek. Elkészült utolsó előtti fényképe (Ischl, 1898). A kerti padon pihen, nagy szalmakalapja mellette fekszik... Megírta utolsó keringőjét („Hangok Raimund idejéből“), melyben visszafelé fordult arccal, sorsát sejtve, újból összegyűjtötte mindazt, ami fiatalkorában körülötte életét...

1899 május 22-én az Igelgassei Strauss-palota kertjében két öreg ember üldögélt. Kártyával kezükben várták A harmadikat. Egyikük, Leschetitzky, lengyel. A legnyugodtabb arcú agg. Pedig híres felforgató. Egy zongoragyymnastika feltalálója, mely szerint nem annyira a játékos ujjai, hanem csuklőizülete lényeges. Leschetitzky mellett az ősbécsi Bösendorfer ült. Hatvanégy esztendőös. Már Beethoven idejében is gyakorolta a zongoragyártás mesterségét és polgári kötelességeit. Ők ketten Strauss kártyapartneri. Hírhedt tarokkjátékosok. Sokkal nagyobb teljesítmény tőlük nyerni, mint a legjobb új keringőötletet kottára vetni... Strauss vidáman érkezett az operából. Neki kellett volna vezényelnie a Denevér délutáni előadását. De már a nyitány után elment. Utóbbi időben nagyon izzadt vezénylés közben. Néha gyenge szédülés fogta el. A tarokk sokkal egészségesebb.

Strauss azt mondta: „Menjünk inkább a szobába.“ A két öreg ember elmosolyodott. A madáracsicsergéssel teli kertből bemenni a játékszobába? No jó. Hiszen tudják, hogy Scháni mennyire fél a meghüléstől... Most a szobában csapdosták a kártyákat és nem takarékoskodtak

az egymás bosszantását célzó megjegyzésekkel. Mindháraiuk élete nyitott könyvként feküdt előttük — és ha valamelyikük hibásan játszott, akkor megpiszkálták érte. Milyen eredeti ember Strauss az orosz szerelmi történetivel. Egyszer Moszkvában teljes héten át az osztrák követi égen rejtőzött, hogy ne kelljen feleségül vennie *egy hölgyet*. Milyen eredeti személyiség Leschetitzky! Módszerét úgy találta föl, hogy megfigyelt egy lakatost munkája közben. A mesterember csuklóját emelőnek használva, úgy nyitott ki egy elzárt szekrényt, mintha ez lenne a legkönnyebb dolog a világon. És milyen eredeti ember Bösendorfer is! A Bösendorfer-termet, a világ legjobb Eongoratermét úgy szerezte, hogy egyszer elment Lichtenstein herceg lovardájába. Bösendorfer nagy lóbarát rolt. A lóbarát zongoragyáros azt a különös és töpren gesre érdemes megfigyelést tette, hogy a lovarda falai egészen különös módon vetik vissza a paták dobogását. Elment Lichtenstein herceghez és a megdöbben nagyurat rábeszélte, hogy a lovardából hangversenytermet építtessen. Igaza volt, ennek a teremnek akusztikája utolérhetetlen.

Strauss enyhe rosszullétet érzett barátai távozása után. Nem ügyelt rá különösebben és éjjel háromig dolgozott a Hamupipókén.

Másnap zongoráján fantáziált. Középhangzású, harmatosán üde motívumok, melyeket hatalmas basszus-regiszter és villogva csillogó diskant övez. Két nappal később nagy divatbemutatót tartottak a Práterben. Strauss, akit ezredszer hívnak meg, ezúttal nem mond nemet. A magas, karcsú, feketehajú és izzószemű férfi körül asszonyok és ruhák tolonganak. Strauss autogram mokat oszt és elfelejti, hogy könnyen izzad és hogy meleg napokon végigrohan a szellő Bécsen... Rázóhideg éri. Másnap nem tud felkelni. A Hofoper balletmestere, akit magához rendelt, hogy a Hamupipókéről tárgyaíjon vele, azt hallja, hogy a művésznek magas láza van. Talán csak meghülés. De Nothnagel professzor május 30-án kétoldali tüdőgyulladást állapít meg.

Adele azt hiszi: Csak akkor lehetséges a gyógyulás, ha Strauss nem tudja meg, hogy milyen súlyos az állapota. Megtévesztik a művészt. Azt mondják, hogy fájdalmi és légzési nehézségei neuralgiára vezethetők vissza.

Nyugodtan kell maradnia!... Egyszerre csak Strauss a kályha ellenzőjén különös alakokat vesz észre. Ijedten behunyja szemét. De lehunytt pillái mögött is belső látomások gyötrik. Események töredékei húzódnak el előtte, melyek egy örvény felé tartanak...

Mit láthat vájjon? Június elsejének éjszakáján fel-emeli felsőtestét az ágyban és eldalolja az ősrégi Raimund dalt, a „Kislány a tündérorszámban-t“:

Brüderlein fein! Brüderlein fein!
Darfst mir ja nicht böse sein!
Scheint die Sonne noch so schön,
Einmal muss sie untergehn,
Brüderlein fein, Brüderlein fein!
Einmal muss geschieden sein.

Minden igazi osztrák Raimunddal vagy Schuberttel ajkán hal meg. Strauss, az ének alatt apjára emlékezett, aki mindkettőjüket ismerte. Saját élete és törekvése most csak a régi idők kis részecskéjének tűnt előtte, mely fájó, de hatalmas árban iramlott tova. Azután újra elkapta az előretörés. Tiszta öntudattal nyitotta ki szemét és azt kívánta: hozzák vissza Gustav Mahlertől a Hamupipőke partitúráját, mert valamit változtatni szeretne rajta.

Amikor június harmadikán felébredt, Adele ült ágya szélén. Mint mindig. Strauss úgy érezte, hogy a közös tizenhat évükben mindig ilyen gondosan óvó szeretettel ült mellette. Érzékeny hálával csókolta meg felesége kezét. Azzal a szertartásossággal, mely még akkor ment át az osztrákok véérébe, amikor az udvarnál még spanyolul beszéltek. „Aludj“ mondotta gyöngéden Adele. „Aludni fogok“ — mondotta Strauss, aki egész életében engedelmeskedett a hölgyek parancsainak. Négy órakor mosolyogva átszenderült. Fájdalom nélkül. A halál szelíden bánt vele. A ravatalon arca oly fiatalnak tűnt, mint harminc éves korában.

Brahms három évvel korábban halt meg. Rubinstein már 1894-ben. Ugyanebben az esztendőben hunyta le szemeit Hans Bülow is. Anton Bruckner pedig 1896-ban. Wagner már tizenhat esztendeje meghalt, Liszt tizenhárom éve. A huszadik századba csak Verdi és a csendes, finom Goldmark tekintettek be. Mindketten ösöreges és

robustus egészségű emberek. A többi neves zenész mind fiatal. Gustav Mahler és Richard Strauss.

Az irodalmi életben ekkor már tiz éve írt Hauptmann. És Hoffmannsthal épen ebben az időben agyalta ki a másik, a symbolistikus Bécset. Már fiatalkorában is koravén bölcsnek látszik a bánatos mosolyú Schnitzler mellett.

„Johann Straussal temették el — írja Walluschek a bécsi operáról írt munkájában — a régi Bécs egész zenei arcát.“ Mintha kővel dobtak volna meg mindenkit. Minden körben mély fájdalmat éreztek. Senki se gondolt könnyű múzsára. Nagy természeti jelenség, egy páratlan erő az, ami elhunyt. Az osztrák népnek és az osztrák államnak jelképe, melyet ez a politika nélküli ember zenéjének hangjaival úgy tartott együvé, mint egy császár. Mindenki didergett Strauss halálakor. Bécs egy órával a haláleset után tudta meg a gyász hírt. Eduárd Kremser, a dirigens terjesztette el. Kremser épen hangversenyt adott a népligetben egy Strauss—Lanner emlékmű javára. Egyszerre csak lekopogta a kart és minden magyarázat, nélkül pianissimo, fátyolozott hangon a Dunakeringőt játszatta. A közönség sirva ment haza.

Strausst június hatodikán temették. A temetési menet végtelen hosszúságban kígyózott az Igelgassei ház körül. Körüljárta azokat a helyeket, melyekből az elhunyt dicsősége szétterjedt az egész világra: A Theater an der Wient, Hofopert, a Musikvereinsaal. Százezer ember állott levett kalappal az utcán. A koszorúkat és virágvivő kocsikat számolták. Mintha Bécs összes kertjeit kicipelték volna a temetőbe... Schuberttel szemben és Brahms oldalán hantolták el Strauss tetemét.

A DICSŐSÉG VISSZFÉNYE.

Ötödfél esztendővel Strauss halála után fiatal karnagy áll a Theater an der Wien karnagy emelvényén. A „Víg Özvegy“ című operett első előadását vezényli. Nemrégiben még egy gyalogezrednek karnagya. Apja is katonakarnagy. Apjának nagyapja — Le Hardy — „a merész“ francia katonatiszt volt. Az austerlitz csatában az osztrákok fogságába esett, de megszökött őrizői

elől és egy parasztlánynál talált menedéket. így keletkezett a Lehárok nemzetsége. Az idegen katonavér elkeveredett a magyar-szlovák hegedűhanggal.

Egyik Lehár sem gyáva. A „Víg Özvegy“ szerzője sem. A főpróba után senki se várt sikert a darabtól. Pedig a szerzője írt már néhány tehetségre valló alkotást. A premieren a zenészek rángatták Lehárt a függöny elé. A siker szinte patakokban ömlött. Valaki a nézőtérrel felkiáltott: „Megszületett az új Denevér“.

Bécs után Berlin következett. Ott a következő esztendőben hatszáz előadást ért meg a Víg Özvegy. Enélkül a mű nélkül elveszett volna az operettműfaj. Az emberek akkoriban seregestül fordultak el „a formától, melynek nincs tartalma és már csak üres keret“. Offenbach és Johann Strauss ugyan éltek valaha, de akik őket nem ismerték, azok Zolával együtt csak azt mondhatták: „Az operettet meg kell fojtani, mint egy kártékony állatot.“ Művészérzékű ember 1904 táján lábát sem tette operettszínházba. Ehez a könnyű műfajhoz már csak asszonyok és asszonyok kísérői jártak.

Míndez egy csapásra megváltozott, amikor a Víg özvegy megjelent. Miért nem unatkozott most senki? Ebben a darabban igazi emberek énekeltek, igazi élet izzott. A zene könnyű és tiszta. És mintha időnként kis elektromos ütések érnék a hallgatót. Ez a zene egészséges és kissé fülfedt. „Denevér 1906“.

Viktor León a szövegíró aki a Simplizius vétkét elkövette, időközben húsz esztendőt öregedett. Meilhaxi „Attaché“ című vígjátékából (tehát újra Offenbach ideje tárta szét védőleg karját feje fölött) a következő mesét hámozta ki: Danilo gróf, a diplomata, aki Párizsban képviseli hazáját, titkos parancsot kap hazulról, hogy vegye feleségül a „Víg Özvegyet“, Hanna Glavarit, hogy annak nagyszámú milliója ne kerüljön ki az országból. Teljesítené is a parancsot, ha közben bele nem szeretne Hannába, így azonban az igazi férfibecsület érzése megakadályozza. Lemond szerelmese kezéről, hogy a szerelmi házasság ne alakulhasson előre megparancsolt pénzérdekekből létrejött érdekházassággá. Ám Hanna Danilo segítségére siet. Az asszony ugyanolyan büszke, mint a férfi. Hogy megbuktassa a személye körül dúló intrikát, azt mondja Danilonak, hogy elvesztette vagyonát, így mindketten

elszakadtak a spekulációtól. Mindegyikük csak önmagának felelős. Ezért egymáséi lehetnek.

Hanna Glavari 1906-nak asszonya. Huszonkét évvel később Fritzi Massary játszotta Hanna szerepét. Akkor megláttuk, hogy az az alak nem függ az időtől. Túléli korát. Vigjátékszerep az igaz, de valódi ellentétekből szőtt zeneruhába burkolták. A zene drámaian újul meg állandóan a szövegből. Hihetetlen elektromos pezsgés zsi bongása köríti a jeleneteket. Még a félreértések sem operettszerűek, hanem a szereplők jellemének következményei. Ezért olyan szerencsések a zenekar és az ének elektromos kisülései.

A zenei összejt, melyből Lehár kiindult egyáltalán nem meglepő. Talán Lehár az egyetlen szerző, aki jól meghallotta a „Jabukát“. Lehár ennek a műnek fia, az egyetlen törvényes fia. Strauss munkásságában a Jabuka csak egyetlen kísérlet száz másik közt. Lehár azonban a szláv-magyar dallamban született. Ismeretes, hogy a szlávok megharagudtak rá a Vig Özvegy miatt. Horvátországban a diákok megverték az operaénekeseket, mert Lehár az előszeretettel mulatóhelyekre járó Danilo szerepében nevetségessé tette a délszlávokat. Ilyen szempontból tekintve Strauss is lealacsonyította volna a magyarokat Zsupán alakjában. De mindez túlzott érzékenységgel: Lehár szalónszlávja népszerűvé tette a szlávokat.

A párizsi előadás tündökölt. Orloffsky herceg lakomája óta nem került színpadra olyan sziporkázóan szellemes darab, mint az, melyben a két szláv vallott szerepemet: „Hallgatnak az ajkak... Csak a hegedűk suttnak ... hogy szeress!“

A Vig özvegy zenéje bárokban és nagyvilági emberek közt játszódik: mégis igazi reggeli zene. Vissza tudtok-e még emlékezni, ha lehunyjátok szemeteket arra a háború előtti közönségre, melynek azt a zenét szerezték? Az északi tenger fürdőhelyei, a Riviéra, Hollandia, Svédország, a földközi tenger: mindezek belecsengnek a Vig özvegy zenéjébe. A koradélelőtti órák zenéje még nedves a harmattól. A modern instrumentálás parfümjé alól paraszti illat kél. A nap első sugarai és a fák üde zöldje elkeverednek a hangtömegekkel. Sétazene, mely nem zavarja a társalgást, mert ő maga is társalog. Tennisruhás mberek mennek fel az erkélyre, újságot olvasnak, reg-

geliznek, elbágyadnak egy pillanatra, újra felélénkülnek a széltől, vagy a hársfa virágjától, mely behullott teájukba. Az élet ily maguktól értődő eseményei közé tartozik a „Víg Özvegy“ csengése. Mivel olyan hízelgően kényelmes: egy teljes évtizeden át kísérte az emberiséget. A háború kitöréséig.

Lehárral egyidőben vált világhírűvé Oskar Straus is. Ő az a Straus, akinek egy s-el írják a nevét. Tehát nem a Straussok leszármazottja. Johann Strauss halálakor Oskar Straus már huszonkilenc éves, Berlinben kötött ki. Itt egyik vezetője egy nehéz kísérletnek: Wolzogen „Überbrett“-jének. Az író és a zenész a kietlen tingli-tangli helyett a párizsi kis színpadok művészetét szereték volna meghonosítani Berlinben. Óriási nehézségekkel küzdöttek, míg megteremtettek egy „Brettlit“, mely — habár csak távolról — hasonlított a Montmartre bohém-tanyáihoz, R. Salis „Chat noir“-jához. Straus és Wolzogen végleges balsikerének története nem tartozik ennek a könyvnek anyagába. Mi csak azt említjük meg, hogy a bécsi Oskar Straus akkoriban derekasan küzdött Berlinben. Sikerült német „Chansont“ írnia. Liliencron „A muzsika jön“ című versét megzenésítette és átplántálta az utazó vidéki kispolgárok, berlini lumpok és öregedő Friedrichstrassei kokottok vigasztalan környezetébe. Megteremtette a wilhelminus kor egyetlen igazi népdalát. Villogó induló ritmusokban ábrázolja a hamburgi nyári reggelt. Felvonulnak a katonák. „Aztán a százados úr“. „Itt hozzák a zászlót. Le vesszük a kalapot. Hűségét őrizzük, míg ránk szórják a sírhantot“. Könnyed zene, semmi páthos nincs benne. „És jönnek a leánykák“. És amikor már mindenki elvonult, az újra mozdulatlan levegőben „egész lassan kis pillangó száll el a sarok körül...“ Katonaság és báj — még ezeket is egybe lehet olvasztani.

Straus már a „Brettl“-nél észrevette, hogy hajlamos a paródiára. Megpróbált visszamenni Offenbachhoz a „génre primitív et gai“-hez. Meg akarta írni a „Vidám Nibelungokat“, Wagner tetralógiájának paródiáját. Kísérlete balsikert aratott. Straus visszatért Bécsbe. A négy venedik évét taposó művész első fáradságában a keringő bécsi stílusba olvadt. És most világsikert aratott „Keringő álmom“ című operettjével. Ez a műve is parodizáló alapon épül. A Flausenthurni nagyhercegség kis

korlátozásaival és ceremóniáival. „Ah a szegény dynasztia — túl nem élheti ezt soha“. A darabban azonban meggyőzően él a bécsi erdő minden feszültséget megoldó lehellete, melyet Franci a hegedűsnő és bécsi hölgyzenekara képvisel. Dörmann és Jacobson a két szövegíró. 1907-ben nagy sikerrel töltötték meg osztrák levegővel a középnémet kisvárost. A kis valcernovellában: „Az illatos kertben megdermedve maradtam vissza“, megtalálható ennek a műnek színvonala. A háború előtti kor kultúrtörténetéhez tartozik ez az operett, mert minden sorában az osztrák hadnagy szerelmi értékének propagálója. A kis novella nem egészen Oskar Straus alkotása. A Parsifalra emlékeztet. De zenéjében a szív forróságát érezhetjük.

Még mindig nem múlt el a Strausskor? 1907-ben még két operett aratott sikert, melyekben jó zene lüktetett. A „Vidám paraszt“ és a „Dollárhercegnő“. Zenéjüket Leo Fali, szintén katonakarmester fia, szerezte. Úgy látszik, hogy a katonaság jó iskola a zene bizonyos fajtája számára. Lehár apjáról mesélik, hogy mikor fiának egy igen nehéz hegedűszóló közepén hirtelen csődöt mondott az emlékezte: dühös félelemben odasúgta „Tépd el a húrokat, kölyök“. A fiatal Lehár valóban elszakította hegedűje húrjait. Mire új hegedűt nyújtottak neki, összezsépte emlékezetét és folytatta a darabot.

Leo Fali operettjeiben a régi jó bécsi kedélyesség kopogtatott az operett ajtaján. Az emberek azt mondogatták, hogy Haydnnak, ha ma élne olyasféle ötlete támadt volna, mint a „Heinerlelied“ a „Vidám Parasztban“. A megbecsülés ekkora fokát túlzásnak kell tartanunk, de a Dollárhercegnőben igazi nemes daljátékhang lebeg.

Egyikük zúgóan beszédes. A másik zenéje tele iróniával. A harmadik műveiben gyerekes kecsességet találunk. Ha hármuk jó tulajdonságait egybevetjük: Johann Strauss nagyságát kapjuk eredményül. Pedig egyikük sem utánozta Strausst. Természetüknek engedelmességek zeneszerzés közben.

Lehár, Oskar Straus és Fall: Utólagos tündöklés mindhárom. Johann Strauss kisugárzásában még tíz évvel halála után is rejlik annyi erő, annyi elementáris hatalom, hogy jól tud lakatni három művészt is. Pedig egyik sem

epigon. Egyikük Johann szenvedélyét, a másik humorát, a harmadik pedig kecsességét viszi tovább.

Johann Strauss utólagos tündöklése egy emberben testesül meg teljesen: Grete Wiesenthalban, a táncosnőben. Grete Wiesenthal testében él Johann Strauss művészetének mértéke és parancsa. 1900-ban sok asszony és lány úgy érezte, hogy hosszú idő óta most táncolnak először helyesen. Hogy úgy táncolnak, mint az ókorban, a zene parancsa szerint. Századfordulókor még erotikus megállapodás, vagy ornamentális célok szabályozták a táncot. Most már nem táncolnak többé balettet, hanem Beethoven és Chopin műveit járják. És eltáncolták a legmagányosabb művészt, aki soha nem kívánczolt „test” után: Johann Sebastian Bachot is. Szép, fiatalj komoly lányok a világ összes fővárosaiban, iskoláiban és szemináriumaiiban pár nélküli táncokat lejtenek. Mozart belcanto hullámain és Schubert impromptu-jeit. Grete Wiesenthal Johann Strausst táncolta.

Tánca az arcán kezdődött. Mosolya lassan lángragyujtotta vállát és karjait. Utoljára következett a láb. Grete Wiesenthal mosolya olyan, mint a keringő orchestrális bevezetése. Könnyű bortól mámoros. Mint virágpórtól részeg méhek zümmögése, ha mint meleg felhő elterül Bécs nyugati dombjai felett. A vonakodva kialakuló tánc olyan lassan lebegett a mélységek felé, mintha szeretettel simulna szülőföldje mindegyik dombhullámához.

Grete Wiesenthal számára azt jelentette a Johann Strauss zenéje, ami a vallás a jámbor embereknek. Nem kívülről jutott hozzá. Nem kellett bizonyítania, vagy megokolnia. Természetének kifejezése volt és egyszerűsmind valamilyen lelki materiának legvégső megnyilvánulása. Csak az mondhatja el magáról, hogy fél emberöltővel Johann halála után igazából hallotta Strausst, aki látta Grete Wiesenthal táncát. A „Tavaszi Hangokat” tulajdonképpen háromszor teremtették meg. Először Bianca Bianchi a koloraturaénekesnő, másodsor Alfréd Grünfeld, a zongora egyensúlyozóművész. És harmadsor éi a legtökéletesebben Grete Wiesenthal.

Szaggatottan száll egyre magasabbra a dal teste. Egyik napsugárból font ágról a másikra lendül. Biztosan megvetette lábát a láthatatlanba. A táncosnő madárszár-

nyakkal vállán sikamlík az űrben. A „Tavaszhangján“ lebeg. Lenau gyönyörű mondása szerint: „a pacsirta saját dalán kúszik föl az égbe“. Lebegés, úszás, föl és le, sülyedés, elapadás és meghuzódás a szürke mezőn: ez Grete Wiesenthal és ez volt Strauss. Grete Wiesenthal mindennütt a világon eltáncolta Strauss zenéjét. És ahol csak fellépett, előtűnt hazája, megjelentek Bécs tornyai.

1914-ben árnyék borult minderre. Ebbe az árnyékba belefulladt Bécs mosolya és Strauss lelke is.

A mosolytól és a lélektől elvált az élet. Ők pedig elszálltak — romantikává váltak. Azóta Strauss zenéje csak romantika. Ne tévesszen meg minket semmiféle „Benaissance“, az ifjúságnak nincs köze már hozzá. Ma is boldogít még minket a Denevér, ma is elérzékenyít a keringő — de csak úgy, ahogy Strauss idejében a menüett és Mozart világszemlélete. Irigylésreméltó, tiszta légkört érzünk — melybe nem térhetünk vissza sohasem.

Mily gyorsan hullatja
El lombját az ág.
Megöregszik a tájék,
Elhervad a virág.

Eichendorff szavai kitűnően jellemzik a borzongást, mely 1914-ben bevezeti a nagy hervadást. A háború élménye után új ifjúság nőtt fel. Talán barbár, de fiatal és mosolygó ifjúság. És zenéje — a sokmilliószoros halál ellenére duzzadóan megtelt étellel.

És ez a zene azt kiáltja itt van Amerika: AMERICA IS HERE!

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

AMERIKA BETÖR ÉS DIADALT ARAT AZ EURÓPAI TÁNCFORMÁK FELETT.

Bármit is mond a hazai és külföldi közvélemény: a zene vitális és alapvető eleme az amerikai életnek. Szilárd meggyőződésem, hogy Amerikában több lappangó zenei tehetség él, mint bármely más országban.

J. P. Sousa.

THE WASHINGTON POST.

Pontosan ismerjük a születésnapját az új amerikai népi zenének — mely egy emberöltő múlva elárasztotta Európát. 1899 június 15. Még séha nem indult ki zenei irány tisztább, puritánabb kezdetből.

Az említett esztendőben április 17-én a The Washington Post nevű újság pályázatot tűzött ki. A fővárosi tanulóifjúság megfigyelőképességének és irodalmi ábrázolóművészetének serkentésére. Azt szerették volna, hogy az „iskolai feladat“, mely eddig csak az osztály négy fala közt szerepelt — kilépjen az amerikai nyilvánosság szabad levegőjére.

A tervet Frank Hatton újságíró agyalta ki. A szervezés munkájában résztvett a közoktatásügyi minisztérium is. A jutalmakat június 15-én, a nagy Smithson mezőn akarták kiosztani. Nagy bíráló bizottságot küldtek ki, melynek tagja volt Miller igazságügyminiszter is. Egy nappal a díjkiosztás előtt Frank Hatton az utcán megszólította Sousa tengerészkapitányt: Irna-e egy indulót melyet az ifjúság felvonulása alatt játszanának. Óriási látogatottságra számítanak. A rendőrség becslése szerint több mint huszoneezer szülő és gyerek jelenik majd meg a Smithson mezőn. Az indulónak tehát nagynak és hangosnak kell lennie, hogy mindenütt hallhassák. Röviden szólva, alkalmasnak kell lennie a szabad ég alatt tartandó

nagy iskolai ünnepség számára. J. P. Sousa hazament és gyorsan felvázolt egy alkalmasnak ígérkező indulót. Még azon éjszaka hangszerelte. Délelőtt betanulták. Az ünnepség kezdetét négy órára tűzték ki. A díszvendégek és a bíráló bizottság tagjai röviddel három óra után gyűltek egybe. A hölgyek az akkori divat által követelt kis napernyőkben és puffos ujjú ruhákban, nyári felhőkre hasonlítottak.

A zenepavillon és a dísztribün körül harmincezer gyerek hömpölygött. Köztük a szülők és a nevelők. Amerika ifjúsága most néhány tucat „Laureatust“ akart kitermelni magából. Mindnyájuk arcán ott csillogott a várakozás. A mezőt akácfák szegélyezték. A fiúk, mintha néma parancsszónak engedelmeskednének, egyszerre csak megrohanták a fákat és pillanatok alatt ott álltak az ágak közt. A kistermetű emberkék kezükben tartották sapkájukat. Mint a hajósina, sok. A mutató elérte a négyes számot. John Philip Sousa, a karmester egykedvűen zsebre tette óráját és felemelte a dirigenspálcát.

A zene hatnyolcados ütemben kezdődött. Ilyesmi nem szokás indulóknál. Mintha tánc lenne? Ha két negyed helyett hatnyolcados ütemre akarunk menetelni, akkor az az érzésünk támad, hogy deszkákat kellene lefektetnünk járda gyanánt az ütem fölé. Az ilyen ütem különös ingerrel bír. Sousa indulója erőszakos fortissimóban kezdődött, mintha a téma csak most próbálgatná, hogy melyik lábára lépjen először. Szilárd a folytatás is:

Néhány taktus után visszafelé megy pár lépést. Szép a chromatika és a lábak értelmes mozgékonyasága:

A zene újra szabadon, nagy léptekkel halad. Következik a híres „Sousa-féle matrózcsomó“, az elszakíthatatlan zene:

Most kell felvonulnia a hangcsapatnak a középtételhez. De Sousanak csak kevés idő állott rendelkezésére. A következő rész meglehetősen üres. Sousanak annyira tetszik a magas E, hogy nem hagyja el többé. Ha véletlenül mégis lejjebb száll a zene, úgy újra sietve törekszik fölfelé...

Igen, ez a zene hangos, betölti a mezőt. Azonban aligha lesz hosszú életű. De most egyszerre történik valami...

Az üres intermezzo befejeztével úgy száll fel a harmadik téma, mintha ezüstíróval írták volna. Előre nem sejthető pianóban. A lármás vezényszó helyett egyszerre lírai monológ bensőséges hangjait halljuk. Mintha magára maradt volna a menetelő tömeg minden egyes tagja. Leírhatatlan a csend hatása a láрма közepette. Még ma is, ötven esztendő múlva is megesik, hogy a menetelőknek könny szökik a szemébe.

Sousa itt az angol „song“-ot hozza. Ezekben a bájos hangokban bent cseng mindaz, ami értékes az angolszász ember életében. Mert ezekben a hangokban bent él mindaz, amiért háborút visel, amiért érdemes menetelni. Benne él a „Home“, a ház, melyben lakik, a kandalló, a szülők és az ősök megszentelt szokásai. Sousa könnyen áttekinthető zenéjének értéke és megnevezhetetlen varázsa ebben a befeléfordulásban rejlik, ebben az erkölcsi kontrapontban. Amikor a szív írja elő a lábak mozgását. Sousa zenéje trükkökkel hat hallgatóira. Sousa effektusról beszélnek, amikor a lármás, üres vezényszavak közül egyszerre napfényre jön a monológ bensősége. Sousa alaposan ismeri az amerikai nép lelkét. Csak takarékosan alkalmazza az érzelgősséget. Egyetlen ütemre újból visszaállítja a finom hatnyolcados ütemet:

Amikor a szerző már teljesen megelégette a halk hangokat, a pastelltemat átalakítja egész Amerika hatalmán demokratikus víziójává. Pedig egyetlen hangjegyet sem változtat meg. Csak egyszerű párhuzamosban oktávába írja. A hatás azonban hihetetlen.

1889 június 15-én, amikor ez a zene először felcsen dült: az egész mezőt egyetlen kiáltás töltötte be. Ebben a kiáltásban elveszett a miniszterek beszéde és belefulladt a díjkiosztás. A tengerószzenekartól egyre csak újrázást követeltek. Sokkal több történt ezen a napon, mint a tehetséges iskolásgyerekek megjutalmazása. Megszületett egy egész nemzet zenei életérzése; életrekelt a gyerekek, a gyerekek szülei, a kortársak és a jövő nemzedékek halálásában.

John Philip Sousa 1854 november 6-án született Washingtonban. Apja Spanyolországból vándorolt Amerikába. Anyja német származású. Apja udvarias természetű ember, akiben megtalálható a régi fajok halk modora. Német anyjában megtörhetetlen szívós erély lakozott. Csodálatosképpen Sousa csak két nép ellen fordult életében: a német és a spanyol ellen. A spanyolok ellen írta legcsillogóbb tengerészindulóit az 1895-ös háború idején. A németek ellen pedig — Kiplingre emlékeztető módon — a világháború alatt — hatvanhárom éves korában — keresztes hadjárat megindítását sürgette. 1917-ben az Unió csapatszallítmányait könnyű acélból készült páncélhoz hasonlóan kísérték Sousa indulói a francia csatamezőkre.

Sousa fiatalkorában vagy pék, vagy zenész szeretett volna lenni. Mindkét mesterség tanáraival összeveszett. Egyszer — igen kevésbé romantikus módon — megszőkött a zeneiskolából, hogy péknek menjen. Végül mégis zenész lett belőle. Apja nem avatkozott be fia pályaválasztásába. „An old spanish Gentleman“, egy öreg spanyol úr jött el néha a Sousa-családhoz és oktattatta a fiút. Az öregember nagy bosszúságára, John Philip óra alatt labdáját gurigázta a szobában. Látszólag nem értette meg, hogy hogy miért nem tekinthető zenének a zaj, amit ked-

ves labdájának ütközése idéz elő. A vidám amerikaiak zenéje, melyet Sousa alapított, nemcsak lírából, hanem lármából is áll.

Az Unió nyilvános zenekarainak addig nehéz soruk volt, míg Sousa az összes tengerészenekarok főkarmestere nem lett. Senki sem akarta addig eltartani a zenekart. Senki sem látta át szükségességét. A polgár zenei igényeiről a templom és nagyritkán a lakásában álló zongora gondoskodott. A kocsmákban és az utcákon az üdvhadsereg énekurai és a kintornák zenéltek. Zenekarok alapítását európai tulajdonságnak tartották. Persze polgári ünnepeken nagyon kapóra jött a zenekar. De miből éljen — az ég szerelmére — a zenész, ha nincsen ünnep? A hegedülést és a kürtfúvást nem tarthatták a háztetőcserepezéssel, vagy a kenyérsütéssel egyenértékű mesteriségnek. És, ha jól szemügyre vették, akkor a zene nem szolgálta a lelki épülést sem. Jobban nemesíti talán a zene a lelket, mint az olvasmányok? Csak az egyházi muzsika. De akkor nincs szükség világi zenekarra. Hiszen, amit a világi muzsikusok játszanak: az mind csak bolondság... így nem látszott biztatónak a jövőndő a világhódító zenész megindulásakor. A fiatal Sousának kezdetben még csak arra sem nagyon lehetett kilátása, hogy meggyőzhesse honfitársait arról, hogy a zeneszerzés nem naplopás. Talán Sousa is csak azért tartotta olyan nagyra a zenét, mert német és spanyol vérből származott?

Mielőtt még Sousa megajándékozta volna nagyszámú himnuszaival az amerikaiakat, volt nekik is két daluk, melyekről megismerték hazájukat és honfitársaikat. A durva, kapálódzó Yankee Doodle, amely úgy illusztrálta az ismeretes massachusettsi gyilkosságot, mint egy roszszul nyomtatott röpirat és az ünnepélyesen megható

Oh! say can you see,
by the dawn s early light,

Oh, mond, láthatod
A hajnal korai pirkadását.

Ez a nóta a C-dur hármashangzattal kezdődik. Egyszerű, mint egy zászlójel, melyet árbocra von a matróz. A két említett nótához Sousa indulói mély benső kapcsolatban állnak.

„Az induló afrikai dob pergéseként ébreszti fel bennünk a rhytmust — írja élete végén Sousa. — A rhytmus: a mi válaszuk az indulóra.“ Egy zúgó, gyors induló mindenki benn a harc képzetét kelti. „Az indulónak azonban — folytatja a művész — jónak kell lennie. Célszerűnek. Minden hangjegynek be kell teljesítenie a saját szerepét. Saját erejéből kell továbbmennie és nem szabad idegen terhet viselnie. Nincs még egy olyan kompozíció, melyben a szerkezet annyira kialakult vázat igényelne, mint az induló. A zeneszerzőnek húznia kell. Rendelkeznie kell a kihagyás zsenialitásával. A szerző akarata fontosabb, mint a dallam. Csak akkor érhet el indulója hatást a világban!“

Hogyan emlékezik meg tulajdonképpen Sousa indulóiról? Mint a hajóépítő mérnök. Állandóan a felesleges, a supercargo, a holtteher ellen védekeznek. Száz indulóját hideg tudással írja: és egyik gyujtöbb, mint a másik.

Sousa minden szerzeménye tengerész induló. Rhythmi kus haladásukat a tengertől nyerik. Az ütemet gyöngé dagály sugalja. Az ár közeledik. Ereje az ütés és a simogatás közt fekszik. A tenger Sousa zenéje alatt él. De Sousa tengere nem a dühöngő vad elem. Hiszen úgy a zeneszerző nem is alkalmazhatná. „Az induló az előrehaladó csapat izmainak kisegítője.“ A huszármars sem foglalkozhatik ménesszelidítéssel. A tengerészindulóban sem lehet szó a hullámok megfékezéséről. Sousa könnyedén hajózik a habok fölött. A hullámok épen annyira gátolják csak haladásában, amennyire az ellenállás a férfiszívet megörvendeztet. Sousa zenéjének tere a rövid synkopákban kopogó szél, az erős, fémesen csillogó nap és a gyors, diadalmas iramlás a csobogó hullámdombok felett.

Vívről és zenéről sok mindent mondhatnánk. Milyen „vízzenét“ szerzett Mozart! Eduárd Moerike, a költő Mozart-témáinak és alakjainak inspirációjának egy részét egy barokk víziütközetre vezet vissza, melyet az ifjú zenész egyszer megfigyelt a nápolyi öbölben. A csónakok tova-iramlása Mozart szemében azonosult a zenével, a zenei haladással. De Mozart ringó csónakai a lírát képviselik Sousa flottáival szemben. Sousa zenéje az imperializmus! Az Új Világ lelke hajózott be ezekre a flottákra. Amerika lelke leng a páncéltornokok, telegráfpoznák, hágsók és

kerek szelelőablakok körül. A hajókon nincs feleslegei hely. Senki sem emelheti meg térdét. A hajókon nem menelhet senki sem — mégis mindnyájan menelnek. Mert helyettük masíroznak a hajók, a tömzsi acélszürke kolosszusok. Sakktáblaszerű elrendeződésben vágatnak egymás közelében.

Sousa sohasem ábrázolja a tengert. Az óceán sohasem jelenik meg műveiben mint cselekvő ellenfél, mint a természetnek réme, mely ellen az ember védekezésre kényszerül. Sousa indulóiból hiányzik mindaz, ami gátat vehetne a dicsőséges iramlásnak. Hiányzanak — természetesen — a hajótörések, a tűzvész, a halál. Hiszen ezek a kellemetlen események megzavarnák a „Flottaérzést“. Csökkentenék a propaganda nagyszerűségét és leszállítanák eredményeit.

Mert Sousa életének munkája a propaganda. A nagy, művészi eszközökkel kifejlesztett propaganda.

A komponista csodálkozott a legjobban: „Tíz operát és száz más művet írtam életemben. Kantatekat, symfonikus költeményeket, suiteket és songokat“ — de az amerikaiak tiszteletteljesen elengedték fülük mellett az idegen hangokat. Sousát csak, mint indulószerezőt és a nemzeti akarat képviselőjét akarták meghallani.

Amerika és Sousa zenéje: egyaránt idegenül és különösen jelennek meg a huszadik század kezdetén a nyugati világ kapujában. A centaurok kora óta nem láttak itt olyan különös teremtményeket, mint Sousa óriás indulóit. Sousa zenéje ugrásra készen állt. Hogy átszökkelje a nagy atlanti óceánt és magához ragadja a hatalmat Európában.

EDUÁRD HALÁLA.

A Strauss zene külügyminisztere, propagátora és kar mestere Josef 1870-ben bekövetkezett halála óta egyedül Eduárd volt. Johann semmivel sem törődött, mióta operettíráásra adta fejét. Átengedte testvérének a hangversenyek terhét és népszerűségét. Eduárd Strauss több mint harminc éven át forgatta a karmesteri pálcát a föld minden országában.

Különös sorsa úgy parancsolta, hogy sokszor (sze-

rinte túlsokszor) összetévesztették Johannái. A Chicago Argonaut egyik cikkében visszaemlékezett Eduárd vezénylési módjáról, előkelőségéről és mély zenei érzékeről. De egész idő alatt mindig „Johann Strausst“ írt.

Eduárdnak legfőbb érdeme, hogy jó zenét terjesztett mindenütt, amerre a Strausskar eljutott. Nemcsak Strauss műveket játszottak, hanem Wagner, Tschaikowsky, Mozart, Beethoven, Johann Sebastian Bach, Schubert, Mendelssohn és Schumann kompozíciókat is. Apjuk saját keringőin kívül Weber, Meyerbeer és Mendelssohn munkáira tanította be zenekarát. Josefnek köszönhetjük a legjobb Beethoven átiratokat. De Eduárd agyán keresztüláramlott minden zene. Kulturmunkájában sok esztendő hangyaszorgalma rejlett. Johannt legyőzte termékenységének vihara és nem törődött a vezényléssel.

Eduárd ezzel a nagy zenekinccsel utazott. Utjain a világ minden kellemetlenségét kikóstolta. A véletlen események pandoradoboza gyakran a legsikeresebb turnékon is megnyílt. Oroszországban a kolera fenyegetett, Amerikában vasúti szerencsétlenséget élhetett át, napszúrást, vagy izületi reumát kaphatott. Még Eduárd vas szervezete sem bírta teljesen a fáradalmakat, amikor 1890-ben az Egyesült Államok 73 városát utazta be.

A nagy turné kezdeményezője Dávid Blakely volt. Az egykori államtitkár, aki a legmagasabb hivatalnoki karrierből újra visszatalált a manageri pályához. Blakely hallott Johann Strauss tizennyolc évvel korábbi bostoni és new-yorki sikereiről. Strauss akkoriban zenekar nélkül utazott. Most Blakelynek az az ötlete támadt, hogy áthozza az egész Strausskart az óceánon. Európába hajózott és 1899-ben Németországban találkozott az éppen művészi körútját járó Eduárddal. Megkötötte a szerződést a legfiatalabb Straussal. 1890 májusában indult útnak. Az utazás hallatlanul ismertté tette a Strauss nevet egész Amerikában. De ez az utazás már a fordulópont idejében történt. Dávid Blakely figyelme rövid idővel később Sousára vetődött. Megérezte a közelgő világuralmat. Mirevaló az idegen zenekar, ha országunkban él a zseni. Blakely az ég minden táján Sousahangversenyeket rendez. Először hatalmas, Barnumra emlékeztető reklámhadjárattal kalapálja be mindenkinek agyába a Sousa nevet: aztán felvonul az indulók flottája. The Washing-

ton Post... The Picador ... High School Cadets ... The Gladiátor...

Blakely ily módon életre hívja az érzelmek viharát. De lehet e táncolni az indulókra? Összeül a tánctanárok kongresszusa és kijelenti, hogy a Washington Post: tánczene. Bemutatják az első Two Steppet: csuszamlós lépés teljes talppal. Az úr már nem a hölgy előtt, hanem a hölgy mellett áll. Bajtársiasság! Az elmét ködösítő és megmámorosító körtánc uralma megtört. Ha néha még fordulnak egyet kettőt: ez már csak a múlt csökevénye. Elkergetik a szédülést: két balra fordulás után két jobbra fordulás következik. Amerika azt akarja, hogy az ifjúság feje tiszta maradjon. A Washington Post jelszava úgy hangzik: Előre.

A Harvard egyetem egyik tanára, amikor azt kívánják tőle, hogy keringőzzék, kimondja a történész szemében is érdekes szavakat: „Minek haladjak előre ilyen célszerűtlen módon? Még az állatok is csak akkor haladnak cycloisban, ha kiirtjuk agyuk elülső lebenyét.“ Ez a mondás több, mint tréfa. Villámszerűen világítja meg, a józan, puritán, reális amerikai véleményét a körforgással történő haladómozgásról. A keringő nem való az angolszászoknak. A keringő romantikus, európai. Fenséges részegség. Most kacagva levetik a valcer százévezsarnokságát. Sousa tiszta indulóinak hangjaira Amerika a Two Steppet, az One Steppet és a Bostont táncolja. A bostonban találjuk meg először a „run“-t, a beépített nyolc futólépést. A hölgy és az úr úgy szaladnak előre, mintha kitűzött cél felé törekednének. A tánc felszabadul a nemek erotikájából és tereptornává válik.

Eduárd Strauss meglepődik Amerikában. Az emberek nem tudnak többé keringőt táncolni. A közönség meghallgatja a Strausszenekart, de már nem is tudja, hogy keringőt játszanak. Már megszokták a hazai tempókat. Polkát akarnak járni a bécsi valcerre. Természetesen sikertelenül. Az óramű, mely hatvan esztendő óta — az idősebbik Strauss 1838-as londoni útja óta, szüntelenül forgott: most megállt. John Philip Sousa elvette az emberektől a forgás rhytmusát és a két negyedes indulót plántálta helyébe.

Sousa elsősorban utazik Európába. Egyedül. Kiakarja tapasztalni a művészi terepet, melyen diadalmaskodnia

kell. Megismerkedik az európai zenével és az európai emberekkel. Londonban Hans Richter vezényletét éli át. Legnagyobb élménye 1876 óta. Akkor, tizennyolc esztendőös ifjúkorában maga is hegedült a történetesen Amerikában járó Offenbach vezénylete alatt. Sousa megnézi Párizst, Schweizet, Itáliát. Firenzében Suppé Bocacciójának igen rossz előadását hallgatja végig. Velencében a Márkustéren a Castiglioni zenekar a szerző nagy meglepetésére a Washington Postot játsza. Sousa megkérdi az egyik zenészt: „Mi a darab címe“? Odaadják neki a kottát. Szerzőnek „Giovani Filipo Sousa“ van feltüntetve. Gyorsan megmagyarázzák, hogy a darab egyik legnagyobb élő olasz zenésztől való.

Sousa Nápolyban kinyitja az újságot. A négy napos „Paris Herald“ jelenti: Dávid Blakely, the well known musical manager, a jól ismert zenemanager meghalt. Sousa szerencsésének társa és propagálója. A zenész tüstént hajóra száll.

Különös és szomorú hangulat lepi meg, amikor a Teutonic elhagyta a kikötőt. Dicsőségének oltalmazója meghalt. Odahaza gondok és különböző súlyos elhatározások várnak reá. „Bonny Boy“ ahogy Blakely nevezte Sousát, árván maradt. Egyedül zenekara vár reá Amerikában. Nápoly körvonalai lassan elhomályosulnak. Itália eltűnik. A tenger egyszerre csak angolul beszél. Mintha halott barátja is itt lenne a tengeren, mintha annak emléke hatná át: Sousa zenekar játékát hallja. Hatalmas messzirehangzó induló köríti a költő szavait, melyek fülében csengenek:

Let eagle shriek from lofty peak
 The never-ending watchword of our land;
 Let summer breeze waft through the trees
 The echó of the chorus granl.
 Sing out for liberty and light,
 Sing out for freedom and the night.
 Sing out for Union and its might,
 O patriotic sons.

Sikoltsa sas magányos szirttetőn
 Hazánk örökkön élő jelszavát,
 Suttogó szellő nyári lomb között

Terjessze óriás karunk visszavert hangját.
Énekeljétek a szabadság és a fény dalát,
Énekeljétek a szabadulást és az éjszakát,
Énekeljétek, hogy Örök az Unió hatalma
Honfiak.

De a dallam. Soha még hasonló nem jutott eszébe.

A Stars and strips for ever (csillagok és csikók előre)
Ezzel a dallal érkezik meg Amerikába.

Kitör a Spanyol-Amerikái háború. Az Unió hazafias lángra lobban. Az amerikaiak partra szállnak Kubában. Egy régi európai állam elveszti utolsó gyarmatát. Amikor Dewey admirális hajói a Fülöpszigetekhez érnek, a fedélzetről ágyuszóval keveredve hangzanak fel Sousa indulói.

Amikor egész világrész visszhangozza Sousa indulóit. Eduárd Strauss már hajlott hátú öreg ember. Súlyos családi viszályok sújtják. Felesége és két fia, kiket a családi hagyományokhoz ragaszkodva Johannnak és Josefnek keresztelt, spekulálnak vagyonával. Amit szorgalmas élete sok évtizedében félretett, az most semmivé válik. Kerek háromnegyed milliót veszít. A szerencsétlenség pörösködéssel jár. Eduárd bíróság elé állítja családját. A kinos részleteket kitergetik a nyilvánosság előtt. Újból fellángol a Strauss családban apa és fiu eltemetett viszálya. Az öreg dirigens azonban mégis megembereli magát a balsors közepette. Újból vándorbotot ragad. Zenekarával Amerikába utazik. Csodálatraméltó energiával szerzi vissza 1900 telén vagyona egy részét. Pedig az agg karmester előző nyáron már ötven német városban hangversenyezett. Hazafelé utaznak. A zenekar fellázad a magányos zsarnok ellen. Eduárd mindnyájukkal érezteti megvetését. Nem akar többet dirigálni. Hazaérve felozlatja a páratlan hírű együttest, melyet apja alapított 78 évvel ezelőtt. „Boldog vagyok — írja Eduárd —, hogy soha többé nem lesz dolgom ilyesféle emberekkel.“

Sousa — a Strauss kar tagjaihoz hasonló — fana tikus zenészei kíséretében átjön az óvilágba. Óriási sikert arat. Mindenki megérti a katonák és hajók vidám zenéjét. Megkezdődött a sport kora. Jóval a háború megnyerése előtt már az angolszászok uralmába kerül a világ a sport által. A tánc is gyorsan alárendeli magát a sport fogalmának. Egyelőre még nem táncnak, hanem indulónak értelmezik Sousa zenéjét. Sousa első európai hangversenyét Párizsban tartja. Úgy fogadják, mint egy királyt. Brüsszel, Lüttich. Berlinben a „Morgenpost“ így üdvözlöi: „Sousa, az újvilági Strauss ...“

Varsó, Pétervár, Bécs. Sousa karában nincs hegedűs. Zenekara a szabad levegőhöz szokott. Csak fúvós hangszereken játszanak. De zeneszerszámai „a legerősebb, de mégis leggyöngédebb hangszerek, melyeket eddig hallott a világ“. Visszaadják „a Rocky Mountains mennydörgését, a nyugati szellő sóhaját és a szitakötők szárnyának fémes pianissimo zümmögését“. Sousa Bécsbe érkezik, mintha csak uralkodónak kijáró tiszteletadásról lenne szó, megkérdi: „Még mindig népszerű Bécsben a The Blue Danube, a Dunakeringő?“ Paul Lindau, Emil Lindau öccse válaszol Sousa kérdésére: „Mr. Sousa, The Blue Danube will endure as long as Vienna exists!“ A kék Duna népszerűsége, csak Bécs pusztulásával szűnhet meg. Sousa hangversenye kezdetén eljátssza Bécs kék himnuszát.

Az utolsó Strauss még mindig él. A „Szép Edi“ ma is. Gondosan öltözködik. Cilinderben jár az utcán. Nem él együtt embertársaival. Csak hátrafelé néz. Családi emlékeinek él. Mindig megjelenik, ha emlékműveket lepleznek le. Bécs városa diszsrhelyet adományoz az idősebb Johannák és Lannernek. A bizottság felnyitja a döblingi, téglával kirakott sirt. Johann Straussra még rá lehetne ismerni. Koponyáján rajt van a fekete, hatalmas homlokába fésült haja. A tetem régi bécsi szabású öltözék maradványaiban fekszik. A karmesteri frakkban. Az áttört harisnyák, a rövid testhezálló nadrág, a csattos cipők világosan felismerhetők. Csak annak a legendás hirű hegedűnek nem találják nyomát, melyet állítólag együtt temettek el Straussal. Lanner már majdnem teljesen elkorhadt. Csak koponyaboltozata és állkapcsa maradt épen. A két mester földi maradványait nagy ünnepei me-

netben viszik az új dízsírhelybe. Eduárd és Therese Strauss, a két hosszúéletű gyerek ott áll a sir mellett. Ott van Lanner egyik leánya is, a közel nyolcvan esztendőös Katherina.

Eduárd már csak a múlttal él. Felháborodott leveleket ír kál újságoknak és magánszemélyeknek, ha azok az igazságnak meg nem felelő ábrázolásban írnak valamit a Strauss családról. Ilyen leveleket ír akkor is, ha igazat írnak, de az igazság nem felel meg Eduárd Ízlésének. Eduárd nem akarja elismerni, hogy az idősebbik Johann annak idején meg akarta akadályozni gyermekei zenei pályáját... A múlt szeretete lassanként mániás vonásokat ölt. Meggyűlöli a jelent és a jövőt. Hogy ne arat hassák le a múlt gyümölcsét. Elhatalmasodik lelkében az érzés: „ne legyen olyan könnyű dolguk ezeknek a későbbben születetteknek!“ Sötét erők kergetik. Heroszt-ratesi határozat alakul ki lelkében. Megsemmisíti apjának és a Strauss testvéreknek óriási hangjegy archívumát.

Eduárd 1907 szeptemberében titokzatosan megkérdezi egy kályhagyárostól, hogy milyen feltételek közt lenne hajlandó a közeljövőben elégetni néhány mázsa „makulaturapapirost“. Megegyeznek mázsánként két koronás árban. A gyáros egy ideig nem hall újabb hírt Eduárd tervéről. Egyszerre Eduárd értesíti, hogy a makulátúraégetést október 22,-ére tervezi. Bútorszállító kocsi hozza ezen a napon a sok súlyos iratcsomót. A gyáros rémülten veszi észre, hogy kéziratokról, hangjegy papirosról van szó. Két óra tájban Eduárd Strauss is megjelenik a gyárban. Az igazgató lebeszelné szándékáról. Strauss egy ideig némán mered maga elé, aztán tompa hangon mondja: „Nem tehetem“. Az agg Eduárd karosszékben ül az embermagasságnyi kályharostély előtt. Öreg szolgálója mögötte áll. Két gyárimunkás szórja a hangjegycsomagokat a tűzbe. Néhány lapnál, melyeken megismeri Józsefnek, vagy apjának írását, megremeg Eduárd álla. Egyetlen hangjegy sem nyer kegyelmet. Eduárd csak akkor távozik, mikor már az utolsó kottát is tűzre vetették. Fogalmat nyerhetünk a hangjegy archívum nagyságáról, ha megtudjuk, hogy az autodafé kerek öt óra hosszát tartott. Délután két órától este hétig.

Eduárd egyre jobban megmerevedik. Csak álomsze-

rüen vesz tudomást Lehár, Fali és Oskar Straus operettjeinek nagy sikeréről. Megéri a tangó diadalát is. A szenvedélyesen szép és szenvedélyesen szomorú táncot. A tangó Délamerikából jött. A hatás leirhatatlan, mellyel 1913-ban betör Európába az új tánc. Csak az egy esztendővel később kezdődő világháború erősebb a tangónál. A háború egyidőre véget vet minden táncnak. De a two stepp, a tangó és a maccics után a keringő már csak emlék.

A központi hatalmakat egyre jobban fojtogatja az ellenséges gyűrű. Nem gondolhatnak táncra. Eduárd Strauss nyolcvanegy éves korában, még az óriási, két birodalmat szétörlő apokalyptikus katasztrófa bekövetkezése előtt meghal. 1916-ban. Egy évvel később I. P. Sousa — hatvankét éves korában — újra felölti az egyenruhát. Roosevelttel organizálja a hadihajók zenéjét. Sousa indulók hangja száll az armada feje fölött, amikor a hajók Franciaországba szállítják a csapatokat.

De az amerikai hadsereg zenéjét már nem egyedül Sousa írta. Most már Sousa fiainak és unokáinak songjait is zengik. A jazz-zenét, melyet Sousa utál. A sötétbőrű népek zenéjét, melyet a néger Jazbo Brown 1915-ben fedezett fel Amerikában. És az amerikai hadsereg azt a dalt is énekli, amit a nagyon tehetséges lengyelzsido származású Irving Berlin muzsikált behajózáskor a katonáknak: „Csak korán ne kéne kelni“.

A sok zene, fegyver és férfi mind Európára támad. Honnan jött, hogy keletkezett. Mi a története?

A JAZZ EREDETE ÉS ZSARNOKSÁGA.

1855-ben különös könyv jelent meg. Kürnberger osztrák írónak „Amerikafáradtság“ című műve. A szerző sohasem járt Amerikában, mégis a gyűlölet éleslátásával ítélte el.

A könyv hősét Moorfeldnek hívják. Alig néhány órája tartózkodik New-Yorkban, amikor megismerkedik az amerikai zenével. „A legközelebbi kávéházban néger zenészek hangolgatják hangszereiket. Megkezdődik a hangverseny. Különös, szaggatott rhytmus, melynek üteme nem világlik

ki tüstént. Különben is mindegyik zenész önkényesen játszik. De képzeljük el a hallgató borzalmát, amikor hirtelen, átmenet nélkül durból mollba csap át a dallam. Moorfeld kétségbeesetten felugrik, kitépi a fekete prímhegedűs kezéből hangszerét és korrektül eljátsza előtte a darabot. Mindenki megcsodálja az európaiat. Senki sem érti, hogy a „Gentleman“ miért avatkozott a feketék mesterségébe. Maguk a fekete zenészek is csodálkoznak. Megtiszteltetést köszönő mosollyal hallgatják ugyan a fehér idegen játékát, de amikor újra ők muzsikálnak: ugyanazokat a barbár hangokat csalják elő hangszerükből. Az ijedt zenebarát megkérdezi a pincértől, hogy errefelé mindenütt átengedik a zene művelését a négereknek. Rendszerint, uram — hangzik a válasz. — A feketéknek több tehetségük van hozzá, mint az itt lakó fehéreknek... Moorfeld arcjátékát nem lehetne leírni. Mögötte valaki azt mondja: „Ez az úr német.“ Az egyik vendég hazája becsületében beleszól a beszélgetésbe: „Persze, uram, most csak nyilvános zenéről beszélünk. Jó kamarazenét azért nálunk is találhat.“ „Hol, uram?“ — kérdezte a jövevény. — Kérdése úgy hangzott, mint a segélykiáltás. Időközben a szemközti pavillonban is zenélni kezdtek. Más dallamot játszottak és más ütemet. Mindkét zenekar kitűnően hallotta a másikat is. Azonban ez a körülmény nem zavarta sem őket, sem hallgatóikat. A legkisebb mértékben sem. Néhány gyerek, akikről tiszta amerikaiias angol kiejtésük elárulta, hogy őslakosok leszármazottai, pontosan kimérte a teret és úgy állott fel, hogy épen középre került a két zenekar közt. Ujongva kiáltották, hogy így két zenéjük van egyszerre. Az európai sürgősen elmenekült.

Talán ezeknek a gyerekeknek eggyel több érzékük volt, mint Kürnbergernek? A tizenhetedik században, amikor franciák írták a legjobb útleírásokat, Richárd Ligon ismerteti elsőnek a Barbados szigeteken lakó négerek zenéjét. Megcsodálta a „confliit ente le rhytme et la mesure“-t, a rhytmus és mérték közt tátongó ürt. Úgy látszik, a négernek eggyel több érzéke van. A rhytmus és ütem vitájából valami harmadik, előttünk ismeretlen dolgot tud teremteni. „Ha a hangokat is olyan jól tudnák megkülönböztetni, mint az ütem fajait, akkor csodákat tehetnének a zenében.“ Ligon megfigyelése szerint tehát a négerek nem értenek a melódiához, de erős rhytmusérzékük van.

I. C. Friggs „Tanulmányok Amerika zenéjéről“ című könyvében megemlíti a puritánok zeneellenes érzéseit. „Ha ennek ellenére is van amerikai népi zene — fűzi fejtegetéseihöz, — úgy ebben a néger rabszolgák dalai távolról sem ártatlanok.“ Marion Bauer hangoztatja, hogy minden amerikai hallott gyerekkorában népdalokat fekete dajkája ajkáról: „Car rAméricain qu'il le veuille ou non, est dés son enfance entouré de chants et d'histoires négres.“

A négerek Amerikából hozták magukkal zenéjük alapjait. Nem őrizték meg a hangot, viszont különböző rhytrousokban tudtak énekelni. Hangsúlytalan részekbőr is kihallották „a hangsúly vágját“. Az európai zenekísérlétezők kívánságát váltották valóra: Ideális synkopáló képességgel rendelkeztek. Épen ezen tulajdonságuk felel metes.

Ma az óriási súlyú fajelmélet rávetette magát erre az esztétikai jelenségre. „A jazz zene a négerek bosszúja.“ A néger egyelőre még nem tudja felborítani a fehérek világrendjét. De egyik alapját már kikezdte. A legérzékenyebb pontot választotta támadása céljául. Az érzés östelevényét. Forradalmasítja a zenét.

A melódia a hangok együttélését jelenti. A társaságban tanyázó hangok az ütem alapján rendeződnek el. Ha a rhytmust széttörjük, egyik hang annyi ideig tart, mint a másik, annyit is ér, mint a másik. Megszűnik a hangok társadalma. A zene azonban nemcsak hasonlat, hanem épen olyan valóság, mint bármely más valóság. Amikor megfojtották az 1900-ig Amerikában is korlátlanul uralkodó európai zene érzékeny szövedékét, lehetőség nyílt a kultúra többi alapjának, az erkölcsnek, vallásnak és államnak megtámadására is.

Ma annyira biztosra veszik, hogy a jazz-zene a négerek bosszúja a fehér embereken, hogy Európa bizonyos államaiban tudatos védekezésnépen el is tiltották a jazzt. Hogy megvédjék a fajt. Külön védelem alá vettek egyes dallamokat is. Pedig semmi köze sincs a jazzhoz annak a visszaélésnek, hogy a klasszikus zene magasztos dallamaiból táncdarabot írnek. Hiszen akkor mar száz évvel korábban eltilthatták volna Johann Strausst attól, hogy Beethoven Kreuzer-szonátájának egyes motívumait kerinögösítse. Pedig Straussnak fel kellett használnia ezeket

a témákat, mert a hátamögött álló tánckapitalizmus türelmetlenül sürgette. Akkoriban Európában még nem ismerik a néger zenét. A fehér emberek lelkiismeretlenül követék el a szentségtörést, hogy táncolhassanak. Pedig az idősebb Johann Strauss nagy alkotóerejű művész, akit Schumann vitairatában „a század legmagasabb megnyilvánulásánk” nevez. Az erkölcsi értékelés úgy látszik már akkoriban sem vitt messzire.

A „négerlázadásról” szóló dogma azonban legfeljebb félig lehet igaz. Különbözik Amerika bizonyára erősebben védekezni a néger zene ellen. Éppen Északamerika lépne fel először a „jazz mérgével” szemben. Hiszen ott néha dühödt robbanásban tör ki a fehérek ellenszenvé, amely utálja a fekete fajt. Tényleg méregről lenne szó? A négerzene valószínűleg nemcsak „rabszolgázadás” megnyilvánulása. Különbözik nem tehetné volna magáévá az egész amerikai kontinens.

Az is különös, hogy nem a spanyol és portugál kultúrkör teremtette meg a jazzt, pedig ott nagyon sok néger él. A jazz az angolszászok közt született. Délamerikában a néger polgárisodása elé semmilyen korlátot sem állítottak. Elérhetik az összes tisztségeket és akadálytalanul keveredhetnek a lakosság többi részével. Talán ezért nincs is okuk, hogy fellázadjanak, hogy elterjessék a „hangsúlytalan részek forradalmát a hangsúlyozott ütem ellen”? Talán ezért tört ki a zenei forradalom csak az angolszász nyelvterületen élő néger közt? De ha ez a vélemény helytálló lenne — eltűnének-e az angolszászok saját hazájukban a gúnyt? A beszéd és a hang használati tárgyak. Sokkal gyakrabban használjuk őket, mint bármely más szerszámot. Ha kedves szerszámunkat valaki el akarja rontani, akkor el fog bennünket a düh és a gúnyolódo fejéhez vágunk valamit. A fehér amerikai azonban házába egyedül és kizárólag jazz zenét enged be.

Megtehetik. A néger szerepét túlbecsülik a jazz keletkezésében. Az állandó synkopák, „a hangsúlytalan részek állandó forradalma” az angol nyelv legősibb alapjaiban rejlik. A Wilhelm Wundt, Sievers és Kari Vossler munkásságán alapuló „Beszédbiológia” módot nyújt számunkra, hogy biológiai nézőpontok szerint vizsgálhassuk a világnyelvek változásait az elmúlt évezredek át. Minden nyelv egy egy közösség. Szavakból álló

nép. Minden szó egy organizmus, mely teljesen alkalmazkodik a külvilág követelményeihez.¹⁾

Az angol nyelv a hajósok beszéde, ötszáz év óta tartósan veszít nemességéből. A lovagok francia-germán keverékéből a legnagyobb demos nyelvévé vált. Ez a beszéd hajóra szállt és meghódította a világot. Szerepének megfelelően az angol nyelvnek biológiailag a hajózáshoz kellett alkalmazkodnia.

A beszéd olyan mint egy szerszám. Ha el akarjuk hasítani a követ, hegyes csákányra van szükségünk. Nincs még egy olyan nyelv a világon, mely olyan sokat küzdött volna a széllel, mint az angol. Ezért csiszolódott ie annyira, ezért vesznek el olyan könnyen a szavak utolsó szótagjai. A tenger magyarázza meg az angol nyelv előszeretét az egytagú szavak iránt.

A tengeren csak a vezényszó, a legrövidebb és legpraktikusabb kifejezésmód érvényesül. így is sok lágység és gyöngédség maradt benne. Shakespeare és Byron a lengerészek nyelvén költöttek.

Ha a nyelv arra törekszik, hogy minden szót egytagúvá alakítson, akkor idővel eltolódik a hangsúly. Először csak egy szón, később már a mondaton belül. A matrózok nagy önállóságban élnek. Még akkor is, ha a legfőbb célnak, a hajómanővernek engedelmessé válnak. Hasonló a szavak helyzete az angol mondatban. Az összes kulturnyelvek közül az angolban a leggyengébb a ragozás. A szavak nincsenek megkötve. Szabadon manővrozhatnak a közös cél szolgálatában. Az önállóságtól már csak kis lépés vezet az egyes szavak azonos értékéig és az egyes szótagok egyértékűségéig.

Az angol szókincs már ma is főként egytagú szavakból áll. Érdekesképpen, a nemzeti nyelv lelkiismeretének

*) A francia nyelvet például csak városokban és társaságokban beszéljük orrhangon. Olyan helyeken, ahol függönyök vannak. A diplomaták, kávéházak és színházak világában. Az eke-szarv mögött, Marseille kikötőnegyedében vagy a Bordelais partján nincsen orrhang. Az orrhangú beszédet alig segíti a gége és ezért a szabadban tíz lépésnyi távolságra sem hangzik el. A nyelv, mint az érintkezés eszköze azonban nem tűr semmi célszerűtlenséget. Addig lazítja, torzítja a szabályokat, míg a meg nem felelő részek kilökődnek.

képviselői, a költők a két és háromtagú szavakat szívesen synkopálják. Válogatás nélkül ütöttük föl a következő sorokat Byronnál:

Eternal spirit of the chainless Mind,
brightest in dungeons, Liberty!

A láncatlan elme örök szelleme,
Várbörtönök fénye: szabadság.

Sok többtagú szó, de synkopásan hangsúlyozzák őket. A tenger egytagú szavakra és synkopálásra kényszerítette az angolszász nyelv szellemét. Ez a szellem lakik az új zenében. Nem a néger tolakodása. A négerek csak tréfás díszeket, hangszereket és táncos izmokat toldottak hozzá. Az angol nyelv szelleme kényszerítette ki a Songból és népdalból kiindulva a synkopált szóruhát.

Így történt. Hol voltak még akkor a négerek, amikor a „Last rose of summer“ (A nyár utolsó rózsája) című dal keletkezett, melyet Friedrich Flotow átvett Mártha című operájába. A melódia hatását a második taktus synkopájának köszönheti. Ez a dallam örökké cseng. Nem mintha néger lenne, hanem mert egészen angol.

A négerek valószínűleg korán észrevették az angolok hajlamát a synkopálásra. Minden kisebbség füle érzékeny a többség még világra sem jött kívánságaival szemben, amíg be akar illeszkedni az új állam és élettérbe. A négerek saját pusztán rhytmusból álló, doboló zenéjük kiegészítéseképpen megtanulták a protestáns Händelre visszavezethető chorál zenét is. A choralzene előénekeire és karénekeire oszlik. Az ilyen éneket azonban már Afrikából ismerték a szerescsenek. A pap elénekel valamit, az elragadtatott gyülekezet pedig antistrofát ordít hozzá. A Händelzene magasztos méltósága már első hallásra megkapta őket. Pogányságuk félelméből és a protestantizmus biztonságából most valami új született: a „negro spiritual“, melyből új népdalkultúra indult ki a feketék és a fehérek számára. Ebben a zenében hosszú időre mindketten jól érezték magukat. A synkopálás, melyet az angol egyházi zenében még hiába keresnénk a spirituálokban egyszerre magától értetődően található meg. A cso-

dálatos „Swanee river“ a synkopálásból él. Ha a harmadik taktusból eltávolítanánk a synkopadrágakövet, a dallam közönségessé válnék. Olyan dalocska lenne, amelyet milliószámra gyártottak Európában a tizenkilencedik században.

Amerika synkopált dalaiban, melyet közösen énekelnek a fehérek és feketék, nyoma sincs a gúnynak. A gúny máshova került. A táncba. Azt azonban senki sem mondhatja meg, hogy ez a tényleg érezhető gúny a fehérektől, vagy a feketéktől indult-e ki először.

Az új évszázad első groteszk tánca a Cake Walk. Ki mondhatná meg, hogy kit gúnyol ki tulaj donképen. A monda szerint a fehérek csúfolták benne a feketék hosszú végtagjait, erőszakolt könnyedségét járás és hajlás közben. A feketék valószínűleg másképp idegzik be izmaikat, mint a fehérek. Ezért tudnak olyan nagy terheket cipelni. Nem izmosabbak, de jobban tudják elosztani a súlyt. Más beidegzési törvények alatt élő lények, másképen is viselkednek örömeikben vagy tánc közben, mint a fehérek. A Cake Walk a csúfondáros megfigyelőképesség gyermeke. A négerék bosszúból más táncokat teremtettek, melyekben viszont azt bizonyítgatják, hogy a fehér ember egyáltalán nem tud táncolni. „Mert az ízületei merevek és mert teljesen képtelen eltanulni a művészetet, hogy szabadon csüngjön ízületein“, A fehérek csak feszíteni tudják izmaikat. A tánchoz azonban hozzátartozik a teljes elernyedés is. A néger gúny felcsigázta a fehérek önérzetét. „Görcsoldó iskolákat“ alapítottak, melyekben mindenáron „Lazaságot“ tanítottak és táncoltak. A lépések művészetében ezáltal hasonló helyzet alakult ki mint a zenében. A kar, törzs és könyök önállósága uralkodott ott, ahol eddig a láb az egyeduralkodó. Az új laza táncokban, (a Foxtrottól a Charlestonig) különösképen nem fáradt ki a táncos. Mert tagjai eddigi szabályok ellenére szabadon mozoghattak. Az európai táncok (akár menüett, akár keringő) feszültsége teljesen hiányzott a táncolók testéből. Nem kellett vigyázni a testtartásra. Ellenkezőleg. A testtartást el kellett hanyagolni.

Eljutottunk a határhoz. Pontosan érezzük. A határ az aestetikában rejlik. A charlestontáncos közérzete kitűnő, de a látvány melyet nyújt, nem aestetikus. Nincs

társaság, mely hosszú időre el tudná viselni ezt a látványt. A csúnyság érzése — erősebb, mint bármely törvényalkotás. Meg fogja ölni a négertáncot, ha az nem változik meg lényegesen.

VÉG ÉS KEZDET.

„A versaillesi békeszerződés óta évenként fél millió amerikai hajózik át az óceánon. Ha Paul Morand becslése helyes, 1919 óta kilenc millió amerikai járt Európában.

A kilenc millió turista megváltoztatta az aestetikai egyensúlyhelyzetet. Az Amerikát járó európai turisták száma lényegtelen az említett értékhez viszonyítva.

Az amerikai ember nagyvilági könnyedséggel kél át az óceánon. Megszorítja néhány barátja kezét a Broadwayn. Nem látszik rajta a bucsu, nem látszik, hogy földrészt cserél. Aztán áttöri a tömkeleget. Virágot tűz szmokingkabátja gomblyukába, úgy megy a gummival kirakott hajóhídon. A fényben fürdő szalonban estélyiruhás hölgyek és cilinderes urak élénk beszélgetés közben iszák coctailjüket. Aztán feloszlik a fényes társaság és az ember egyedül marad a szalonban. A lábunk alatt dobog valami, az ablakokon ködös lámpaláncok szaladnak végig. A fény gyérül. Kint járunk a tengeren. Igazán Európába utazunk? A harang vacsorára hív. Ugyanazokat az arcokat látjuk újra, melyekkel tegnap a színházban, vagy tánc közben találkoztunk. A hajó olyan könnyen vált el a rakparttól, mintha sokezer tonnás teste csak a Broadway egyik darabja lenne. Amerika nem fedezi fel Európát. Megmarad régi társaságában. Csak pihenni utazik az óriási nyaralóba, amely Skóciától Görögorszáig terjed. Néhány hónapig ott marad az ember. Kívánságait és parancsait pedig vakon teljesítik, mert óhaját nyomatékosá teszi a pénz.

Kilenc millió ember. Teljesen átalakították az európai szórakozás rhytmusát. Az amerikaiakkal együtt utazott a hanglemezekkel telt bőrönd. Még a legkisebb hegyi faluba is eljutott a jazz és a charleston hangja. Az új zene mindenütt győzött ahová fénycsóvjának sugara elha-

tolt. A húszas esztendőkből az európai tánczene teljesen elvesztette gyökereit. A közönségnek tetszett az új rhytmus — mégis a kedvetlenség hulláma vonult végig Európán. Idegen uralom betörését érezték. Melynek hatalma nem gyökerezik természetükben. Az ellenszenv két okon alapult, melyeket mindenki tüstént átértzett. Az új dal-lamok nem az ihlet gyermekei, mint Sousa indulói, hanem a zenenagyipar készítményei. Az ellenszenv második oka az instrumentáció.

„Tin-Pan-Alley“-nek hívják azt a helyet New-York-ban, ahonnan a Jazzipar kiindult.“ Itt tanyáznak a zene-műkiadók. Száz zongora zúg, ezer hang próbálja a leg-újabb songot. A „zenemunkás“ egykedvűen végzi dolgát. „Az idegen riadtan menekül, mert fél, hogy elveszti az esztét“ — írja Paul Bernhard szociológiai szempontból is tanulságos könyvében, melyet a jazzről írt.

Tin-Pan-Alley ipara nyolc millió gramofon, kilenc millió zongora és kilenc millió gépzongora számára termel. Ellátja az összes színházakat, katonai és polgári zenekarokat. A dalárdákat, az iskolákat és a negyedmillió hivatásos amerikai jazz-zenészt. Természetesen szállít külföldre is. A Saturday Evening Post közlése szerint 1924-ben Amerikában 600 millió dollárt költöttek hang-jegyekre és hangszerekre. A hatalmas összeg nyolcvan százaléka azaz 480 millió dollár a jazzre esik. Körülbelül ugyanekkora összegben vásárol jazzt a külföld. A mamut-tökéket mozgósító ipar mit sem kezdhetne „szerzőkkel“. Nem használhatnák sem az „új Strausst, sem az új Soutat“. A zeneszerzés is a Taylor rendszere szerint megy végbe. A bölcsődal ugyanolyan futószalagon készül, mint a Fordautó. Az üzem legnélkülözhetőbb tagja a szerző. Hiszen a témarablók rendelkezésére áll az európai zene. A hivatalnokok a könyvelőtől egész a gépirónőig, sokkal fontosabb szerepet töltenek be. Leglényegesebb a rendező feladatköre. A népszerű zene rendszerint úgy keletkezik, hogy egyik rendező új song kiadását indítványozza. (1934-ben 30.000 jazzrendező élt az Unióban.) Gyakran óránként változik a népszerű dal szövege. Az eladási osztály véleményének meghallgatása után működni kezd valamelyik „hangkovács“. A legjobb hírü specialista. Az egyik zeneszerző dajkadalokat ír, a másik katonanótákat, a harmadik szerelmi ömlengéseket zenésít. A song elfo-

gadásáról technikai bírálóbizottság dönt. Az első példány a copyright-hivatalhoz kerül a szerzői jog védelmére, a második a propagandafőnökhöz. Ő a gyár legsúlyosabb egyénisége. Ő vezeti be a „terméket“ a varietékbe, muzikba, jótékonyági bazárokbá, picknikkekre, löverse nyékre, cirkuszokba és népgyűlésekre.

Az európai ember ösztönszerűleg átérzi a jazz-zene belső gyöngeségét, még ha nincs is tudomása fönt vázolt háttérről. Érzi rövid lélegzetét és a külső cicoma alatt tátongó ürt. A jazzipar viláгурalmát azonban az abszolút helytelen instrumentálás fogja megtörni.

Berlioz, Wagner és Strauss is kerestek új hangszeret. A saxofón feltalálóját Saxnak hívták. Nem kortársunk, amint azt sokan gondolják. Hangszerét 1840-ben fedezte fel. De akkoriban senki sem akart forradalmat szítani a saxofónnal. Az új „erősítőket és hangszinezőket“ csak óvatosan vették át. A végtelenül tágulékony európai zenekar assimilálta az idegenszerűséget, de megtartotta saját hangjait. A magyarokat istenítették és szerették a csárdást. De senkinek sem jutott volna eszébe, hogy a zenekart szándékosan elszegényítve, egyedül a cimbalommal boldogítsa Európát. A jazz elkövette ezt a bolondságot. Rákényszerítette a világra a jazzbandet. A banjot, a hawai gitárt, a bandoniont, az éneklő hegedűt, a japáni lotosfüvolát. A zongora megmaradt, de teljesen megdermedt. Csak kíséretet ad. Bármelyik hangszeret átvehette volna a zenekar. De nem valamennyit egyidőben. Nem mérkőzhetik az európai hanggazdagság mélységével, bőséggével és méltóságával az a hangszerelés, mely nem veszi figyelembe, hogy a mi régi hangszereink még távolról sem merültek ki. Európa ma már lesben áll. A régi vonós-négyes, a régi fa- és fém hangszerek ellentámadásra készülnek. Európa bizonyára átveszi a& amerikai jazz és tánc zsarnoki uralmából mindazt, ami célszerű: a banjo hangját, az újra megszelídített xylofónt és az izmok ellazításának négerektől tanult művészetét. Mindezeket azonban elnyeli, megemészti és átdolgozza saját törvényei szerint.

Mikor történik ez a megújulás? Bizonyára csak egy nagy politikai változás után. Hiszen láttuk ebben a könyvben, hogy az ember mindennapi zenéje lassan de biztosan követi a politikai viszonyokat. A franciák és

a királyi menüet világhuralma után akkor jött a keringő, amikor a német-sztrák legyőzte Napóleont. A német-osztrák keringő pedig szilánkokra tört, amikor 1917-ben Amerika diadalmas csapatai a francia hadszíntérre áramlottak.

Vége.